

**VEZİR İSHAK PAŞA’NIN ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ
(1695-1748)**

Mehmet KAZDAL

**Doktora Tezi
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. İsmail ALTUN
Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ
2022
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI**

Mehmet KAZDAL

VEZİR İSHAK PAŞA’NIN ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ (1695-1748)

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İsmail ALTUN
Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ**

ERZURUM-2022

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "VEZİR İSHAK PAŞA'NIN ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ (1695-1748)" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

01.07.2022

Aslı Islak İmzalıdır

Mehmet KAZDALI

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İsmail ALTUN danışmanlığında, Mehmet KAZDAL tarafından hazırlanan bu çalışma 01 / 07 / 2022 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İsmail ALTUN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Abdullah BAY

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mevlüt POYRAZ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	2
II. ÇALIŞMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI.....	5
III. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ.....	6
A. Temel Kaynaklar	6
B. Araştırma Eserleri.....	10
C. Literatür	11
D. Yöntem	14
IV. OSMANLI İDARESİNE KADAR BÖLGE TARİHİ	15

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ'NİN TARİHİ VE İDARİ COĞRAFYASI

1.1. OSMANLI FETİHLERİNİN BAŞLAMASINDAN ÇILDIR	
BEYLERBEYLİĞİNİN KURULUŞUNA KADAR BÖLGE TARİHİ.....	23
1.1.1. II. Mehmed (Fatih) Dönemi	23
1.1.2. II. Bayezid Dönemi	25
1.1.3. I. Selim (Yavuz) Dönemi	26
1.1.4. I. Süleyman (Kanuni) Dönemi	27
1.1.5. III. Murad Dönemi	32
1.2. ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ'NİN STRATEJİK KONUMU.....	35
1.3. İSHAK PAŞA'YA KADAR ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ.....	41
1.3.1. İshak Paşa'ya Kadar Çıldır Beylerbeyliği'nin Sancakları.....	42
1.3.2. İshak Paşa'ya Kadar Çıldır Beylerbeyliği'nin İdarecileri	48
1.4. YURTLUK OCAKLIK SİSTEMİ.....	55
1.4.1. Osmanlı Devletinde Yurtluk Ocaklık Sistemi.....	56
1.4.2. Yurtluk Ocaklık Sisteminin Çıldır Beylerbeyliği'nde Uygulanışı	60
1.5. İSHAK PAŞA'NIN BEYLERBEYİ OLARAK ATANMASI	63

İKİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA SİYASETİNDEKİ GELİŞMELER, SİYASİ FAALİYETLER VE

İSHAK PAŞA

2.1. OSMANLI'YA TABİ GÜRCÜ MELİKLİKLERİYLE İLİŞKİLERİ	68
2.1.1. Açıkbaş Melikliği ile ilişkileri	70
2.1.1.1. V. Giorgi Dönemi (1696-1700).....	75
2.1.1.2. Simon Dönemi (1700-1702).....	78
2.1.1.3. Melik V. Giorgi (ikinci defa) (1702-1717).....	80
2.1.1.4. Aleksandr Dönemi (1717-1752).....	92
2.1.2. Güril Melikliği ile ilişkileri	101
2.1.2.1. III. Mamya Dönemi (1696-1715)	106
2.1.2.2. Giorgi Dönemi (1715-1728).....	110
2.1.2.3. Diğer Giorgi Dönemi (1728-	114
2.1.3. Dadyan Melikliği ile ilişkileri	114
2.1.3.1. Liparityan ve Güril Meliki III. Mamya Dönemi (1696-1718).....	119
2.1.3.2. Bejan (Bejan) Dönemi (1718-1728).....	123
2.1.3.3. Otia Dönemi (1728-1744)	130
2.2. İSHAK PAŞA'NIN TİFLİS VALİLİĞİ.....	132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSHAK PAŞA'NIN MERKEZİ YÖNETİM İLE İLİŞKİLERİ VE VEFATI

SONRASI AİLESİ

3.1. İSHAK PAŞA'NIN MERKEZİ YÖNETİM İLE İLİŞKİLERİ	146
3.1.1. Merkezi Yönetimle İlk İlişkiler.....	149
3.1.2. Eyaletteki Bürokratların Görevlendirilmesinde Rolü	151
3.1.3. Eyaletin Genişleyen Sınırları	152
3.1.4. İshak Paşa'nın İskân Siyasetinde Oynadığı Rol.....	153
3.1.5. Bölgedeki İsyanların Bastırılmasında Rolü.....	158
3.1.6. Din Hizmetlerini Yürütenlerin Denetlenmesi	159
3.2. İSHAK PAŞA İLE MERKEZİ YÖNETİM ARASINDA GERİLİMLİ	
YILLAR	161
3.2.1. Limni Adasına Sürgün Edilmesi	161

3.2.2. Arslan Mehmed Paşa ile Aile İçi Rekabet	163
3.2.3. Kraliçe Dodopal ile Yaşanan Davalaşma Neticesinde Görevden Alınması ve Göreve İade Edilmesi	164
3.2.4. Sinopa Sürgün Edilmesi	167
3.2.5. Hekimoğlu Ali Paşa'nın Kefaleti	172
3.3. MERKEZİ HÜKÜMET TARAFINDAN İSHAK PAŞA'YA VEZİR UNVANI VERİLMESİ.....	174
3.4. TİCARET VE HAC YOLLARININ GÜVENLİĞİ.....	180
3.5. SON ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ VE VEFATI.....	186
3.5.1. İshak Paşa'nın Muhallefâtı	191
3.5.2. Vefatı Sonrası Ailesi	197
SONUÇ.....	200
KAYNAKLAR	205
EKLER.....	236
EK 1. Çıldır Eyaleti ve Hinterlandında Bulunan Coğrafyanın Haritası.....	236
EK 2. İshak Paşa'nın İlk Defa Çıldır Beylerbeyi Atama Kaydı.....	237
EK 3. İshak Paşa'nın Çıldır Beylerbeyi Olmadan Önce Oltu Sancakbeyi Olduğunu Gösteren Belge	238
EK 4. İshak Paşa'nın Limni Adası'nda Zorunlu İkamete Tabi Tutulması.....	239
EK 5. Batı Gürcistandaki Meliklerin İshak Paşa Aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne Ödemeleri Gereken Verginin Çeşidi ve Miktarı	240
EK 6. İshak Paşa'ya Ait Mühür	241
EK 7. Sinop'a Sürgün Kararının Hekimoğlu Ali Paşa'nın Kefaleti Sonucu Affedilmesi.....	242
EK 8. İshak Paşa'nın Vefatı Sonrası Tespit Edilen Mal Varlığı	243
EK 9. İshak Paşa'nın Vefatı Sonrası Oğlu el-Hac Ahmed Paşa'nın Çıldır Beylerbeyi Olarak Atanması	244
ÖZGEÇMİŞ.....	245

ÖZET

DOKTORA TEZİ

VEZİR İSHAK PAŞA’NIN ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ (1695-1748)

Mehmet KAZDAL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail ALTUN

Ortak Danışman: Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ

2022, 245 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

Prof. Dr. İsmail ALTUN

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

Doç. Dr. Abdullah BAY

Doç. Dr. Mevlüt POYRAZ

Osmanlıların Kafkasya bölgesiyle ilişkilerinin zirveye çıktığı XVI. yüzyılın sonunda Safevîler ile yapılan savaşlarda fethedilen topraklar üzerinde kurulan eyaletlerden birisi Çıldır’dır. Eyalet, Osmanlı idari sisteminde istisnai uygulamalardan olan merkezîyetçi yönetimden tavizlerin verildiği yurtluk-ocaklık sistemine göre kurulmuştur. Bu sistem gereği olarak eyalet, kurulduğu 1579’dan Erzurum’a bağlı sancak haline geldiği 1833 yılına kadar aynı aileden birçok kişi tarafından yönetilmiştir. Bu kişiler arasında İshak Paşa ismi, kişiliği ve krizleri yönetme becerisiyle ön plana çıkmaktadır. Çıldır Eyaleti’ne beylerbeyi olarak atanmadan önce Oltu Sancak beyi olarak görev yapan ve idari tecrübeleri de bulunan İshak Paşa, arada fasılalar olsa da elli yılı aşkın (1695-1748) bir süre bölgede idarecilik yapmıştır. O, bu elli yılı aşkın sürecin on yıllık zaman diliminde bölgeyle eskiden beri ilişkileri bulunmasından dolayı Tiflis beylerbeyi olarak da görev yapmıştır. Buradaki görevi esnasında şehre birçok İslami eser kazandırdığı ve Osmanlı Devleti’nin Gürcistan ve Kafkasya coğrafyasına yönelik politikalarının belirleyici ve uygulayıcı aktörlerinden birisi olduğu kaynaklar tarafından aktarılmaktadır. Bu süreçte Gürcistan ve Kafkasya bölgesinde yapmış olduğu siyasi faaliyetleri onu yerel bir figürden bölgesel bir figüre dönüştürmüştür.

Doküman analizi ve araştırmacı tarih yöntemi kullanılan bu çalışma, Osmanlı Devleti’nin kuzey-doğu sınırında 1695-1748 yılları arasında görev yapmış bir beylerbeyi olan İshak Paşa’nın hayatını ve siyasi ilişkilerini arşiv belgeleri ve diğer yazılı kaynaklara dayanarak incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı Devleti, Ahıska Bölgesi, Çıldır Eyaleti, İshak Paşa

ABSTRACT**Ph. D. THESIS****ÇILDIR GOVERNORSHIP OF VIZIER ISHAK PASHA (1695-1748)****Mehmet KAZDAL****Advisor: Prof. Dr. İsmail ALTUN****Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ****2022, Page 245****Jury: Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN****Prof. Dr. İsmail ALTUN****Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ****Assoc. Prof. Dr. Abdullah BAY****Assoc. Prof. Dr. Mevlüt POYRAZ**

Çıldır Governorship is one of the governorships established on the lands conquered as a result of the wars between the Ottomans and the Safavids at the end of the 16th century. Also, the relationship of the Ottomans with the Caucasia reached its peak at the end of the same century. Çıldır Governorship was based on the Yurtluk-Ocaklık System which is a system some concessions are made from the centralized administration. Also it is one of the exceptional practices in the Ottoman administrative system.

With this system, Çıldır Governorship was ruled by many people from the same family since its establishment in 1579 until it became a sanjak of Erzurum in 1833. Among those people, Ishak Pasha comes into prominence with his personality and ability to manage crises.

Ishak Pasha had administrative experience and he served as Oltu Sanjak governor before he was appointed as the governor of the Çıldır Governorship. Although there were interruptions, Ishak Pasha governed the region for more than fifty years (1695-1748). He also served as the governor of Tbilisi during the ten years of this period, as he has longstanding relations with the region. It is reported by the sources that he brought many valuable Islamic works to the city during his period. Also he was one of the determining and implementing actors of the Ottoman Empire's policies towards Georgia and the Caucasia. In this process, his political activities in Georgia and Caucasia transformed him from a local actor to a regional actor.

In this study, the life and political relations of Ishak Pasha, who served on the north-eastern border of the Ottoman Empire between 1695 and 1748, will be examined based on archival documents and other written sources and using the investigative understanding of history and document analysis methods.

Keywords: İslamic History, Ottoman State, Ahıska Region, Province of Çıldır, Ishak Pasha.

KISALTMALAR DİZİNİ

AS.	: Askeriye
BEO.	: Bab-ı Âli Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞM. MHF.	: Başmuhasabe Muhallefat Defteri
Çev.	: Çeviren
d.	: Defteri
DH.	: Dâhiliye
DİB.	: Diyanet işleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
h.	: Hicrî
HAT.	: Hatt-ı Hümayun
Haz.	: Hazırlayan
HLT.	: Hil'at
HR.	: Hâriciye
KK.	: Kamil Kepeci
M.	: Milâdî
MAD.	: Maliyeden Müdevver
MHM.	: Mühimme
MHM. ZYL.	: Mühimme Zeyli
ML.	: Maliye
MTZ.	: Eyalet-i Mümtaze
nşr.	: Neşreden
SAMD.	: Sultan Ahmed
SMST.	: Sultan Mustafa
SMMD.	: Sultan Mehmed
ss.	: Sayfa Sayısı
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TT.	: Tatpu Tahrir
v.	: Vefat
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri

ÖNSÖZ

Osmanlıların Kafkasya'ya açılan kapısı mesabesinde olan Ahıska ve çevresi tarih boyunca birçok medeniyetin geçiş veya uğrak yeri olmuştur. Bu durum, bölgenin nüfus ve kültür bakımından dinamik bir karaktere sahip olmasını sağlamasının yanında çatışmaların da merkezi haline getirmiştir. Karadeniz'e, Kafkasya'ya ve ardında bulunan coğrafyaya hâkim olmak isteyen devletlerin yolu söz konusu bölgede kesişmek zorunda kalmıştır. Bu manada bölge, tarih boyunca birçok devletin çatışma alanı olduğu gibi XVI. ve XVII. yüzyılda Osmanlı-İran rekabetine sahne olmuştur. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Rusya'nın da aralarına katılmasıyla bölge üç siyasi gücün çatışma alanı haline gelmiştir.

III. Murad döneminde Kafkasya bölgesine hâkim olma amacıyla başlatılan seferler esnasında fethedilen stratejik önemi haiz bölgelerden birisi de Ahıska ve çevresi olmuştur. Bu stratejik konumunun önemine binaen mezkûr bölgede Çıldır Eyaleti kurulmuştur. Eyaletin idarecileri, Osmanlı Devleti'nin Batı Gürcistan'daki meliklikler başta olmak üzere XVIII. yüzyıl ile birlikte üç büyük gücün çatışma alanı haline gelen Kafkasya topraklarına yönelik uyguladığı siyasetin ana aktörlerinden biri konumunda olmuştur.

Amacımız yukarıda zikredilen çatışma alanına yakın coğrafyada kurulmuş olan Çıldır Eyaleti'nde XVIII. yüzyılın ilk yarısında beylerbeyi olarak görev yapmış İshak Paşa'nın Osmanlı taşra idari sistemindeki önemini ortaya koymaya çalışmaktır. Bununla birlikte çalışmamız İshak Paşa'nın görev yaptığı bölgenin, siyasi ve sosyal yapısı hakkında da kanaat sahibi olmamıza imkân vermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma Osmanlı taşra idari sisteminde beylerbeyleri olarak görev yapmış idarecilerle ilgili yapılan çalışmalar literatürüne katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Araştırmamız bir yönüyle biyografi çalışması bir yönüyle ise dönem incelemesi şeklinde olacaktır.

Bu doğrultuda hazırlanan çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, çalışmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı, sınırlılıkları, kaynakları ve yöntemine değinilerek, Çıldır Eyaleti'nin kurulduğu coğrafyanın genel tarihi verilmektedir. Birinci bölümde Osmanlıların bölgeyle ilk temaslarından başlayarak eyaletin kuruluş sürecinden bahsedilip, İshak Paşa'nın beylerbeyi olduğu zaman dilimine kadar geçen süreç ele alınmaktadır. Bu bölüm İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak

atanması süreci ile sonlanmaktadır. İkinci bölümde İshak Paşa'nın Batı Gürcistan'daki Osmanlı'ya tabi melikliklerle ilişkilerine ve Tiflis beylerbeyi olarak görev yaptığı on yıllık zaman dilimine genel hatlarıyla değinilmektedir. Üçüncü bölümde ise İshak Paşa'nın merkezi yönetimle ilişkilerinin geçirdiği süreçlerden, vefatından ve vefatı sonrası ailesinden bahsedilmektedir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında desteklerini gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. İsmail ALTUN'a, çalışma konusunun belirlenmesinde yardımları için ikinci danışman hocam Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ'e, çalışma boyunca yönlendirmeleriyle destekte bulunan Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ ve Doç. Dr. Abdullah BAY ve Prof. Dr. İhsan ARSLAN'a, çalışmamın okumalarını yapıp içerik hakkında fikir sunan araştırma görevlisi arkadaşlarım Muhammet Ali TUZLU, Samet SAZAK, İbrahim SAİNKAPLAN, Halil ARSLAN'a ve Gürcüce kaynakların tercümesinde yardımda bulunan İmeda PAKSADZE'ye çok teşekkür ederim. Ayrıca, her zaman desteklerini gördüğüm kıymetli aileme de teşekkürü bir borç bildiğimi ifade etmek isterim.

Erzurum-2022

Mehmet KAZDAL

GİRİŞ

III. Murad döneminde Kafkasya bölgesine hâkim olma amacıyla 1578 yılında başlatılan seferler esnasında fethedilen askeri lojistik merkezi olması bakımından stratejik önemi haiz bölgelerden birisi Ahıska ve çevresidir. Bu stratejik ve lojistik konumunun önemine binaen bölgede kurulan eyaletlerden birisi de Çıldır Eyaleti olmuştur. Kaynaklarda eyaletin kurulduğu bölgenin, Atabekler Yurdu olarak isimlendirildiği de ifade edilmektedir.¹ Eyaletin kuruluşunun ardından ilk beylerbeyliği görevi, daha önce bölgeyi yöneten Atabek ailesinden, Müslüman olarak Mustafa adını alan II. Menûcihr'e tevcih edilmiştir.² Çıldır Eyaleti'nin sınır bölgesinde olması, konumunun önemini ortaya koymaktadır. Eyaletin idarecileri, bölgenin konumu itibarıyla Osmanlı Devleti'nin Batı Gürcistan'daki meliklikler başta olmak üzere Kafkasya topraklarını kontrol altında tutma siyasetinin ana aktörleri durumundaydı.³ Çıldır beylerbeylerinin, Osmanlı idarî teşkilatındaki diğer valilerin sahip olduğu yetkilerin⁴ yanı sıra Batı Gürcistan bölgesinde bulunan Dadyan, Açıkbaş, Güril ve Abaza meliklikleri arasında yaşanan çatışmaları önlemek, sınır anlaşmazlıklarını çözmek,⁵ melikliklere atama yapmak üzere teklifte bulunmak ve Osmanlı Devleti'ne ödeyecekleri vergileri toplamak⁶ gibi kendine has birtakım farklı yetkileri de bulunmaktaydı.⁷

Tarihi süreç içerisinde sık sık askeri faaliyetlere sahne olan eyaletin idari alanı, sınır bölgesi olması nedeniyle kimi dönemler genişlemiş kimi dönemler ise daralmıştır. Bu değişikliğe paralel olarak eyaleti oluşturan sancak sayıları da farklılık göstermiştir. Çıldır Eyaleti'nin sınırları içerisinde günümüzde Gürcistan toprakları arasında yer alan,

¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar: İlk-Kıpçaklar (M.Ö. VII.-M.S. VI. yy.) ve Son Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortadoks Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578) (Ahıska/ Çıldır Eyaleti Tarihi'nden)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, 157-62.

² Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 300.

³ Nebi Gümüş, "Ahıska Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ahıska Bölgesindeki Türk İslâm Mimari Yadigârları*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, Ankara 2019, 21.

⁴ Osmanlı idarî sisteminde Beylerbeylerin görevleri hakkında bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1992, VI, 69-72.

⁵ Çıldır eyaleti idarecilerinin bu vazifesine örnek olmak üzere Güril melikinın atalarından kalma arazisine Açıkbaş(İmereti) meliki tarafından yaptığı haksız tecavüzün tespiti neticesinde arazinin Güril mülkü olduğuna dair verilen ve zayi olduğu bildirilen emr-i şerifin yeniden verilmesi hakkındaki hüküm için bkz. BOA. AE. SMMD. IV, 20/2218 (10 R 1084/25 Temmuz 1673).

⁶ Çıldır Beylerbeyi Hızır Paşa'ya yazılan bir hüküm kaydında Dadyan, Açıkbaş, Güril meliklerinin taahhüt ettikleri vergileri zamanında vermeleri gerektiği ve bu hususun takip edilmesi noktasında gerekenin suhuletle yapılması istenmekteydi bkz. BOA. A{ DVNS. MHM.d, 73/1028 (29 L 1003/7 Temmuz 1595).

⁷ Pars Tuğlacı, "Osmanlı Şehirleri", *Milliyet Gazetesi*, İstanbul 1985, 87-88.

Ahıska, Ahilkelek, Azgur, Altunkale ve Acara sancaklarıyla, Türkiye sınırları içerisinde bulunan Çıldır, Ardahan, Artvin, Borçka, Maçahel, Göle, Posof, Şavşat, Ardanuç, Oltu, Yusufeli/Kiskim⁸ Mâmervan/Narman sancakları bulunmaktaydı.⁹ Eyaletin hinterlandında bulunan bu bölgeler, XVIII. yüzyıla kadar İran ile yaşanan güç mücadelesinin merkezi konumundaydı. İshak Paşa'nın beylerbeyi olduğu XVIII. yüzyıldan itibaren ise üçüncü bir güç olarak beliren Rusya'nın da mücadeleye katılmasıyla bölge üç büyük devletin çatışma alanı haline dönüşmeye başladı.

I. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Çıldır Eyaleti, kurulduğu 1579 yılından Erzurum Eyaleti'ne bağlı sancak haline getirildiği 1833¹⁰ yılına kadar birçok idareci tarafından yönetilmiştir.¹¹ Bu idareciler arasında, beylerbeyi olduğu 1695 yılı ile vefat ettiği 1748 yılları arasında arada fasılalar olsa da yarım yüzyılı aşkın bir dönem eyaletin beylerbeyliğini yapmış bir isim ön plana çıkmaktadır. Bu isim, kurucu beylerbeyi II. Menûçih'r'in kardeşi Sefer Paşa'nın soyundan gelen İshak Paşa'dır. İshak Paşa sahip olduğu farklı hususiyetleriyle diğer Çıldır idarecilerden ayrılmaktadır. Bu hususiyetler şu şekilde zikredilebilir:

1.Çıldır Eyaleti Osmanlı taşra idari yapılanmasında 1579-1833 yılları arasında yer almıştır. Bu yıllar arasında en uzun dönem idarecilik yapan kişi İshak Paşa'dır.

2. İshak Paşa Osmanlı Devleti'nin, Batı Gürcistan'daki Açıkbaz, Güril, Dadyan Meliklikleri ile Doğu Gürcistan ve Kafkasya siyasetinin belirleyici ve uygulayıcılarından birisidir.

3. İshak Paşa idareciliği esnasında yaşadığı siyasi krizler ile ustalıkla başa çıkmış ve onun bu kabiliyeti dört kez görevden alınmasına rağmen yeniden iktidara taşınmasına vesile olmuştur.

⁸ Erzurum sancağına bağlı bulunan Kiskim kazası ile Ersis kasabasının isimlerinin Yusufeli şeklinde değiştirilmesiyle ilgili arşiv belgesi için bkz. BOA. BEO. 4288/321563, (3 B 1332/28 Mayıs 1914); Başka bir belgede ise hem Erzurum sancağında hem de Ankara vilayetine bağlı Kiskim ismiyle kazalar bulunduğu ve bu durumun karışıklığa sebep olduğu bu nedenle Erzurum sancağına bağlı Kiskim kazasının isminin Yusufeli olarak değiştirildiği belirtilmektedir. bkz. BOA. İ.DH. 1508/49 (3 B 1332/28 Mayıs 1914).

⁹ Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", 300-301.

¹⁰ Ömer Kucak, *Çıldır Sancağı (1830-1877)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018, 26.

¹¹ İshak Paşa sonrası Çıldır Eyaleti idarecileriyle ilgili bir liste örneği için bkz. Emin Ünsal, *Osmanlı Devleti'nin Kafkas Politikaları ve Çıldır Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2021, 69-72.

4. Osmanlı idari uygulamaları arasında bulunan özel yönetim biçimlerinden yurtluk-ocaklık sisteminde idareci olan kimse hem hayatta olduğu sürece görevde kalır hem de vefat ettiği veya görevden alındığı durumda aile içinden birisi kendisinden sonra idareci olabilirdi.¹² Sistemin uygulandığı Çıldır Eyaleti'nde beylerbeyi olan İshak Paşa, aile içinden kendisine rakip olabilecek kişileri saf dışı bırakması ve vefatından sonra neslinden gelen kişilerin eyalet idaresinde alternatifsiz olmalarına zemin hazırlamasıyla da diğer Çıldır idarecilerinden ayrılmaktadır.

5. İshak Paşa'nın Osmanlı merkezi idaresinin nezdindeki konumunun önemi ve idarecilikteki karizması tarihçiler tarafından da dile getirilmektedir. Gürcü Kraliyet ailesine mensup, coğrafyacı, tarihçi ve haritacı olan Vahuşti'nin İshak Paşa ile ilgili düşünceleri bu bağlamda zikredilebilir. Vahuşti, *Osmanlılar İshak Paşa'yı Ahıska, İmereti, Tiflis, Lori ve Kaheti kralı olarak atadılar* demektedir.¹³ Bu cümlede vurgulanan krallık ifadesi dikkat çekmekte ve İshak Paşa'ya verilen yetkilerin önemini vurgulamaktadır. Bu söz aynı zamanda 1725 yılı itibarıyla Çıldır Eyaleti'nin yanı sıra Tiflis bölgesini de yönetmeye başlamasıyla İshak Paşa'nın artık mahalli bir güçten bölgesel bir güce dönüştüğü anlamına da gelmektedir.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin kuzey-doğu sınırında, Gürcistan topraklarının başladığı bölgede 17 Temmuz 1579 tarihinde kurulan¹⁴ Çıldır Eyaleti veya diğer yaygın isimlendirmesiyle Ahıska Eyaleti'ni¹⁵ 1695-1748 yılları arasında yurtluk-ocaklık olarak idare etmiş beylerbeyi İshak Paşa'nın hayatını ve siyasi faaliyetlerini konu edinmektedir. Çıldır Eyaleti'nin genel yapısı ve eyalette vazife yapmış idarecilerle ilgili sayısı çok olmasa da tez ve makale çalışması bulunmasına rağmen¹⁶ yukarıda

¹² Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, IX, 904.

¹³ Batonişvili Vahuşti, *Ağtzer Sameposa Sakartvelosa*, (Nşr. S. Kauhçivili), Tbilisi 1973, 738.

¹⁴ Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281, 146-48; *Târih-i Osman Paşa-Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri* (h. 986-988/M. 1578-1580) ve *Tebriiz'in Fethi* (h.993/M. 1585) (Haz. Yunus Zeyrek), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, 21-23; Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2006, 41; Feridun Emecen, 300-301; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalette 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, 176.

¹⁵ Bu isimlendirme için bkz. Midhat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992, 36; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1963, 222.

¹⁶ Emin Ünsal, *Osmanlı Devleti'nin Kafkas Politikaları ve Çıldır Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2021; Seydi Vakkas Toprak,

şahsiyetinden ve idaredeki vukufiyetinden bahsettiğimiz İshak Paşa'nın hayatını ve siyasi faaliyetlerini merkeze alan akademik veya başka saiklerle yazılmış müstakil bir çalışma yapılmamış olması çalışmamızın temel gerekçesini oluşturmaktadır. Bu temel gerekçenin yanı sıra daha önce yapılmış çalışmalarda İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak atandığı tarih ve yerine atandığı kişinin ismi ile ilgili verilen bilgilerin tashihe muhtaç halinin olması da gerekçelerimiz arasında zikredilebilir. Bu itibarla amacımız Osmanlı Devleti'nin kuzey-doğu sınırında XVIII. yüzyılın ilk yarısında vazife yapmış bir beylerbeyi olan İshak Paşa'nın Osmanlı taşra idari sistemindeki önemini ortaya koymaya çalışmaktır. Bununla birlikte çalışmamız İshak Paşa'nın görev yaptığı bölgenin, siyasi ve sosyal yapısı hakkında da kanaat sahibi olmamıza imkân vermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma Osmanlı taşra idari sisteminde beylerbeyleri olarak görev yapmış idarecilerle ilgili yapılan çalışmalar literatürüne katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Araştırmamız bir yönüyle biyografi çalışması bir yönüyle ise dönem incelemesi şeklinde olacaktır. Lakin şu hususu da belirtmek gerekir ki, bu çalışma sadece bir dönemin tasvirini hedeflememekte, XVIII. yüzyıl boyunca devletin uğraşı olan, Anadolu'da karışıklık çıkaran aşiretlerin zorunlu iskânı gibi belli başlı problemlerin çözümünde İshak Paşa'nın katkısı gibi hususlara da değinmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuzey-doğu sınırında elli yılı aşkın süre idarecilik yapmış bir beylerbeyinin hayatının ve siyasi ilişkilerinin kaynaklara dayanılarak ele alındığı bu çalışma bölge ile ilgili yapılacak benzeri çalışmalara da katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu anlamda yapılacak yeni çalışmaların, özel olarak Osmanlı-Gürcistan, genel olarak

“Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır Valiliği”, *Belleten* 83, (296), 2019, 153-72; Ömer Kucak, *Çıldır Sancağı (1830-1877)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018); Salih Değirmenci, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Çıldır Eyaleti'nin İdari, Siyasi, Askeri, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1 Numaralı Ahıska Şer'iyye Siciline Göre: 1233-1241)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010; Ersin Doğanekin, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Beylerbeyliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2016; Kılıç, Bahattin, *19. Yüzyılda Çıldır Sancağı'nın İdari Yapısı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2011; Mehmet İnbaşı, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, (1), Şubat 2010, 77-94; Mehmet İnbaşı, “Çıldır Beyleri I. İshak Paşa ve II. İshak Paşa”, Oktay Belli (Ed.), *Güneşin Doğduğu Yer: Doğu Beyazıt Sempozyumu I: 13-14 Eylül 2003-Ağrı: Bildiriler* (ss.183-197), Çekül Vakfı, İstanbul 2004; Nebi Gümüş, “Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri”, *XVI. Türk Tarih Kongresi: 20-24 Eylül 2010-Ankara: Bildiriler* (ss.915-943) c. IV-II. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010; Michael Ursinus, “The Role of the Vali of Çıldır in Ottoman-Caucasian Relations During the Late 18th Century” [18.Yüzyıl Sonunda Osmanlı Kafkasya İlişkilerinde Çıldır Valilerinin Rolü], *Caucasia between the Ottoman Empire and Iran (1555-1914)*, Wiesbaden, 2000, 41-48.

ise Osmanlı-Kafkasya ilişkilerinin temel problemlerini açıklığa kavuşturması noktasında ehemmiyet arz edeceği kanaatindeyiz.

II. ÇALIŞMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

İshak Paşa ile ilgili yapılan bu çalışma onun Çıldır beylerbeyliği dönemindeki siyasi faaliyetleri ile sınırlıdır.

Çalışma giriş, üç bölüm, sonuç ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında, çalışmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı, sınırlılıkları, kaynakları ve yöntemine değinilerek, Çıldır Eyaleti'nin kurulduğu coğrafyanın, -Hz. Ömer döneminden başlamak üzere Selçukluların Kafkasya bölgesinde belirmeye başladığı XI. yüzyıla kadar- genel tarihi verilmektedir. Devamında Selçukluların siyasi bir güç olarak ortaya çıkışından Osmanlıların İstanbul'un fethi sonrası Karadeniz'i tamamen kontrol altına alma maksadıyla yönünü Kafkasya kıyılarına döndüğü XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar bölgenin geçirmiş olduğu değişimin siyasi tarihinden bahsedilmektedir. Birinci bölümde Osmanlıların bölgeyle ilk teması ve III. Murad döneminde Çıldır Eyaleti'nin kuruluşuna kadar geçen tarihi süreç ifade edilmektedir. Mezkûr süreç zikredildikten sonra eyaletin kurulduğu coğrafi yapı, sınırları ve eyalete bağlı sancaklar gösterilmektedir. Ardından İshak Paşa'nın Çıldır Beylerbeyi olarak atandığı zamana kadar geçen tarihi süreç genel olarak değerlendirilip bu süreçte eyaleti yöneten idarecilerden bahsedilmektedir. Tüm bunların yanı sıra yurtluk-ocaklık sistemi ve bu idare şeklinin Çıldır Eyaleti'nde uygulanışıyla ilgili bilgiler de yine bu bölümde sunulmaktadır. Birinci bölümün sonunda ise İshak Paşa'nın Çıldır Beylerbeyi olarak atanma sürecinde yaşananlar aktarılmaktadır.

İkinci bölümde ise İshak Paşa'nın Batı Gürcistan bölgesinde bulunan Açıkbaş, Güril ve Dadyan Meliklikleriyle ilişkilerinden bahsedilmektedir. İlgili bölümde İshak Paşa'nın görev safahatı esnasında söz konusu meliklikler arasında yaşanan çatışmaları önleme konusunda aldığı tedbirlere ve yine meliklikler arasında yaşanan sınır anlaşmazlıklarını çözmede İshak Paşa'nın rolüne değinilmektedir. Yaşanan çatışmalarda veya başka nedenlerle vefat eden melikliklere atama yapmak üzere payitahta teklifte bulunurken feodal yapıların varlığını dikkate alarak bölgedeki dengeleri koruma konusundaki İshak Paşa'nın tavrı da ayrıca işlenmektedir. Akabinde ise İshak Paşa'nın

mezkûr meliklerin Osmanlı Devleti'ne ödeyecekleri vergileri hangi usulle toplayıp hazineye ulaştırdığından bahsedilmektedir. Devamında İshak Paşa'yı bölgesel bir figür haline getiren Tiflis'teki faaliyetleri genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Son bölümde ise İshak Paşa'nın merkezi idare ile ilişkileri, bu ilişkilerin gerilimli olduğu dönemler, merkezi idarenin görevlendirmesiyle zorunlu iskâna tabi tutulan aşiretlerin iskân mahalline nakli konusundaki rolüne değinilmektedir. Bunun yanı sıra sultanın karizmasının bir nişanesi kabul edilen ticaret ve hac yollarının güvenliği konusunda İshak Paşa'nın idaresi altındaki bölgedeki faaliyetlerine ve Tiflis'teki Osmanlı hâkimiyeti sonlandıktan sonra oğlu Yusuf Paşa'nın Çıldır beylerbeyliği olarak görev yaptığı süreç boyunca İshak Paşa'nın faaliyetlerine değinilmektedir. Son olarak ise oğlu Yusuf Paşa'nın vefatı sonrası yaşlılığında tekrar Çıldır beylerbeyi olması, vefatı, mal varlığı ve vefatı sonrası ailesi hakkında bilgi verilmektedir.

III. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

A. Temel Kaynaklar

Çalışmamızın ana kaynağını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki farklı tasniflerde bulunan, başını mühimme defterlerinin¹⁷ çektiği arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Çalışmayı meydana getirirken yararlanılan arşiv kaynaklarının bulunduğu tasnifleri şu şekilde zikredebiliriz:

1. Mühimme Defterleri (MHM): Osmanlı Arşivindeki Bâb-ı Âsafî tasnifinde bulunan Mühimme defterleri Dîvân-ı Hümâyûn'da alınan kararların bir sûretinin kaydedildiği defterlerdir.¹⁸ Mühimme defterlerinin en önemli özelliği tarihi süreci takip etme imkânı vermesidir. Mühimme defterleri içerik itibarıyla de oldukça geniş bir muhtevaya sahiptir. Bu geniş muhteva dolayısıyla defterler, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik problemlerin tespiti hususunda zengin veriler sunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde *Mühimme Defterleri* adıyla kayıtlı defterlerin sayısı 267 adettir. Bu defterlerdeki kayıtlar 961/1553-1323/1905 yılları arasında

¹⁷ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (5), Mayıs 2005, 107-40.

¹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defteri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 519.

kapsamaktadır.¹⁹ Bununla birlikte Mühimme defterlerinin tasniflerinin yapıldıktan sonra tespit edilen defterler *Mühimme Zeyli* ismiyle ayrı bir tasnifte toplanmıştır. Bu yeni tasnifte de 980/1572-1195/1780 yıllarını içine alan 17 defter vardır.²⁰ Bu çalışmada, İshak Paşa'nın görevde bulunduğu 1695-1748 yılları arasındaki dönemle ilgili verileri ihtiva eden 106-153 numaraları arasında bulunan defterlerdeki verilerden faydalandık. Söz konusu defterlerin yanı sıra İshak Paşa öncesi Çıldır Eyaleti'nin kuruluşu, idarecileri ve siyasi ilişkileri ile ilgili bilgileri içeren mühimme defterlerinden de yararlanıldı. Şu hususa da temas edilmelidir ki, kaynak olarak kullandığımız mühimme defterlerindeki tarihlendirme şekli ilgili hicri ayın ilk, orta ve son on gününü ifade edecek şekilde evâil, evâsıt ve evâhir tabirleri ile kaydedilmiştir. Bu durumun ilgili belgenin kesin tarihini tespit etme konusunda bir engel oluşturduğunu belirtmeliyiz. Buna rağmen ilgili arşiv belgesinin tarihi verilirken Osmanlı Arşivinin dijital ortamda paylaşmış olduğu gün esas alındı. Yani evâil tabirini hicri ayın onuncu günü, evâsıt tabirini yirminci günü, evâhir tabirini ise hicri ayın son günü olarak kabul edildi.. Ayrıca belirtmeliyiz ki dijital ortamda bulunan belge özetlerinde ve tarihlendirmelerinde bazı hatalar mevcuttur. Bu sebeple belgenin aslını görmeden sadece özetlerinden faydalanmak birçok hatalı duruma meydan verebilmektedir.

2. Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE): Ali Emirî Efendi riyasetinde bir heyet tarafından²¹ arşivdeki belgelerin Osmanlı padişahlarının görev süreleri dikkate alınarak gerçekleştirilen arşiv tasnifidir. Bu nedenle Ali Emirî Tasnifi olarak isimlendirilmiştir. Ali Emirî Tasnifi'nde siyasî ve askerî konulara ait belgelerin yanı sıra, timar ve zeâmet tevcihleri, diğer devletlerle münasebetler, Divan'da görüşülen meselelere ait belgeler bulunmaktadır.²² Mühimme defterleri kadar sıkça başvurulmasa da İshak Paşa'nın Batı Gürcistan'daki meliklikler başta olmak üzere siyasi ilişkilerini ihtiva eden bu tasnifteki belgelerden faydalanılmıştır.

3. İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE): İbnülemin Mahmud Kemal İnal başkanlığındaki bir heyet tarafından²³ yapılan tasnif çalışmasıdır. Bu tasnifin özelliği Ali Emiri Efendi tasnifi gibi belgelerin konularına göre ayrılmış olmasıdır. Adliye, askeriye,

¹⁹ Emecen, *Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri*, 107-8.

²⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", 519.

²¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994, 3.

²² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 4. baskı, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2017, 266.

²³ İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1979, XX.

bahriye, dâhiliye, muhallefât, tevcihât, timar ve zeâmet, vakıf, hil'at, gibi konu başlıkları altında tasnif edilmiş ve her konu bölümü kendi içinde bir kronolojik sıra takip etmektedir.²⁴ Bu tasniften, İshak Paşa'nın payitaht tarafından ödüllendirildiği durumları ve siyasi ilişkileri içeren belgeler aracılığıyla istifade edilmiştir.

4. Cevdet Tasnifi Belgeleri (C): Muallim Cevdet'in riyasetinde²⁵ oluşturulan bu tasnif çalışması kendisinden önceki iki tasnif çalışmasında olduğu gibi belgeler konularına göre sınıflandırılmıştır.²⁶ Bu belge tasnifinden İshak Paşa'nın merkezi yönetim ve Gürcü melikleri ile ilişkileri ve ölümü sonrası muhallefâtı hakkında bilgileri içeren belgeler aracılığıyla faydalanılmıştır.

5. Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK): Muallim Cevdet'in tasnif çalışmaları esnasında ekibinde yer alan görevlilerinden Kamil Kepeci tarafından oluşturulan bu tasnif,²⁷ çoğu maliye kalemine ait 18.000 defterden meydana gelmektedir. Kamil Kepeci tasnifinde Dîvân-ı Hümâyûn ve Bab-ı Asâfî'ye ait defterler de bulunmaktadır.²⁸ Bu tasniften, Çıldır Eyaleti'ne ait beylerbeyi ve sancakbeyi atamalarının tespiti noktasında faydalanılmıştır.

6. Ruus Kalemi Defterleri (RSK): Ruûs Defterleri, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, timar ve zeâmet sahipleri ile hazine, evkâf ve gümrükten maaş alan her türlü devlet memurlarının atama kayıtlarının tutulduğu defterlerdir.²⁹ İshak Paşa'nın arzıyla gerçekleşen atamaların tespitiyle ilgili bu defterlerden faydalanılmıştır.

7. Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD) : “Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi” içinde bulunan bu defterler, Osmanlı Arşivi'nde, tahrir, saray, yeniçeri, mevacib gibi çeşitli mali kayıtları ihtiva eden, maliyeden devralınan defterlerdir. Mezkûr defterlerde Fâtih döneminden başlayarak XX. yüzyıla kadar kayıtlar

²⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 267.

²⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, 3.

²⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 268.

²⁷ Ali Birinci, “Kamil Kepecioğlu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, Ankara 2002, XXV, 263.

²⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 151.

²⁹ Bilgin Aydın, *Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaça Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003, 66-100.

bulunmaktadır.³⁰ İshak Paşa'nın 1695 yılında amcası Salih Paşa'nın yerine ilk defa Çıldır beylerbeyi olarak atamasının yapıldığı kayda ait belge bu tasniften alınmıştır.

8. Topkapı Sarayı Arşivi Defterleri (TS): Osmanlı Arşivindeki bu defterler Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan belgelerin dijital ortama aktarılmasıyla oluşturulmuştur.³¹ Batı Gürcistan'daki meliklerin Osmanlı'ya ödemekle yükümlü oldukları vergilerle ilgi hatt-ı hûmayunlar ve İshak Paşa'nın vezir unvanı aldıktan sonra hazineye ödediği tuğ-ı hûmayun cizyesi gibi meselelerle ilgili bu defterlerdeki belgelerden yararlanılmıştır.

Yukarıda zikredilen arşiv belgelerinin yanı sıra, çalışma konumuzu ilgilendiren dönem vakanüvisleri tarafından telif edilen kroniklerden de yararlanılmıştır. Bunlardan ilki Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya (v.1129/1717) ait *Zübde-i Vekayiât* isimli eserdir. Eser 1656-1704 yılları arasındaki olayları kronolojik sırayla aktarmaktadır. Mezkûr eserle ilgili Abdülkadir Özcan tarafından doktora çalışması yapılmış olup, eserin tenkitli ve transkripsiyonlu metni de aynı kişi tarafından neşredilmiştir.³² Eserden İshak Paşa'nın eyalet askerlerinin başında katıldığı 1703 Gürcistan Seferi'nin detayları hakkındaki bilgileri ve Gürcü meliklerinin İshak Paşa aracılığıyla payitaht ile ilişkilerini ihtiva eden bilgileri kullanarak faydalandık.

Yararlandığımız diğer dönem kroniği ise vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi'nin (v.1148/1735) *Târîh-i Râşid'i* ve Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'nin (v. 1173/1760) ona yaptığı zeylidir. Naîmâ Tarihi'nin sonlandığı 1660 yılından 1729 yılı arasında yaşanan olayları içerisine alan bu iki eser için yazıldığı dönemi ve Osmanlı tarihini anlamak açısından önemli kaynak eserler arasında olduğu ifade edilmektedir. Eser *Târîh-i Râşid ve Zeyli* ismiyle Abdülkadir Özcan'ın başkanlığında bir komisyon marifetiyle hazırlanmış ve Bilim Sanat Vakfı tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir.³³ Eserden genel olarak Çıldır Eyaleti ve İshak Paşa'nın Tiflis beylerbeyi olarak atanma süreci ile ilgili bilgilerden yararlandık.

³⁰ Necati Aktaş ve Yusuf Halaçoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1992, V, 125.

³¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 157. Ayrıca Osmanlı Arşivi ile ilgili yapılmış çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1979, 28-285.

³² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

³³ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, (Çev. Abdülkadir Özcan vd.), I-III, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Çalışmamızın kaynakları arasında bulunan dönem kroniklerinden bir diğeri, kaynaklardan bizzat padişahın emriyle eserini kaleme aldığı anlaşılan Osmanlı tarihçisi Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'ya (v.1139/1726-27) ait *Nusretnâme* isimli eserdir. Müellifin eseri iki kısım halinde incelenmiş olup ilk kısmı saray hizmetinde olduğu 1695-1703 yılları arasında yaşanan olayları ihtiva etmektedir. Nusretnâme'nin ikinci kısmı ise 1704-1721 yılları arasında saraydan uzak olduğu yıllara ait özet mahiyetinde bilgiler içermektedir. Mezkûr eser Mehmet TOPAL tarafından yazma nüshaları dikkate alınarak hazırlanmış ve Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yayınlanmıştır.³⁴ Eserden İshak Paşa'nın Batı Gürcistan'daki melikliklere ilişkilerine dair verdiği bilgiler aracılığıyla faydalandık.

İstifade ettiğimiz dönem kroniklerinden sonuncusu ise 1744-1753 yılları arasında Osmanlı vak'anüvisi olan İzzî Süleyman Efendi'ye (v.1168/1755) ait *İzzî Tarihi*'dir. Eserin girişinde dokuz yıllık vak'anüvislik görevi esnasında bütün Osmanlı coğrafyasında yaşanan hadiseleri "kıssadan hisse" ilkesi doğrultusunda yazdığını belirtmektedir. Eserin tenkidli neşri, yazma nüshaları dikkate alınarak Ziya YILMAZER tarafından yapılmış ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayınlanmıştır.³⁵ Söz konusu eserden İshak Paşa'nın son kez Çıldır beylerbeyi olarak atandığı süreçte yaşananlardan, vefatı sonrası muhallefâtıyla ilgili yapılan uygulama ve ailesinin durumu hakkındaki bilgiler aracılığıyla faydalandık.

B. Araştırma Eserleri

Dönem kroniklerinin yanı sıra İshak Paşa'nın görev yaptığı XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatıyla ilgili iki çalışmadan faydalandık. Bunlardan birisi Fahmeddin Başar tarafından hazırlanan Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı isimli eserdir.³⁶ Diğer ise Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı ve Eyalet ve Sancak Tevcihâtı isimli Orhan KILIÇ tarafından hazırlanan çalışmadır.³⁷ Son olarak

³⁴ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, (Haz. Mehmet Topal, Ed. Muzaffer Doğan), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018.

³⁵ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi* (Çev. Ziya Yılmaz), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

³⁶ Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

³⁷ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.

yararlandığımız dört eseri de zikretmemiz gerekir. Bunlardan ilki alanında yapılan ilk doktora tezi olan XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri ismiyle Nebi GÜMÜŞ tarafından hazırlanmıştır. Çalışma Osmanlıların Çıldır Eyaleti'nin kurulduğu coğrafya ile yoğun ilişkilerinin başladığı XVI. asrı konu edinmektedir.³⁸ İkincisi ise Sadık Müfit BİLGE tarafından hazırlanan Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi) isimli oldukça geniş bir içeriğe sahip olan eserdir.³⁹ Eserden Osmanlıların Kafkasya bölgesiyle ilişkilerinden, Çıldır Eyaleti'nin kuruluşundan İshak Paşa'ya kadar tarihi sürecinden ve İshak Paşa'nın Batı ve Doğu Gürcistan bölgesiyle ilişkilerinden bahsederken faydalandık. Üçüncü eser ise Mustafa Âdil ÖZDER tarafından hazırlanmış olan Tarihte Çıldır Atabekleri ve Torunları isimli eserdir.⁴⁰ Eser, kaynakçasından da anlaşılacağı üzere Çıldır Eyaleti'ni idare etmiş aileden gelen kişilerle yapılan söyleşilerden elde edilmiş bilgileri de barındırdığından dolayı sözlü tarihe de örnek verilebilir. Eserin hedefinin Çıldır Eyaleti'ni yönetmiş atabekler hanedanını tanıtmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda eserin içerisinde İshak Paşa ve diğer Çıldır idarecileriyle ilgili bilgiler mevcuttur. Faydalandığımız dördüncü ve son eser ise Lia GOBADZE tarafından hazırlanan Kral Solomon Döneminde (1752-1784) İmereti Krallığı'nın Osmanlı Devleti ile İlişkileri isimli yüksek lisans çalışmasıdır.⁴¹ Çalışma İshak Paşa'nın vefatı sonrası Osmanlı Devleti ile Batı Gürcistan'daki Açıkbaş Melikliği arasındaki münasebetleri konu edinmektedir. Mezkûr çalışma İshak Paşa dönemi ile sonrası dönem Batı Gürcistan ile ilişkilerin seyrini kıyaslama imkânı vermesi açısından önemli verileri bize sunmaktadır.

C. Literatür

Çıldır Eyaleti'nin genel yapısı ve görev yapmış idarecilerle ilgili sayısı çok olmasa da bazı çalışmalar yapılmasına rağmen yukarıda şahsiyetinden ve idaredeki vukufiyetinden bahsettiğimiz İshak Paşa'nın hayatını ve siyasi faaliyetlerini merkeze alan akademik veya başka saiklerle yazılmış müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

³⁸ Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2000.

³⁹ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

⁴⁰ Mustafa Adil Özder, *Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları*, Erzurum, 1971.

⁴¹ Gobadze, Lia, *Kral Solomon Döneminde (1752-1784) İmereti Krallığı'nın Osmanlı Devleti İle İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa 2022.

Yapılan çalışmalar içerisinde İshak Paşa'yı konu edinen ilk ve tek çalışma Mehmet İnbaşı tarafından hazırlanan, *Çıldır Beyleri I. İshak Paşa ve II. İshak Paşa*⁴² isimli sempozyum bildirisi. Bildiri başlık olarak çalışmamıza konu olan İshak Paşa'yı da konu edinmesine rağmen daha çok II. İshak Paşa hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca İshak Paşa ile ilgili beylerbeyi olarak göreve başladığı tarih başta olmak üzere verilen bilgilerin tashihe muhtaç olduğunu da belirtmeliyim. Aynı yazarın, bir diğer çalışması ise *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyâleti ve İdarecileri*⁴³ isimli makalesidir. Yazar bu makalede İshak Paşa ile ilgili daha önce yazmış olduğu bildirideki bilgileri tekrar etmektedir.

Çıldır Eyaleti'nde görev yapmış beylerbeyleri ile ilgili bir doktora ve bir makale çalışması vardır. Bu çalışmalardan birisi Emin Ünsal tarafından hazırlanan *Osmanlı Devleti'nin Kafkas Politikaları ve Çıldır Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri*⁴⁴ isimli doktora çalışmasıdır. Çalışma konusu itibarıyla temelde İshak Paşa'yı konu edinmemektedir. Fakat yazar bu çalışma içerisindeki “Çıldır Eyaleti'nin Teşkili ve Valileri” başlığı altında İshak Paşa hakkında daha önce yapılmış çalışmalara ve arşiv belgelerine dayanarak bazı bilgiler vermektedir. Fakat burada İshak Paşa'nın görevine başladığı tarih ve ne kadar süre Çıldır beylerbeyi olarak görev yaptığı ile ilgili verdiği bilgilerin tashihe muhtaç olduğu belirtilmelidir. Çıldır beylerbeyleri ile ilgili makale çalışması ise Seydi Vakkas Toprak tarafından *Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır Valiliği*⁴⁵ ismiyle yayınlanmıştır. Mezkûr makalede daha önce İshak Paşa ile ilgili Mehmet İnbaşı tarafından verilen bilgiler kullanılmıştır.

Çıldır'ın idari yapısıyla ilgili ise iki doktora bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Doktora çalışmalarının ilki Ersin Doğanekin tarafından *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Beylerbeyliği*⁴⁶ ismiyle hazırlanmıştır. Yazar burada Çıldır Eyaleti'nin kurulduğu coğrafyanın tarihi, kuruluşu sonrası idarecilerinden ve sosyal yapısından bahsetmektedir. Diğer bir doktora tezi ise Ömer Kucak tarafından *Çıldır Sancağı (1830-*

⁴² Mehmet İnbaşı, “Çıldır Beyleri I. İshak Paşa ve II. İshak Paşa”, *Güneşin Doğduğu Yer: Doğu Beyazıt Sempozyumu Bildirileri I*, Ed. Oktay Belli, c. I, Çekül Vakfı, İstanbul 2004, 183-97.

⁴³ Mehmet İnbaşı, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyâleti ve İdarecileri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7 (1), Şubat 2010, 77-94.

⁴⁴ Emin Ünsal, *Osmanlı Devleti'nin Kafkas Politikaları ve Çıldır Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2021.

⁴⁵ Seydi Vakkas Toprak, “Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır Valiliği”, *Belleten* 83 (296), Nisan 2019, 153-72.

⁴⁶ Ersin Doğanekin, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Beylerbeyliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2016.

1877)⁴⁷ ismiyle hazırlanmıştır. Çalışmanın konusu Ahıska'nın Rusların eline geçmesi sonrası eyaletten Erzurum'a bağlı sancağa dönüşen Çıldır'ın idari ve sosyal yapısıdır. Bu çalışmada yazar eyaletin tarihsel sürecini anlatırken İshak Paşa ile ilgili daha önce Mehmet İnbaşı tarafından verilen bilgileri tekrarlamaktadır. Eyalet'in idari yapısıyla ilgili yapılan yüksek lisans çalışması ise Bahattin Kılıç tarafından 19. Yüzyılda Çıldır Sancağı'nın İdari Yapısı⁴⁸ ismiyle hazırlanmıştır. Yazar eyaletten sancağa dönüşen Çıldır'ın XIX. yüzyıldaki idari yapısını konu edinmektedir. Eserde İshak Paşa ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Burada zikredilmesi gereken diğer bir çalışma ise Nebi Gümüş tarafında *Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*⁴⁹ isimli kongre bildirisi. Bildiri genel olarak Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl boyunca Gürcistan coğrafyasıyla ilişkilerini konu edinmektedir. Literatürdeki diğer çalışmalara göre İshak Paşa'nın özelde Batı Gürcistan genelinde ise bütün Kafkasya bölgesiyle ilişkileriyle ilgili Osmanlı arşiv belgelerine ve Gürcü müelliflerin eserlerine dayanarak bilgiler vermektedir. Söz konusu bildiriden İshak Paşa'nın Tiflis'i idare ettiği dönemdeki imar çalışmaları ve Kuzey Kafkasya halklarından Lezgilerle mücadelesi ile ilgili verdiği bilgiler vesilesiyle yararlandık.

Son olarak zikredilmesi gereken Michael Ursinus'un Raoul Motika ile editörlüğünü yaptığı *Caucasia between the Ottoman Empire and Iran (1555-1914)* isimli eserdir. Eserin içinde bulunan *The Role of the Vali of Çıldır in Ottoman-Caucasian Relations During the Late 18th Century*⁵⁰ adıyla Michael Ursinus tarafından yazılmış makale XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti ile Kafkasya ilişkilerinde Çıldır Eyaleti idarecilerinin rolünden bahsetmektedir.

⁴⁷ Ömer Kucak, *Çıldır Sancağı (1830-1877)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018.

⁴⁸ Kılıç, Bahattin, *19. Yüzyılda Çıldır Sancağı'nın İdari Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2011.

⁴⁹ Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2000.

⁵⁰ Michael Ursinus, "The Role of the Vali of Çıldır in Ottoman-Caucasian Relations During the Late 18th Century", *Caucasia between the Ottoman Empire and Iran, 1555-1914*, Wiesbaden 2000, 41-48.

D. Yöntem

Çalışmanın temel kaynakları Osmanlı idari teşkilatında yarım asrı aşkın beylerbeyi olarak görev yapmış İshak Paşa'nın siyasi ilişkilerini anlamaya yönelik çeşitli verileri ihtiva eden arşiv belgeleridir. Bu nedenle çalışmamızda temel olarak bilimsel araştırma yöntemlerinden *doküman analizi* yöntemini takip ettik. Doküman analizi, “yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir.”⁵¹ Lakin çalışmamızla ilgili ulaştığımız kaynakların fazlalılığı ve çeşitliliği meseleleri ele alırken faydalandığımız temel yöntemlerin yanında farklı yöntemlere de başvurma ihtiyacını doğurmuştur. Bu amaçla çalışmamızda problem olarak kabul ettiğimiz olay ve olguları analiz ederken *araştırmacı tarih yöntemine* de başvurduk. Böylece hem belgelerdeki verilerin tespitine hem de bu verilerin neden ve nasıllığına yönelik bir yöntem izlemeye çalıştık. Bu doğrultuda, öncelikle arşiv belgelerinde İshak Paşa hakkında verileri içeren belgeler tespit edilmiştir. Ardından bu belgelerin sistematik analizi yapılmıştır. Devamında ise söz konusu verilerin birbiriyle ilişkileri kurulmuş ve XVIII. yüzyıl Osmanlı idari yapısı içerisinde İshak Paşa'nın konumu ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın yöneldiği temel sorular şunlardır: Çıldır Eyaleti'nin kuruluş süreci nasıl gelişmiştir? Kuruluş sürecinin ardından eyalete idareci atama hususunda Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü siyaset hangi parametreler üzerinde yürümüştür? Osmanlı idari uygulamalarında yer alan yurtluk-ocaklık sisteminin Çıldır beylerbeyleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiyi belirlemedeki rolü nedir? İshak Paşa'ya kadar XVII. yüzyıl boyunca eyaleti idare eden beylerbeyleri kimlerdir ve idareci olarak atarken Osmanlı Devleti hangi bölgesel gerçekleri dikkate almıştır? İshak Paşa kimdir ve Çıldır beylerbeyi olarak atanmasına giden süreç nasıl gelişmiştir? Osmanlı Devleti'nin Gürcistan coğrafyası ve oradaki yerel güçlerle ilişkilerinde İshak Paşa'nın rolü nedir? İshak Paşa'nın payitahtla ilişkileri ve bu ilişkileri belirleyen temel parametreler nelerdir? İshak Paşa'yı mahalli güçten bölgesel güce dönüştüren süreç nasıl gelişmiştir? İshak Paşa'nın vefatı sonrası muhalefâtı hususunda Osmanlı Devleti nasıl bir siyaset takip etmiş ve bu siyasetin gerekçesi nedir? İshak Paşa'nın vefatı sonrası ailesi ve ailenin Çıldır Eyaleti idaresindeki rolü nasıl devam etmiştir?

⁵¹ Bilgen Kıral, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (15), Haziran 2020, 173.

Çalışmada hicrî ve miladî tarihler kullanılmıştır. Hicrî tarihlerdeki ay isimlerinin gösteriminde Mehmet Eminoğlu'nun *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*⁵² isimli eserindeki ayların remizleri (simgeleri) esas alınmıştır. Hicrî tarihlerin miladî tarihe dönüştürülmesinde ise Türk Tarih Kurumu'nun dijital tarih çevirme programı kullanılmıştır. Çalışmamızda transkripsiyon alfabesi kullanılmamıştır. Son olarak belirtilmelidir ki alfabemizde karşılığı bulunmayan harflerin ve işaretlerin yazımında Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin yazım usulü dikkate alınmıştır.

IV. OSMANLI İDARESİNE KADAR BÖLGE TARİHİ

Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunan Çıldır Eyaleti'nin⁵³ kurulduğu bölge, bulunduğu konumun da etkisiyle tarih boyunca birçok siyasi gücün egemenliği altına girmiştir.⁵⁴ İslâm fetihlerinin başladığı döneme kadar bölgeye İskitler, Hurriler, Avarlar, Kimmerler, Urartular, Sasaniler ve Bizanslılar hâkim olmuştur.⁵⁵

Hız. Ömer (v.23/644) döneminde 636-642 yılları arasında Sasani Devleti'ne son veren Müslümanlar, Şam ve Mısır'dan sonra Doğu Anadolu Bölgesini de Bizanslılardan almak için seferler düzenlemeye başladılar. Hız. Osman (v.35/656) dönemi Şam valisi Muâviye b. Ebû Süfyân (ö.60/680) tarafından 645 yılında Doğu Anadolu'ya gönderilen Habîb bin Mesleme⁵⁶ (ö.42/662) komutasındaki İslâm ordusu Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Erzurum'u /Kâlîkalâ aldı.⁵⁷ Habîb bin Mesleme daha sonra birçok şehir ve kasabayı da İslâm hâkimiyetine katarak vergiye bağladı. Vergiye bağlanan yerler arasında, Tiflis,⁵⁸ Azğur, Ahilkelek, üç müstahkem kalesiyle birlikte Ahıska, Ardahan,⁵⁹ Klarcet (Şavşat, Ardanuç) ve Yusufeli'nin de bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁰

⁵² Mehmet Eminoğlu, *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*, (9. baskı), TDV Yayınları, Ankara 2008, 63.

⁵³ Çıldır adının anlamı için bkz. Osman Uyanık, "Çıldır Adı Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), Aralık 2006, 87-93.

⁵⁴ Emecen, "Çıldır", 300-301.

⁵⁵ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, 15; Alpaslan Ceylan ve Nezahat Ceylan, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale Ve Çıldır Araştırmaları*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2018, 15-17; Halit Özdemir, *Artvin Tarihi*, (2. baskı), Egem Matbaacılık, Ankara 2002, 11-23.

⁵⁶ Bölgenin İslamlaşması açısından önemli bir kişi olan Habîb b. Mesleme'nin tarihi şahsiyetiyle ilgili bir çalışma için bkz. Osman Gürbüz, *Abdurrahman Gazi Kimdir?*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (3), Eylül 2016, ss. 1155-71.

⁵⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldan -Ülkelerin Fethi*, (Çev. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları İstanbul 2013, 228.

⁵⁸ Nebi Gümüüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 30-31; Yapılan antlaşmaya göre Tiflis halkının canına, ibadethânelerine dokunulmayacak, buna karşılık onlar da her aile için 1 dinar ödeyecek,

Bölgeye yönelik ilk İslâmî fetih hareketinden endişeye kapılan Bizans İmparatoru II. Kostans, Ermeniye cephesinde İslâm ordularını yenilgiye uğratıp geri çekilmeye mecbur bırakan Ermeni prens Teodor Reştuni'yi ordu komutanı yaparak ilerleyişi durdurmak istedi.⁶¹ Zaman içerisinde Kostans'ın stratejik atakları başarıya ulaşmış ve yedi yıl sonra bölge yeniden Bizans hâkimiyetine geçmiş oldu.⁶² Muaviye ile Bizans İmparatoru II. Kostans arasında üç yıllık bir barış antlaşması yapıldı. 653 yılında antlaşmanın bitmesiyle Ermeni orduları komutanı Reştuni Hz. Muaviye ile anlaşarak bölgeyi İslâm ordularına teslim etti.⁶³ İmparator Kostans aynı yıl içerisinde Bizans'a bağlı Anadolu'daki mahalli beylerin de içerisinde bulunduğu büyük bir orduyla bölgeyi zorlanmadan yeniden ele geçirdi. Fakat 654 yılında bölgeden ayrılınca bölge yeniden Müslümanların eline geçti. Bu durum 657 yılında Hz. Ali (v.40/661) ile Hz. Muaviye mücadelesinin ilk sıcak teması olan Sıffin Savaşı'na kadar devam etti. Savaş nedeniyle İslam askerleri geri çekilince bölge tekrar Bizans'ın lehine el değiştirmiş oldu.⁶⁴

665 yılında Aras ve Kür Irmağı boyları tekrar Müslüman hâkimiyetine geçtiyse de, Çoruh boyları Bizans'ın elinde kaldı.⁶⁵ Her iki unsurun hâkimiyet alanında bulunan bölgelerin ara ara taraflar arasında el değiştirdiği görülmüyordu. Örneğin 686 yılında Ahıska bölgesi Müslümanların hâkimiyetinden çıkmış fakat 700 yılında tekrar

Müslümanlarla dost kalacak, düşmanlarına karşı düşmanlık edeceklerdi Habîb b. Mesleme ayrıca, Gürcü kralından gelen hediyelerin değerini tespit ettirip bunu yıllık cizye miktarından düşüğünü bildirdi bilgi için bkz. Yâkut b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, Dâru Sâdır, Beyrut 1957, 35-37; Nebi Gümüş, *İlk Dönem İslam- Gürcü İlişkileri*, Karadeniz Basın Yayın, Rize 2007; Mustafa Aydın, "Tiflis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2012, XXXXI, 150.

⁵⁹ Fayiz Necib İskender, *el-Fütühatül-İslâmiyye Li-Biladi'l-Kürc*, (1.baskı), Dârül-Fikrîl-Câmîi, İskenderiye 1988, 53-54; Azad Dedeoğlu, *Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi- XI-XVI. Yüzyıllar Arası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018, 183-185.

⁶⁰ Belâzurî, 233-34; İhsan Arslan, Hasan Artar, "Gürcistan Fatihî Habîb B. Mesleme'nin Hayatı", *Akademik-Us*, 4 (1), 2020, 127. Klarceti Bölgesi'nin Çoruh Nehri'nin aşağı kesimlerinden, Arsiyan Dağları'nın batısından (Yalnızçam Dağları) ve oradan Şavşat ve Nigal'in (Artvin) güneyinden Karadeniz'e kadar uzanan toprakları kapsadığı belirtilmektedir bkz. Ömer Subaşı, "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti", *Turkish Studies*, Volume 8/5, Spring 2013, 707.

⁶¹ Mükrimin H. Yinanç, "Ermeniye", *İslâm Ansiklopedisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, IV, 318; Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, (Çev. Mehmet Özey), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, 278-81.

⁶² Ömer Subaşı, "Arap Fethinden Selçuklu Hâkimiyetine Artvin", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, 2332.

⁶³ Kaegi, 281.

⁶⁴ Yinanç, "Ermeniye", 318; Forsyth, Theodoros Reshtuni'nin Muaviye ile anlaşmasının nedenini, Bizans İmparatorunun kendisine yardım etmeyi reddetmesi olarak tahmin etmektedir bkz. James Forsyth, *Kafkasya*, (Çev. Timuçin Binder), Ayrıntı Yayınları İstanbul 2019, 57-58.

⁶⁵ Özder, 13.

Müslümanların idaresine geçmişti.⁶⁶ 737-744 yılları arasında Mervan bin Muhammed'in, (ö.132/750) Gürcistan topraklarında bulunan birçok kaleyi, şehri ve Megrel bölgesini fethettiği, ardından Guria üzerinden geçerek İspir'e kadar Çoruh boyuna hâkim olduğu belirtilmektedir.⁶⁷ Emevilerin iktidarı bir ihtilal neticesinde Abbasoğulları'na bırakmasından dolayı⁶⁸ yaşanan otorite boşluğundan faydalanan Bizans İmparatoru, bölgeyi 750 yılında yeniden ele geçirdi. Fakat 756 yılında Abbâsî halifesi el-Mansur, (ö.158/775) bir ordu göndererek bölgeyi İslâm hâkimiyetine aldı ve el-Cezire bölgesinden buraya takviye askerler gönderdi.⁶⁹

Abbâsî hâkimiyeti ile beraber siyasi kargaşa çözülmüş fakat Abbâsî valilerinin bölge halkına karşı sert tutumları nedeniyle bölge de isyanlar meydana gelmeye başladı. Hem isyanlara engel olmak hem de bölge halkının Bizans'a meyletmelerine izin vermemek maksadıyla Abbâsî Halifesi'nin emriyle yerel hanedanlardan, Bagratlı Aşot bin Smbat'ı 862 yılında emir tayin edildi. Hatta bu kişiye halife Mu'temid Alellah (ö.279/892) tarafından 882 yılında kral unvanı dahi tevcih edildiği ifade edilmektedir.⁷⁰ X.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbâsî Devleti'nde baş gösteren iç karışıklıklar nedeniyle İslâm devletinin bölgedeki hâkimiyeti zayıflamaya başladı.⁷¹ Bu tarihten sonra Selçukluların Kafkasya bölgesinde fetih faaliyetlerine giriştikleri XI. asrın ortalarına kadar bölgede bazen Bizans bazen de Abbasilere bağlı mahalli beylikler hâkim olmuşlardır.⁷² Nitekim Selçukluların tarih sahnesine çıktığı 11.yüzyıl öncesi Sacoğullarına bağlı Tiflis İslâm Emirliği'nin Ahıska ve Ardahan ile Çoruh boylarına da hâkim olduğu belirtilmektedir.⁷³

Anadolu'ya yönelik ilk Selçuklu akınları, Gaznelilerle yaşanan iskân probleminden dolayı hem yeni bir yurt edinmek hem de gaza yaparak manevi anlamda

⁶⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, Ankara 2011, 37-38.

⁶⁷ Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), (Notlar ve Yayına Hazırlayan Erdoğan Merçil), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, 202-206.

⁶⁸ Abbâsî ihtilâlinin oluşum süreciyle ilgili geniş bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, (3. baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020; Öznur Özdemir, *Abbâsî İhtilâli Modern Dönem Batı Literatürü: Teoriler-Ekoller*, Küre Yayınları, İstanbul 2020.

⁶⁹ Belâzurî, 230; Nahide Bozkurt, "Mansûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 5-6.

⁷⁰ Yinanç, "Ermeniye", 319; Özder, 17.

⁷¹ Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, (Çev. Hırant D. Andreasyan, Haz. İlhan Aslan), Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017, 27.

⁷² D.Aydın, 18-19.

⁷³ Nebi Gümüş, *İlk Dönem İslâm-Gürcü İlişkileri*, Karadeniz, Rize 2007, 52.

yükselme hedefiyle Çağrı Bey tarafından 1015-1021 yılları arasında yapıldı.⁷⁴ Çağrı Bey 1015 veya 1016 yılında yapılan ilk akında 3000 kişilik bir kuvvet ile Ermeniyeye bölgesine Kafkasya Bölgesi'ne geldi. Burada Vaspurakan Ermeni Krallığıyla yaptığı savaşlarda başarılı oldu. Ardından Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Şeddâdîler Beyliğinin topraklarına ve Gürcülerin idaresi altında bulunan yerlere akınlar yaptı.⁷⁵ Yapılan akınlar neticesinde Selçuklular, bölgede kendilerine direniş gösterecek ciddi bir gücün olmadığını anladılar. Böylece Selçukluların bölgeye yoğun bir şekilde başlayacak olan göç hareketlerinin fikri arka planı bu şekilde oluşmuş oldu.⁷⁶

Bizans İmparatoru Konstantin, Selçuklu akınlarına karşı harekete geçmiş ve 1045 yılı sonbaharında Gürcü prensi Liparit komutasında bir orduyu Selçukluların üzerine göndermişti. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ise Bizans'a karşı amcasının oğlu Kutalmış komutasında bir orduyu bölgeye gönderdi. Selçuklu ordusu yapılan savaşta Gürcü, Ermeni ve Rumlardan oluşan Bizans ordusunu mağlup etti. Kutalmış kazandığı zaferin ardından Aras nehri boyunca ilerleyerek birçok şehri hâkimiyet altına aldı.⁷⁷ Aynı tarihlerde Tuğrul Bey'in amcaoğlu Hasan, Büyük Zap Nehri kenarında Bizanslılar ile yapılan savaşta yenilgiye uğrayarak hayatını kaybetti. Bu durum üzerine Tuğrul Bey İbrahim Yinal ve Kutalmış'ı intikam almaları için Bizans'ın üzerine yolladı. Bu iki şehzadenin idaresindeki Selçuklu ordusu Pasin Ovasında Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Bizans İmparatorunun talebiyle bu savaşa 18 bin kişilik ordusuyla katılan Gürcü prenslerinden Liparit, esir alınarak Tuğrul Bey'in yanına götürüldü.⁷⁸

Tuğrul Bey'in vefatından sonra yaşanan saltanat kavgasından başarıyla çıkan Alparslan (ö. 465/1072) yeni Selçuklu sultanı oldu. Yeni Sultan'ın ilk icraatı amcası Tuğrul Bey'in başlattığı "Rum gazasına" devam etmek oldu. 1064 baharında ordusuyla Horasan'dan hareket edip Aras Nehri'ni geçti ve Tiflis-Çoruh arasında bulunan birçok kaleyi ve şehri fethetti.⁷⁹ Ardından Çıldır Gölü'nün kuzeyinde, Kür Irmağı boyunca

⁷⁴ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (10. baskı), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, 57; Faruk Sümer, "Selçuklular", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 366.

⁷⁵ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, (7. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, 36-37; Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, 31.

⁷⁶ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994, X, 359.

⁷⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (23. baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, 120-21.

⁷⁸ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 57; Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, 35; Marie F. Brosset, *Gürcistan Tarihi- Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, 283; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 254-55.

⁷⁹ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 287.

bulunan Ahilkelek Kalesi'ni hâkimiyet altına aldı.⁸⁰ Sultan Alparslan 1068 yılı başlarında, veziri Nizamülmülk'ün de beraberinde olduğu ordusuyla ikinci Kafkasya seferine çıktı. Alparslan'ın bu sefere çıkarken amacı Azerbaycan bölgesini fethedip, Gürcü Krallığını ortadan kaldırarak Anadolu'ya geçip Bizans'a darbe vurmaktır. Sefer esnasında Kartli bölgesi (Tiflis) ve Azerbaycan'ın birçok şehri ele geçirildi.⁸¹ Ahıska ve çevresinde bulunan şehirler de bu sefer esnasında tekrar Selçuklu idaresine geçti.⁸²

Karahanlı hükümdarının hayatını kaybetmesinden dolayı devletin merkezinde yaşanan iç karışıklıklar Alparslan'ın ikinci Kafkasya seferini yarıda bırakmasına ve istediği neticeyi alamamasına yol açtı. Sultan Alparslan 1071 yılında, Kıpçak Türkleri, Frenk ve Norman süvarilerinden askerlerinde yer aldığı Bizans kuvvetlerine karşı Malazgirt'te kesin bir zafer kazandı. Bu zafer Selçuklu fetih hareketleri karşısında ki Bizans direncini kırdı. Yapılan anlaşmayla daha önce Selçuklular tarafından fethedilen fakat Malazgirt Savaşı'nın yapıldığı dönemde Bizans hâkimiyetinde olan Erzurum ve Ahıska bölgesinde bulunan birçok yer Selçukluların idaresine bırakıldı.⁸³

Alparslan'ın vefatından sonra Selçuklu hükümdarı olan Melikşâh (ö.485/1092) döneminde de Selçukluların Kafkasya'ya yönelik fetih faaliyetleri devam etmiştir. Melikşâh 1076 ve 1078-79 yıllarında Gürcistan bölgesine yönelik seferler düzenledi. Bundan sonra 1080 yılında Emir Ahmed komutasında ki Selçuklu ordusunun bölgeye düzenlediği akınlar neticesinde Kars-Oltu çevresi, Karadeniz sahiline kadar Çoruh Vadisinde bulunan yerleşim yerleri, Şavşat, Acara ve Kutais bölgeleri fethedildi.⁸⁴ Fethedilen yerlere ciddi manada bir Türk topluluğu da yerleştirildiği ve Gürcü tarihçilerin “Didi Turkoba” (Büyük Türk Çağı) dedikleri bu olay,⁸⁵ Ahıska bölgesinin hem Türkleşmesi hem de İslâmlaşması süreci açısından önemli sonuçları beraberinde getirdiği belirtilmektedir.⁸⁶

⁸⁰ Sümer, “Selçuklular”, 369; Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, 37; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 154-55.

⁸¹ İbrahim Kafesoğlu, “Alparslan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1989, II, 528.

⁸² Dedeoğlu, “Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi”, 193; Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001, 8.

⁸³ Forsyth, *Kafkasya*, 123; Pars Tuğlacı, 197.

⁸⁴ D. Aydın, 31.

⁸⁵ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (8. baskı) Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, 234.

⁸⁶ Yaşar Bedirhan, *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti Kafkasya Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999, 116.

Sultan Melikşâh'ın vefatının ardından oğulları arasında yaşanan taht kavgaları, Selçukluların Kafkasya Bölgesindeki hâkimiyetini derinden sarstı. Doğu Anadolu Bölgesi, Malazgirt Zaferi sonrası kurulan Türkmen Beyliklerinin idaresinde kalırken, Kuzey-Doğu Anadolu Bölgesinde ise, yeni bir güç olarak Gürcülerin ön plana çıktı. Bagratlı Hanedanı'ndan Gürcü Kralı II. Davit 1110 yılında Ahıska çevresini Selçuklulardan aldı. 1121 yılında ise 400 yıldır Müslümanların elinde olan Tiflis'i ele geçirerek başkentini Kutais'den Tiflis'e taşıdı. Gürcüler XI. yüzyılın sonuna kadar değişik zamanlarda yapmış oldukları akınlarla Kars, Acara, Şavşat, Ardanuç, Oltu Tortum, İspir bölgelerini ele geçirdi.⁸⁷ Gürcülerin bu başarısının en önemli amillerinden birisini, Gürcü ordusunun içerisinde bulunan Kıpçak unsurlar olduğu belirtilmektedir.⁸⁸ Çıldır beylerbeyliğinin kurulduğu coğrafya açısından da önemli olan Kıpçak-Gürcü ilişkilerine dair bir takım hususlara değinmekte fayda olduğunu düşünülmektedir.

Gürcistan ve çevresinde XI. yüzyılın başlarında başlayan Selçuklu hâkimiyetinin, Sultan Melikşâh'ın vefatıyla derinden sarsıldığını belirtmiştik. Yaşanan bu durumdan faydalanmak isteyen Gürcü kralı II. Davit, Abhazya ülkesini ve Gürcü bölgelerini Selçuklulardan almak için arayış içerine girmişti. Bu sırada Don Irmağı kıyısında bulunan Kıpçaklar birleşik Rus Knezlikler'i karşısında yenilgiye uğramış, artan Rus baskısından dolayı daha güneye doğru hareket etmek mecburiyetinde kalmışlardı.⁸⁹ Bu durumu fırsat bilen Kral II. Davit Kıpçakların lideri Karahan'ın oğlu Atrak'ın kızıyla evlendi ve ardından onların savaşçı kabiliyetlerinden faydalanmak için Kıpçakları Gürcistan'a davet etti. Aslında Orta Asya bozkırlarından Balkanların içlerine kadar geniş bir coğrafyaya yayılan, Oğuz ve Karluklar kadar kalabalık bir Türk kavmi olan Kıpçakların bir kısmı, Kafkasya'da Gürcüler ile komşu idiler.⁹⁰

Kral Davit'in daveti üzerine kayınpederi olan Atrak'ın kalabalık (300.000) bir Kıpçak grubuyla 1118 yılında Gürcistan'a geldiği ve Kralın Kıpçaklardan 40 bin kişilik bir ordu kurup Selçuklulara karşı onların askeri gücünden faydalandığı belirtilmektedir.⁹¹ Kıpçakların Gürcü ordusunda görev almasından sonra, Güney

⁸⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, 192; D.Aydın, 23.

⁸⁸ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 33; Kırzioğlu, *Yukarı Kür Ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, 116-22; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 237.

⁸⁹ Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, (2. baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, 59-60; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi-Başlangıçtan 1917'e Kadar*, (7. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 46.

⁹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 232; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 319.

⁹¹ Kırzioğlu, 112.

Kafkasya tarihinde hem Kıpçaklar hem de Gürcüler bakımından yeni bir sayfa açılmış oldu. Kıpçaklar kendilerine yeni bir yaşam alanı açarken, Gürcüler de tarihlerindeki en güçlü dönemlerinden birini yaşamaya başladılar. Gürcüler bundan sonra Türkler sayesinde hem devlet teşkilatını sağlamlaştırdılar hem de sınır ötesi akınlarda bulunacak kadar güçlendiler.⁹² Sonraki süreçte adı geçen Kıpçaklar, Gürcü ordusunda önemli konumlara yükselerek Gürcistan tarihinde mühim rol oynadılar. Gürcistan tarihinin en görkemli dönemi olarak kabul edilen Tamara (1184-1214) döneminin ön planda olan bazı askeri şahsiyetlerinin bu Kıpçaklardan olduğu belirtilmektedir.⁹³ Hatta Gürcü Devleti hizmetine giren bu Kıpçakların Ahıska ve çevresinde mahalli bir idare kurdukları ifade edilmektedir. İlhanlı Devleti tarafından müstakil bir devlet olarak kabul edilen Ahıska (Samshe) Atabeyleri Devletini (1268-1578) kuranlarında bu Kıpçaklar olduğu yönünde değerlendirmeler vardır. Osmanlıların Ahıska bölgesine yönelik fetih faaliyetlerine başladığı dönemde, bölgeyi adı geçen atabeylerin yönettiği ifade edilmektedir.⁹⁴ Andrew Peacock gibi bazı tarihçiler ise mezkûr atabeylerin Kıpçak değil Gürcü asıllı olduğunu iddia etmektedirler.⁹⁵

Selçukluların Ahıska bölgesinde hâkimiyeti kaybetmesinden sonra yaklaşık bir asır bölgeye Gürcüler hâkim oldu. Moğolların önünden kaçan Hârizmşahlar önce İldenizlilerden Tebriz şehrini ele geçirdi. Ardından Gence şehrini alarak Gürcistan üzerine yürüdü. 1226 yılının başlarında, bir asırdır Müslümanların elinden çıkmış olan Tiflis şehrini Gürcülerden aldı ve Abhazya bölgesine kadar ilerledi. Ermenilerin elinde bulunan Kars ve Ani şehirleri de Harizmşahların idaresine geçti.⁹⁶ Celaleddin Hârizmşah'ın Gürcistan üzerine yaptığı seferlerde daha önce Gürcü ordusunun belkemiğini oluşturan Kıpçakların bir kısmı Hârizmşahların safına geçti. Bu durum Kıpçaklar ile Gürcüler arasındaki ilk önemli ayrılık oldu. Harizmşahların bölgede ki

⁹² Mehmet Coğ, "Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10 (19), Kasım 2015, 191.

⁹³ Örneğin Gürcistan'ın en parlak döneminin büyük başbuğu Kubasar'ın Kıpçak Türkü olduğuna dair bilgi için bkz. László. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, (3. baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1993, 145.

⁹⁴ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 360-426; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, 150-81; İbrahim Tellioglu, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayıncılık, Trabzon 2009, 130.

⁹⁵ Andrew Peacock, "Between Georgia and the Islamic World : The Atabegs of Samc'xe and the Turks", içinde *At the Crossroads of Empires : 14th - 15th Century Eastern Anatolia. Proceedings of the International Symposium held in Istanbul*, (Ed. Deniz Beyazıt), Paris, 2012, 61.

⁹⁶ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, 124-25.

hâkimiyeti 1230 yılında Yassıçemen Savaşı'nda Anadolu Selçuklular'a ardından da 1231 senesinde Moğollara yenilerek tarih sahnesinden silinene kadar devam etti.⁹⁷

Ahıska bölgesi Hârizmşahların ardından Moğolların idaresine geçti. Moğol idaresi dönemi bölge tarihi açısından hem idari anlamda hem de kültürel anlamda önemli hadiseler sahne oldu. Moğollar bölgeyi, hâkimiyetleri altına aldıktan sonra kültürel yapıyı da dikkate alarak farklı idari birimlere ayırdılar. Her idari birimin bir Moğol bir de yerel idarecisi vardı.⁹⁸ Bu idari birimlerden birisinin Kür Irmağı ile Çoruh ırmağı arasında Kıpçak asıllı Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölge olan Ahıska Atabekliği olduğu ifade edilmektedir.⁹⁹ Atabekler, Osmanlıların Çıldır Eyaleti topraklarını hâkimiyet alanlarına dâhil edene kadar İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devletlerine bağlı yarı bağımsız olarak varlıklarını sürdürdükleri ifade edilmektedir.¹⁰⁰

⁹⁷ Nebi Gümüş, "Celâleddin Harizmşah'ın Gürcistan Seferleri", *Ekev Akademi Dergisi*, (29), Güz 2006, 155-78; Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğllar*, Elips Kitap, Ankara 2009, 16-17; Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, 95; İbrahim Tellioglu, "Orta Çağ'da Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler", 38. *Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, c. VI, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2009, 3084.

⁹⁸ Moğolların eyalet idaresi, eyaletlere atadıkları yerel idareciler ve tabi devletlerin idaresi hakkında geniş bilgi için bkz. Bertold Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür-İlhanlılar Devri, 1220-1350)*, (Çev. Cemal Köprülü), (3. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011), 367-93.

⁹⁹ Mehmet Kıldıroğlu, "XII. Yüzyıldan Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Gürcistan Kıpçakları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), Ekim 2020, 234.

¹⁰⁰ Mehmet Kıldıroğlu, 228.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ'NİN TARİHİ VE İDARİ COĞRAFYASI

1.1. OSMANLI FETİHLERİNİN BAŞLAMASINDAN ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİNİN KURULUŞUNA KADAR BÖLGE TARİHİ

Osmanlıların kuruluş döneminde genişleme sahası olarak Anadolu veya Kafkasya bölgesinden daha çok Rumeli'yi tercih etmesinin birçok nedeni vardı. Öncelikle Osmanlılar, İslâm'ı seçmiş İlhanlı Devleti ile mücadele etmek yerine, gaza ve cihat mefkûresi etrafında topladığı kuvvetlerle önce Bizans'a akınlar düzenlemeyi tercih etmiş ve bu sayede Anadolu'daki Türkmenler nezdinde meşruiyetini artırmıştı. Ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması sonrası Anadolu'daki siyasi birliğin yeniden sağlanması hususunda yaşanan çatışmalara dâhil olmayarak hem varlığını koruma altına almış hem de siyasi olarak zayıflamaktan uzak kalmıştı. İstanbul'un fethiyle İmparatorluk vasfını kazanan, Anadolu'daki siyasi rakiplerini ortadan kaldıran Osmanlı Devleti, yönünü Karadeniz'e, dolayısıyla Kafkaslara yöneltmişti.¹⁰¹

1.1.1. II. Mehmed (Fatih) Dönemi

İstanbul'un fethiyle Boğazlar'daki üstünlüğü ele geçiren Osmanlıların bundan sonraki hedefi, İstanbul'un yeniden imarı ve iaşesinin temini için İran üzerinden gelen ticaret yollarının denize ulaştığı yer olan Karadeniz kıyıları olmuştur. Kırzioğluna göre; 1451 yılında Osmanlı'ya itaatini bildiren ve her yıl vergi gönderen Karadeniz kıyısındaki Gürcü idareciler Cenevizlilerin de desteğini alarak 1454 yılında yükümlü oldukları vergiyi yollamamıştı. Bunun üzerine II. Mehmed (ö.886/1481) aynı yıl Abhazya kıyılarına bir donanma yollayarak Cenevizlilerin elindeki kolonilerin tamamına yakınına tekrar vergiye bağladı. Ayrıca bu sefer esnasında Cenevizlilerin esir toplama merkezi olan Sohum kıyıları da ele geçirilmişti.¹⁰² Gümüş'e göre ise,

¹⁰¹ Osmanlı'nın kuruluş dönemi ile ilgili tartışmalar ve Osmanlı kuruluş dönemi fetih siyaseti hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 4. baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2019; Feridun Emecen, *Osmanlı Çağında Siyaset*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018; Herbert A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (Çev. Ragıp Hulusi Özdem, Yayıma Haz. Mustafa Everdi), 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara 1998.

¹⁰² M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, (2. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, 6-8.

İstanbul'un ve Trabzon'un fethi ve 1454 Sohum Seferi ile Osmanlı'ya karşı oluşturulan ittifaklarda Gürcülerin yer alması ilişkilerin XV. yüzyılın ikinci yarısında başladığına işaret etmektedir.¹⁰³ Sohum Seferi'nin bölgeyle Osmanlıların ilk sıcak teması olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Osmanlı Devleti bir asrı aşkın bir süre bölgede merkezî bir teşkilatlanmaya gitmemiş aksine ele geçirilen yerler vergi karşılığı mahalli beylere bırakılmıştı.¹⁰⁴

Doğu sınırları Batum'a kadar uzanan Trabzon Rum İmparatorluğu, İstanbul'un fethinin ardından Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'e yönelik fetih faaliyetlerinin ardından vergi vermeyi kabul ederek bağlılığını bildirdi. Bu durum, Trabzon Rum İmparatoru'nun Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ve Gürcülerle anlaşarak ödemesi gereken vergiyi vermemesine kadar devam etti.¹⁰⁵ Bunun üzerine harekete geçen II. Mehmed, 1461 yılında Trabzon'u fethederek Trabzon Rum İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesini sağladı. Bu fetih neticesinde Gürcü krallığının Hristiyan dünya ile ilişkisi de oldukça zayıflamış oluyordu.¹⁰⁶ Bu durum, II. Mehmed'in daha önce Osmanlı'ya bağladığı Abhazya, Gûria gibi Karadeniz sahilinde bulunan yerlerin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını kuvvetlendirdi.¹⁰⁷ Trabzon'un fethini takip eden yıllarda Osmanlılar Trabzon Rum İmparatorluğu'na bağlı Çoruh boylarındaki toprakları da ele geçirmiş, Atabeklerin elindeki topraklara dokunulmamış sadece Yusufeli bölgesinde hüküm süren beylerin itaati sağlanmıştı.¹⁰⁸ Fatih Sultan Mehmed, Karadeniz hâkimiyetini tamamlayabilmek amacıyla 1479 yılında Gürcistan kıyılarına yeni bir sefer düzenledi. Bu sefer sonucunda Anapa, Hopa ve çevresi ile Maçahel fethedildi. Maçahel'in alınmasıyla Osmanlı hâkimiyeti Çoruh Nehri'nin doğusuna geçmiş oldu.¹⁰⁹

¹⁰³ Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 38.

¹⁰⁴ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 31-32.

¹⁰⁵ Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, (Çev. Karolidi Efendi, Yay. Haz. Muzaffer Gökman), Kapı Yayınları, İstanbul 2013, 133.

¹⁰⁶ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l- Ahbar Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)* (Haz. M.Hüdaî Şentürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, 118-19 ; Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 44

¹⁰⁷ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 9; Jakop P. Fallmerayer, Trabzon İmparatorluğunun Tarihi, (Çev. Ahmet C.Eren, Yay.Haz. Celalettin Yavuz-İsmail Hacıfettahoğlu, Not. İbrahim Tellioglu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 259.

¹⁰⁸ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 45.

¹⁰⁹ Halil İnalçık, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994, VIII, 531; İbn Kemal, *Tevârih-i 'Al-i Osman VII. Defter*, (Haz. Şerafettin Turan), (2. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 465-468; Halil İnalçık, "Mehmed II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2003, XXVIII, 400-401.

1.1.2. II. Bayezid Dönemi

II. Mehmed'in vefatından sonra Osmanlı padişahı olan, II. Bayezid döneminde de bölgeye yönelik Gürcistan sınırına kadar dayanan fetih faaliyetleri düzenlenmeye devam edildi. Bu fetih faaliyetlerini 25 yıl boyunca Trabzon sancakbeyi görevinde bulunan Şehzade Selim idare ediyordu. Burada bulunduğu süre içerisinde sınırlarda yaşanan gelişmeleri, Gürcü krallarının ve ilerde Osmanlı devleti için siyasi-dini bir mesele oluşturacak olan Şah İsmail'in faaliyetlerini yakından gözlemleyip İstanbul'a rapor olarak sunuyordu. 1508 yılından itibaren ise Kafkasya bölgesine yönelik akınlar yapmaya başlayarak Canet (Laz İli) ve Acara bölgelerini Osmanlı hâkimiyeti altına alındı. Ayrıca merkezi Ardanuç olan Samshe bölgesinin Atabeyi Mzeçabuk Osmanlı hâkimiyetini tanıdı. Şehzade Selim'in yaptığı seferler içerisinde en önemlisi İmereti bölgesinin başkenti Kutais'e yapılan seferdi. Bu sefer sırasında Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren Samshe Atabeyi Mzeçabuk Osmanlı ordusuna rehberlik yapmıştı. Mzeçabuk'un Osmanlı ordusunu Kutais'e götürürken Persati dağlarından veya Hopa'daki Sultanselim Dağından geçirip Acara-Guria üzerinden Kutais'e ulaştırdığı kaynaklarda geçmektedir. Gürcülerin Şehzade Selim'in karşısına çıkamayarak kalelerine çekildiği ve Şehzade Selim'in bu seferden çok sayıda ganimetle geri döndüğü ifade edilmektedir.¹¹⁰ Kutais Seferi'nin yapıldığı tarih olarak kaynaklarda 1508, 1509, 1510 ve 1512 gibi farklı zaman dilimleri zikredildiği belirtilmektedir.¹¹¹

Şehzade Selim'in Gürcistan bölgesine yönelik yapmış olduğu sefer faaliyetleri aynı zamanda bu bölgeye yönelik siyasi emelleri bulunan İran Şah'ı I.İsmail'e de gözdağı verme amaçlıydı.¹¹² Şehzade Selim'in yapmış olduğu faaliyetler ve elde ettiği ganimetler, yeniçeriler nezdinde karizmasını arttırdı, ilerde babasına ve kardeşlerine karşı girişeceği iktidar mücadelesinde Yeniçeri Ordusu'nun desteğini alması sonucunu verdi.¹¹³

¹¹⁰ Gümüüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 51-54; Mehmet Hanefi Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzâdelik Dönemi (1487-1512)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (40), Bahar 2019, 1-86; Kırcioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 88-89.

¹¹¹ Gümüüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 54.

¹¹² S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 42.

¹¹³ Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fâtih-Yavuz-Kanûnî*, (2. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 113-14; Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târih-i Âl-i Osman* (Haz. Göker İnan, Ed. Erhan Afyoncu), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Ankara 2019, 297-306; D.Aydın, 37-38; Şerafettin Turan, "Bayezid II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1992, V, 236.

1.1.3. I. Selim (Yavuz) Dönemi

Şehzadeliği döneminden itibaren yaklaşan Safevî tehlikesinin farkına varan Yavuz Sultan Selim, iktidara geldikten sonraki iki yılı taht için rakibi olan kardeşlerini ve Rumelide, Anadolu’da bulunan asi Kızılbaşları tespit ettirip önemli bir kısmını ortadan kaldırmakla geçti.¹¹⁴ Böylece hem Anadolu’yu hem de ordusunun arkasını emniyete aldı. Ayrıca Şah İsmail’e karşı ekonomik anlamda da tedbirler aldı. İran üzerinden gelen ham ipek ticaretini yasakladı. Bu ambargodan Osmanlı’ya tabi olan Gürcü devletleri muaf tutuldu.¹¹⁵ Ardından Safevîlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da siyasi hâkimiyet tesis etme girişimi ile Alevi halka dini ve siyasi propaganda yapmalarının önüne geçmek için 1514 yılının baharında Çaldıran Muharebesi’nin de gerçekleşeceği İran seferine çıktı.¹¹⁶ Bu sefer sırasında erzak sıkıntısı baş göstermişti. Trabzon valiliği esnasında kurmuş oldukları dostluk ilişkisine binaen SamsheAtabeyi Mzeçabuk hem gidiş hem de dönüş yolunda Osmanlı ordusuna erzak yardımında bulundu. Mezkûr sefer esnasında Tebriz’in ve Güney Azerbaycan’ın alınması Kafkasya bölgesinde İran’a karşı üstün konuma geçilmesinin yanında Samshe bölgesinde de Osmanlıların nüfuzunu arttırmış oldu.¹¹⁷ 14 Temmuz 1514 tarihinde savaşı ele geçirilen Erzincan’da yeni bir eyalet tesis edildi. Bu eyalete, Bayburt, Kemah, Kelkit, İspir gibi yerleşim yerlerinin yanında Batı Gürcistan’da bulunan ve Osmanlı’ya tabi olan Megrel, Gürîa, İmereti ve Abhazya’yı kontrol eden Trabzon Sancağı da dâhil edildi. Yeni kurulan eyalete beylerbeyi olarak Trabzon Sancakbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa atandı.¹¹⁸

Osmanlı Devleti’ne tabi olan Samshe Atabeyi Mzeçabuk’un 1515 yılında vefatından sonra oğlu Kvarkvare atabey oldu. Bu durumu kabullenmeyen Mzeçabuk’un kardeşi Menûçihir iktidarı ele geçirmek için ayaklandı ve Osmanlı’dan destek istedi. Menûçihir Erzincan Beylerbeyi Mirza Mehmed Bey vasıtasıyla 1516 yılının sonlarında Padişah Yavuz tarafından Samshe atabeyi tayin edildi. Bu durumu kabullenmeyen

¹¹⁴ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993, 3; Feridun Emecen, “Selim I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 407-8.

¹¹⁵ Halil İnalçık, *W. Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I* (Çev. Halil Berktaş), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, 278-79.

¹¹⁶ Çaldıran seferinin gidiş ve dönüş yolundaki konaklama yerleri hakkında geniş bilgi için bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşetü’s-Selâtin I*, İstanbul 1274, 396-406.

¹¹⁷ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 121-22; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III*, (9. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, 262-63.

¹¹⁸ Kırzioğlu, *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi*, 119; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III*, 271-74; D. Aydın, 40.

Kvarkvare Safevîlerden destek talep etti. Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu ipek ticareti yasağı nedeniyle zor günler geçiren Safevîler için Samshe bölgesi oldukça önem arz etmekteydi. Zira İran mallarının Osmanlı ülkesi üzerinden Mısır ve Avrupa'ya geçişine izin verilmiyordu. Bir diğer ticari yol ise Karadeniz üzerinden geçmekteydi. Karadeniz üzerinden Avrupa'daki pazarlarına ulaşabilmesi için ise Samshe bölgesini kontrol altına alması gerekiyordu.¹¹⁹ Bu sebeple Şah'tan yardım talep eden Kvarkvare'nin talebine olumlu cevap verildi. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde bulunmasından da faydalanan Safevî ordusu Rumlu Div Sultan komutasında 1517 yılının baharında Samshe'ye girdi.¹²⁰

Daha önce iktidar kavgasında Menûcihr'i destekleyen Gürcü beyleri Safevîlerin bölgeye gelmesinden sonra saf değiştirip Kvarkvare'yi desteklemeye başladı. Menûcihr ikamet ettiği Oltu Kalesi'ni terk ederek Osmanlı'ya sığındı. 1517 yılının yaz aylarında Mirza Mehmet Bey, komutasındaki Osmanlı ordusu ile Kvarkvare'nin üzerine yürüdü. Mirza Mehmet Beyin şehit düştüğü savaşta Osmanlı ordusu yenildi. Savaşı kazanan Kvarkvare Şah İsmail'e itaatini bildirdi.¹²¹ Safevîlerin desteğiyle Atabey olan Kvarkvare bir süre sonra Osmanlı yanlısı politika izlemeye başlamış, 1535 veya 1536 yılında Ahilkelek'te yapılan savaşta İmereti Kralı'na esir düşerek ülkesi İmereti Krallığına bağlanmıştır.¹²²

1.1.4. I. Süleyman (Kanuni) Dönemi

Sekiz yılı aşkın bir süre tahtta kalan Yavuz Sultan Selim 21-22 Eylül 1520 tarihinde vefat etti. Babasının vefatının ardından tahtın tek varisi olarak Kanûnî Sultan Süleyman Osmanlı tahtına çıktı. Tahta çıktığı sıralarda Doğu Gürcistan'daki Kartli ve Kahet bölgesi ile Samshe Atabeklerinin idaresindeki topraklar Safevî Devleti'ne bağlıydı. Batı Gürcistan'da bulunan Güril, Megrel ve İmereti bölgesi ile Karadeniz sahilleri ise Osmanlı Devleti'ne bağlıydı.¹²³ Sultan Süleyman Avrupa tarafına yapmayı planladığı seferlere çıkmadan önce hem doğu sınırlarını güvence altına almak hem de

¹¹⁹ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 126.

¹²⁰ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 45.

¹²¹ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 45; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 118; Haydar Çelebi Ruznamesi (Haz. Yavuz Semenoğlu), *Tercüman Gazetesi*, İstanbul 1973, 218.

¹²² Nebi Gümüş, "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslâmlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, I, 326.

¹²³ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 124.

Safevîlerin dini ve siyasi propagandalarının etkisiyle Anadolu’da çıkan isyanları önlemek amacıyla *Şark Seferine* çıkmayı kararlaştırdı. Bu kararın uygulamaya geçişi ise ancak Avusturya ile 1533 yılında yapılan barış anlaşması sonucunda mümkün olabildi.¹²⁴

İrakeyn Seferi olarak bilinen Kanunî Sultan Süleyman’ın Safevîlere karşı yapmış olduğu Osmanlı-İran savaşı, XVI. yüzyıl siyasi ve askeri tarihinin en önemli hadiselerinden birisidir. Bu savaşın sebebi olarak, yukarıda zikrettiğimiz Safevîlerin dini-siyasi propagandalarının yanında, Yavuz zamanında Osmanlı’ya tabi olan Bitlis Hâkimi Şeref Bey’in Safevîlere meyletmesi, Şahkulu İsyanı zamanında Şah İsmail’e sığınan Ulama Han’ın ise Osmanlı’ya tabi olmasının iki devlet arasında gerginliğe neden olmasını da zikredilmektedir. İki seneden fazla süren sefer hazırlıklarının ardından Sadrazam İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 1533 yılının sonbaharında İstanbul’dan hareket etti.¹²⁵ İrakeyn Seferi’nin siyasi hedeflerinden birisi Çıldır Eyaleti topraklarının bir kısmının da dâhil olduğu Doğu Anadolu’yu Osmanlı hâkimiyetine almaktır. Ekonomik hedefi ise ipek ticaretinin merkezleri olan Şirvan ve Geylan şehirlerini ele geçirmek ve İran’ı Doğu Anadolu ve Gürcistan’a bağlayan ticaret yollarına hâkim olmaktır.¹²⁶ Yolu üzerindeki birçok kaleyi ve şehri ele geçiren İbrahim Paşa 1534 yılının Temmuz ayının ilk günlerinde Tebriz’e ulaştı. Kış mevsimini İstanbul’da geçiren Kanunî ise İbrahim Paşa’nın daveti üzerine İstanbul’dan hareket ederek Eylül ayında Tebriz’e ulaştı.¹²⁷

Kanunî Sultan Süleyman 5 Ekim 1535 yılında Tebriz’den Diyarbakır’a giderken dönüş yolunda konakladığı Bitlis’te, Bayburt, Kemah Sancakları ve Azerbaycan

¹²⁴ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya*, 47; Nisar Ahmed Asrar, “Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devletinin Dini Siyaseti ve İslâm Âlemi”, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 4, Mart 2012, 83-90.

¹²⁵ M. Tayyip Gökbilgin, “Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa’nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı”, *Belleten*, XXI (83), 1957, 49; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III*, 348-49; Hosein Mirjafari, “İranlı Tarihçilerin Bakış Açısıyla Kanunî Sultan Süleyman’ın Siyaseti ve Kişiliği”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2014, I, 369-70.

¹²⁶ 1533-1536 yılları arasında yapılan ilk İran seferi esnasında hangi menzillerde konaklandığı ve bu menzillere geliş tarihleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i ‘Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han*, 2. baskı, (Haz. Hüseyin G. Yurdaydın), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2014; Halil İnalcık, “Osmanlı İktisat Zihniyeti ve Osmanlı Ekonomisi”, *Tarih Risaleleri*, (Der. Mustafa Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 1995, 41-42; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya*, 47.

¹²⁷ Remzi Kılıç, *Kanunî Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, 190-196; Sefer esnasında İbrahim Paşa’nın yazmış olduğu arz ve mektupları için bkz. Gökbilgin, “Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa’nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı”, 449-82.

bölgesinde fethedilen bazı yerleri birleştirerek Erzurum Beylerbeyliğini kurdu. Beylerbeyliği vazifesine Dulkadiroğlu Mehmet Paşa getirildi.¹²⁸ Yeni kurulan Erzurum Beylerbeyliği bundan sonraki süreçte Kafkasya bölgesine yönelik yapılacak olan fetih faaliyetleri için önemli bir merkez vazifesi görecekti. 1536 yılının İlkbaharında Gürcistan Seferine çıkan Dulkadiroğlu Mehmed Paşa 1537 yılına kadar süren seferler neticesinde Samshe bölgesinden bazı kaleleri, Şenkaya, Oltu, Narman Kiskim ve Artvin çevresini Osmanlı hâkimiyetine aldı.¹²⁹

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere, Safevîlerin desteğiyle Samshe Atabeyi olan Kvarkvare bir süre sonra Osmanlı yanlısı politika izlemeye başlamış ve 1535 veya 1536 yılında Ahilkelek'te yapılan savaşta İmereti Kralı'na esir düşmüş idaresi altındaki bölge ise İmereti Krallığına bağlanmıştı. Tutsak Atabek'in naibi olan Otar Şalikaşvili ile Samshe tahtının varisi olan Keyhüsrev Samshe'nin bağımsızlığını yeniden kazanabilmek için Osmanlı'dan destek istediler. Yapılan temas neticesinde Osmanlı desteği sağlanmış oldu.¹³⁰ Osmanlı'dan aldığı destekle uzun bir süre topraklarını kurtarmaya çalışan Keyhüsrev 1541 yılında İmereti Kralı III. Bagrat'a karşı yaptığı savaşı kaybetti. Bunun üzerine Atabek Keyhüsrev Osmanlılardan yardım talep etti. Osmanlıların bölgeye yolladığı Erzurum Beylerbeyi İsfendiyaroğlu Musa Paşa askerleriyle Oltu Kalesi'ni kuşattı fakat yapılan savaşta yenilerek hayatını kaybetti. Bu durum üzerine Diyarbekir Beylerbeyi Hadım Ali Paşa yeni ordu komutanı olarak tayin edildi ve Gürcüleri yenilgiye uğratarak bölgeden uzaklaştırdı. Ardından 1545 yılında bölgeye gönderilen yeni Erzurum Beylerbeyi Temerrüd Ali Paşa İmereti kralını ve kendisine destek veren Kartli kralını yenilgiye uğrattı. Bu savaş sonunda Batum, Oltu ve Samtshe'ye ait olan İspir ve Pasin Osmanlı topraklarına katıldı.¹³¹

İran Şah'ı Tahmasb, Osmanlılar'ın Avrupa'da yaptığı seferlerden istifade ederek hem Kafkasya bölgesindeki Sünni ülkelere ve sınır boylarındaki Osmanlı şehirlerine saldırıp halkını öldürmekte hem de Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Anadolu'daki

¹²⁸ D. Aydın, 58-61; Funda Acar, "Tabakâtü'l-Memâlik'e Göre Sultan Süleyman Zamanında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (45), Aralık 2018, 26-27.

¹²⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, İstanbul 1867, I, 191; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 160-68.

¹³⁰ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 132; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 171.

¹³¹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, 260; D.Aydın, 66.

Türkmen nüfusa yönelik Şii-Safevî propagandasına devam etmekteydi. Şah'ın bu tarz menfî hareketlerine karşı sınır şehirlerindeki valilerin ve Sünnî halkın Osmanlı'ya gönderdiği arz ve mektuplar Tahmasb'a karşı bir sefer yapılmasını mecbur kılıyordu.¹³² Kanunî ise batıdaki sınırlarından emin olmak için Habsburg imparatorluğuyla 18 Haziran 1547 tarihinde antlaşma imzaladı. Bu durum ikinci İran Seferi'nin önündeki engeli kaldırmış oldu.¹³³ Kanunî'nin 29 Mart 1548 tarihinde İran'a yönelik ikinci seferini İstanbul'dan hareket ederek başlattığı belirtilmektedir.¹³⁴ Tebriz'e ulaşmadan önce birinci İran Seferi'nde olduğu gibi ikinci İran Seferi'nde de Samshe bölgesinde bazı yerleşim yerleri fethedildi. Haziran 1549 tarihinde Diyarbakır'a ulaşan Kanunî'ye Gürcistan tarafından gelen haberler seferin yönünün İran'dan Gürcistan tarafına çevrilmesine neden olmuştur.¹³⁵ Gelen haberlere göre; 1548 yazında Kars bölgesinde Dulkadiroğlu Ali Bey tarafından imar faaliyetine girişildiği, Şah Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza komutasında bir Safevî birliğinin ise Kars'a girerek halkın büyük bir kısmını kılıçtan geçirdiği¹³⁶ bu durumdan cesaret alan Samshe Atabeyinin de saldırıya geçerek Yusufeli, Artvin ve Tortum bölgelerini ele geçirdiği ifade edilmekteydi. Bunun üzerine Kanunî'nin Gürcistan üzerine sefer düzenlenmesini istediği belirtilir.¹³⁷ Gümüş ise, bu seferin sebebi olarak İran Şahı'nın Samshe bölgesine girmesini ve atabeyin de Osmanlı tabiyetinden ayrılıp İran'a tabi olması gibi hususların zikredildiğini belirtmektedir.¹³⁸

Osmanlı ile İran Safevî Devleti'nin arasında bulunan Samshe atabeyleri bazı dönemler Osmanlı yanlısı bazı dönemler ise İran yanlısı politika izlemekteydi. Bu durumun engellenmesi amacıyla Ağustos 1549 tarihinde İkinci Vezir Kara Ahmed Paşa komutasındaki Karaman ve Dulkadirli askerleri Erzurum Beylerbeyliğinin askerleriyle birleşerek Samshe topraklarına girdi. Ahmed Paşa komutasında ki Osmanlı Ordusu

¹³² Feridun Emecen, "Süleyman I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 68; Nisar Ahmed Asrar, *Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devletinin Dini Siyaseti ve İslâm Âlemi*, Büyük Kitaplık Yayınları, İstanbul 1972, 114.

¹³³ Emecen, *Osmanlı Çağında Siyaset*, 162; Uğur Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791) Osmanlı Diplomasi tarihinden Bir Kesit*, Ukde Kitaplığı, Kahramanmaraş 2009.

¹³⁴ Kılıç, *Kanunî Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, 41; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, 270-71.

¹³⁵ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 134-35.

¹³⁶ D. Aydın, 67.

¹³⁷ Pars Tuğlacı, 198.

¹³⁸ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 135.

Tortum, Akçakale, Kamhıs ve Livâne'yi Atabeylerin elinden aldı.¹³⁹ Daha önceden Osmanlı'ya bağlı olan Maçahel bölgesi Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak Safevîlere bağlanmıştı. 1550 yılında Erzurum Beylerbeyi Kara Şahin Mustafa Paşa emrindeki orduyla Maçahel üzerine yürüyerek hem Maçahel'i hem de dört kalenin bulunduğu Tavusker (Olur) bölgesini fethetti. 1551 yılında ise Ardanuç seferi adıyla bilinen fetih faaliyetiyle Ardanuç, Şavşat, Hanak, Göle ve Ardahan Erzurum eyaletine bağlandı.¹⁴⁰ İki yıl kadar devam eden İkinci İran Seferi'nin en önemli kazancının Samshe bölgesinden bazı yerlerin ele geçirilmesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Safevîlere karşı dini-siyasi psikolojik üstünlüğün ele geçirilmesi olduğu belirtilebilir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ikinci İran seferini tamamlayıp İstanbul'a dönüşünden sonra harekete geçen Şah Tahmasb Osmanlı topraklarına yeniden saldırılara başladı. Şah'ın bu hareketlerine karşı Kanunî önce Vezîriâzam Rüstem Paşa'yı¹⁴¹ sonrasında ise ikinci vezir Kara Ahmed Paşa'yı ise İran seferine serdar tayin etti kendisi de 28 Ağustos 1553 tarihinde üçüncü İran seferine bizzat katılmak üzere İstanbul'dan hareket etti.¹⁴² Kış aylarını Halep'te geçiren Kanunî, Diyarbakır, Erzurum, Kar üzerinden İran içlerine girerek Nahçıvan, Erivan ve Karabağı fethetti. Kanunî Sultan Süleyman'ın sefer esnasında hakaretlerle dolu mektuplarla karşısına çıkmasını istediği Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunun asker ve ateşli silah bakımından üstünlüğünün farkında olduğundan karşısına çıkmadı. Şah, gönderdiği mektuplarla Osmanlı Devleti'ne mukabelede bulunacak gücünün olmadığını, yapılan seferlerin Osmanlı'ya büyük mali külfetler yüklediğini belirtiyordu.¹⁴³ Buna mukabil gönderdiği askerî birliklerle Osmanlı Devleti'ne tabi olan bölgelere saldırmaktan da geri durmuyordu. Örneğin; Tahmasb'ın 1554 yılında Kars ve İmereti bölgesine asker göndermesine karşılık Kanunî Sadrazam Damat Ahmed Paşa emrindeki orduyu yollayarak, Tortum, Oltu, Ardahan, Pasin ve İmereti topraklarından Safevîleri çıkardı.¹⁴⁴ Şah I.Tahmasb İstanbul'a dönüş yolunda olan Kanunî Sultan Süleyman'a elçisini yollayarak barış teklifinde bulundu. 29 Mayıs

¹³⁹ Yücel ve Sevim, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fâtih-Yavuz-Kanûnî*, 177-78; Peçevi Tarihi I, 603-6.

¹⁴⁰ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 51-52; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 168-205.

¹⁴¹ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 217.

¹⁴² Yücel ve Sevim, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fâtih-Yavuz-Kanûnî*, 178; Emecen, Süleyman I, 69.

¹⁴³ Kılıç, *Kanunî Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, 330-31; Yücel ve Sevim, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fâtih-Yavuz-Kanûnî*, 178.

¹⁴⁴ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 54.

1555 yılında antlaşması yapıldı. Anlaşmaya göre; Kartli,(Tiflis) Kahet ve Samtshe'nin doğusunda bulunan Ahıska, Borçalı Safevilerde kaldı. Gürcistan topraklarında bulunan İmereti, Güril ve Megrel, Samshe Atabeyliği'nin Ardahan, Ardanoç, Oltu ve Tortum tarafları Osmanlı hâkimiyetinde kaldı.¹⁴⁵ Osmanlı Devleti, Safevî Devleti ile yapılan Amasya Antlaşması'na III. Murad dönemine kadar sadık kaldı.¹⁴⁶

1.1.5. III. Murad Dönemi

Şah I.Tahmasb'ın 1576 yılında ölümü Safevi Devleti'nde taht kavgalarına ve Safevî Devleti'nin temelini oluşturan Kızılbaş Türkmen aşiretleri arasında çatışmaların çıkmasına neden oldu. Bunun yanı sıra Osmanlıların 23 yıla yakın devam eden barış antlaşmasını bozmasını ve yeniden İran üzerine sefer yapmasını gerektirecek bir takım siyasi ve ekonomik sebepleri de vardı. Siyasi sebepler olarak; 1577 yılında Geylan bölgesinden Osmanlı topraklarına gelen bir Osmanlı kervanına Zengân bölgesinde baskın yapıp zarar verilmesi, Anadolu'daki Alevi nüfus üzerindeki propaganda faaliyetlerinin yeni seçilen Şah ile birlikte ivme kazanması, Dağıstan ve Şirvan bölgesinde bulunan Sünni Müslümanların ve Gürcü hükümdarların Safevilere karşı Osmanlılardan yardım talebi olarak zikredilmektedir.¹⁴⁷

Antlaşmayı bozmaya neden olan ekonomik sebeplerin başında hem Rusların hem de Safevîlerin ilerleyişini durdurmak maksadıyla daha önce yapılmak istenen fakat başarısızlıkla sonuçlanan Don ve Volga Nehirleri'ni birleştirme projesinde yapamadığını¹⁴⁸ Güney Kafkasya'da başarmak ve Hazar Denizi'ne hâkim olmak gelmekteydi. Bununla birlikte Türkistan tarafından gelip Tebriz'e ulaşan önemli hac ve

¹⁴⁵ İlhan Şahin ve Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1991, III, 4-5; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 245; Hüseyin M. Karamanlı, "Gürcistan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 314.

¹⁴⁶ Amasya Antlaşmasından, Osmanlı-Safevî savaşlarının yeniden başladığı 1578 yılına kadar bölgede yaşananlarla ilgili bkz. Gümü, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, 141-47; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 253-56; Feridun Emecen, "Selim II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 417; Ali Ekber Diyânet, *İlk-İran Osmanlı Anlaşması (1555 Amasya Musalahası)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1971.

¹⁴⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, 14-22; Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013; Rudi Matthee, "Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı", (Çev. İlker Külbilge), *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), Aralık 2018, 115-40.

¹⁴⁸ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanal Teşebbüsü (1569)", *Belleten* XII (46), 1948; Bu projenin başarısızlığının nedenleri için bkz. Kurat, *Rusya Tarihi*, 175; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 16-18.

ticaret yollarını ele geçirmekte 1578 İran seferinin ekonomik sebepleri arasında zikredilebilir.¹⁴⁹

Safevîlere karşı savaş açılması Osmanlı idarecileri arasında tartışmalara neden oldu. Sokollu Mehmet Paşa savaşın ciddi bir ekonomik yük getireceğini, fethedilse dahi acem halkının Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeyeceğini öne sürerek savaşa karşı olduğunu belirtmiş,¹⁵⁰ Lala Mustafa Paşa ile Sinan Paşa ise savaş taraftarı grubu teşkil etmiştir. Neticede 1 Ocak 1577 yılında Almanya ile barış antlaşması yaparak batı sınırlarını güvence altına alan Osmanlı sultanı III. Murad, Safevî Devleti'ne savaş açılmasına karar verdi. Şah II. İsmail'in 24 Kasım 1577 tarihinde suikast sonucu ölmesi harekete geçmek için bekleyen Osmanlılar için iyi bir fırsat oldu.¹⁵¹ Osmanlılar daha hızlı sonuç alabilmek amacıyla biri İran'ın kuzeybatısından diğeri güneybatısından olmak üzere iki cephe açılması kararlaştırılmıştır. Erzurum tarafından gidecek askere Lala Mustafa Paşa Bağdat tarafından gidecek askere ise Sinan Paşa serdar tayin edildi. Lakin İki serdar arasında oluşabilecek ihtilafları çözmek isteyen III. Murad Mart 1578'de Sinan Paşa'yı azlederek serdar olarak Lala Mustafa Paşa'yı atadı.¹⁵² Lala Mustafa Paşa sefere çıkmadan önce 1578 yılının Şubat ve Mart aylarında bir taraftan İran sınırındaki vali ve beylere hazırlıklarını yapmalarına dair hükümler gönderirken¹⁵³ bir taraftan da Kırım Hanı, Şirvan Hâkimi ve Dağıstan'daki iktidar sahiplerini sefere katılmaya çağırıyordu.¹⁵⁴ Ayrıca Batı Gürcistan'da bulunan Osmanlı Devleti'ne tabi Megrel, Güril ve İmereti (Başiaçık) krallarına da kendi üzerlerine düşen vazifeyi yapmaları hususunda uyarıda bulunan hükümler gönderildi.¹⁵⁵

¹⁴⁹ 1578-1590 savaşlarının sebepleri hakkında bkz. Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 257-74; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 90; Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası III*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), (2. baskı), Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 2021, 414-26.

¹⁵⁰ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, 36-37.

¹⁵¹ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 32/324 (18 M 986/20 Mayıs 1578); *Peçevi Tarihi II*, 36-38; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, 23.

¹⁵² Sinan Paşa'nın görevden azledilip tek serdar olarak Lala Mustafa Paşa'nın atandığı hükmü seferde görevli memurlara tebliğ edilmiştir bkz. BOA. A. {DVNS. MHM.d, 32/189 (8 M 985/28 Mart 1577); Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 276; Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 173.

¹⁵³ Lala Mustafa Paşa Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa'dan, Gürcü beylerinin gönüllerini alıp Osmanlı safına çekmeye çalışmasını istemiş eğer Ahilkelek'i Osmanlı'ya teslim ederlerse karşılık olarak, Oltu Kalesinin Samshte Atabeyi müteveffa Keyhüsrev'in yakınlarına verileceğini vaat etmesi hakkında yazılan hüküm için bkz. BOA. A. {DVNS. MHM.d, 32/266 (6 S 986/14 Nisan 1578).

¹⁵⁴ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 32/309, 504, 663 (26 S 986/4 Mayıs 1578) ; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, 39-41.

¹⁵⁵ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 32/195 (8 M 986/17 Mart 1578); Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 92.

Bir aya yakın sefer hazırlıklarıyla ilgilenen Lala Mustafa Paşa'nın 28 Nisan 1578 tarihinde Üsküdar'daki ordugâha geçmesiyle 11 yıl 11 ay sürecek olan Osmanlı-Safevî mücadelesi başlamış oldu.¹⁵⁶ Kızılbaş askerlerinin Osmanlı ordusunun hareket ettiğinin haber alması üzerine Revan şehrinde Tokmak Han etrafında toplandığı ve her an Erzurum üzerine yürüyebileceği haberini alan Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa sınır bölgesini savunmak için yakın eyaletlerdeki beylerden yardım talep etti.¹⁵⁷ Ayrıca Lala Mustafa Paşa'ya da süratle Erzurum'a gitmesi emrini ihtiva eden hüküm gönderildi.¹⁵⁸ Lala Mustafa Paşa Temmuz ayının başlarında Erzurum'a ulaştı, önceden Diyarbakır Beylerbeyi olarak vazife yapmış olana Özdemiroğlu Osman Bey'de Erzurum'da orduya katıldı.¹⁵⁹ Batı Gürcistan da bulunan Megrel, Güril ve İmereti (Başıaçık) hâkimleri Osmanlı Devleti'ne hizmete hazır olduklarını bildirmek için elçilerini Erzurum'a gönderdiler.¹⁶⁰ Osmanlı ordusu 22 Temmuzda Erzurum'dan hareket ederek Ardahan üzerine yürüdü. Osmanlı ordusu Ardahan'a ulaştığında bu durumdan endişeye kapılan Samshe Atabeyi Müteveffa Keyhüsrev'in eşi Dedis İmedi'nin elçisi gelerek itaatini arz etti. 8 Ağustos 1578 tarihinde Ardahan sancakbeyi Abdurrahman Bey ve Bayburt Alaybeyi Bekir Bey, Posof, Tümük, Hertvis, Çıldır ve Ahilkelek kalelerini fethetti.¹⁶¹ Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ise Çıldır Ovası'nda Revan Valisi Tokmak Han idaresindeki Safevî ordusunu 9 Ağustosta mağlup etti.¹⁶² Çıldır zaferi Osmanlılara Gürcistan'ın kapılarını açtı. Gürcü beylerinin bir kısmının Osmanlı'ya itaatini sağlandı.¹⁶³ Çıldır zaferinden bir gün sonra askerleriyle ordugâha gelerek itaatini bildiren Samshe bölgesi Kraliçesi Dedis İmedi'nin oğlu II. Menûçîhr'e¹⁶⁴ Azgur sancağı, kardeşi Atabek Kvarkvare'ye Oltu sancağı verildi.

¹⁵⁶ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 18; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, 48.

¹⁵⁷ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 32/341 (13 RA 986/20 Mayıs 1578).

¹⁵⁸ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 32/666 (18 M 985/30 Mayıs 1578).

¹⁵⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, 50.

¹⁶⁰ Çetin Sungur, *Rahimizade İbrahim Harimi Çavuş'un 'Zafername-i Sultan Murad Han' Adlı Eserinin Transkripsiyonu-Metin Bölümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 1998, 13-14; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 92.

¹⁶¹ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 288; *Peçevi Tarihi I*, 41-57.

¹⁶² Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, 21; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi, I*, 39-41.

¹⁶³ Remzi Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001, 94-95; Reyhan Ş. Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi: 1527-1585*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, 101-5.

¹⁶⁴ Farklı kaynaklarda bu kişinin adı Manuçar, Minûçîhr ve Menûçîhr olarak farklı şekillerde okunmuş bizim tercihimiz için bkz. Hasan Amid, "Menûçîhr", *Ferheng-i Fârsî-yi Amîd*, Müesses-i İntişârât-ı Emir-

Menûçîhr'in annesine ise birkaç köy has olarak verildi. Azgur ve Çıldır sancak olarak Erzurum'a bağlandı.¹⁶⁵ Çıldır zaferinin ardından iki üç gün içinde Ahıska Kalesi de fethedildi. Fethedilen kaleye asker ve erzak konulduğu belirtilmektedir.¹⁶⁶

Safevîler ile yapılan savaşlarda fethedilen askeri lojistik bakımdan stratejik yerlerde beylerbeylikler kurulmaya başlandı. Bu beylerbeyliklerden birisi de Çıldır Savaşı'nın ardından fethedilen Samshe bölgesi toprakları üzerinden kurulan Çıldır Beylerbeyliği idi. Yukarıda zikredilen Çıldır Savaşı'ndan sonra Atabek ailesinden Menûçîhr, Lala Mustafa Paşa ile beraber Şirvan tarafına kadar giderek kılavuzluk vazifesi yaptı. Kardeşi Kvarkvare ise Samshe topraklarında muhafız olarak bırakıldı. Şirvan Seferi dönüşü Erzurum'da Lala Mustafa Paşa'ya Müslüman olmak istediklerini bildiren Menûçîhr ve kardeşi İstanbul'a gönderildi.¹⁶⁷ İstanbul'a gelen Menûçîhr Müslüman oldu ve Mustafa adını aldı. Bunun ardından ise 21-27 Temmuz 1579 tarihinde kurulan Çıldır beylerbeyliği atabey ailesinden II. Menûçîhr/Mustafa'ya tevcih edildi.¹⁶⁸

1.2. ÇILDİR BEYLERBEYLİĞİ'NİN STRATEJİK KONUMU

Coğrafyanın tarih üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek bir hakikattir. Siyaset bilimciler yaptıkları çalışmalarda, insanın karakterinden davranış biçimlerine, toplumsal ilişkilerinden meydana getirdiği kurum ve kurallara kadar birçok önemli unsuru insanın yaşadığı coğrafya ile ilişkilendirmişlerdir. Bu sebeple coğrafyayı bilmek, tarihi, insanı, yaşanan hadiseleri, iktisadi farklılıkları, gelenekleri ve sosyal hayatı anlamamıza katkı sunacaktır.¹⁶⁹ Çalışmanın bu başlığında Çıldır Beylerbeyliği'nin coğrafi sınırları ve stratejik konumu üzerinde durulacaktır. Burada vermeye çalışılan bilgiler, İshak

i Kebir, Tahran 1393, 1861; Mehmet Kanar, "Menûçîhr", *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2015, 1594.

¹⁶⁵ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 22-23; D. Aydın, 81-82.

¹⁶⁶ İskender Bey Münşî-yi Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, (Yay. Haz. İsmail Aka, Çev. Ali Genceli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, I, 273.

¹⁶⁷ D. Aydın, 83; Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 173.

¹⁶⁸ Münecimbaşı Ahmed B. Lütfullah, *Sahâifu'l-Ahbâr fi Vekây-i ü'l-A'sar*, (Çev. Nedim Ahmed), Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Kitaplığı, Nr.4741, İstanbul 1285, III, 539; BOA. KK. d. 236/46; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, 73; Emecen, "Çıldır", 300-301.

¹⁶⁹ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, 4. baskı, Enderun Yayınevi, İstanbul 1985, 22; Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, (3. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2014, 147-56; Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, (6. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, I, 1-2; Mustafa Karnıbüyük, "İklim, Coğrafi Konum, Yer Şekilleri ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (1), Haziran 2019, 169- v.d.

Paşa'nın valilik yaptığı dönemde Çıldır ve Kafkasya bölgelerinde takip etmeye çalıştığı siyaseti anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Kafkasların güneyinde İran sınırına¹⁷⁰ yakın stratejik bir bölgede kurulan Çıldır Beylerbeyliği aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya açılan kapısı konumundaydı. Çıldır Beylerbeyliğinin kuzeyinde Kafkasların bir parçası olan Gürcistan, güneyinde Kars-Erzurum eyaletleri, doğusunda Tiflis eyaleti, batısında ise Karadeniz sahilleri bulunmaktaydı. Yüzyıllarca Anadolu'dan, hem Osmanlı-İran çekişmesine sahne olan Güney Kafkasya'ya hem de İran içlerine giden ticari yollardan biri Erzurum üzerinden hareket ederek Çıldır Eyaleti'nin kurulduğu topraklar üzerinden geçip Tiflis-Revan yolunu takip ederek oradan da Orta Asya'nın içlerine ulaşıyordu. Osmanlı-İran arasındaki ticari ilişkilere hizmet eden bu ticari yollar Güney Kafkasya ticaretinin gelişimi ve bölgede bulunan diğer şehirler arasındaki ticari trafik açısından da önem arz etmekteydi.¹⁷¹ Çalışmanın mekân sınırını oluşturan Çıldır Beylerbeyliği'nin kuzeyindeki tarihi-stratejik Kafkasya coğrafyasını ve ardından Kafkasya bölgesinin bir parçası olan ve aynı zamanda Çıldır Eyaleti'nin hinterlandında bulunan Gürcistan coğrafyasını tanımamız gerektiği kanaatindeyim.

Kafkasya,¹⁷² 39-45° doğu boylamı, 35-47° kuzey enlemi arasında yer alan, Karadeniz ile Azak Denizi'nin doğu kesimini ayıran Anapa Yarımadası'ndan başlayarak Hazar Denizi kıyısındaki Apşeron Yarımadası'na ulaşan Büyük Kafkas Dağları'nı ve iki yanında uzanan toprakları kapsayan bölgenin adıdır. Kafkasya Bölgesi

¹⁷⁰ Tarihsel süreçte Türk-İran sınırı hakkında bkz. Haydar Efe-Murat Kızıl, "Sınır Kavramı ve Tarihsel Süreç İçinde Türkiye-İran Sınırının Oluşumu ve Önemi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), Haziran 2017, 77-90; Efdal As, "XVI. YY'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", *Atatürk Yolu Dergisi*, 12 (46), Haziran 2010, 219-27.

¹⁷¹ S.Müfit Bilge, "15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Osmanlı Topraklarından Güney Kafkasya'ya Kervan Ticareti (Yollar, Kervanlar, Tüccarlar, Mallar, Gümrükler)", *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri* (Ed. Prof. Dr. Alaattin Aköz vd.), c. II, Selçuk Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Araştırma ve Uygulama Merkezi, Konya 2018, 163-64; Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, 74-75.

¹⁷² Kafkasya adının 19. yy ortalarına kadar Türklerin ve Kafkasya bölgesinde (Kafkas-Elleri) yaşayan halkların bilmediği bir isim olduğu ve bu ismin Rus yayımlarının bir aracı olarak kullanmak için ortaya atıldığını iddia eden bir görüş için bkz. Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, XV-XIX; Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, (3. baskı), Selenge Yayınları, İstanbul 2015, 11-12; Rasim Bayraktar, "Sovyetlerin Milliyetler Politikası ve Ahıskalı Türkler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (35), İzmir 2012, 223-48.

adını söz konusu sıra dağlardan almaktadır.¹⁷³ Kafkasya, coğrafi alan olarak, üç eski kıta (Avrupa, Afrika, Asya) arasında bulunan Akdeniz, Ege, Marmara, Boğazlar, Karadeniz ve Azak Denizi gibi devam eden iç denizlerin meydana getirdiği bir su koridorunun en doğu ucunda bulunmakta ve aynı zamanda Hazar Denizi vasıtası ile de daha çok doğuya sokulmuş ve bağlanmış durumdadır.¹⁷⁴ Dağlık bir bölge olan Kafkasya din, dil ve etnik olarak oldukça zengin ve çok kültürlü bir yapıya sahiptir.¹⁷⁵ Kafkasya’da yerleşim yerleri genel olarak yüksek yerlerde ve derin vadilerde bulunmaktadır. Yeryüzü şekillerinin dağlık olması askeri açıdan savunma kolaylığı sağlarken kültür çeşitliliğinin oluşmasına neden oluyordu. Ayrıca siyasi gücün tek bir noktada toplanmasına izin vermiyordu.¹⁷⁶ Bu nedenle Kafkasya, tarih boyunca etrafını çevreleyen üç büyük güç merkezi olan Anadolu, İran ve Kuzeyde (Rusya) kurulan devletlerin ya işgaline uğramış ya da hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁷⁷

Kafkasya’yı dört bölge olarak taksim eden Ahmed Cevdet Paşa, bu durumu şu sözlerle ifade eder;

“Kafkas Dağı ki kûh-ı Kâf dahi denilen... Cebel-i mezkûr iki parça olarak cüz’i şarkisi Dağıstan ve cüz’i garbîsi Çerkesistân olup vasatında olan en yüksek yerlerinde kûh-ı Elbruz¹⁷⁸ derler ki Dağıstan ile Çerkesistan’ı fasıldır. Ve cebel-i mezkûrun cânib-i şimalisinde Çerkes cinsinden ve Kafkas’ın kadîmi ve asıl yerlisinden olan Kabartay ahâlîsi ve cânib-i cenûbîsinde Gürcü taifeleri vardır. Binâen-aleyh memâlik-i Kafkasiyye dört kıt’a-i cesimeye taksim olunur ki Çerkesistan ve Kabartay ve Dağıstân ve Gürcistândır.”¹⁷⁹

Karadeniz’den başlayarak Hazar Denizi’ne doğru, batıdan güney doğu istikametinde uzanan Kafkas dağları, Kafkasya’yı Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya

¹⁷³ Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, I, 295; Davut Dursun, “Kafkasya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2001, XXIV,157; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979, 3-5; Mahmut Kusko, “Kafkas Milletleri”, *Kafkasya Kültürel Dergi*, I (5), 1965, 13.

¹⁷⁴ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, 2; Emin Ünsal, 2.

¹⁷⁵ Kafkasya’nın çok uluslu ve kültürlü yapısı hakkında geniş bilgi için bkz. Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*; İsmail H. Demircioğlu vd., *Seyyahların Gözüyle Gürcistan ve Çevresi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, 10.

¹⁷⁶ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, 14-15; Dedeoğlu, “Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi”, 27; Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2011, I, 95-96.

¹⁷⁷ Öztürk, *Tarih Felsefesi*, 180.

¹⁷⁸ Elbrüz dağı gayet azim ve yüce bir dağ olup dört çevresinde dört hükümdar ve kiblesinde Abaza kabileleri sakindir. Tûl-i seksen konaklık yerdir. Abaza meşrik tarafındadır. Bu dağın eteklerinde Megrelistan, Gürcistan, Açıkbaş, Şavşat, Güril, Dadyan akvamı sakindirler. Bu kabilelerle Gürcistan ülkesinin tûl-i kırk menzildir..... *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Nşr. Ahmed Cevdet), Dersaadet 1314, II, 293.

¹⁷⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, (Haz. Mehmet İpşirli), I, 295.

olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Kuzey Kafkasya, batıda Karadeniz’den başlayıp doğuda Hazar Denizi ile son bulan ve coğrafi olarak Kafkasya’yı ikiye bölen Kafkas Sıradağları’nın kuzeyinde yer almaktadır. Günümüzde Kuzey Kafkasya’da Rusya Federasyonu’na bağlı yedi özerk cumhuriyet (Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kuzey Osetya-Alanya, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes ve Adıge) bulunmaktadır.¹⁸⁰ Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin yer aldığı coğrafyanın adı olan Güney Kafkasya ise Kafkas sıradağlarının güneyinde kalan kısım olup Türk ve Arap kaynaklarında Maveray-ı Kafkas olarak yer almaktadır. Güney Kafkasya’nın batısı; birkaç bölgeye ayrılan Gürcistan, doğusu ise; Azerbaycan ve Ermenistan’ın da dâhil olduğu Arrân’dır.¹⁸¹

Güney Kafkasya’nın batısında, Çıldır eyaletinin güneyinde bulunan Gürcistan, Çıldır Beylerbeyliğinin teşkilinden itibaren sık sık temas halinde olduğu coğrafyadır. Tarihin eski dönemlerinde Gürcistan coğrafi olarak iki kısma ayrılmaktadır. Rion Nehri havzasının oluşturduğu batı kısmına “Kolhis” veya “İmereti” denmiştir. Yunanlılar ve Romalıların İberya dedikleri doğu kısmındaki bölgeye ise, Araplar ve Farslar Gürcistan adını vermişlerdir. Bu isimlendirmenin Türkiye topraklarında doğup Gürcistan’dan geçerek Hazar Denizine dökülen Kür Nehri’ne nispetle “Kür Ülkesi” anlamına geldiği de ifade edilmektedir.¹⁸² Gürcistan’ın doğusunda Dağıstan, güneydoğusunda Azerbaycan, güneyinde Türkiye ve Ermenistan, kuzeyinde Rusya Federasyonuna bağlı özerk cumhuriyetler, batısında ise Karadeniz bulunmaktadır.

Ahmed Cevdet Paşa Tarih-i Cevdet isimli eserinde Gürcistan’ı iki kısma ayırmaktadır. Bu kısımlardan birincisi Tiflis olup asıl Gürcistan olarak bilinmektedir ve tarih boyunca genellikle İran coğrafyasında kurulan devletlerin egemenliğinde olmuştur. Diğer kısım ise Gürcistan’ın batısında bulunan İmereti, Megrel ve Güril beylikleri olup bunlar genellikle Osmanlı’ya tabi olmuştur. Osmanlı Devleti bu meliklikleri Rusya’ya meyletmemeleri için Çıldır beylerbeyliği aracılığıyla kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Ayrıca hem meliklikler arasında ki anlaşmazlıkları gidermek hem de

¹⁸⁰ Mokhammad Akhiyadov, “Kuzey Kafkasya (Kafkasya’da Din, Siyaset ve Etnisite)”, *Dünya Kriz Bölgeleri*, İhh-İnsamer Yayınları, İstanbul 2020.

¹⁸¹ Elvin Valiyev ve Doğan Yörük, “Güney Kafkasya’da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), Kasım 2016), 17; Berkok, *Tarihte Kafkasya*, 4; Gökçe, *Osmanlı’nın Kafkasya Siyaseti*, 3.

¹⁸² Tellioğlu, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, 1-2; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya*, 5.

vermekle yükümlü oldukları vergiyi de Çıldır beylerbeyi hazineye gönderirdi.¹⁸³ Şemseddin Sami ise Gürcistan'ın esasen Tiflis ve çevresinden ibaret olduğunu fakat batılı coğrafyacıların Gürcistan'ın batısında bulunan İmereti, Megrel ve Güril topraklarını da Gürcistan'dan saymakta olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin bölgede yoğun bir fetih faaliyetine giriştiği XVI. yüzyılda Gürcistan coğrafyası doğu ve batı Gürcistan olarak iki kısma ayrılmaktaydı. Doğu Gürcistan, merkezi Tiflis olan ve Kür Nehri vadisinde kurulan Kartli ile Kür Nehri'nin kuzeyinde ve Kafkas dağlarının güney eteklerinde yer alan Yura ve Alazan vadilerini kapsayan merkezi Zegem olan dağlık bölge Kaheti'den oluşmaktaydı. Batı Gürcistan'ı teşkil eden bölgeler ise, Karadeniz sahillerine kadar uzanan merkezi Kutais olan Osmanlı belgelerinde Açıkbaş memleketi olarak geçen İmereti ile İmereti'nin kuzeybatısında merkezi Zugdidi olan Megrel'den oluşuyordu. Çoruh Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerde Osmanlı kaynaklarında Güril olarak adlandırılan Ozurgeti merkezli Guria bulunmakta, Çoruh Nehri ile Kür Nehri'nin kaynağı arasında yer alan bölgede ise, Çıldır Beylerbeyliğinin kurulduğu topraklar üzerinde bulunan Samshe bölgesi bulunuyordu.¹⁸⁵

Anadolu, Kafkasya ve İran üçgeninde bulunan Samshe bölgesi hem ticari hem de siyasi açıdan kavşak noktası olması nedeniyle stratejik bir konumda bulunuyordu.¹⁸⁶ Tarihin ilk dönemlerinden itibaren farklı medeniyetlerin hâkimiyeti altında bulunan bölgeyle ilgili ilk yazılı bilgiler Urartular dönemine aittir. Kür Nehri'nin kaynağında ve Çıldır Gölü'nün çevresinde bulunan Samshe bölgesine Urartular Diauehi (Diaohi),

¹⁸³ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, (Haz. Mehmet İpşirli), I, 298; Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 28; Baykaraya göre ise; "Gürcistan Kafkasların güneyinde, Tiflis yöresinin adıdır. Bu yöredeki siyasi gücün, bir zamanlar hâkim olduğu topraklara da bu ad verilmiş, böylece kısa süre için Çıldır tarafları bu adla anılmıştır. Ancak, gerek Türkiye Selçukluları, gerekse Osmanlılar döneminde böyle bir kullanım yoktur. Sadece Tiflis yöresi için kullanılan bir coğrafi addır. Osmanlılar, sadece Tiflis eyaletine, bazen "nam-ı diğer Gürcistan" demişlerdir" bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1*, (2.baskı), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019, 30; Orhan Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı, 86.

¹⁸⁴ Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, V,3836; Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 28.

¹⁸⁵ Guria'nın Osmanlı belgelerinde Güril olarak geçtiği hususunda bkz. BOA. A.{DVNS. MHM.d, 6/21 (9 M 972/17 Ağustos 1564); BOA. A.{DVNS. MHM.d, 98/185 (10 S 1100/4 Aralık 1688); Mirza Bala, "Gürcistan", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994, IV, 841; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 6.

¹⁸⁶ Gümüş, *Ahıska Tarihine Kısa Bir Bakış*, 18.

Yunanlılar ise Taokhoi (Tayk-Tao) demektedir.¹⁸⁷ Samshe coğrafi olarak Çoruh vadisi havzası ile Kür Nehri'nin kaynağı arasındaki yeri ifade etmekteydi. Bölgenin her tarafı yüksek sıra dağlarla çevriliydi. Kuzeyinde Meskheti –Ahıska Sıradağları, doğusunda Cavakheti dağları, güneyde Çoruh ve Kür havzalarını Fırat ile Aras havzalarından ayıran Allahuekber Dağları, batıda ise Doğu Karadeniz sıradağları bulunmaktaydı. Samshe, Acara bölgesi vasıtasıyla Karadeniz sahiline ulaşıyordu.¹⁸⁸ Samshe bölgesi (Gür. Saatabago); Bayburt hariç İspir, Tortum, Livane (Yusufeli ile Artvin),¹⁸⁹ Oltu Ardanuç¹⁹⁰ ve Şavşat¹⁹¹ gibi Çoruh Nehri'nin yukarı ve orta kısımları ile Kür Nehri'nin kaynağında ve devamında bulunan Ardahan Gölü, Çıldır, Ahıska, Ahilkelek ve Azgur'dan oluşmaktaydı.¹⁹²

Çoruh Nehri, Erzurum şehri sınırları içerisinde yer alan Mescit Dağı'nın Çivilikaya Tepesi'nden doğarak birçok farklı su kaynağının katılmasıyla Bayburt merkeze bağlı bir köy olan Maden Köyü'ne ulaşır. Buradan Bayburt merkeze uğrar ve burada ırmak büyüklüğüne ulaşarak bir hat boyunca devam ederek İspir merkezden geçerek Yusufeli'ne bağlı Yokuşlu köyüne giriş yapar. Yusufeli ilçe merkezinde Altıparmak Çayının daha ilerde de Oltu ve Tortum Çaylarının katılmasıyla Çoruh vadisi boyunca ilerleyerek, Artvin'e bağlı Kalburlu köyü yakınlarında Ardanuç ve Şavşat'tan gelen Okçular Çayı ile birleşip Artvin'e 5 km uzaklıktaki Köprübaşı mevkiine ulaşır. Daha sonra Murgul Çayı ile birleşerek Borçka'ya ulaştıktan sonra Borçka'ya bağlı Muratlı köyü topraklarından Gürcistan'a geçiş yapar. Gürcistan sınırları içerisinde

¹⁸⁷ Subaşı, “XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”, 706-7; Ksenophon, *Anabasis (On Binlerin Dönüşü)*, (Çev. Tanju Gökçöl), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974, 134-42.

¹⁸⁸ Nana Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, Gürcistan El Yazmaları Milli Merkezi, Tiflis 2018, 15-16.

¹⁸⁹ 1924-27 yılları arasında Artvin'de eğitim müfettişi olarak görev yapmış olan Muvahhid Zeki'nin görev yaptığı dönemde Artvin bölgesinin tüm kaza ve nahiyelerini gezerek oluşturmuş olduğu bu kıymetli eser bölgenin tarihi-coğrafyasını tanımak açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir bkz. Muvahhid Zeki, *Artvin Vilâyeti Hakkında Ma'lumât-ı Umûmîye*, (Haz. Muammer Demirel), Yusufeli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010.

¹⁹⁰ Ardanuç'un tarihi-coğrafyası hakkında geniş bilgi için bkz. Halil Erdoğan, *Ortaçağda Ardanuç*, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin 2019, 12-16.

¹⁹¹ Şavşat'ın tarihi-coğrafyası hakkında geniş bilgi için bkz. Fatih Orhan, *Şavşat'ın Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, 146-51.

¹⁹² Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 85; Ersin Doğanekin, 2.

Acara Çayı ile birleştikten sonra Batum'daki Gönye Kalesi yakınlarında Karadeniz'e dökülür.¹⁹³

Kür nehri; Çıldır eyaleti topraklarında doğup Ardahan'dan geçerek Ahıska ve Azgur'a ulaşır. Daha sonra 30 km. uzunluğundaki Borjom boğazını geçerek, doğu istikametinde Goriyi ve Güneybatı istikametinde Tiflis'i ikiye ayırarak, Borçalı ve Kara-Yazı ovası ile Azerbaycan topraklarına giriş yapar. Gürcistan sınırları içerisinde Kafkasya dağ silsilesinden ayrılan kolların oluşturduğu dik ve kayalık sahiller arasında süratle akan nehir bundan sonra sakın bir şekilde akar. Azerbaycan'a girdikten sonra, Şah-Dağ ve Karabağ dağlarını sağ tarafında bırakarak, Karabağ Ovasına ve Mugan bozkırına ulaşır. Daha sonra ise Aras Nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülür.¹⁹⁴

1.3. İSHAK PAŞA'YA KADAR ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı idari bakımdan, küçükten büyüğe doğru köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve beylerbeylik (eyalet) şeklinde oluşmaktaydı. Köyler birleşerek nahiyeleri, nahiyeler kazaları, kazalar sancakları, sancaklar ise beylerbeylikleri meydana getirmekteydi. Buna göre Osmanlı Devleti'nin idari taksimat bakımından en büyük birimi beylerbeyliklerdir. Beylerbeylerinin görev bölgeleri için kullanılan beylerbeyilik kavramı için istisnaları olmakla beraber genel olarak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren eyalet terimi kullanılmaya başlanmıştır. Eyaletlerin sivil ve askeri yönetimini elinde bulunduran idarecilerine, muktezâ-yı hâle uygun olarak *beylerbeyi*, *mîr-i mîran* veya *emirü'l-livâ* denilmekteydi.¹⁹⁵

Beylerbeyilik, İlhanlı Devleti ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin idari yapılanmasında da var olan bir uygulamaydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısında XIV. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlamıştır.¹⁹⁶ XIV. yüzyılın ortalarından itibaren Beylerbeyi, taşrada bulunan Osmanlı kuvvetlerinin komutanı ve

¹⁹³ Osman Aytekin, "Çoruh Irmağı Üzerinde Yapılan Tarihi Kayık Taşımacılığı Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı), 6 (25), 2013, 59; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, 96; Doğanekin, 3.

¹⁹⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, 317; Mirza Bala, "Kür", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994, VI, 1081-82.

¹⁹⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 8. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, 85; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", (Çev. Mustafa Öztürk), *Belleten*, LIV (211), Aralık 1990, 1233; Halil İncalcık, "Eyalet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1995, XI, 549.

¹⁹⁶ Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, 32; Halil İncalcık, Eyalet, 548.

sancak beylerinin amiri konumundaydı. Bu yüzyılın sonuna doğru sultanın Anadolu’da bulunduğu zamanlarda Rumeli beylerinin amiri durumuna geçip Rumeli Beylerbeyi haline gelmişti. Rumeli bölgesinde fethedilen yerlerin çoğalmasıyla Anadolu ve Rumeli’nin tek kumandan ile idaresinin problemler oluşturacağı düşünülerek Rumeli Beylerbeyi’nin yanında Anadolu Beylerbeyliği de kuruldu. Ardından XV. yüzyıl içerisinde Rum (Sivas-Amasya) ve Karaman Beylerbeylikleri’nin de kurulmasıyla beylerbeyliklerin sayısı dörde çıktı. Bu şekilde beylerbeyilik kavramı bölgesel bir anlam kazanmış oldu.¹⁹⁷

İmparatorluğun sınırları içerisindeki eyaletlerin sayısı, sınırların genişlemesine, daralmasına veya bazı idari zaruretlerden dolayı artmakta veya azalmaktaydı. Örneğin III. Murad’ın 1595 yılında vefatından sonra Osmanlı Devleti’nin sınırları dâhilinde 40 eyaletin mevcut olduğu kaydedilmektedir,¹⁹⁸ 1609’da ise bu sayının 32 olduğu tespit edilmiştir.¹⁹⁹ Aradaki bu farkın sebeplerinden biri, III. Murad dönemindeki Osmanlı-Safevî savaşlarında fethedilen bölgelerde kurulan eyaletlerin, Çıldır ve Kars eyaletleri hariç daha sonra elden çıkmış olmasıydı.²⁰⁰

1.3.1. İshak Paşa’ya Kadar Çıldır Beylerbeyliği’nin Sancakları²⁰¹

III. Murad döneminde Safevîler ile yapılan savaşlarda fethedilen askeri lojistik bakımdan stratejik yerlerde eyaletler kurulmaya başlandığını ve bu eyaletlerden birisinin de Çıldır Savaşı’nın ardından fethedilen Samshe bölgesi toprakları üzerinden kurulan Çıldır Eyaleti olduğunu belirtmiştik. Çıldır Savaşı’ndan sonra atabey ailesinden Menûçîhr, Lala Mustafa Paşa ile beraber Şirvan tarafına kadar giderek kılavuzluk vazifesi yapmış, kardeşi Kvarkvare ise Samshe topraklarında muhafız olarak bırakılmıştı. Şirvan seferi dönüşü Erzurum’da Lala Mustafa Paşa’ya Müslüman olmak

¹⁹⁷ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tercihâtı*, 6; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, 26-27; Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 87.

¹⁹⁸ Turan, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu*, 201.

¹⁹⁹ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân, Tasvîr-i Efkar Gazetehânesi*, İstanbul 1280, 6-10; Turan, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu*, 201.

²⁰⁰ İnalcık, “Eyalet”, 549.

²⁰¹ Eyaletlerin alt birimi olarak görülen sancak tabiri hakkında bilgi için bkz., İlhan Şahin, "Sancak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 97-99; Emin Ünsal’ın yerinde tespitine uygun olarak “çalışmamız XVI. Yüzyıl öncesini ve sonrasını da kapsadığından başlıkta “Beylerbeyilik” vurgusunun yapılmasını zorunlu kılmış ve anlatım düzeni ve bütünlüğü açısından da “eyalet” tabiri kullanılmıştır” Ünsal, 61.

istediklerini bildiren Menûçîhr ve kardeşi İstanbul'a gönderilmiş, Menûçîhr burada Müslüman olmuş ve Mustafa adını almıştı. Bunun ardından ise 22 Cemâziyelevvel 987/17 Temmuz 1579 tarihinde kurulan Çıldır Beylerbeyliği Atabek ailesinden II. Menûçîhr/Mustafa'ya tevcih edilmişti.

İran sınırında olmasından dolayı devamlı surette askerî seferlere sahne olan Çıldır Eyaleti'nin sınırları bu tarihten itibaren bazı dönemlerde fetihlerle beraber genişlediği gibi bazı dönemlerde de küçüldü. Buna paralel olarak sancak sayısında değişiklikler meydana geldi. İlk kurulduğu yıllarda Eyaletin merkez sancağı Çıldır olmakla birlikte Çıldır'ın savaşlarda harap olduğu dönemde ise Ahıska sancağı paşa sancağı olmuştu.²⁰² Çıldır Eyaleti kurulduğu dönemde Arpalı, İmerhev, Pertekrek, Ardanuç, Çeçerek, Aspinza ve Ude sancaklarından oluşmaktaydı.²⁰³ 1582 yılının Şubat ayına gelince Livane Sancağı da Çıldır Eyaleti'ne dâhil olmuştur.²⁰⁴ 1592 yılında Çıldır Eyaleti; Çıldır, Ahıska, Altunkale, Ostiha, Çeçerek, Aspinza, Hertvis, Ahilkelek sancaklarından oluşmaktaydı.²⁰⁵

XVII. yüzyılın başında Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın emriyle timar²⁰⁶ ve zeâmet²⁰⁷ sistemine dair kanun ve uygulamaları topladığı 1609 tarihli “*Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*” adlı eserinde²⁰⁸ Ayn Ali Efendi'nin vermiş olduğu listeye göre Çıldır Eyaleti'nin sancakları şu şekildeydi:

“Eyalet-i Çıldır on üç sancaktır, kethüdası ve defterdarı yoktur. Dört sancağı yurtluk-ocaklık ve mülkiyet tarikiyle tasarruf olunur. Liva-i Çıldır (Paşa sancağıdır), Oltu, Hertvis, Ardanuç, Ardahan-ı Büzürg, Tavusker, Haçerek-Göle, Poshof-Ahıska, Maçahel-Ahilkelek, Acara, Tiralet, Pertekrek-Livane-Nısf-ı Livane-Şavşat (yurtluk-ocaklık ve mülkiyet üzre)..... Eyalet-i Çıldır 656 kılıçtır, doksan yedisi zeamet, beş yüz altmış dokuzu tezkireli tezkiresiz tımardır.

²⁰² Emecen, “Çıldır”, 300; İdris Bostan, “Ahıska”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1988, I, 526.

²⁰³ BOA. KK.d. 262/232-233 (1 CA 993/1 Mayıs 1585); Kunt burada “Ude” sancağını sehven “Acara” olarak okumuştur bkz. Kunt, 176.

²⁰⁴ BOA. KK.d. 262/226 (1 CA 993/1 Mayıs 1585).

²⁰⁵ BOA. TT.d. 653/1 (29 Z 1003/4 Eylül 1595).

²⁰⁶ Osmanlılarda devlete ait toprakların askerî ve idarî gayelerle tahsisine dayalı sisteme verilen isimdir bkz. Halil İnalcık, “Timar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2012, XXXXI 168.

²⁰⁷ Osmanlı askerî teşkilâtı terminolojisinde genel olarak askerî hizmette bulunanlara verilen, 20.000 ile 100.000 akçe arasındaki dirlikleri ifade eder bkz. Erhan Afyoncu, “Zeâmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2013, XXXXIV, 162.

²⁰⁸ Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Ayn Ali Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1991, IV, 258-59.

Mir-i Miran, umera ve zuama ve erbab-ı tımar kanun üzere cebelüleriyle 1800 miktarı asker olurlar ki, hasları doksan altı yük seksen altı bin akçedir.”²⁰⁹

Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki, Çıldır Eyaleti XVII. yüzyılın başında en geniş sınırlarına ulaşmış bulunmaktaydı.²¹⁰

1632 ile 1641 yılları arasında Osmanlı taşra idari düzenini gösteren Kamil Kepeci tasnifinde bulunan 266 numaralı²¹¹ Divan-ı Hümâyûn Ruus Kalemi Defteri ile Cevdet Tasnifi Dâhiliye başlığı altındaki 122/6095²¹² numaralı kayda göre Çıldır Eyaleti’nin sancakları şu şekildedir: Eyalet-i Çıldır (nam-ı diğer Ahıska)²¹³, Pertekrek, Ardanuç (Arpalık), Şavşat (Ocaklık), Livane (Ocaklık), Maçahel (Ocaklık), Petek, Acara-i Ulya (Ocaklık), Acara-i Sufla (Ocaklık), İmerhev (Ocaklık), Altunkale mea Ustaka (Ostiha),²¹⁴ Aspinze, Poshof, Hertvis.²¹⁵

Kâtib Çelebi Cihannümâ adlı eserinde Çıldır Eyaleti’nin merkezi olan Çıldır sancağının savaşlarda tahrip olduğundan dolayı eyaletin yeni merkezinin Ahıska olduğunu kaydederek hem eyaletin genel durumu hakkında hem de eyalete bağlı sancaklar hususunda şunları belirtmiştir:

“Ahıska nam-ı diğer Ahıska Gürcistan hududuna dâhildir, mukaddema Çıldır Eyaleti’dir. Çıldır cenklerde harab olmağla Ahıska’ya ilhak idüb müstakil bir eyâlet etmişler. Hududu şarkı Kars cenûbu Çıldır ve garbı Cibal-i Gürcistan şimâli Tiflis ve sancakları bunlardır: Acara, Ardanuc, Ardahan-ı Büzürg, Ardahan-ı Küçük, Sevka / Suka ? tabi‘ Oltu, Petkerek ocaklıktır. Penek, Poshof, Tavusker, Çıldır, Haçerek, Hertvis, Şavşat ocaklıktır. Göle, Livane ocaklıktır. Mahcil (Maçahel) ve Nısf-ı Livâne ocaklıktır. Mamervan, Ahilkelek, Tiralet. Bu eyalet altı yüz elli altı kılıçtır ve doksan yedi zeamet beş yüz elli dokuz tezkireli ve tezkiresiz dahi tımardır. Cebelüler ile biz yedi yüz nefer olur. Ahıska halen taht-ı vilâyetdir.”²¹⁶

²⁰⁹ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, 27-28, 58-59.

²¹⁰ Emecen, “Çıldır”, 301.

²¹¹ BOA. KK.d. 266/93-96 (10 RA 1147/10 Ağustos 1734).

²¹² BOA. C.DH.122/6095/1-2 (29 Z 1046/24 Mayıs 1637).

²¹³ BOA. C.DH. 122/6095/8 (29 Z 1046/24 Mayıs 1637).

²¹⁴ BOA. KK.d. 266/93-96 (10 RA 1147/10 Ağustos 1734); BOA. C.DH.122/6095/1-2 (29 Z 1046/24 Mayıs 1637).

²¹⁵ C.DH. 122/6095 tasnifinin 1 ve 2. Sayfalarında olan Aspanze ve Poshof ve Hartvis sancakları KK.d 266’da yok. Aspanze ve Poshof’un Safeviler tarafından harap oldukları C.DH.122/6095’te belirtilmiş. Hartvis ise daha sonradan ilave edilmiş görülüyor bkz. Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 194.

²¹⁶ Kâtib Çelebi, Cihannümâ, İstanbul 1145, 408; Mehmet İnbaşı, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyâleti ve İdarecileri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/1, Şubat 2010, 79.

Osmanlı dünyasının geniş bir coğrafi görünümü ile yerleşim yapısını Seyahatnâme adlı eserinde bizlere sunan Evliya Çelebi,²¹⁷ eserinde Çıldır eyaletiyle ilgili şu bilgileri kaydetmiştir:

“Eyâlet-i Çıldır on üç sancaktır. Mal ve tımar defterdarları, defter ve çavuşlar eminleri, çavuşlar kethüdası ve çavuşlar kâtibi var. Sancakları, Oltu, Hertiz (Hertvis), Ardanuç, Haçerek, Ardahan Posthov (Posof), Mahçil (Maçahel), Ahıska –Paşa sancağıdır-, Pertekrek (Pertekrek), Livane, Nısf-ı Livane, Şavşat sancakları yurtluk ve ocaklık olup mülkiyet üzere tasarruf olunur.”²¹⁸

Ayn Ali Efendi’nin *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* adlı eserinden 44 yıl sonra 1653 tarihinde yazılan Osmanlı Devleti’nin toprak tasarruf sistemini ve onun dayandığı hukuki ve mali esasların belirtildiği Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi’nde²¹⁹ Çıldır Eyaleti hakkında şu bilgilere yer verilmektedir:

“Eyâlet-i Çıldır nâm-ı diğer Ahıska. On üç sancaktır. Üç sancağı yurtluk ve ocaklıktır. Ma’dası umerâ-yı Osmaniye tasarrufundadır. Zuama ve erbab-ı tımarı beş yüz elli altı kılıçtır. Ümerası ve kanun üzere cebelüsü ile iki bin miktarı asker olur. Sancakları şunlardır: Livâ-yı Oltu, livây-ı Ardahan-ı Büzürg, livây-ı Hertvis, livây-ı Ardanuç, livây-ı Çeçerek, livây-ı Posthov (Posof), livây-ı Mahcil (Maçahel), Livây-ı Acara, livây-ı Penek, livây-ı Ahilkelek, livây-ı Livane, livây-ı Şavşat, livây-ı Pertekrek”.²²⁰

Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından Osmanlı teşkilât tarihiyle ilgili Kazasker Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi’nin tavsiyesi üzerine H. 1086 (1675) yılında²²¹ kaleme alınan *Telhîsü’l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* adlı eserinde²²² Çıldır Eyaletinin genel yapısı ve sancaklarıyla ilgili şu bilgileri kaydetmiştir:

“ Çıldır Eyâleti altı yüz elli kılıçtır. Doksan yedisi zeamet, beş yüz elli dokuzu tezkireli ve tezkiresiz timardır. Mîr-i mirân ve ümera ve zuama ve erbab-ı tımarı, kanun üzere cebelüler ile bin yedi yüz miktarı asker olur. Defter kethüdası ve tımar defterdârı yoktur. Tabî’olan sancaklar bunlardır ki zikr olunur. Dört sancağı dahi yurtluk ve ocaklık ve mülkiyet tariki ile tasarruf olunur. Hass-ı Çıldır mîr-i mîran dokuz kere yüz bin ve yirmi beş bin akçedir. Livây-ı Oltu, Livây-ı Ardahan-ı Büzürk, Livây-ı Ardanuç, Livây-ı Haçerek, Livây-ı Hertvis,

²¹⁷ Nuran Tezcan, “Seyahatnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 13-6.

²¹⁸ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, II, 322.

²¹⁹ Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, 1.

²²⁰ Sertoğlu, 10; 1639 yılında yapılan Kasrışîrin Antlaşmasına göre Ahıska’ya yönelik İran’ın tecavüzleri önlenmiş oldu. bkz. Rhoads Murphey, “Kasrışîrin Antlaşması”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 575.

²²¹ Eserin kaleme alınış tarihiyle ilgili farklı bilgiler için aynı sayfadaki 47 nolu dipnota bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* (Haz. Sevim İlgürel), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, 13.

²²² Mücteba İlgürel, *Hezarfen Hüseyin Efendi*, DİB Yayınları, İstanbul 1998, XVIII 544.

Livây-ı Posothov, Livây-ı Pertek, Livây-ı Taşır, Livây-ı Uru, Livây-ı Üstüha, Livây-ı Makelek (Ahilkelek), Livây-ı Hıtıla, Livây-ı Espin, Livây-ı Pinbek. Bu zikr olunan havâs-ı ümerâ ve zuama ve erbab-ı timarın senevî hâsılları seksen üç yük, elli bin yüz doksan akçadır.”²²³

Orhan Kılıç, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin idari Taksimatı” isimli çalışmasında 1682-1702 yılları arasındaki beylerbeyi ve sancak tevcihatlarını gösteren 1551 numaralı Ruus Kalemi Defteri’nde, Çıldır eyaletinin XVII. yüzyıl sonunda sancaklarını şu şekilde tespit etmiştir:

“Nısf-ı Livâne ve Pertekrek (Hisseli Ocaklık), Oltu (Ocaklık), Ardanuç (Ocaklık), Şavşat (Ocaklık), Pertekrek (Ocaklık), Ardana-ı Büzürk, Nısf-ı Livâne (Ocaklık), Mahçil (Ocaklık), Petek, Acara-i Ülyâ, Acara-i Süflâ (Ocaklık), İmerhev (Ocaklık), Astere (Ocaklık), Poshof (Ocaklık), Hertvis (Ocaklık), Altunkale (Ocaklık), Astiha (Ocaklık), Çıldır (ber-vech-i te’bîd), Ahilkelek, Kiskim, Acara.”²²⁴

Tablo 1.1. XVII. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Sancakları

1578-1582 ²²⁵	1609 ²²⁶	1632-1641 ²²⁷	1675 ²²⁸	1682-1702 ²²⁹
Ardanuç	Acara-Tiralet	Acara	Ardahan-ı Büzürg	Acara (Ocaklık)
Arpalı	Ardahan-ı Büzürg-Tavusker	Acara-i Ulyâ (Ocaklık)	Ardanuç	Acara-i Süflâ (Ocaklık)
Aspinza	Ardanuç	Acara-i Süflâ (Ocaklık)	Aspinza	Acara-i Ulyâ (Ocaklık)
Çeçerek	Çıldır (Paşa Sancağıdır)	Altunkale mea Ostiha	Haçerek	Ahilkelek
İmerhev	Haçerek-Göle	Ardanuç (Arpalık)	Hertvis	Altunkale

²²³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavâin-i Âl-i Osmân* (Haz. Sevim İlgürel), 128-29.

²²⁴ Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 66.

²²⁵ BOA. KK.d. 262/232-233 (1 CA 993/1 Mayıs 1585); BOA. KK.d. 262/226 (1 CA 993/1 Mayıs 1585).

²²⁶ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, 27-28, 58-59.

²²⁷ Turan, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu*, 222-23; Kunt, 193-94.

²²⁸ *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavâin-i Âl-i Osmân*, 128-29.

²²⁹ Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 66.

Livâne	Hertvis	Aspanze	Hıtıla	Ardahan-ı Büzürg
Pertekrek	Livâne (Yurtluk-Ocaklık)	Hertvis	Makelek (Ahilkelek)	Ardanuç
Ude	Maçahel-Ahilkelek	Haçerek	Oltu	Astere (Ocaklık)
	Nısf-ı Livâne (Yurtluk-Ocaklık)	İmerhev (Ocaklık)	Pertek	Astıha-Ahıska (Ocaklık)
	Oltu	Livâne (Ocaklık)	Penbek	Çıldır
	Penek-Çırçır	Maçahel (Ocaklık)	Posthov	İmerhev (Ocaklık)
	Pertekrek (Yurtluk-Ocaklık)	Pertekrek	Taşır	Haçerek (Göle)
	Poshof-Ahıska	Penek	Uru	Hertvis (Ocaklık)
	Şavşat (Yurtluk-Ocaklık)	Poshof	Üstüha	Kiskim
		Şavşat (Ocaklık)		Mahçil (Ocaklık)
				Nısf-ı Livâne (Ocaklık)
				Nısf-ı Livâne ve Pertekrek (Hisseli Ocaklık)
				Oltu
				Penek
				Pertekrek (Ocaklık)
				Poshof (Ocaklık)
				Şavşat (Ocaklık)
8 Sancak	14 Sancak	15 Sancak	14 Sancak	22 Sancak

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere hem sınır bölgesinde olması hem de sık sık yaşanan savaşlar nedeniyle, kurulduğu XVI. yüzyılın son çeyreği ile XVII. yüzyıl

boyunca Çıldır Eyaleti'ne bağlı sancak sayıları farklılaşmıştır. Buna bağlı olarak eyaletin paşa sancağı da bazen Çıldır bazen de Ahıska arasında değişkenlik göstermiştir. Örneğin Evliya Çelebi'nin kaydettiğine göre Çıldır sancağı harap olduğundan dolayı Ahıska'nın paşa sancağı olduğunu kaydetmiştir. Hatta bir dönem eyalete Ahıska Eyaleti denmişse de bu geçici bir durum olup eyaletin genel olarak ismi Çıldır Eyaleti olmuştur. Ayrıca tabloda bulunan sancak isimlerindeki yazılış farklılıkları, sancakları tespit ederken kullandığımız kaynaklardan ileri gelmektedir.

1.3.2. İshak Paşa'ya Kadar Çıldır Beylerbeyliği'nin İdarecileri

Osmanlı taşra sistemi içerisinde önemli bir yeri bulunan eyaletlerin sivil ve askeri yönetimini elinde bulunduran idarecilerine, Osmanlı kaynaklarında beylerbeyi, mîr-i mîrân, emîrû'l-ümerâ ve vali denmektedir.²³⁰ Osmanlılardaki beylerbeyliği kurumunun kökeni hususunda Türk ve Batılı tarihçiler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş. Özellikle Türk tarihçiler, yaptığı araştırmalar neticesinde bu kurumun, Osmanlılardan önce Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Altın Orda ve Memlükler Devletleri'nde de bulunduğunu kaynaklara dayanarak ortaya koymuşlardır.²³¹ Osmanlılardaki beylerbeyliği uygulamasının Türk-İslam devletlerindeki beylerbeyliği uygulamasına benzer yanları olmasına rağmen, görev ve yetkileri açısından Osmanlı idari sisteminde farklı bir şekilde uygulanmıştır.²³²

Beylerbeyi kavramı kuruluş döneminde, geniş askerî yetkilere sahip kumandan anlamında kullanılırken, daha sonraki süreçte, fetihlerle kurulan eyaletlerin askerî ve idarî âmiri anlamına gelmekteydi.²³³ Beylerbeyleri kendi bulundukları bölgede bütün idarî-siyasî işlerde hükümdarın temsilcisiydi. İdari alanında bulunan bölgenin askeri meselelerini çözmek, güvenliği sağlamak, tımar tevcihini yürütmek görevleri arasındaydı.²³⁴ Osmanlı idarî sisteminde evvela tek beylerbeyi olarak Rumeli Beylerbeyi vardı. Ardından fethedilen yerlerin çoğalmasıyla Rumeli Beylerbeyi'nin

²³⁰ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1992, VI, 69.

²³¹ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 2. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1986; M.Zeki Pakalın, "Bey", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, I, 213-14.

²³² Geniş bilgi için bkz. İpşirli, "Beylerbeyi", 69 vd.

²³³ İpşirli, 69.

²³⁴ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 87; Halil İnalcık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, (2. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, XX.

yanında Anadolu Beylerbeyliği de kuruldu. Daha sonra XV. yüzyıl içerisinde yeni beylerbeyliklerinin kurulmasıyla beylerbeylerin sayısı dörde çıktı. XVI. yüzyıl sonunda ise Osmanlı-Safevî savaşlarında fethedilen bölgelerde kurulan Çıldır'ın da dâhil olduğu eyaletlerin, dolayısıyla beylerbeylerin sayısı otuza çıkmıştı.²³⁵

21-27 Temmuz 1579 tarihleri arasında kurulan Çıldır Eyaleti'nin ilk beylerbeyi, Müslüman olarak Mustafa adını alan bölgeyi daha önce yöneten atabey ailesinden Menûçîhr oldu.²³⁶ 1582 yılına kadar beylerbeyi olarak vazife yapan Menûçîhr Tiflis'e zahire ulaştırmada gösterdiği gevşeklikten dolayı azledilerek yerine Tiflis Beylerbeyi Yusuf Paşa atandı.²³⁷ Takip eden yıllarda Tiflis'e ulaştırılması gereken zahirenin düşman eline geçmesi hususunda bir kusuru olmadığı anlaşılarak yeniden Çıldır Beylerbeyi olarak görevlendirilmiştir.²³⁸ Fakat çok geçmeden Menûçîhr tekrar isyan hareketi başlatmış ve Çıldır-Ahıska bölgesinde karışıkların çıkmasına sebebiyet vermiştir.²³⁹ Meydana gelen karışıklıklar 1583'te İran seferi serdarlığına atanan Ferhad Paşa'nın, bölgeye gelmesiyle birlikte son bulmuştur.²⁴⁰

Şirvan yolunu güvenli bir şekilde açık bulundurması istenen Ferhad Paşa 30 Temmuz 1587'de Erzurum'dan Kars'a doğru yola çıkmıştır. Kars'a geldiği vakit, sâbık Çıldır Beylerbeyi Ahmed Paşa idaresinde, Ahıska Kalesi'nin yapılması ve Menûçîhr'in itaat altına alınması için, Kars Beylerbeyi Deli Hızır Paşa ile Karaman (Konya) çerisinden kalanlar ve Kürtlerin ocaklı erleri ve Kapıkulu askerlerinden bir kısmı gönderildi.²⁴¹ Ahıska Kalesi'nin tamiri esnasında üzerlerine saldırı düzenleyen

²³⁵ İlhan Şahin, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Teşkilâtının Özellikleri", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, 234-35.

²³⁶ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu tarihi (1574-1623)*, (Ed. Erhan Afyoncu, Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, III, 141.

²³⁷ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 48/488 (21 L 990/18 Kasım 1582); Yusuf Paşa Kartli Bagratlılarından I.Luarsab'ın oğlu Giorgi'dir. İhtida ederek Yusuf Sina Paşa adını almıştır bkz. Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 182-83; Özdemir, Artvin, 128.

²³⁸ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 48/662 (22 Z 990/17 Ocak 1583); BOA. A. {DVNS. MHM.d, 49/87 (4 RA 991/27 Nisan 1583).

²³⁹ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 56/160 (13 L 993/8 Ekim 1595).

²⁴⁰ Ömer Kucak, 25; Kars Beylerbeyine yazılan bir hükümde, Ferhad Paşa'nın mürted Menûçîhr ile savaşıp onun ordu komutanının yakın adamlarının öldürüldüğü, Acara-i Ulya ve Acara-i Süfla beylerinin de isyana destek verdiği anlaşılmış olup Özdemiroğlu Osman Paşa'nın vefatından sonra askerler de yerlerine döndüklerinden asayişin temini ve düşmanın uzaklaştırılması için Batum beylerbeyi ile birlikte Çıldır'a yardıma gitmesi istenmekteydi bkz. "BOA. A. {DVNS. MHM.d, 60/375 (11 M 984/10 Nisan 1576)"

²⁴¹ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 360; Hasan Dünder, *Rahîmîzâde İbrahim (Harîmî) Çavuş'un Gence Fetihnâmesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Kritizasyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 63-64.

Menûçîhr ve onun yardımına gelen kayınpederi Simon'un saldırıları bertaraf edilerek Ekim ayı içerisinde Ahıska Kalesi'nin tamiri tamamlanmış ve kalelerin içerisine bol miktarda zahire konulmuştur.²⁴²

Osmanlı'nın bölgedeki temel siyaseti yerel beylerin yönetici olarak tercihi yönündeydi. Fakat Menûçîhr'in itaatten ayrılarak Osmanlı'ya isyanından sonra devlet bir yandan Menûçîhr'in itaatini temin etmeye çalışırken diğer taraftan zorunlu olarak otuz yıla yakın merkezden atamalar yapmıştır. Fakat durum yeniden önceki şartlara dönünce atabeyler neslinden gelen kimselerin beylerbeyi olarak atanması uygulamasına geri dönüldü.²⁴³ Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan mühimme defterleri üzerinde yapmış olduğumuz araştırma neticesinde, mezkûr dönemde Çıldır Eyaleti'nde beylerbeyi olarak, Yusuf Paşa,²⁴⁴ Abdullah Paşa,²⁴⁵ Hızır Paşa,²⁴⁶ sâbık Karaman Beylerbeyi Ahmed Paşa,²⁴⁷ Karakaş Mehmed Paşa,²⁴⁸ Ömer Paşa,²⁴⁹ Ali Paşa²⁵⁰ ve Hüseyin Paşa²⁵¹ isimlerinin geçtiği tespit edildi. Otuz yılı aşkın devam eden bu süreç, atabey ailesinden Menûçîhr (Mustafa)'ın oğlu III. Menûçîhr'in beylerbeyi olarak atanmasıyla son buldu. III. Menûçîhr 1615-1625 yılları arasında beylerbeyi olarak vazife yapmıştır.²⁵²

III. Menûçîhr'in ardından, Müslüman olmadan önce ismi Beka olan Sefer Paşa (Köse) Çıldır Beylerbeyi olmuştur. Sefer Paşa ilk beylerbeyi Menûçîhr/Mustafa'nın kardeşidir. Bir kısmı Sultan IV. Murad döneminde olmak üzere 1625 veya 1628 ile 1651 veya 1652 tarihleri arasında uzun yıllar beylerbeyi olarak vazife yapmıştır.²⁵³

²⁴² Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 64; Dündar, "Rahîmîzâde'nin Gence Fetihnâmesi", 72-73; Kucak, 11.

²⁴³ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 180-187.

²⁴⁴ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 62/98 (16 CA 995/24 Nisan 1587); BOA. A.{DVNS. MHM.d, 69/162 (28 M 1001/4 Kasım 1592).

²⁴⁵ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 68/17 (20 L 999/11 Ağustos 1591).

²⁴⁶ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 71/642 (20 L 1001/20 Temmuz 1593).

²⁴⁷ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 72/199 (12 B 1002/3 Nisan 1594).

²⁴⁸ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 75/31 (30 RA 1013/26 Ağustos 1604); BOA. A.{DVNS. MHM.d, 108/784-786 (20 N 1107/23 Nisan 1696).

²⁴⁹ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 79/287 (13 Z 1019/26 Şubat 1611).

²⁵⁰ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 80/580 (24 Z 1022/4 Şubat 1614).

²⁵¹ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 80/794 (29 S 1024/30 Mart 1615).

²⁵² Özder, 58.

²⁵³ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, V, 1485; Gürcü kaynaklarına göre Sefer Paşa'nın beylerbeyliği döneminde Samsthe bölgesinin İslamlaştırılması ve Türkleştirilmesi süreci başlatılmıştır. bkz. Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, 183.

Sefer Paşa'ya 1636 tarihinde Kars kalesinin tamiri görevi de verilmişti.²⁵⁴ 1639 tarihli Sadrazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa tarafından Sultan I. İbrahim'e(1640-1648) sunulan Layiha'da Çıldır Eyaleti tanıtılırken beylerbeyi olarak vazife yapanın Sefer Paşa olduğu ve eli altında on üç sancak bulunduğu belirtilmiştir.²⁵⁵ Evliya Çelebi de 1646 yılında bölgeye yapmış olduğu gezide Sefer Paşa ile görüşüp tanıştığını beyan etmiştir.²⁵⁶ Sefer Paşa'nın 1652 yılında vefat ettiğini belirten Mustafa Adil Özder, türbesinin oğlu Yusuf'la (I) birlikte Ardanoç'ta bulunan günümüzdeki ismi bölgeyi fetheden İskender Paşa'nın ismi ile anılan caminin sağ tarafında olduğunu aktarmaktadır.²⁵⁷

Sefer Paşa döneminde Çıldır Eyaleti topraklarının Batı ve Doğu Gürcistan'a düzenlenecek seferler için önemli bir merkez haline geldiği ifade edilmektedir.²⁵⁸ Özder'in Fahrettin Kırzioğlu'ndan naklederek verdiği bilgiye göre, Sefer Paşa'nın Beylerbeyi olarak görev yaptığı 1625-1652 yılları arasında bir dönem oğlu Yusuf Paşa(I) da Çıldır Beylerbeyi olarak vazife yapmıştır.²⁵⁹ Sefer Paşa'nın yaşadığı dönemde birçok vakfının olduğu hatta bu vakıflardan bir kısmından elde edilen gelirin, üzerinden uzun zaman geçmesi ve daha önceki tahsisli durumunun ortadan kalkmasından dolayı Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde 1869 yılında yenilenen Batum şehir merkezinde bulunan cami-i şerifin vakfına tahsis olunduğunu öğrenmekteyiz.²⁶⁰ Sefer Paşa hakkında özellikle belirtilmesi gereken husus ise şudur ki;

²⁵⁴ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 86/18 (20 L 1001/24 Ağustos 1631).

²⁵⁵ Çıldır Eyaleti: Benim padişahım halen beylerbeyi Sefer Paşa'dır. Dokuz yüz akçe hası olur. Eli altında on üç sancak vardır. Olti, Hartuş Ardanoç, Haçerek, Ardahan, Postho, Mahcil, Acara, Penek ocaklıktır. Pertkeek, Livane, Nisf, Şavşat. Zuama, erbab-ı tımar bin üç yüz dört nefer olur bir senede. Faik Reşit Unat, "Sadrazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa Layihası", Tarih Vesikaları Dergisi, 1 (6), Nisan 1942, 465. Layihayla ilgili geniş bilgi için bkz. Harun Şahin, "Osmanlı Devlet ve Ekonomi Düzeninde Değişim: Kemankuş Kara Mustafa Paşa Lâyihası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), Ocak 2015, 184-91; Unat, 443-46.

²⁵⁶ Bu temaşalardan sonra Sefer Paşa hazretlerinden, iki Gürci gılamı, bir at, bir güzelce tüfenk, Gürcistan çorabı, yüz kuruş ihsan alıp, refiklerimizle Erzurum cihetine yollandık bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, 325, 352-53.

²⁵⁷ Özder, *Çıldır Atabegleri*, 86-87.

²⁵⁸ Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, 185.

²⁵⁹ Atabeyler sülalesinden Yusuf isimli üç kişi bulunduğundan dolayı bu kimseye Yusuf (I) denmiştir bkz. Özder, *Çıldır Atabegleri*, 88.

²⁶⁰ Özder, *Çıldır Atabegleri*, 84-85. Aziziye Cami imam hatip ve diğer masraflarının yıllık 10.000 kuruş masraflarının karşılanması için bir vakıf tahsis edildi. Ayrıca yıllık masrafların eksik kalan kısımlarının tamamlanması amacıyla Çıldır valilerinden Sefer Paşa'nın Ardanoç'un Gorganet adlı mevkiinde bulunan üç adet tarla, değirmen ve kervansarayın mahallerinin gelirleri de Aziziye camiine vakfedildi bkz. Murat Kasap, "Kafkaslarda Yitik Bir Sultan Camii (Batum Aziziye Camii)", *YediKıta Dergisi*, (53), Ocak 2013, 58.

onun döneminde Osmanlı Devleti ile Atabek asıllı beyler arasında otuz yıla yakın inişli çıkışlı devam eden siyasi birliktelik sağlıklı bir zemine oturmuştur. Ayrıca Sefer Paşa'dan sonra gelen eyalet idarecilerinin onun itaatkâr çizgisini devam ettirdiği ve bölgede Osmanlı'nın siyasi-kültürel hâkimiyetinin oluşmasına katkıda bulunduğu düşünülebilir.²⁶¹

Sefer Paşa'nın vefatından sonra oğlu Rüstem Paşa Çıldır beylerbeyi olmuştur. Beylerbeyi olarak vazifesinin 1663 yılına kadar devam ettiği yapılan araştırmalardan tespit edebilmektedir.²⁶² Rüstem Paşa sonrası, daha önce Çıldır Beylerbeyliği yapmış olan Yusuf (I) Paşa'nın oğlu olan Arslan Mehmed Paşa beylerbeyi olmuştur. Sicilli-i Osmanî'de Arslan Mehmed Paşa için, Sefer Paşa'nın oğlu yazılıyorsa da “kendisinin Oltu'da yaptırdığı külliyyede Yusuf Paşa'nın oğlu olduğu yazmaktadır.”²⁶³ Arslan Mehmed Paşa, mal toplama amacıyla yaptığı faaliyetlerinin Ahıska'da karışıklıklara neden olduğu gerekçesiyle Erzurum valisi İbrahim Paşa'ya hitaben gönderilen emirle 10 Ramazan 1091/4 Ekim 1680 tarihinde idam edilmiştir.²⁶⁴

Sami Önal “XVII. Yüzyılda Oltu” isimli makalesinde Arslan Mehmed Paşa'nın idamıyla ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

“Oltu'da 1664'de muhteşem bir cami (bugünkü Arslan Paşa Camii), etrafına yetmiş odalı medrese, bir fetvahane, bir hamam ve bir de saray yaptırdı. Hükümet tarafından kendisine verilen toprakları halka vakfetti. Fakat Arslan Paşa'nın bu tutum ve çalışmaları kendisini çekemeyenleri kısa zamanda harekete geçirdi. Hamamın dış kapısı üzerine yazdırdığı "Bâb-ı Hamameyn" yazısını o zamanki Osmanlı Padişahı IV. Mehmed'in kulağına "Bâb-ı Hümayun" şeklinde fısıldadılar. Sultan bu habere çok kızdı. İstanbul'dan eline öldürme fermanı verilmiş bir cellât Oltu'ya gönderildi. Cellât bir gece ansızın Arslan Paşa'nın sarayına girerek muhafızlardan beş kişiyi yanına taktı, onların yardımıyla

²⁶¹ Sefer Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı itaatkar tavrı ve yaptığı işe sadakatı ile ilgili sadrazam arzı ve padişahın hatt-ı hümayunu için bkz. TS.MA.e 799/23 (18 B 1058/8 Ağustos 1648).

²⁶² Mehmed Süreyya, Sicilli Osmanî, 1402; Hakan Savun, *Kamil Kepeci 217 Numaralı Rûus Defteri (Metin ve Değerlendirme, s.1-100)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2019, 8,10; 1663 yılında yapılan Gürcistan Seferinin anlatıldığı bu eserde Çıldır beylerbeyi olarak Rüstem Paşa geçmektedir bkz. Nâmî Hasan Ağa, *Fetihnâme-i Nâmî Der-Hakk-ı Gürcistân-1663 Gürcistan Seferi-*, (Haz. Mehmet Fatih Gökçek), Yeditepe Akademi, İstanbul 2021.

²⁶³ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî, I*, 323; Ümit Kılıç, “Oltu'da Arslan Paşa Külliyesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, 5 (17), Bahar 2008, 117.

²⁶⁴ Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), 16; Kılıç, “Oltu'da Arslan Paşa Külliyesi”, 117; Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), Klasik Yayınları, İstanbul 2013, I, 216.

merasim salonunda Paşa'nın kellesini uçurdu. Ertesi gün Arslan Paşa'nın kesik başı cellât tarafından İstanbul'a götürüldü.”²⁶⁵

Önal, yukarıda bahsi geçen hadiseyle ilgili verdiği bilgilerin temel kaynağının h.1116 / m.1704 tarihli Narmanlı Hacı Naim Çelebi tarafından yazılmış olan “Tarih-i Eyalet-i Çıldır” isimli eser olduğunu ifade etmektedir. Yazının devamında mezkûr eserin kayıp olduğunu belirterek bu nedenle kendisinin zikrettiği bilgileri, 1933’de Erzurum gazetelerinde bu kitaptan bazı notlar çıkararak yazılar yazan merhum Veteriner Özdemir Akagün’ün şahsi kütüphanemde bulunan notlarından ve Oltu Müftüsü Selahattin Kara’nın Arapça’dan çevirdiği Arslan Paşa Camii Vakfiyesi’nden özetlediğini ifade etmektedir.²⁶⁶ Daha önce konuyla ilgili araştırma yapan Kılıç ise, Veteriner Özdemir Akagün’ün konuyla ilgili yazısını yayınladığı gazeteye adı ve basım yeri Önal tarafından belirtilmediğinden ulaşamadığını belirtmektedir.²⁶⁷

Arslan Mehmed Paşa’nın ardından oğlu Yusuf Paşa (II) Çıldır Beylerbeyi olmuştur. Yusuf Paşa (II) hakkında, babasının Oltu da kurmuş olduğu Arslan Paşa Külliyesi vakfının mütevelliliğine atandığını bilmekteyiz.²⁶⁸ Babasının vefatının ardından 1680-1690 yılları arasında beylerbeyliği yapmıştır. Çalışmamıza konu olan İshak Paşa’nın babasıdır.²⁶⁹ Yusuf Paşa (II)’nin beylerbeyliğinin sonlandığı 1690 yılından İshak Paşa’nın beylerbeyi olduğu 1695 yılına kadar Arslan Mehmed Paşa’nın diğer oğlu Salih Paşa Çıldır Eyaleti’nin beylerbeyi olmuştur.²⁷⁰ Bu beylerbeyinin ismi, birçok kaynakta ya arşiv belgelerine tam anlamıyla bakılmadığından ya da daha önceki müelliflerden birebir alınarak sehven Selim Paşa olarak kaydedilmiştir.²⁷¹ Oysaki Osmanlı Arşivinde bulunan mühimme defterlerine bakıldığında ismin yazımından Salih

²⁶⁵ Sami Önal, “XVII. Yüzyılda Oltu”, *Türk Kültürü Dergisi*, VIII (92), 44.

²⁶⁶ Sami Önal, “XVII. Yüzyılda Oltu”, *Türk Kültürü Dergisi*, VIII (92), 42-44. Tarih-i Eyalet-i Çıldır isimli esere yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşmak mümkün olmamıştır. Esere ulaşıldığında eyaletin tarihiyle ilgili önemli bilgilerin açıklığa kavuşacağını düşünmekteyiz.

²⁶⁷ Kılıç, “Oltu’da Arslan Paşa Külliyesi”, 118 (32 numaralı dipnot).

²⁶⁸ Kılıç, “Oltu’da Arslan Paşa Külliyesi”, 123.

²⁶⁹ Özder, 90; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, 456-57.

²⁷⁰ 10 Nisan 1690 tarihli bir mühimme kaydında Çıldır beylerbeyi Salih Paşa’dan müteveffa veziriazam Kara İbrahim Paşa’nın yetmiş sandık malının Ahıska’ya naklinin temini hususunda gerekli ihtimamın gösterilmesi istenmektedir bkz. BOA. A{DVNS. MHM.d, 99/533 (1 B 1101/10 Nisan 1690).

²⁷¹ Bahsi geçen sehven okuma örnekleri için bkz. Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, 456-57 (Soso Aslanışvili, Dzveli Sa-Kartvelo, Sa-Mtskhe, Sa-Atabago, Kutais 1914, 119-120’den naklen); Özder, Çıldır Atabegleri, 90; İnbaşı, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyâleti ve İdarecileri”, 83; Ünsal, “Çıldır Beylerbeyi Süleyman Paşa’nın Faaliyetleri”, 66; Kucak, “Çıldır Sancağı (1830-1877)”, 12.

Paşa (صالح پاشا) olduğu net olarak anlaşılmaktadır.²⁷² Zira bu ismin Selim veya Salim olabilmesi için سليم، سلم şeklinde yazılmış olmaları gerekirdi.

Tablo 1.2. İshak Paşa'ya Kadar Çıldır Eyaleti İdarecileri

Çıldır Eyaleti Beylerbeyleri	Görev Yaptıkları Tarih Aralığı
Menûçîhr/Mustafa Paşa	1579-1582
Tiflis Beylerbeyi Yusuf Paşa, Abdullah Paşa, Hızır Paşa, sâbık Karaman Beylerbeyi Ahmed Paşa, Karakaş Mehmed Paşa, Ömer Paşa, Ali Paşa ve Hüseyin Paşa (İstanbul'dan Atanan Beylerbeyleri)	1582-1615
Menûçîhr III (Menûçîhr/Mustafa Paşa'nın Oğlu)	1615-1625/1628
Sefer Paşa (Menûçîhr/Mustafa Paşa'nın Kardeşi)	1625/1628-1651/1652
Yusuf Paşa I (Sefer Paşa'nın Oğlu)	Babasının beylerbeyliği yaptığı zaman diliminde bir dönem beylerbeyliği yapmıştır.
Rüstem Paşa (Sefer Paşa'nın Oğlu)	1652-1663
Arslan Mehmed Paşa (Yusuf I Paşa'nın Oğlu)	1663-1680
Yusuf Paşa II (Arslan Mehmed Paşa'nın Oğlu)	1680-1690
Salih Paşa (Arslan Mehmed Paşa'nın Oğlu)	1690-1695

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Çıldır Eyaleti'nin ilk beylerbeyi atabey ailesinden Menûçîhr'dir. Menûçîhr'in ardından bölgeye otuz yıla yakın merkezden atamalar yapılmış, daha sonra ise, bölgeyle organik bağı bulunan atabekler ailesinden atamalar yapılmıştır. Bu politikanın XVII. yüzyıl boyunca devam ettirildiği arşiv kayıtlarından ve döneme ait telif eserlerden anlaşılmaktadır.

²⁷² BOA. MAD.d. 22866/17, (29 Z 1108/19 Temmuz 1697).

1.4. YURTLUK OCAKLIK SİSTEMİ

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına aldığı toprakları iktisadî yönden kendi kendini idare edebilmesi maksadıyla eyaletlere ve sancaklara ayırmıştı.²⁷³ Bir kısım eyaletler sıkı bir merkezi yönetimin denetimi altında tutulurken diğer bir kısmı ise bölgesel özellikler dikkate alınarak merkezîyetçi yönetimden tavizlerin verildiği desantralizasyona (adem-i merkezîyetçi) benzer esnek ve farklı idare tarzları uygulanarak yönetilmiştir.²⁷⁴ Osmanlı yönetim sistemi genel olarak değerlendirildiğinde, “siyasî ve dini anlamda merkezî; idarî, iktisadî ve malî açılardan ise mahallî özellikler taşıdığı ifade edilmektedir.”²⁷⁵

Eyaletler, malî açıdan, has ile yönetilen eyaletler ve salyâneli eyaletler şeklinde iki farklı kategoride değerlendirilebilir.²⁷⁶ Lakin Osmanlı eyalet ve sancaklarının yönetimini idari ve mali açıdan keskin çizgilerle birbirinden ayırmak zordur. Zira herhangi bir yönetim biriminin idare şekli genellikle ilgili birimin ne şekilde tasarruf edildiği ile alakalıdır. Örneğin, “arpalık sancaklar idarî ve malî açıdan arpalık,²⁷⁷ tasarruf edilen gelirin cinsi bakımından has,²⁷⁸ gelirlerin toplanması bakımından ise birer iltizam²⁷⁹ işletmesidir.”²⁸⁰ Bu sebeple Orhan Kılıç, Osmanlı Devleti’nin eyalet ve sancak idare şekillerini; Has suretiyle yönetim, miri mukataa tasarrufu (iltizam ve malikâne sistemi) suretiyle,²⁸¹ muhassıllık suretiyle yönetim,²⁸² salyane usulüyle

²⁷³ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, 3. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, 24.

²⁷⁴ Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 10 (10), Şubat 1999, 119; Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII (152), Ekim 1974, 670.

²⁷⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, 220.

²⁷⁶ Tabakoğlu, 220-38; Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkezîyet ve İmtiyazlı Eyaletler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (6), Güz 2008, 32-33.

²⁷⁷ Osmanlı Devleti’nde devlet memurlarına hizmette bulundukları sürece maaşlarına ilâveten, görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı kabilinden verilen gelir için kullanılan terim. bkz. M.Zeki Pakalın, “Arpalık”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 84.

²⁷⁸ Osmanlı Devleti’nde” padişaha, hânedan mensuplarına, yüksek devlet görevlilerine ait şahsî mülk, arazi, yıllık gelir ve dirlikler için kullanılan bir terim” olan has kavramı hakkında bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu ve Nejat Göyünç, “Has”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 268.

²⁷⁹ “Özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması” anlamına gelen iltizam kavramı hakkında bilgi için bkz. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, 331; Mehmet Genç, “İltizam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2000, 154.

²⁸⁰ Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 30-31.

²⁸¹ “Mülkiyeti devlete veya vakıflara ait araziden ve arsalardan ifraz edilerek özel şahıslara veya kurumlara kiralanan parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kirayı” ifade eden mukataa kavramı hakkında bilgi için bkz. bkz. Mehmet Genç, “Mukātaa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 129-132.

yönetim,²⁸³ arpalık suretiyle yönetim²⁸⁴ ve yurtluk-ocaklık suretiyle yönetim, şeklinde ayrıma tabi tutmuştur.²⁸⁵ Osmanlı Devleti'nin fethettiği bölgelerin coğrafi-kültürel şartlarını da dikkate alarak, merkezi idarenin sıkı bir kontrolü altında bulunan sancaklar dışında bazı yörelerde, kaynağını Moğollar, İlhanlılar ve Selçuklulardan alan yurtluk-ocaklık ve hükümet adı altında özel yönetim biçimleri ortaya çıkmıştır.²⁸⁶

1.4.1.Osmanlı Devletinde Yurtluk Ocaklık Sistemi

Yukarıda zikredilen özel yönetim biçimlerinden ilki, Yavuz Sultan Selim tarafından Doğu'daki fetihler sırasında hizmet ve itaatleri karşılığında bölgedeki beylere bırakılan hükümet olarak adlandırılan sancaklardır. Daha ziyade önemli yerleşim birimlerinin olmadığı ve konar-göçer halkın yaşadığı bu topraklarda miri arazi rejimi kurulmamış ve yurtluk-ocaklık sancaklardan farklı olarak arazi tahrirleri yapılmamıştır. Bu sancaklardaki tüm gelirler irsi kabile beylerine aitti. Buna karşılık bu beyler devletin emrettiği belirli bir oranda asker toplamak zorunda idiler. Bölgenin şehirlerinde birer kadı ve yeniçeri garnizonu bulunması diğer eyâletlerle birlikte taşıdıkları ortak özelliklerdi. Bu hükümetler timar rejimine tabi eyaletlerin sınırları içinde bulundukları halde bölgesel özerkliklere sahip bulunuyorlardı. Buraların yöneticileri atama yöntemiyle göreve gelmezler ve padişah tarafından da görevden alınamazlardı.²⁸⁷

Özel yönetim biçimlerinden bir diğeri de yurtluk-ocaklık sancaklardır.²⁸⁸ “Yurtluk-ocaklık, bir yerin gelirinin birine tevcihi manasında kullanılan bir tabirdir”.

²⁸² Muhassıl olarak nitelendirilen vergi tahsildarının XVIII. yüzyıldan sonraki süreçte sancakbeyliği görevini de yüklendiği yönetim şekline verilen isimdir bkz. Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplum, 209.

²⁸³ “Osmanlı mali teşkilâtında bazı görevlilere yıllık yapılan ödemeler ve taşra teşkilâtında gelirleri yıllık olarak hazineye aktarılan eyaletler” hakkında kullanılan sâlyâne terimi hakkında bilgi için bkz.İdris Bostan, “Sâlyâne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 59-60.

²⁸⁴ Osmanlılarda “devlet memurlarına hizmette bulundukları sürece maaşlarına ilâveten, görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilen gelir için kullanılan arpalık” terimi hakkında bilgi için bkz. kz. Cahit Baltacı, “Arpalık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1991, III, 392-93.

²⁸⁵ Kılıç, 31-41.

²⁸⁶ Mehmet Boztepe, “Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren ‘Merkeziyetçilik’ Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), Haziran 2013, 6; Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, 119; Orhan Kılıç, “Ocaklık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 317-18.

²⁸⁷ Mehmet Boztepe, 6; Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, 669; Mehmet Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1), Kasım 2014, 341-42.

²⁸⁸ Ocaklık deyimi hakkında yapılan farklı tariflerin için bkz. Nejat Göyünç, “Ocaklık Deyimi Hakkında”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III, Ankara 1990, 873-77.

Yurtluk şeklinde tasarruf edilen mülklerden, tasarruf eden kimse hayatta bulunduğu süre içerisinde faydalanabilir, ocaklık mülklerden ise, miras yoluyla da faydalanılabildi. Her iki uygulamanın bir arada bulunduğu yurtluk-ocaklık tasarruf yönteminde idareci olan kimse ise hem hayatta olduğu sürece görevde kalır hem de vefatından veya görevden alındığı durumda aile içinden birisi kendisinden sonra idareci olabilirdi.²⁸⁹

Kanunî Sultan Süleyman döneminde yayınlanan ve bir bölümünde Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatının tasnifinin yapıldığı Kanunname-i Hümayun'da yurtluk-ocaklık yönetim biçimi şu şekilde tarif edilmiştir:

“Ve bir bahşı dahi ocaklık dur ki, hîn-i fetihde ba‘zı ümerâya hizmet ve itâ‘atleri mukâbelesinde ber-vech-i te‘bîd arpalık ve sancak hâssı tarikıyla tevcîh olunmuştur. Erbâb-ı divân ve kanun ıstılâhında bu makûlelere yurdruk ve ocaklık derler. Sancak i‘tibâr olunur ve sâir ümerâ gibi tabl’u ‘alem sahibleridir. Selâtîn-i selefden ellerinde olan temessükâtı mûcibince cidden bunlar azl ü nasb kabul eylemezler. Ammâ elviye-i sâire gibi kurâ ve mezârî‘inin mahsulâtı tahrîr olunmuştur. İçlerinde ze‘amet ve tîmâr vardır. Sefer-i hümayûn vâki‘ oldukça, zu‘amâ ve erbâb-ı tîmarı alaybeğleri ile kendüleri ma‘an sâir sancak-beğleri gibi kangı eyâlete tâbi‘iler ise, beğlerbeğleriyle ma‘an konub ve göçüb, sefer hizmetin edâ edegelmışlerdir. Ve bunlardan birisi fevt olsa yâhud edâ-i hizmet eylese, yurdu ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evlâdına ve akrabasına verilir; hâricden kimesneye verilügelmemişdir. Meğerki evlâd ü akrabası münkariz ola, ol zaman da sancak tasarruf eylemiş bir umûr-dîde kimesneye verilür. Amma yurdruk ve ocaklık i‘tibârı olmaz, belki sâir elviye gibi tasarruf olunur.”²⁹⁰

“Kanunname-i Hümayun'da yurtluk-ocaklık sancaklar hakkında yapılan bu tespitler konuyla ilgili daha sonra yazılan risale ve kanunnamelerde genellikle aynı şekilde tekrar edildiği belirtilmektedir.”²⁹¹ Yurtluk-ocaklık yönetim sisteminin özellikleri idarî, malî, askerî ve hukukî açıdan kaynaklara dayanarak şu şekilde maddeler halinde tespit edilmiştir:²⁹²

1-“Yurtluk-ocaklık sancaklar fetih sırasında itaat eden ve hizmeti görülen mahalli beylere veya ümerâya tevcih edilmiştir. Yurtluk-ocaklık sancaklarda, beyler

²⁸⁹ Fatma Acun, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, 904.

²⁹⁰ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* (4.Kitap Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri), Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, 476-77.

²⁹¹ Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, 121; Mezkûr risâle ve kanunnâme örnekleri için bkz. Sertoğlu, Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, 32-33; Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, 29-30; İlhan Şahin, “Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale”, *Tarih Dergisi*, sy 32, Haziran 2011, 923.

²⁹² Toraman, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 6-14.

azledilemezdi ve sancakbeyliği belli bir ailenin elindedir. Beyler öldüklerinde veya hizmette kusurları görüldüğünde, beylerbeyinin teklifiyle sancak idaresi evlat ve akrabalarına verilir, aile dışından kimseye tevcih yapılmazdı.”²⁹³

2-Yurtluk-ocaklık sancaklar arpalık ve sancak hassı yoluyla verilirdi. Yurtluk-ocaklık sancaklarda tahrir yapılabilir ve içinde timarlar bulunabilirdi. Yurtluk-ocaklık sancaklarda sancakbeyleri devlet hazinesine ve eyaletin beylerbeyine, belli ölçüde yıllık vergi vermekle yükümlüydü.²⁹⁴ Gerekli görüldüğünde vergi borcunu ödemeyen veya herhangi bir sebeple mîrîye²⁹⁵ zarar veren yurtluk-ocaklık sancakların beyleri azledilebilmekteydi.²⁹⁶

3- Yurtluk-ocaklık sancakların beyleri timar sahipleri ve zeamet sahipleriyle birlikte bağlı bulundukları beylerbeyinin emri altında seferlere katılmakla yükümlüydüler. Askeri vazifeleri bununla sınırlı olmayıp gerektiğinde kale yapımı ve tamiri, sınırların korunması, geçici olarak kale muhafazası gibi vazifeleri yapmakta görevleri arasındaydı.²⁹⁷

4- “Bazı kaynaklarda yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarda bulunan beylerin yargı yetkisine sahip oldukları, ileri sürülmüştür.”²⁹⁸ Kılıç’a göre ise bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira Osmanlı Devleti yargılama yetkisi hususunda kadıyı muhatap almıştır.²⁹⁹

XVI. yüzyılın önemli tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âlî’nin³⁰⁰ aşağıdaki ifadeleri yurtluk-ocaklık sistemini anlamamıza yardımcı olacak bilgileri bize vermektedir:

²⁹³ Toraman, 6-7.

²⁹⁴ Kılıç, “Ocaklık”, 317; Ünal, *XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti*, 242.

²⁹⁵ Osmanlı Devletinde mülkiyeti devlete ait olup tasarruf hakkı kullananlara verilmiş olan araziye denir. bkz. M. Macit Kenanoğlu, “Mîrî Arazi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 157-60.

²⁹⁶ Toraman, “Tanzimat’ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)”, 11.

²⁹⁷ Mehmet Ali Ünal, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancakların İdari Statüleri”, *X. Türk Tarih Kongresi: 22- 26 Eylül 1986* Ankara: Bildiriler (ss.2211-2220), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, 2212; Toraman, “Tanzimat’ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)”, 11; Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, 136.

²⁹⁸ Toraman, 13; M.Zeki Pakalın, “Yurtluk ve Ocaklık”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 639; Bayram Kodaman, “Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (1), Kasım 2014, 16.

²⁹⁹ Kılıç, 133.

³⁰⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî hakkında geniş bilgi için bkz.Bekir Kütükoğlu ve Ömer Faruk Akün, “Âlî Mustafa Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1989, II, 416-21; Kasım Ertaş,

....“Bâ’is bu idi ki selâtîn-i maziye zamanlarından menâsıb ve dirlik makûlesi merâtib ocaklık tarikiyle verilirdi, yani ki atadan oğla mansıb kılınurdu. Faraza bir ehl-i mansıbdan hata-i azım ve katlin icab eder günah-ı elîm sadır olsa, cezasın verirlerdi. Fe’emma mansıbını eslah-ı evlâdına verüb hanedanını söyindirmezlerdi. Ve eger hükûmete yarar ve sadr-i sa’âdete sezâvâr veled-i reşîd ve ferzend-i sa’îdi olmayub yâ dâyesi koltuğında şîr-hore hadd-i bülûğ u ta’akkulden âvâre bir piser-i sağîri kalsa pâdişâhîden ana bir kâr-âzmûde vekîl ta’yîn olunurdi ve ol ferzend sa’âdet-i rüşd ile müsta’id olunca vekîline mürâca’at kılınurdu.³⁰¹

Mustafa Âlî’nin belirttiği üzere Osmanlı yöneticileri 16. yüzyılda kendi bürokrasisi içinde sadakatle hizmet edenin ocağını söndürmemekte, onu bir kabahatinden dolayı ölümle bile cezalandırırsa, yine de arkadan gelenlerini, diğer bir deyimle arkasında bıraktığı çocuklarını korumakta, hatta büyüyünceye kadar kendisine bir de vekil tayin etmekteydi, haklarını korumaktaydı. Bu durumu destekleyen açık bir örnek olarak Arslan Mehmed Paşa’nın idamından sonra oğlu Yusuf Paşa’nın ve ardından diğer oğlu Salih Paşa’nın beylerbeyi olarak Çıldır Eyaleti’ni idare etmiş olması zikredebilir.

Yurtluk-ocaklık şeklinde yönetilen sancaklar daha çok sınır bölgeleri diyebileceğimiz Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bulunan Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır ile Şam, Rakka, Bağdat, Basra, Adana, Kuzey Afrika’daki Tunus ve Irak’ın kuzeyinde bulunan Şehrîzor eyaletlerinde uygulandığı bilinmektedir. Bu eyaletlere bağlı ocaklık şeklinde idare edilen sancakların sayısı zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Örneğin, Kanûnî döneminde Diyarbekir, Çıldır, Van ve Bağdat eyaletlerinde toplam yirmi iki ocaklık sancak varken 1673-1740 yıllarında ise yetmiş civarında ocaklık sancak bulunduğu kaynaklarda tespit edilmektedir. Yurtluk-ocaklık sancaklar Van, Çıldır, Erzurum, Bağdat ve Diyarbekir eyaletlerinde diğer bölgelere göre daha fazladır. Bunun en önemli sebebi uzun süre devam eden Osmanlı-Safevî savaşlarından dolayı Osmanlı Devleti, bu durumu dikkate alarak bölgede ocaklık sancaklar kurmuş ve idarelerini bölgedeki mahallî beylere vererek devlete sadakatle hizmetlerini sağlamak istemiştir.³⁰²

“Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Hayatı ve Eserleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (3), Mart 2013, 191-211.

³⁰¹ Kasım Ertuş, *Gelibolu’lu Mustafa Âlî’nin Nasîhatu’s-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, 96.

³⁰² Kılıç, “Ocaklık”, 317-18.

Yurtluk-ocaklık suretiyle yönetim genel olarak sancaklarda görülmekteyken XVIII. yüzyılda Çıldır Eyaleti yurtluk-ocaklık şeklinde yönetilmiştir.³⁰³

1.4.2. Yurtluk Ocaklık Sisteminin Çıldır Beylerbeyliği'nde Uygulanışı

17 Temmuz 1579 tarihinde, Osmanlı-Safevî savaşları esnasında fethedilen topraklar ile daha önce 1551'de Atabekler yurdundan alınan yerler birleştirilip Çıldır Eyaleti kuruldu. Atabey ailesinden Menûçihîr kardeşi Kvarkvare ile ortaklaşa tasarruf etmek üzere 900.000 akçelik haslarla yurtluk-ocaklık ve mülkiyet şekline getirilen Çıldır eyaletinin ilk beylerbeyi oldu.³⁰⁴

Ayn Ali'nin vermiş olduğu listeye göre, Çıldır Eyaleti'nin en geniş sınırlarına ulaştığı XVII. yüzyılın başlarında eyalette on beş sancak vardı ve bunların dördü yurtluk ve ocaklık statüsündeydi. Yurtluk-ocaklık olarak Şavşat, Pertekrek, Livâne, Nısf-ı Livâne sancakları tevcih edilmişti.³⁰⁵ Sefer Paşa'nın beylerbeyi olduğu 1631 yılında, Koçi Bey tarafından hazırlanıp padişah IV. Murad'a sunulan risaleye göre on üç sancaktan oluşan Çıldır Eyaleti'nin ocaklık olan sancakları, Pertekrek, Livâne, Nısf-ı Livâne, Şavşat, Çıldır sancaklarıydı.³⁰⁶

H.1041/1631-1632 tarihli bir idarî taksimat defterine göre Çıldır Eyaleti'nin on beş sancaktan oluştuğu ifade edilmektedir. Bu sancakların altı sancağı ocaklık olarak tasarruf olunmaktaydı. Ocaklık olarak tasarruf edilen sancaklar; Şavşat tabi' Gürcistan, Livâne tabi' Gürcistan, Mahçil, Acara-i Ulyâ, Acara-i Süflâ, İmerhev sancakları olarak kaydedilmişti.³⁰⁷

Feridun Ahmed Bey'in *Münşeati's-Selâtin* isimli eserinde tarihsiz olarak verilen listeye göre, Çıldır Eyaleti'nin ocaklık sancakları, Şavşat, Nısf-ı Livâne, Mahçil, Acar-i Ulyâ, Acara-i Süflâ sancakları kaydedilmiştir.³⁰⁸

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Katib Çelebi tarafından yazılan *Cihannüma* adlı eserde Çıldır Eyaleti'ne bağlı yirmi sancak kaydetmiştir. Bu sancakların on yedisi

³⁰³ Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı, 40.

³⁰⁴ Emecen, "Çıldır", 300.

³⁰⁵ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, 27-28, 58-59.

³⁰⁶ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Zuhuri Danışman), Devlet Kitapları, Ankara 1972, 122.

³⁰⁷ Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu", 222-23.

³⁰⁸ Feridun Ahmed Bey, *Münşeati's-Selâtin*, 406; Kunt'a göre sancak listesinin XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait olması gerekir bkz. Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 31.

ocaklık olarak idare edilmektedir. Acara, Ardanuç, Ardahan-ı Büzürk, Ardahan-ı Küçük, Çıldır, Haçerek/Göle, Sevka /Suka, Hertvis, Livâne, Mağçıl, Nısf-ı Livâne, Oltu, Penek, Pertekrek, Poshof, Tavusker, Şavşat sancaklarının ocaklık olarak tasarruf edilen sancaklar olduğu belirtilmiştir.³⁰⁹

1682-1702 yılları arasında sancak sayısı artarak 22'ye ulaşmıştır. Bu sancakların, on beşi ocaklık şeklinde tasarruf edilmekteydi. Ocaklık şeklinde yönetilen sancaklar; Acara, Acara-i Süflâ, Acara-i Ulyâ, Astere, Astıha-Ahıska, İmerhev, Hertvis, Maçahel, Nısf-ı Livâne, Oltu, Pertekrek, Poshof, Şavşat, Nısf-ı Livâne ve Pertekrek (hisseli ocaklık) sancaklarıydı. Buna göre Nısf-ı Livâne ve Pertekrek sancakları hisseli ocaklık şeklinde yönetilmekteydi.³¹⁰

1717-1730 tarihleri arasında Osmanlı Eyalet tevcihatıyla ilgili çalışmasında Fahameddin Başar Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci Tasnifi'nde bulunan Mükerrer 523 sayılı deftere dayanarak Çıldır Eyaleti'nin 23 sancağı bulunduğunu tespit etmiştir. Acara, Acar-i Süflâ, Acara-i Ulyâ, Aspinza, Livâne ve Pertek, Nısf-ı Livâne sancaklarının ocaklık olarak kaydedildiği görülmektedir.³¹¹ 1721 ile 1740 yılları arasında kayıtların bulunduğu 1572 numaraları Ruus Kalemî Defterine göre Çıldır Eyaletine bağlı on beş sancağın on üçü ocaklık olarak idare edilmekteydi.³¹²

³⁰⁹ Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, 408; Kâtib Çelebi eserine almış olduğu sancak listelerini Ayn Ali ve Nişancı Celâlzâde'den aldığını belirtmektedir bkz.Kâtib Çelebi, 411; Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, 9.

³¹⁰ Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı, 66.

³¹¹ Fahameddin Başar, 22; BOA. KK.d. 523/64-72 (4 C 1134/22 Mart 1722)

³¹² BOA. A. {RSK.d. 1572/23-27 (14 C 1150/9 Ekim 1737).

Tablo 1.3. Kuruluşundan XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Çıldır Eyaleti'nin Ocaklık Sancakları

Ayn Ali Efendi (1609)	Koçi Bey (1631-1632)	Katib Çelebi (1654)	1682-1702	1717-1730	1721-1740
Livâne	Çıldır	Acara	Acara	Acara	Acara-i Ulyâ
Nısf-ı Livâne	Livâne	Ardanuç	Acara-i Süflâ	Acar-i Süflâ	Ahilkelek
Pertekrek	Nısf-ı Livâne	Ardahan-ı Büzürk	Acara-i Ulyâ	Acara-i Ulyâ	Altun Kale
Şavşat	Pertekrek	Ardahan-ı Küçük	Astere	Aspinza	Astıha
	Şavşat	Çıldır	Astıha-Ahıska	Livâne ve Pertek	Emir Hoy
		Haçerek/G öle	İmerhev	Nısf-ı Livâne	Hartus
		Hertvis	Hartus		Nısf-ı Livâne ve Pertek (Hisseli)
		Livâne	Mahçil,		Mahcil
		Mahçil	Nısf-ı Livâne		Mâmervan
		Nısf-ı Livâne	Oltu		Oltu
		Oltu	Pertekrek		Pertekrek (Hisseli)
		Penek	Poshof		Poshof
		Pertekrek	Şavşat		Şavşat (Hisseli)
		Poshof	Nısf-ı Livâne ve Pertekrek (Hisseli)		
		Tavusker			
		Sevka /Suka			
		Şavşat			

XVII. yüzyılın ilk çeyreği diyebileceğimiz 1700-1732 tarihleri arasında ocaklık olarak idare edilen sancakların sayısı 4 veya 5 iken yüzyılın ortasında bu sayı 17'ye ulaşmıştır. XVII. yüzyılın son çeyreğinde ise ocaklık olarak idare edilen sancakların sayısı 14'tür. Yüzyılın ortalarından itibaren ocaklık olarak idare edilen sancakların sayısının artışı, atabeyler sülalesinden gelen beylerbeylerinin Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin olumlu anlamda devam ettiğine, devletin genel politikalarına uygun olarak adı geçen beylerin bölgedeki siyasi gücünden faydalanma ve onlar aracılığıyla bölgeyi kontrol altına alma maksatlı olduğu kanısındayız. Ocaklık sancaklar genellikle bir kişi veya ailenin tasarrufundayken tablodan da anlaşılacağı üzere bazı sancakların hisseli ocaklık şeklinde kaydedilebildiği kaynaklara dayanarak tespit edilmektedir. İshak Paşa'nın beylerbeyi olduğu XVIII. yüzyılın ilk yarısında ocaklık sancaklarının sayısının, kendisinden önceki dönemle benzerlik göstererek bazen azaldığı bazen de artış gösterdiği gözlemlenmektedir.

1.5. İSHAK PAŞA'NIN BEYLERBEYİ OLARAK ATANMASI

III. Murad'ın saltanatı döneminde Safevîler ile yapılan savaşlarda fethedilen ve askeri-lojistik bakımdan stratejik yerlerde kurulan eyaletlerden biri olan Çıldır'ın ilk beylerbeyi, daha önce belirtildiği üzere Müslüman olarak Mustafa ismini alan Menûçîhr olmuştu. Osmanlı'nın bölgedeki temel siyaseti yerel beylerin yönetici olarak tercihi yönündeydi. Fakat Menûçîhr'in itaatten ayrılarak Osmanlı'ya isyanından sonra devlet bir yandan Menûçîhr'in itaatini temin etmeye çalışırken diğer taraftan zorunlu olarak merkezden atamalar yapmıştır. Fakat durum yeniden önceki şartlara dönünce atabeyler neslinden gelen kimselerin beylerbeyi olarak atanması uygulamasına geri dönüldü.³¹³ Bu değişiklik özellikle Beka/Sefer Paşa'nın beylerbeyi olduğu XVII. yüzyılın birinci çeyreğinden sonra Osmanlıların siyasi-kültürel olarak bölgeye yerleşmelerini sağladı. Sefer Paşa sonrası onun neslinden gelen kişiler beylerbeyi olarak vazife yapmıştır. Arada bazı problemlili dönemler olsa da³¹⁴ bu beylerbeylerin devlete itaatleri sürmüş ve

³¹³ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 180-187.

³¹⁴ Bu kesintilere örnek olarak XVI-XVII. yüzyıllarda Osmanlı idaresine karşı Anadolu'da meydana gelen Celali isyanlarından biri olan Gürcü Nebi ayaklanmasına Çıldır Beyleri sülalesinden Arslan Mehmed Paşa ile Amcası Rüstem Paşa'nın katıldıklarına dair bir bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, I, 323; Mehmed Süreyya, V, 1402; Özder, *Çıldır Atabeğleri*, 87-88. Gürcü Nebi ayaklanmasının detayları için bkz. Efkân Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata*

Sefer Paşa'nın Osmanlı hâkimiyetini bölgede yerleştirme çabasını devam ettirmişlerdir.³¹⁵

Çıldır Eyaleti'nin Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğu sınırında, İran ve Gürcistan coğrafyasının başladığı noktada kurulduğunu daha önce belirtilmişti. Kurulduğu konumun öneminden dolayı Osmanlı Devleti, hem Güney Kafkasya'ya hâkimiyet stratejisini hem de Batı Gürcistan'daki devlet ve beyliklerle ilişkiler başta olmak üzere Kafkasya siyasetinin başat aktörlerinin Çıldır Eyaleti idarecileri olmasını beklerdi.³¹⁶ Bu duruma hâle getirecek hususlardan kaçınılmadığı durumlarda beylerbeylerinin vazifelerinden alındığını ve yerlerine yurtluk-ocaklık sisteminin bir gereği olarak yine aile içerisinde birisinin bey olarak atandığını görmekteyiz. İshak Paşa'nın amcası Salih Paşa'nın yerine beylerbeyi olarak atanması da böyle bir durumun neticesinde olmuştu. Hakkında daha önce de şikâyetler bulunan Salih Paşa'nın³¹⁷ koruması gereken Gürcistan sınır bölgesinde bu duruma aykırı olarak fitne ve fesada sebebiyet vermesi, ayrıca Arçil ve Giorgi isimli iki derebeyinin (tavad)³¹⁸ Osmanlı'nın tabiiyetinde olan Açıkbaz/İmereti memleketine saldırarak melik Aleksandra'yı öldürmesine ve ardından ferman-ı hümayun olmadan tahtı ele geçirmesine müsaade etmesinden dolayı beylerbeylikten alınıp yerine İshak Paşa atanmıştı.³¹⁹

İshak Paşa, daha önce Çıldır Beylerbeyliği yapmış olan Arslan Mehmed Paşa'nın (1663-1680) torunu, Yusuf Paşa (II)'nın (1680-1690) ise oğludur. İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak Çıldır Eyaleti'ne atandığı zaman dilimiyle ilgili farklı tarihler

Etkisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, 107-11.

³¹⁵ Sefer Paşa'nın vazife yaptığı dönemde oğlu I. Yusuf Paşa, Sefer Paşa sonrası oğlu Rüstem Paşa, onun peşinden I. Yusuf Paşa'nın oğlu Arslan Mehmet Paşa, sonrasında ise Arslan Mehmed Paşa'nın iki oğlu II. Yusuf Paşa ve Salih Paşa'lar beylerbeyi olarak görev yapmışlardır.

³¹⁶ Azad Dedeoğlu, "1003/1595 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ahıska Bölgesinde Türk Nüfusu Üzerine Bir Mülâhaza", (Ed. Rüstem Mürseloğlu v.d), *Sürgünün 75. Yılında Ahıska Türkleri*: 16-17 Kasım 2019: İstanbul: Bildiriler (ss. 7-28), Medeniyet Üniversitesi, İstanbul 2009, 11.

³¹⁷ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 106/360 (29 CE 1107/15 Ocak 1695).

³¹⁸ Tavat, zengin ve nüfuz sahibi Gürcü toprak beylerini niteleyen bir terimdir bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010, 631.

³¹⁹ Çıldır Beylerbeyi İshak dame ikbalehuya hüküm ki; Selefın olan Salih Paşa'nın sükkân-ı vilayet ve kuttân-ı memleket hilaf-ı şer-i şerife zulm ve udule ve cevri-i bi-payanından gayri civarında vaki' Gürcistan memleketinin salah ve istikameti ahvali üzerine lazım iken mücerred tama' hâmindan naşı Arçil dedikleri müfsid... Açıkbaz memleketine tasallutuna müsaade ve mefasidinden iğmaz-ı ayn itmekle karındaşı Giorgi nam mahzul ile halen Açıkbaz'ta olduğu istima' olunup ve anın bu misillü vaz-u hareketinin kendinin ref' ve azlini müstelzim olmağla azl olunup senden âkılâne ve müdirane hareket ve re'y-i dirayet külli hizmet ve haliyen avatıf-ı aliye-i hüsravanemden sana Çıldır Beylerbeyliği inayet ve ihsanım olup.....bkz. BOA.A {DVNS.MHM.d, 106/1260 (10 RA 1107/18 Kasım 1695); BOA.A {DVNS.MHM.d, 106/1261 (10 RA 1107/18 Kasım 1695).

verilmekteydi. Örneğin Fahrettin Kırzioğlu³²⁰ ve Mehmet İnbaşı 1701,³²¹ Emin Ünsal 1698³²² tarihini zikretmekte, Orhan Kılıç ise yaptığı tespitlere dayanarak tarih vermese de 1697 öncesinde de İshak Paşa'nın beylerbeyi olduğunu belirtmektedir.³²³ Nitekim önceki tarihlerde beylerbeyi olduğunu gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Bir arşiv kaydında İshak Paşa'nın 6 Rebûlevvel 1107 /15 Ekim 1695 tarihinde selefi olan amcası Salih Paşa'nın yerine beylerbeyi olarak atandığı tespit edilebilmektedir.³²⁴ İshak Paşa'nın atanmasından sonra amcası Salih Paşa affedilmesi ve yeniden beylerbeyliğinin kendisine verilmesi için padişaha arzuhal yazmış, buna rağmen İshak Paşa beylerbeyi olarak görevine devam ettirilmiştir.³²⁵ İshak Paşa ile amcası Salih Paşa ve onun neslinden gelenlerin Ahıska bölgesinin idarecisi olabilme noktasında daima bir rekabet halinde olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu rekabet çerçevesinde 1707-1708 yıllarında Salih Paşa'nın kendisi³²⁶ 1717-1718 yıllarında ise oğlu Arslan Mehmed Paşa'nın³²⁷ iktidara geldiği fakat neticede İshak Paşa'nın yeniden iktidarı ele aldığı görülmektedir.³²⁸

Beylerbeyi olarak atanan İshak Paşa'nın gençlik dönemi, eğitimi ve devlet kademesinde üstlendiği en önemli görevi olan Çıldır Beylerbeyiliğine atanana kadar

³²⁰ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, 457.

³²¹ İnbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri*, 83.

³²² Emin Ünsal, 67.

³²³ Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 174.

³²⁴ Adı geçen atama kaydında 15 Cemâziyelevvel 1106/2 Ocak 1695 tarihinde daha önceden Çıldır Eyaletini yöneten Salih Paşa'ya yeniden verilen Çıldır Beylerbeyliğinin ondan alınarak İshak Paşa'ya verildiği kaydedilmektedir. BOA. MAD.d. 18551/17, (6 R 1107/15 Ekim 1695).

³²⁵ Salih Paşa'nın, atadan beri devlete sadakatle hizmet ettiklerini ve azlini gerektirecek bir kusuru olmadığını ve sülalenin en büyüğü olması hasebiyle bey olmanın kendi hakkı olduğunu, bu sebeple affedilip yeniden Çıldır beylerbeyi olmak istediğini bildiren arzuhalin içeriğiyle ilgili bkz. BOA. AE. SMST.II. 2/146 (18 CA 1115/29 Eylül 1703).

³²⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 115/1186 (20 M 1119/23 Nisan 1707).

³²⁷ Çıldır beylerbeyi Arslan Mehmed'e: İsyan ile Ruh Kalesi'ni istila eden Dadyan meliki Becan'ın ortadan kaldırılıp kalenin kurtarılması için İshak Paşa'nın başbuğ tayini, Çıldır ve Kars eyaletlerinin zeamet ve timar erbabı, Ahıska, Bağdadık ve Kutais kaleleri muhafazasında olan Dergah-ı Mualla yeniçerilerinin memur edilmeleri ve Trabzon Kalesi'nden top, mühimmat ve cephe tayin edilmesi için emir yazıldığı ancak Çıldır beylerbeyi Arslan Mehmed'in bu hazırlıklara gerek olmadığını ifade ile Çıldır eyaleti kendisine ve Açıkbaz melikliği de Mamya oğlu diğer Görgi'ye tevcih edildiği takdirde Erzurum'a vardığı gibi bunların cizye malını tahsil ve tayin olunan mübaşire teslim edip bundan böyle her sene vaktinde toplayıp göndereceği ve Ruh Kalesi'ni de savaşmaksızın kurtarıp anahtarlarını yollayacağına dair taahhüdü üzerine ve bu taahhüdünü yerine getirmeye seveceği belirtilerek ileri sürdüğü hususlar kabul edildiğinden verilen emrin kaydının silinmesi hakkındaki hüküm için bkz. BOA. A{DVNS. MHM.d, 127/835-859 (20 N 1130/17 Ağustos 1718).

³²⁸ Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, 189-92; Arslan Mehmed Paşa'nın taahhüdünü yerine getiremediğinden Dadyan Meliki ile yaşanan problemin çözülmesi için yeniden İshak Paşa'nın beylerbeyi olduğu yazılan hükümlerden anlaşılmaktadır. bkz. BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/44-51 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

geçen hayatının ilk dönemine dair ayrıntılı bilgilere, arşiv veya dönem kaynaklarından maalesef ulaşamamaktadır. Bununla birlikte elimizdeki 106 numaralı mühimme defterindeki hüküm kaydından, İshak Paşa'nın Çıldır Beylerbeyi olmadan önce atabeyler sülalesinin önemli merkezlerinden biri olan Oltu'da sancakbeyi olarak vazife yaptığı anlaşılmaktadır.³²⁹

Beylerbeyi olmadan önceki hayatıyla ilgili bilgilerimiz sınırlı olan İshak Paşa'nın atandıktan sonraki hayatıyla ilgili ise elimizde sayıca çok kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklardan tespit edildiği kadarıyla yarım yüzyılı aşkın (1695-1748) bir süre bölgede etkin olmuştur. İshak Paşa bu yönüyle atabeyler neslinden gelen ve en uzun süre beylik yapan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. İshak Paşa'nın adı geçen tarihte Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğu siyasetinde önemli bir isim olduğunu söylesek mübalağa etmemiş oluruz. Bu yarım yüzyılı aşkın dönemin on yıla yakın zamanında hem Ahıska bölgesini yönetmiş hem de Osmanlıların Tiflis'i ikinci kez egemenlikleri altına aldıkları dönemde Tiflis'i yönetmiştir.

İshak Paşa'nın 1695 yılında Çıldır Beylerbeyi olarak atanmasının ardından payitaht tarafından bir takım yakın çalışma arkadaşları diyebileceğimiz devlet görevlileri de kendisiyle beraber tayin edilmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden ataması yapılan kimselerin isimlerini ve görevlerini öğrenmekteyiz. Bu bilgilere göre Kiskim beyi Cafer'in kethüdalık³³⁰ hizmetine, Kaplanbeyzâde Arslan'ın kapıcılar kethüdalığına,³³¹ Mahmud'un kendi hizmetine,³³² adı verilmemiş bir kimsenin ise Ahıska mütesellimliğine³³³ atandığını öğrenmekteyiz.³³⁴

³²⁹ Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya yazılan hüküm kaydında; Sâbık Çıldır beylerbeyi Salih Paşa'nın ahaliye zulmü, Gürcistan serhaddinde fitne ve fesat çıkarması, Arçıl ve Giorgi isimli iki şakinin (Tavat/Gürcü Soylusu) Açıkbaş memleketine saldırmasına müsaade etmesi suçlarından dolayı görevinden azledildiği yerine ise Asitane-i Saadet'in ihzarıyla sâbık Oltu Sancakbeyi Yusuf Paşazâde İshak'ın atanmasının uygun görüldüğü, adı geçen İshak Paşa'nın yerine ulaştırılması hususunda gereğinin yapılması istenmektedir. bkz. "BOA. A. {DVNS. MHM.d, 106/1258, (10 RA 1107/18 Kasım 1695).

³³⁰ Osmanlı devlet teşkilâtında XV. yüzyıldan itibaren "bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı" anlamını taşıyan kethüdâ tabiri devletin en üst kademesinde görev yapan sadrazamdan en alt seviyedekine kadar mülkî ve askerî erkândan pek çok görevlinin yardımcısı olarak vazife yapan görevliyi ifade etmekteydi. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Canatar, "Kethüdâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, Ankara 2002, XXV, 332.

³³¹ Eyaletlerle vazifeli beylerbeyi başta olmak üzere eyaletin işlerini Bâbîâli bünyesinde eyalet kethüdâsı (kapıcılar kethüdâsı) denilen görevliler takip ederdi. Bunlar beylerbeylerin başkentteki adamları ve iş takipçileri durumunda idiler. Ancak bu şahıslar devletin tayin ettiği kimseler olmayıp valilerin adamları idiler. Vali azledilince kapu kethüdâsı da kendiliğinden azledilmiş olurdu. Bu durum hizmetlerde devamlılığa engel oluyor ve işlemlerin aksamasına yol açıyordu. İdarede yapılan ıslahat sırasında kethüdâlığın da bir esasa bağlanması hususu Bâbîâli'de görüşülmüş ve valilerin değişikliğinde bunların

İshak Paşa'nın dönemi açısından önemini anlamak için Gürcü kraliyet ailesine mensup, coğrafyacı, tarihçi ve haritacı olan Vahuşti'nin "Osmanlılar İshak Paşa'yı Ahıska, İmereti, Tiflis, Lori ve Kaheti kralı olarak atadılar" sözü yeterli olacaktır.³³⁵ Ayrıca Batı Gürcistan'da Osmanlı hâkimiyetindeki devletler İmereti Krallığı ile Guria ve Megrel beyliklerinin yanı sıra Abhazya ile ilişkilerde de İshak Paşa'nın rol aldığı görülmektedir. Yine Kuzey Kafkasya'daki Müslüman devletlerle ilişkilerde de İshak Paşa adının öne çıktığı belgelerde göze çarpmaktadır. Kendisiyle ilgili Osmanlı arşivinde işlenmemiş birçok belge bulunan İshak Paşa Çıldır beylerbeyi olarak atandığı ilk yıllarda yerel bir figür iken sonraki süreçte özellikle Osmanlı Devleti'nin Tiflis'i ikinci defa topraklarına kattığı İran seferleri neticesinde bölgesel bir figür olarak ortaya çıktığını belgelerden tespit edilebilmektedir.

değişmemesi, devamlı olarak temsil ettiği eyaletin işlerini takip etmesi benimsenmiştir. bkz. Mehmet İpşirli, "Babıâli", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1991, 383.

³³² Adı geçen kişinin İshak Paşa'nın kâtiplik hizmetine atandığını başka bir mühimme kaydından öğrenmekteyiz. Aynı kayıta Mahmud'un kitabet hizmetini kabul etmediği yerine Osman adında başka birinin atamasının yapıldığı fakat bir yıl sonraki farklı bir mühimme kaydında ise Mahmud'un görevine devam ettiği ve görevine müdahale edilmemesi hususunda beylerbeyinin uyarıldığını görmekteyiz. Bu durum kitabet hizmetindeki Mahmud ile İshak Paşa arasında bir uyumsuzluk olduğu izlenimini vermektedir. Adı geçen mühimme kayıtları için bkz. BOA. A.{DVNS. MHM.d, 108/1066 (29 L 1107/1 Haziran 1696); BOA.A{DVNS.MHM.d, 110/231 (20 Z 1108/10 Temmuz 1697).

³³³ Beylerbeyinin veya sancak beyinin vekili olarak onların sefere gittiklerinde veya görev bölgelerine gitmedikleri zamanlarda yerlerine bakan, vergileri toplayan görevlileri ifade eden mütesellim kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Yücel Özkaya, "Mütesellim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 203-4.

³³⁴ BOA. A. {DVNS.MHM.d, 106/1262 (10 RE 1107/18 Kasım 1695).

³³⁵ Batonişvili Vahuşti, Ağtzeri Sameposa Sakartvelosa, (nşr. S. Kauhçivili), Tbilisi, 1973, 738.

İKİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA SİYASETİNDEKİ GELİŞMELER, SİYASİ FAALİYETLER VE İSHAK PAŞA

Osmanlılar merkezin dışındaki idari yapılanmayı, küçükten büyüğe doğru beş kategoride sınıflandırmıştı. Mezkûr sınıflandırma, köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet şeklinde hiyerarşik bir yapıya sahipti.³³⁶ Bununla birlikte taşra teşkilatında farklı idarî özellikleri ile temayüz eden uygulamalar da mevcuttu. Bu tarz idari uygulamaların ilki; denizler ve bazı önemli nehirler üzerinde kurulmuş ve buralardan geçen savaş veya ticarî gemilerin sevk ve idaresini sağlayan kaptanlıklardır. Kılıç, Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatıyla ilgili yaptığı çalışmada yukarıdaki yönetim biçimlerine ek olarak bir diğer yönetim uygulamasını şu şekilde tarif eder:

“İdarî taksimat yönünden eyaletlerle aynı statüye sahip olmalarına rağmen bulundukları stratejik konumları nedeniyle ayrıcalıklı statüleri bulunan, miri rejime tabi olmayan lakin siyasî ve askerî açıdan Osmanlı'ya bağlı olan hanlıklar, voyvodalıklar, emirlikler ve meliklik/prensliklerdir.”³³⁷

2.1. OSMANLI'YA TABİ GÜRCÜ MELİKLİKLERİYLE İLİŞKİLERİ

Taşra teşkilatında farklı idarî özellikleri ile ortaya çıkan yönetim uygulamaları arasında bulunan meliklik/prenslikler, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya açılan Kuzey-Doğu Anadolu sınırlarının hinterlandında bulunan Açıkbaş, Güril, Dadyan (Megrel) Gürcü prenslikleriydi.³³⁸ Osmanlı Devleti Kanunî dönemiyle başlayan Kafkasya bölgesindeki fetih faaliyetleri neticesinde sınırlarını Hazar Denizi'ne kadar genişletmişti. Ancak XVII. asrın başlarından itibaren başlayan İran seferleri, daha

³³⁶ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 13 (1-2), 1955, 48-51; Osmanlı müesseseleri ve idari teşkilatı hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, (7. baskı), Kitabevi Yayınları, Isparta 2007.

³³⁷ Akdeniz'i ve Adalar Denizini (Ege) kontrol altında tutmak için kurulan Kaptan Paşa Eyaleti (Cezayir-i Bahr-i Sefid) bu tarz idari birimlere örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 42,80.

³³⁸ Gürcistan'ın batı kısmında bulunan bu topraklar Karadeniz sahiline kadar ulaşmaktadır. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, (Haz. Mehmet İpşirli), I, 297-98; Osmanlı idari sistemindeki Meliklikler hakkında bilgi için bkz. Orhan Kılıç, “Osmanlı İdari Taksimatında Bir Diğer Unsurlar: Dadyan, Açıkbaş, Gürel ve Abhaza Meliklikleri”, (Haz. Semiha Nurdan ve Muhammed Özler), *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Tarihi Coğrafya: 1-5 Ekim 2018*, Ankara: Bildiriler (ss. 219-255), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.

önceden fethettiği birçok bölgenin elden çıkmasına neden olmuştu. Bu duruma rağmen Osmanlıların hâkimiyetini tanımaya devam eden ve bunun gereği olarak vergi ödemeyi sürdüren Açıkbaz, Güril, Dadyan (Megrel) Gürcü prenslikleri ise devletin hâkimiyet alanında kalmıştı.³³⁹

Osmanlı Devleti bahsi geçen Gürcü prenslikleri arasında yaşanan çatışmaları önlemek, sınır anlaşmazlıklarını çözmek, prensliklere atama yapmak, devlete ödemekle yükümlü oldukları vergileri toplamak ve onları kontrol altında tutma ve benzeri görevleri Çıldır Eyaleti idarecilerinden talep etmekteydi.³⁴⁰ Osmanlı, devlete tâbi Eflak, Boğdan Voyvodalığı, Erdel Prensiği ve imparatorluğun değişik bölgelerindeki mahallî beylerin isyan etmelerini önlemek maksadıyla söz konusu idarecilerin erkek çocuklarını payitahtta rehin tutardı. Bu uygulama Batı Gürcistan'daki Meliklikleri de kapsamaktaydı. Devlet, mezkûr maksada uygun olarak Gürcü Meliklerin erkek çocuklarını da merkezde tutarak onları devlete sadakat konusunda eğitirdi.³⁴¹

XVII. asrın sonu XVIII. asrın başından itibaren, özellikle Karlofça Antlaşması'nın akabinde Rusya ile yapılan İstanbul Antlaşması sonrasında, Rusların Azak Kalesi'ni hâkimiyet altına alması hem sıcak denizlere ulaşma ideali çerçevesinde harekete geçmesi noktasında motivasyonunu artırmasına hem de Osmanlı Devleti'nin Kuzey-Doğu sınırları üzerindeki tehdidin boyutunun artmasına neden olmuştu.³⁴² İshak Paşa'nın Çıldır Beylerbeyi olarak vazife yapmaya başladığı XVIII. yüzyılın başından itibaren Rusya'nın bölge üzerinde varlığı daha da etkin bir şekilde hissedildi. Bu duruma bağlı olarak Osmanlı Devleti din birliği etkenini de göz önünde bulundurarak, Rusya'ya meyiletme ihtimaline karşı Gürcü Melikleri üzerinde ki kontrol politikasını daha da sıkılaştırdığı belirtilmektedir.³⁴³

³³⁹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (6. baskı), IV/II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 125.

³⁴⁰ Uzunçarşılı, IV/II, 126.

³⁴¹ Erhan Afyoncu, "Müteferrika", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 183.

³⁴² Seydi Vakkas Toprak, 153; Seyfeddin Buntürk, *Rus-Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri*, Berikan Yayınları, Ankara 2007, 25-27. Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri hakkında genel bilgi için bkz. Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35 (60), 2016, 97-140; Kurat, *Rusya Tarihi*, 275.

³⁴³ V.E Şutoy, "Osmanlı Devleti'nin 1700-1709 Kuzey Savaşı Yıllarındaki Tutumu", (Çev. Ö.Cenap Eren), *Belleten*, LIII (207/208), 1989, 915; Kucak, *Çıldır Sancağı (1830-1877)*, 17; Rusya'nın 18.yüzyıl boyunca Gürcüleri kendi safına çekmek maksadıyla yapmaya çalıştığı uygulamalara bir örnek için bkz. Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 2017, 117; Orhan Alizade, "18.

2.1.1. Açıkbaş Melikliği ile İlişkileri

Osmanlı ve İran kaynaklarında Açıkbaş veya Başaçık³⁴⁴ olarak bilinen İmereti bölgesinin başkenti Osmanlılar tarafından “Kutatis” olarak isimlendirilen Kutais şehridir.³⁴⁵ Siyasi ve coğrafi bir terim olarak İmereti, Gürcüce o taraf anlamındaki “*İmier*” kelimesine, “yer” anlamına gelen “*et*” son ekinin eklenmesiyle meydana gelmiştir.³⁴⁶

Başlangıçta sadece bir coğrafi terim olan İmereti, XIII. yüzyılın başlarında Moğolların işgalinin ardından Gürcistan’ın dağılma süreciyle³⁴⁷ birlikte siyasi bir nitelik kazanarak, İmereti Krallığı ve bu devletin hâkim olduğu siyasi coğrafya anlamında kullanılmaya başlanmıştır.³⁴⁸ Gürcistan coğrafyasının batısında bulunan İmereti bölgesi için İnguri nehrine nispetle Egrisi³⁴⁹ adının da kullanıldığı gibi klasik dönem Roma ve Bizans kaynaklarında Kolhis isminin de kullanıldığı bilinmektedir.³⁵⁰

Yüzyılın İlk Yarısında Rusya’nın Kafkasya’da İşgalcilik Politikası”, *Gazi Akademik Bakış* 4 (7), 2010, 107-8.

³⁴⁴ Osmanlı kaynaklarında bölge için kullanılan isimler için bkz. Başaçık: BOA. A.{DVNS.MHM.d, 29/312 (17 L 984/7 Ocak 1577); BOA. A.{DVNS. MHM.d, 46/468 (24 L 989/21Kasım 1581); BOA.A{DVNS.MHM.d, 91/416(29 Ş1056/10 Ekim 1646). Açıkbaş: BOA.A.{DVNS.MHM.d, 67/361 (7 N 999/29 Haziran 1591); BOA.A{DVNS.MHM.d, 73/1026 (29 L 1026/30 Ekim 1617); BOA.A{DVNS.MHM.ZYLd, 4/146 (29 Z 999/18 Ekim 1591); Osmanlı diplomatik dilinde de yer etmiş bulunan Açıkbaş/Başaçık isimlendirmesinin İranlılar tarafından da kullanıldığını belirten Gürcü devlet adamı Vahuşti; bu isimlendirmenin ahalinin başı açık gezmesi veya hafif bir başlık takmasıyla izah etmiştir. Bkz. Vahuşti, *Ağtzerâ Sameposa Sakartvelosa* (nşr. S. Kauhçişvili), 742; Ayrıca Açıkbaş isimlendirmesinin “Paşacuk” kelimesinden türediğine dair bir nazariyenin bulunduğu fakat bunun doğru olmaması gerektiği belirtilmiştir bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, III, 571; Batı Gürcistan yani İmereti için Safevî kaynakları “Mülk-i Bagrat ki Baş Açûk iştihâr daşt[şöhret bulmuştu]” demektedir bkz. Kadı Ahmed Kumî, *Hülasatü’-Tevârih*, (Haz. İhsan İşrakî), İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1383, I, 300.

³⁴⁵ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 49; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya*, 452; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, 324; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, 10; Ensar Köse, “Osmanlı Devleti ve Solomon I: İmeret’te Hâkimiyet Mücadelesi (1752-1768)”, *Tarih Dergisi*, (60), 2014, 44; Bala, “Gürcistan”, 841. Osmanlı kaynaklarında devlete ait önemli bir kaleninde (garnizon) bulunduğu “Kutais” şehrinin ismi “Kutais” olarak geçmektedir bkz. “BOA. A{DVNS.MHM.d, 68/137 (29 ZE 999/18Eylül 1591); Levent Kuru, “İran’da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcihati (1723-1735)”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (16), 2020, 170.

³⁴⁶ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 48.

³⁴⁷ Gürcistan’ın dağılma süreciyle ilgili geniş bilgi için bkz. Niko Berdzenişvili ve Simon Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, Çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul 1997, 162-93.

³⁴⁸ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 48; David Marshall Lang, “Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant (1314-1346)”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 17 (1), 1955, 74-91.

³⁴⁹ Vahuşti, *Ağtzerâ Sameposa Sakartvelosa* (nşr. S. Kauhçişvili), 742.

³⁵⁰ Karl Heinrich Menges, “Artibus Asiae”, *Artibus Asiae Publishers*, 15(4), 1952, 370.

İmereti bölgesi coğrafi olarak Likhi Dağları ve İnguri Nehrinden³⁵¹ Karadeniz'e ve Çoruh Havzası'na oradan da Kafkas Sıradağları'na kadar uzanmaktadır. Bagratiler Hanedanı döneminde iki bölgeye ayrılan Gürcistan'ın Tiflis tarafında kalan doğu bölgesine bu taraf anlamında "Amereti", batı tarafında kalan Kutais ve Abhazya bölgesine ise, o taraf anlamında "İmereti" denilmiştir.³⁵² Sonraki süreçte Doğu tarafı için kullanılan "Amereti" isimlendirilmesi terk edilerek "Kartli" kavramı kullanılmış, batı tarafına ise "İmereti" denilmeye devam edilmiştir.³⁵³ İmereti bölgesinin başkenti olan Kutais şehri tarihi süreç içerisinde Tiflis'ten sonra Gürcülerin ikinci başkenti olmuştur. Örneğin; Arapların Tiflis'e hâkim olduğu beş asır boyunca İmereti bölgesinin başkenti olan Kutais şehri Gürcüler için merkezi konumda olmuştur. Bu durum daha sonraki dönemlerde de devam ederek İmereti bölgesi Gürcüler için varlıklarını garanti altına aldıkları sığınak olmuştur.³⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesine yönelik yoğun fetih faaliyetine giriştiği XVI. yüzyılda Gürcistan coğrafyası doğu ve batı Gürcistan olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Doğu Gürcistan, merkezi Tiflis olan Kartli ile merkezi Zegem olan dağlık bölge Kaheti'den oluşmaktaydı. Batı Gürcistan'ı teşkil eden bölgeler ise, Karadeniz sahillerine kadar uzanan merkezi Kutais olan İmereti ile İmereti'nin kuzeybatısında merkezi Zugdidi olan Megrel'den oluşuyordu.³⁵⁵

İstanbul'un fethi sonrası Karadeniz hâkimiyetini tamamlayabilmek amacıyla başlayan bu fetih faaliyetleri II. Bayezid (ö.1512) döneminde yoğunlaştırılarak Gürcistan'ın içlerine kadar Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişlemesi neticesini vermişti. Gürcistan bölgesine yönelik fetih faaliyetlerini uzun bir dönem Trabzon sancakbeyi görevinde bulunan Şehzade Selim idare ediyordu. Yapılan seferler içerisinde en önemlisi İmereti bölgesinin başkenti Kutais'e yapılanıydı. Kutais Seferi'nin yapıldığı tarih olarak kaynaklarda farklı zaman dilimleri zikredilmektedir.³⁵⁶ Bu sefer sırasında Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren Samshe Atabeyi Mzeçabuk Osmanlı ordusuna rehberlik yapmıştır. Mzeçabuk'un Osmanlı ordusunu Kutais'e götürürken Persati

³⁵¹ İmereti bölgesinde bulunan nehirler için bkz. Levan Tielidze, *Geomorphology of Georgia (Geography of the Physical Environment)*, (1.baskı), Springer, Switzerland, 2019, 26.

³⁵² Vahuşti, *Ağtzer Sameposa Sakartvelosa* (nşr. S. Kauhçişvili), 742; Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 48; Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 6.

³⁵³ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 48.

³⁵⁴ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 49-50.

³⁵⁵ Mirza Bala, "Gürcistan", 841; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 6.

³⁵⁶ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 54-56.

Dağları'ndan veya Hopa'daki Sultanselim Dağı'ndan geçirip Acara-Guria üzerinden Kutais'e ulaştırdığı kaynaklarda geçmektedir. Gürcüler Şehzade Selim'in karşısına çıkamayarak kalelerine çekilmiş, Şehzade Selim çok sayıda ganimetle geri dönmüştür. Böylece Osmanlı hâkimiyeti, Karadeniz kıyılarının ötesine geçerek Batı Gürcistan içlerine kadar ulaşmış oldu.

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışıyla şehzadelik döneminde bizzat tanımış olduğu İran'ın dini-siyasi yayılmacı politikalarına karşı yaptığı seferlerden birisi Çaldıran Seferi idi. Mezkûr seferin ardından dönüş yolunda, 14 Temmuz 1514 tarihinde Erzincan Eyaleti kuruldu. Bu eyaletin idarî alanına, Batı Gürcistan'da bulunan ve Osmanlı'ya tabi olan Megrel, Guria, İmereti ve Abhazya'yı kontrol eden Trabzon Sancağı da dâhil edildi.³⁵⁷ Kanunî döneminin ilk yıllarında Gürcistan'ın genel durumuna bakıldığında, Doğu Gürcistan topraklarının İran'ın denetiminde olduğu, İmereti'nin de dâhil olduğu Batı Gürcistan toprakları ise Osmanlı idaresinde kalmaya devam ettiği görülmektedir.³⁵⁸

Kanunî döneminde uzun müddet devam eden doğu seferlerinin ardından İran ile 29 Mayıs 1555'te Amasya Antlaşması'nı imzalanmıştır. Kafkasya bölgesi için iki devletin sınırlarının belirlendiği anlaşmaya göre Doğu Gürcistan tarafları İran hâkimiyetinde kaldı. Açıkbaş toprakları da dâhil olmak üzere Batı Gürcistan ise bu antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti'ne tabi olmaya devam etti.³⁵⁹ Osmanlı Devleti, Safevîlerle yapılan Amasya Antlaşmasına III. Murad dönemine kadar sadık kaldı.³⁶⁰

1578 yılında yeniden başlayan Osmanlı-İran savaşları öncesinde Osmanlı Devleti'nin egemenliğini tanımış Megrel, Güril ve Açıkbaş krallarına da kendi üzerlerine düşen vazifeyi yapmaları hususunda uyarılarda bulunuldu.³⁶¹ Bunun üzerine sefer için yola çıkan ordunun konakladığı Erzurum'a elçilerini gönderen üç Gürcü kralı

³⁵⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 271-74; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 119; D. Aydın, 40.

³⁵⁸ Emin Ünsal, 45.

³⁵⁹ Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris, London 2004, 185; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 245; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808, Cambridge University Press, 1976, 109.

³⁶⁰ Tufan Gündüz, "Tahmasb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 414.

³⁶¹ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 32/195 (8 M 986/17 Mart 1578); S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 92.

Osmanlı Devleti'ne hizmete hazır olduklarını bildirdi.³⁶² 1578 yılında başlayan Osmanlı-Safevî savaşlarının ardından ocaklık şeklinde tasarruf olunan Çıldır Eyaleti kurulmuştu. Osmanlı Devleti bu dönemde, Rusların Karadeniz'e olan ilgisini bildiğinden, Açıkbaz gibi Batı Gürcistan'daki prenslikler eliyle tabiri caizse bir Rusların Karadeniz'e çıkmalarını engellemeye çalışmaktaydı. Bu savunma hattını oluşturabilmek amacıyla ise genel Osmanlı politikalarına uygun olarak Gürcü prensliklerin gönülleri hoş tutmak için politikalar üretmekteydi.³⁶³ Bütün bu politikaların yürütücülerinden birisinin 1579 yılında kurulan Çıldır Eyaleti idarecileri olduğu anlaşılmaktadır. Devlet, Rusya'ya meyiletme ihtimalini göz önünde bulundurarak söz konusu prensleri kontrol altında tutmak için bu eyaletin idarecilerinden faydalandığı belirtilmektedir.³⁶⁴ Devletin bu anlamdaki kontrol politikası bazı dönemler Osmanlı'nın aleyhine olsa da çoğu kez lehine olmak üzere İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak atandığı XVII. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.³⁶⁵

³⁶² Çetin Sungur, *Rahimizade İbrahim Harimi Çavuş'un 'Zafername-i Sultan Murad Han' Adlı Eserinin Transkripsiyonu-Metin Bölümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 1998, 13-14; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 92.

³⁶³ Örnek olarak Kudüs-i Şerif kadısına ve Kudüs-i Şerif sancak beyine yazılan hüküm zikredilebilir. Bu hükme göre adı geçen idarecilere hitaben "Açıkbaz Melik ile Güril Meliki adam gönderip kadimden beri Kudüs'te ziyaretgâhları olan mahallin Frenk ve Ermeni tائفesi tarafından zabt edildiği bildirmekle vilayet ayanından ve ihtiyarlardan adı geçen mahallin kadimden beri Gürcü ziyaretgâhı olup olmadığının araştırılması eğer talep edilen şeyin hakikati var ise başkalarına müdahale ettirilmemesi istenmektedir. Bkz. BOA. A{ DVNS. MHM.d, 30/63 (25 M 985/14 Nisan 1577).

³⁶⁴ İmereti Kralı III. Giorgi ve Güril Dadyan'ı II. Mamya 1621 yılında Moskova'ya giderek Ruslar ile ittifak yolları aramıştır. Aynı durum İran'da bulunduğu sırada şii mezhebini kabul ederek Müslüman olan ve Şah Nazar adını almış bulunan Kartli Kralı V.Vahtang'ın oğlu Arçil'in 1678 yılında İmereti tahtını ele geçirip bunu kabullenmeyen Gürcü beylerinin kendisine itaat etmemesi yüzünden tahtı bırakarak Moskova'ya gittiği dönemde de gerçekleşmişti. Aynı Arçil 1689 yılında bu sefer Gürcü beylerinin talebiyle İmereti Kralı olmuş fakat Osmanlı'nın müdahalesi sonrası tahtı bırakmak zorunda kalmış ve 1692 yılında tahtı yeniden ele geçirebilmek için tekrar Moskova'ya gitmek istemişti bkz. S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 448-49.

³⁶⁵ Bu dönemde İmereti toprakları Safevîlerden kaçan Gürcülerin sığınağı olmaktaydı. Örneğin Osmanlı Safevî savaşlarının yeniden başladığı 1615 yılının öncesinde "İran Şah'ı Abbas'ın ordusuyla Gürcü topraklarına girmesi, Kaheti hâkimi Tehmurs Han'ı güvenilir adamları aracılığıyla tâbiyet arz edip af talep etmeye sevk etmiştir. Fakat kararlı bir şekilde ilerleyişine devam eden Şah Abbas karşısında Tehmurs Han, önce Kartli'ye ardından da Osmanlı Devleti'ne bağlı olan İmereti (Başıaçık) Hanı Gorgin'e sığınmıştır" bkz. Cihan Aydoğmuşoğlu, "Safevî Kaynaklarında Gürcüler ve Gürcistan", *Türk-Gürcü İlişkilerinin Kaynakları, Uluslararası Türk-Gürcü İlişkileri Sempozyumu*, KTÜ Matbaası, Trabzon 2017, 316; Özer Küpeli, "Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevî Mücadelesi", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, (1), Temmuz 2015, 100-101; Berdzenişvili ve Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, 239; 1624 yılında tekrar başlayan Osmanlı -İran savaşları 1639 yılında yapılan Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla son bulmuştu. Bu antlaşmaya göre; Ahıska'nın yanında daha önce de olduğu gibi Batı Gürcistan da bulunan topraklar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştı bkz. BOA. İE.HR. 1/18 (14 M 1049/17 Mayıs 1639); Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 1971, III, 383; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 123; Özellikle 17.yüzyılın ikinci yarısında İmeretî bölgesinde ciddi çatışmalar yaşanmıştır bkz. S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 448.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa cephesinde yaşadığı sıkıntılar Gürcistan bölgesinde otorite boşluğuna neden oldu. Bu durum hem Batı Gürcistan'da bulunan Osmanlı'ya tabi prensliklerin aralarında öteden beri süregelen çatışmaların hem de eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına neden oldu.³⁶⁶ 1661 yılında Safevî kontrolündeki Kartli bölgesinin kralı V.Vahtang tarafından desteklenen Gürcü beyleri Osmanlı'ya tabi olan İmereti Kralı V.Bagrat'ı tahtan indirerek yerine Gürcü soylusu Vahtang Çaçanaşvil'i atamıştı. Osmanlılar Çıldır Beylerbeyi Arslan Paşa'nın oğlu Yusuf Paşa ve Megrel bölgesinin idarecisi ile duruma müdahale etti. Fakat bu sefer de İmeretî tahtına Kartli Kralı V.Vahtang'ın oğlu Arçil çıkarıldı. Hadiseleri Çıldır beylerbeyi aracılığıyla takip eden Osmanlı Avusturya İmparatorluğu ile fiili savaşta bulunduğundan dolayı bölgeye direkt müdahalede bulunmayarak 1663 yılında Güril Meliki Dimitri'yi İmereti'ye yollayarak İmeretî bölgesini yeniden Osmanlı lehine kontrol altına aldı. Bu müdahalenin ardından Arçil İran'a kaçtı ve Osmanlı'nın isteğiyle V.Bagrat yeniden tahta çıkarıldı. Lakin bu durumu kabul etmeyen Gürcü beylerinin isyan etmesi üzerine 1668 yılında İmereti'ye giren Arslan Paşa'nın oğlu, İshak Paşa'nın babası Yusuf Paşa Vahtang Çaçanaşvili'yi tahta çıkardı. Güril Meliki ise aynı yıl bölgeye girerek Vahtang'ı katledip tahtı tekrar V. Bagrat'a verdi.³⁶⁷

İran'a kaçmış bulunan Kartli Kralı V.Vahtang'ın oğlu Arçil burada Şii mezhebine girerek Müslüman oldu ve adını “Şah Navaz”³⁶⁸ veya “Şah Nazar”³⁶⁹ olarak değiştirdi. 1678 yılında tekrar İmeretî tahtını ele geçirdi. Fakat feodal beylerin kendisini kabul etmemesinden dolayı tahtı bırakarak Moskova'ya gitti. On yıl sonra ise bu sefer Gürcü beylerinin talebiyle İmeretî tahtına oturan Arçil Osmanlı tarafından kabul edilmedi. Yerine V.Bagrat'ın oğlu IV. Aleksandr tahta çıkarıldı. Arçil yanlılarını cezalandırmak için Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa Açıkbaş bölgesine gitti. Arçil yeniden Ruslar'a sığınmak için Kuzey Kafkasya'ya doğru kaçtı fakat burada İran'a tabi Kuzey Kafkasya

³⁶⁶ Orhan Kılıç, “Gürcü Prensliklerden Gürcü Melikliklere: Batı Kafkasya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi ve Sonrasındaki İdarî Değişim Süreci”, (Ed. İbrahim Tellioğlu ve Roin Kavrelişvili), Orta Çağda Türk-Gürcü İlişkileri Sempozyumu, Gori Devlet Üniversitesi Basımevi, Gori 2019, 82; Açıkbaş memleketinin belli başlı söz sahiplerine ve ihtiyaçlarına yazılan bir hüküm kaydında: “Eski melik Aleksandr'ın etrafına topladığı eşkıya ile bölgeyi tahrip ettiği haberinin araştırılması için mübaşir gönderildiği ve görevliye yardımcı olunması” istenmektedir bkz. BOA. A{DVNS.MHM.d., 100/5 (20 Ş 1101/29 Mayıs 1690); Berdzenişvili ve Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 259.

³⁶⁷ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 448.

³⁶⁸ Berdzenişvili ve Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 260.

³⁶⁹ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 448.

Hanları'nın saldırısına uğradı. Kısa bir süre esir olduysa da kaçarak Gürcistan'a geri döndü.³⁷⁰

1695 yılında kardeşi Giorgi ile birlikte Açıkbaş memleketine saldıran Arçil³⁷¹ melik Aleksandra'yı öldürüp yeniden İmereti bölgesinin iktidarını ele geçirdi. Bu durum aynı zamanda Çıldır Eyaletinde de bir iktidar değişimine sebebiyet verdi. Osmanlı Devleti gelişen bu hadiselerden Çıldır Beylerbeyi Salih Paşa'yı sorumlu tutarak onu görevden aldı. Yerine kardeşi Yusuf Paşa'nın oğlu sâbık Oltu Sancakbeyi İshak Paşa atandı.³⁷²

2.1.1.1. V. Giorgi Dönemi (1696-1700)

İshak Paşa'nın beylerbeyi olmasının ardından 1696 yılında Osmanlı Devleti, Açıkbaş bölgesinde karışıklık çıkaran Arçil ve kardeşi Giorgi'nin sebep olduğu problemi tamamen ortadan kaldırmak için harekete geçti. Bu amaçla öncelikle başını İshak Paşa'nın emri altındaki eyalet askerlerinin çektiği ciddi bir ordu hazırlığı başlamış oldu. Hazırlanan orduya Van, Kars, Erzurum Eyaleti askerlerinin yanı sıra Güril Meliki, Dadyan bölgesinin derebeylerinden Liparityan ve Açıkbaş derebeylerinden Alasta ile Obaşize de emrindeki askerlerle dâhil edildi. Bu hususla ilgili nasıl davranmaları gerektiğine dair hükümler ilgili kişilere gönderildi. Hazırlanan ordunun başına Erzurum Valisi Abdülbaki Paşa serdar tayin edildi.³⁷³ İshak Paşa'nın da içinde bulunduğu Osmanlı ordusu Ahıska bölgesinden geçerek Açıkbaş Melikliği topraklarına girerek Arçil'i tahttan indirdi. Ardından önceki müteveffa Melik Aleksandr'ın büyük oğlu V. Giorgi'nin İmeretî tahtının yeni sahibi olarak atanması sağlandı.³⁷⁴

Arçil'in tahttan indirilmesi sonrası yeni atanan Açıkbaş Meliki V. Giorgi'nin sorunsuz bir şekilde yönetimi ele alması ve bölgede kaybolan asayişin yeniden sağlanması görevi, bölgeyi iyi tanıyan İshak Paşa'nın uhdesine verilmişti. Ayrıca

³⁷⁰ S. Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 449.

³⁷¹ 20. yüzyılda yazılmış bulunan Gürcü bir kaynağa göre Kartli Kralı Vahtang'ın iki oğlu Arçil ve Giorgi ile yeğenleri Vahtangi 18. Yüzyıl Gürcü halkının yabancı düşmanlara karşı geliştirdiği mücadele stratejisinin başat aktörleriydi bkz. Berdzenişvili ve Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 260.

³⁷² BOA.A{DVNS.MHM.d.,106/1260(10 RA 1107/18 Kasım 1695); BOA.A{DVNS.MHM.d., 106/1261(10 RA 1107/18 Kasım 1695).

³⁷³ Açıkbaş bölgesi tahtını ele geçiren Arçil ve kardeşi Giorgi'ye karşı yapılacak sefer hazırlıkları hakkında gönderilen hükümlerle ilgili bkz. BOA. A{DVNS.MHM.d, 108/655-670 (10 Ş 1107/15 Mart 1696).

³⁷⁴ BOA. A{DVNS.MHM.d, 110/1864 (20 ZE 1109/30 Mayıs 1698).

Osmanlı Devleti Açıkbaş bölgesinde çıkan taht mücadelelerinin kontrolü için İshak Paşa'nın elini güçlendirme maksadıyla stratejiler geliştirmeye çalışmış bu amaçla yeni atanan melikin kardeşinin İshak Paşa'nın yanında rehin kalmasını istemişti. Bununla da yetinilmeyerek V.Giorgi'nin rehin olarak tutulan kardeşinin attığı her adımın İshak Paşa tarafından izlenmesi de talep edilmişti.³⁷⁵

Açıkbaş bölgesini de içine alan Gürcistan, feodal yapıların varlığını sürdürdüğü bir coğrafyadır.³⁷⁶ Dolayısıyla Osmanlı Devleti bölgede otorite kurabilmenin yolunun feodal yapıların varlığını dikkate almaktan ve buna uygun stratejiler geliştirmekten geçtiğinin farkındaydı. Bu durumu dikkate alarak yeni atanan melikin bölgedeki otoritesini güçlendirmek maksadıyla bölgede bulunan tavatları ve aznavurları bilgilendirmiş ve yeni melik V.Giorgi'ye itaat etmelerini istemiştir.³⁷⁷

Eğer bu önlemler yeterli olmayıp yeni melikin suhuletle idareyi eline alması mümkün olmaz, askerî müdahaleye ihtiyaç olursa sâbık Van Valisi Osman Paşa Erzurum'da bekleyip İshak Paşa'dan gelen bilgilere göre hareket edecekti.³⁷⁸ Ayrıca Çıldır Eyaleti sınırları içinde bulunan, İmerhev, Acara, Maçahel, Nısf-i Livâne, Pertekrek, Kiskim, Acara-i Ulya ve Acara-i Süfla sancaklarının beyleri daha önce Kerç ve Taman Kaleleri'nin muhafazasına görevlendirilmişti.³⁷⁹ Fakat hem Kerç ve Taman Kaleleri'nin uzak mesafede olması hem de Açıkbaş bölgesinde yaşanabilecek olası yeni çatışmalara müdahale edebilmeleri için kendilerine verilen bu görevden affedildiler.³⁸⁰

³⁷⁵ Çıldır Beylerbeyi İshak dâme ikbalehuya hüküm ki; Halen Açıkbaş melikliği avatıf-ı aliye-i hüsvanemden sâbık Açıkbaş meliki olan Aleksandr'ın büyük oğlu (isim kısmı boş bırakılmış) kişiye inayet ve ihsanım olup ve sen ki mir-i miran-ı muma ileyhsin de'b-i kadim üzre karındaşı yanında rehin kalıp ve halen ma'zul olan melik dahi yanına gelmek üzre melik-i ma'zulun yerine takrir-i ve umurisine nizam ve intizamı ehemmi-i meham devlet-i aliyyemden olup ve ol tarafların ahvaline senin vukuf ve şuurun olup avn-i hâk ile bu babda sadakat ve istikamet ile ? külli hizmetine me'mul-i hümâyunum olmağla bkz. BOA. A{DVNS.MHM.d, 110/1868 (10 ZE 1109/20 Mayıs 1698).

³⁷⁶ Cihan Aydoğmuşoğlu, "Şah Tahmasb (1524-1576) Devri Safevî-Gürcü Münâsebetleri", (Ed. İbrahim Tellioglu ve Roin Kavrelişvili), *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayıncılık, Trabzon 2020, 408; 18.yüzyılda Liparitiani, Dadiani, Abaşidze, Gurieli, Çkhetidze, Mikeladze, Tzereteli, Tzulukidze, Çkheidze, Çicavadze gibi feodal sülaleler İmereti bölgesinde varlık göstermekteydi bkz. Fevzi Çelebi, *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihinin Ana Hatları*, Duvar Yayınları, İzmir 2020, 22.

³⁷⁷ BOA. A{DVNS.MHM.d, 110/1879 (10 ZE 1109/20 Mayıs 1698).

³⁷⁸ BOA. A{DVNS.MHM.d, 110/1868-83 (10 ZE 1109/20 Mayıs 1698).

³⁷⁹ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme, (Haz. Mehmet Topal, Ed. Muzaffer Doğan), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018, 334.

³⁸⁰ XVII. yüzyılın sonunda Karadeniz'in kuzeyinde açıkça beliren Rus tehdidine karşı Osmanlı, batıdan doğu istikametine doğru yer alan kaleleri tahkim ederek savunma hattı oluşturmak istiyordu. Bu amaçla tahkim edilen kalelerin güvenliğine destek mahiyetinde bazı eyaletlerden askerler gönderiliyordu. Bu eyaletlerden biri olan Çıldır Eyaleti askerleri ise bu yıl için vazifeden affolunuyordu. Tahkim edilen kalelerle ilgili bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2011, IV/II, 177; Bekir Gökpınar, "Osmanlı

Bunun yerine emrindeki askerlerle Çıldır Eyaleti'nin güvenliği ve Açıkbaş bölgesinin istikrara kavuşturulması hususunda İshak Paşa ile beraber hareket edeceklerdi.³⁸¹

Osmanlı ordusunun Açıkbaş bölgesine girerek tahttan indirdiği Arçil, Gürcistan'ın kuzeyinde bulunan Osetya bölgesine kaçtı. Rusların Azak Kalesi'ni ele geçirmesinden sonra oğlu Aleksandr'ı Çar I. Petro'nun yanına gönderdi. Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ve Rusya'yla devam eden savaşlarından faydalanıp bir kısım feodal beylerin desteğini de alarak etrafına topladığı askerlerle “Şevval 1109/Nisan 1698” tarihinde Açıkbaş bölgesinin merkezinde bulunan Kutais Kalesi'ni kuşattı.³⁸² Açıkbaş bölgesinde yaşanan hadiseleri Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme isimli eserinde şu şekilde anlatmaktadır:

“Bundan akdem nice def'a şekaveti zâhir ve mazarratı def' olan Gürci meliklerinden Kartli Hân'ı Şahnüvâz oğlu Arçil nâm rezîl Zekem Hânı iken Acem Şahı'ndan rû-gerdân Gürcistân'a gelüp hevâsına tâb ba'zı sanâdîd eşkıyâ-i kefare ile ittifâk idüp Açıkbaş serhaddinde vâki' Kutais Kal'ası'n alup bütün memleketi zabt [u] rabt itmek fikriyle asker cem'ine mübâşeret etdikleri der-i devlete haber-i mün'akis olucak ta'yîn olunan asker-i İslâm'a tâkat getüremeyüp Moskov sınırlarına firâr etmiş idi. Azak Kal'ası Moskov eline girüp kendüye kurbiyyet hasebiyle oğlunun birin Moskov Çarı'na bende ve nev'an kuvvet-i kalb hâsıl ve bu takrîb ile Gürcistân melikliğine vâsıl olurum zu'muyla tekrâr Gürci tavadların ve aznavur ve râhib ve ruhânların pes-i perdeden tahrîk ve ızlâl itmekle hayli Gürci askerin cem' eyleyüp Açıkbaş Kralı Görgi Hân'ı ve Görgi meliklerin kaçırıp işbu binyüz dokuz Şevvâli gurresinde gelüp Kütâis Kal'asın muhâsara idüp ve yedi ay mîkdârı zamân döğüp tamâm suların ve zahîrelerin kesüp tazyîk eyledi. Andan bi'l-küllîyye Açıkbaş tavadlarından ve Abaşıze ve Kütatil ve Zertil ve Erestad ve Haçenzet ve Kenatil ve Raçalahcum keferesinden Dadyan Kethudâsı Liparityan ikibin kadar kâfir-i bî-dîn ile Açıkbaş'a mu'âvenet ü müzâheret kasdıyla imdâdlarına gelmeğın kuvvet bulup kal'ayı zebûn eyledi. Ve hisâr kurbünde vâki' Sekam Peşo nâm mu'azzam kilise kal'aya havâle olmağla kubbesi üzerine nerd-bânlar ile bir mîkdâr tûfeng-endâz kefare çıkarup derûn-ı hisârı kurşuna tutup yeniçeri ve sâ'ir müstahfızândan birkaç nefer guzâtı şehîd itdiler. İçerüden dahi topcıbaşı ol mahalle iri balyemez toplar uydurup pey ender-pey atmağla melâ'înin ekseri helâk ve darb-ı topdan kilise dîvârlarıyla kubbesi yıkılmağla içinde ve üzerinde bulunan vâfir kefare-i bed-âyîn dahi taş ve toprak ile mahlût zîr-i hâk olup bir mîkdâr girüye çekildiler.”³⁸³

Devleti'nin Rusya'ya Karşı Karadeniz'de Savunma Hattı Oluşturma Mücadelesi: Açu Kalesi (1696-1711)”, *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, XVII (67), 2020, 608-9.

³⁸¹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 110/1636 (20 L 1109/1 Mayıs 1698).

³⁸² S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 449.

³⁸³ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, 481-82.

İçerde mahsur kalan askerlerin bir kısmı kuşatmayı yararak İshak Paşa'ya haber gönderdiler. İshak Paşa sadece kendi askerlerinin gücüyle başa çıkamayacağını farkında olduğundan durumu İstanbul'a bildirdi. Yapılan istişareler neticesinde yeni bir ordunun hazırlanmasına karar verildi. Ordu'nun başına sâbık Van Valisi Sirke Osman Paşa serdar tayin edildi. Hazırlanan ordu, İshak Paşa,³⁸⁴Kars Beylerbeyi Salih Paşa, Erzurum Eyaleti askerleri, Ardahan-ı Küçük Sancağı Beyi Ali Paşa, Gönnye Sancağı Beyi Ahmed Paşa ve adı geçen eyaletlerin-sancakların kapı halkları ve askerlerinden oluşmaktaydı. Sirke Osman Paşa komutasındaki ordunun hedefi Kutais Kalesi'ni kuşatan Arçil'i ortadan kaldırıp Açıkbaş melikliğine müteveffa melik Aleksandr'ın oğlu Simon'u getirmek ve bölgede bozulan nizamı yeniden tesis etmektir. Ayrıca yeni atanacak Melik Simon'un kardeşi de İshak Paşa'nın yanında rehin olarak kalacaktı.³⁸⁵

Osman Paşa komutasındaki ordu Erzurum'da toplanıp buradan Ahıska'ya, oradan da kuşatma altındaki Kutais Kalesi'ne beş saat mesafede bulunan Gürcüler tarafından Bağdadi, Osmanlılar tarafından ise Bağdatçık olarak bilinen mevkie ulaştı.³⁸⁶ Ordunun geldiği haberini alan Arçil kuşatmayı kaldırarak askerleriyle birlikte kaçtı ve yedi ay süren kuşatma bu şekilde sonlandırılmış oldu. Osmanlı Ordusu Kutais Kalesi civarına geldiğinde halk tarafından şenliklerle karşılandı ve halk Osman Paşa'nın yanına gelerek bağlılıklarını bildirdi. Bunun yanı sıra bölge ileri gelenlerinin her biri de mertebelerince taltif edildi. İstişare neticesinde kış aylarının yaklaşmakta olduğu ve bu durumun Osmanlı askerlerine zarar vereceği düşünülerek dağılan asilerin takip edilmemesine karar verildi.³⁸⁷

2.1.1.2. Simon Dönemi (1700-1702)

Kutais Kalesi'ne yönelik kuşatmanın başarıyla ortadan kaldırılmasının ardından Açıkbaş bölgesinde Arçil'in çıkardığı tedhiş hareketlerine destek olan tavadlar, aznavurlar ve ruhbanlar için af çıkarıldı.³⁸⁸ Genel af çıkarılmasının amacı yaklaşan Rus

³⁸⁴ Alıntı yaptığımız kaynakta İshak Paşa için Ahıska Beylerbeyi nitelemesi yapılmaktadır bkz.Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 482.

³⁸⁵ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 482.

³⁸⁶ Sirke Osman Paşa komutasında ki ordunun konakladığı menziller hakkında bilgi için bkz.Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 483.

³⁸⁷ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 484.

³⁸⁸ Bazı durumlarda devlet, asi veya eşkıya liderlerini affederek bunlara çeşitli görevler de verebiliyordu. Geniş bilgi için bkz. Efkan Uzun, "Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyan ve Eşkîyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (25), 2009.

tehlikesine karşı, her ne kadar fırsat buldukça kargaşa çıkarsalar da bölge gerçeklerini dikkate alarak bu kimselerin karizmatik gücünden faydalanmaya çalışıp devlete olan bağlılıklarını arttırmak veya en azından Rusya'ya meyletmelerini engellemekti. Bu sebeple Gürcü diline vukufiyetine istinaden Karanlı Davut Efendi adı geçen kimselerle bağlantı kurması için görevlendirildi. Davut Efendi her birinden padişahın emirlerine karşı gelmemeleri, Osmanlı topraklarına saldırmamaları, Osmanlı tüccarlarının mallarına zarar vermemeleri, Simon'u melik kabul etmeleri ve evlatlarını rehin vermeleri hususunda yazılı taahhüt aldı. Güril Meliki III. Mamya da bu konuda kefil oldu. Açıkbaz melikliğine müteveffa Melik Aleksandr'ın oğlu Simon getirildi. Kuşatma sırasında zarar görmüş bulunan Kutais Kalesi onarılarak mühimmatı tamamlandı ve ordunun serdarı olan Osman Paşa İstanbul'a geri döndü.³⁸⁹ Açıkbaz Meliki Simon'un ve yazılı taahhütle itaatleri alınan Açıkbaz tavatlarının, aznavurlarının ve ruhbanlarının korunması İshak Paşa'nın uhdesine verildi. Aynı zamanda, Açıkbaz bölgesindeki idarecilerden, tavad ve aznavurlarından toplanacak olan cizye, pişkeş³⁹⁰ ve hediyeler her yıl İshak Paşa tarafından toplanarak Hâzine-i Âmire'ye gönderilecekti. Bunlara ek olarak İshak Paşa Gürcistan ve çevresinin ahvaliyle ilgili raporlar hazırlayarak belirli aralıklarla İstanbul'a gönderecekti.³⁹¹

Aradan iki yıl geçmeden Açıkbaz Meliki Simon, yönettiği memleket ahalisiyle ve Gürcü beyleriyle *hüsn-i zindegânisi* (iyi geçinme) olmadığından görev mahallini terk edip kaçtı. Bu vesileyle yaşanan otorite boşluğu siyasi-sosyal düzenin yeniden bozulmasına ve buna bağlı olarak eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına neden oldu. Bu durum 1701 yılının Ağustos ayında Açıkbaz vilayetinin tavatları, ruhbanları ve aznavurları tarafından İshak Paşa'ya bildirildi. Bozulan düzenin tesisi için öncelikle yeni bir melikin atanması gerekiyordu. İshak Paşa görev mahallini terk eden Simon'un yerine atanacak kişi hakkında bölge halkının ileri gelenleriyle istişare edip görüşlerini aldı. Bu istişareler neticesinde önceki Açıkbaz meliki Giorgi ismi üzerinde mutabık

³⁸⁹ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 484-85.

³⁹⁰ Pişkeş genel bir terim olarak, küçükten büyüğe verilen hediye anlamına gelir. Bunun yanında teknik bir terim olarak; düzenli vergi ya da haraç, hükümdar tarafından eyalet valileri başta olmak üzere idarecilere yüklenen arazi vergi (valilerin atamalarında pişkeş takdim etmeleri ve daha sonra bunu her yıl Nevruz'da tekrarlamaları gibi) ve valilerin de güçleri nispetinde idaresindeki halktan, zaman zaman topladıkları vergi anlamına gelmektedir. Pişkeş hakkında daha geniş bilgi ve idari sistemdeki yeri için bkz Ahmet Nezihi Turan, "Bir Pişkeş Defteri İçin", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, XIII (13), 2002, 59-74.

³⁹¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 111/1498-1502 (20 CE 1112/2 Kasım 1700).

kalındı. İshak Paşa tarafından Giorgi ismi payitahta arz edilip onay alınarak yeni melik olarak atanması sağlandı. Payitaht'tan gönderilen hükümlerde İshak Paşa'dan Açıkbaz bölgesinin yeni meliki Giorgi'nin bir an önce görev yerine gitmesine ve bölgede bozulan düzenin yeniden tesis edilmesi hususunda yapacağı faaliyetlerde kendisine yardımcı olunması emrediliyordu. Eğer adı geçen yeni melikin görev yerine gitmesine zorluk çıkaran olursa Erzurum Valisi Numan Paşa ve Kars Valisi Salih Paşa kapı halklarıyla ve eyalet askerleriyle İshak Paşa'nın yardımına gideceklerdi.³⁹²

2.1.1.3. Melik V. Giorgi (ikinci defa) (1702-1717)

1702 yılının Nisan ayında Açıkbaz bölgesinde yaşanan çatışmalar yeni bir boyuta ulaştı. Yeni atanan Melik Giorgi'nin, atanmasının ardından iktidarı ele almak için görev mahalline giderken kaçırıldığı ve bölgede yaşanan otorite boşluğundan yararlanan Güril ve Dadyan Meliki Mamya'nın bazı derebeylerinin de desteğini alarak Açıkbaz topraklarını koruma maksadıyla bölgeye girdiği haberi İshak Paşa tarafından İstanbul'a ulaştırıldı. Payitaht tarafından görevlendirilen İshak Paşa'dan Giorgi'nin kaçırılması hadisesinin araştırılması ve Giorgi'nin yokluğunda muhafaza için geldiği Açıkbaz toprağında bulunmasına gerek kalmadığından Mamya'nın kendi topraklarına gönderilmesi istendi.³⁹³ Ayrıca önceki Melik Simon hakkında yapılan tahkikat neticesinde onun Dadyan Meliki Mamya'nın yanında olduğu tespit edilmiş olup, yakalanarak Ahıska kalesinde hapsedilmesi de İshak Paşa'dan istenenler arasındaydı.³⁹⁴

Bölgede bu hadiseler yaşanırken yaşanan taht mücadelelerinden faydalanıp yeniden iktidarı ele almak isteyen Simon'un, bulunduğu yerden Açıkbaz memleketine dönerken Açıkbaz ile Güril vilayetleri arasında bir yerde katledildiği haber alındı.³⁹⁵ İshak Paşa tarafından yapılan tahkikatta Simon'un Mamya tarafından katledildiği ayrıca İshak Paşa ile Bağdatçık bölgesinde buluşup Giorgi'nin Açıkbaz iktidarını ele almasına yardımcı olacağı hususundaki taahhüdüne rağmen Giorgi'nin de onun tarafından kaçırılıp öldürüldüğü bilgisine ulaşıldı.³⁹⁶ Bununla da yetinmeyen Mamya etrafına topladığı kişilerle Açıkbaz bölgesinin merkezi Kutais'te bulunan kaleye de saldırmıştı.

³⁹² BOA. A{DVNS. MHM.d, 111/2275 (10 RE 1113/15 Ağustos 1701).

³⁹³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 112/1022-1024 (20 S 1114/16 Temmuz 1702).

³⁹⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 112/1018-1020 (20 ZE 1113/18 Nisan 1702).

³⁹⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 112/1113-1115 (10 RE 1114/4 Ağustos 1702).

³⁹⁶ BOA.A{DVNS.MHM.d., 114/237 (29 L 1114/18 Mart 1703).

Bunlara ek olarak birkaç yıldan beri vermesi gereken cizye vergisini de ödememişti.³⁹⁷ Batı Gürcistan topraklarında yaşanan bu hadiseler üzerine, Gürcistan bölgesine yönelik yeni bir askeri harekât yapılmasına karar verildi. Lakin kış aylarında olduğundan baharın beklenmesi ve bahar geldiğinde karadan ve denizden yapılacak harekât için gerekli planların yapılması kararlaştırıldı.³⁹⁸

Osmanlı Devleti karar verdiği askerî faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütebilmek amacıyla bugünkü anlamda lojistik diyebileceğimiz, silah, cephane, erzak, yem ve malî kaynakların temin edilmesi ve bunların ihtiyaç duyulan bölgelere aksaklık yaşanmadan hızlı bir şekilde ulaştırılması konusuna son derece önem vermiştir.³⁹⁹ Bu durumu dikkate alarak yapılan sefer hazırlıkları lojistik açıdan önem sırasına göre birkaç aşamadan oluşmaktaydı. Öncelik sırasına göre bu aşamalar birinci olarak asker, mühimmat ve erzak temini ikinci olarak ise sevkiyat yapılacak yolların güvenilir ve nakil araçlarının rahat bir şekilde hareketine olanak sağlayacak şekilde temiz olmasıydı.⁴⁰⁰ Bütün bunlara ek olarak bölgeyi bilen kişilerde orduya kılavuzluk yapmakla görevlendirilirdi. Örneğin; Gürcistan Seferi'nin planlanması aşamasında yazılan bir mühimme kaydında İshak Paşa'dan Gürcistan diyarının yollarına vukufiyeti olan Acara-i Ulyâ Sancakbeyi Mustafa ile Acara-i Süflâ Sancakbeyi Yusuf ve zeamet sahibi Mehmed'in Batum, Çıldır ve Gönnye tarafından sefere gidecek askere rehberlik ve kılavuzluk etmeleri istenmekteydi.⁴⁰¹

Ayrıca yapılacak seferlerin hedefi olan coğrafyanın konumuna göre karadan ve denizden lojistik destek sağlanırdı. Gürcistan Seferi'nin yapılacağı bölgeye asker, mühimmat, erzak temini limanlar üzerinden yapılacaktı. Lojistik merkezi olarak Gönnye-Batum Limanları ile Trabzon Limanı ön plana çıkmaktaydı. Ahıska bölgesinde toplanıp buradan gidecek askerin ihtiyacı olan mühimmat ve erzak Trabzon Limanı üzerinden bölgeye sevk edilecekti. Trabzon'dan hareket eden nakil vasıtaları Trabzon'dan, Altındere'ye, buradan Bayburt'a, oradan İspir, Tortum ve Temre kazalarına, Temre'den

³⁹⁷ Târih-i Râşid ve Zeyli, 634; Çelebi, *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihi*, 22; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, IV/I, 21.

³⁹⁸ "BOA. A{ DVNS.MHM.d, 112/1638 (29 Ş 1114/18 Ocak 1703)" (t.y.).

³⁹⁹ Uğur Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik", *Turkish Studies*, 7 (4), Fall 2012, 2270-71.

⁴⁰⁰ Temel Öztürk, "Gürcistan Seferi'nin (1702-1703) Trabzon'daki Hazırlıkları", içinde *Uluslararası Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Çalışmaları Komitesi (17.Ciepo Sempozyumu)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Enstitüsü Yayınları, 2006, 558.

⁴⁰¹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 114/285 (10 ZE 1114/28 Mart 1703).

Göle'ye, Göle'den Ardahan'a ve son olarak ise Ahıska bölgesine ulaşacaktı.⁴⁰² Gürcistan kıyılarının güvenliğini sağlamak maksadıyla da Rize, Gönnye, Azak, Taman ve Kerç tersanelerinde ikişer fırkate inşa edilecekti.⁴⁰³

Kış aylarında lojistik planlaması yapılan ordunun başına serdar olarak daha önce Bosna taraflarında vali olan fakat Gürcistan Seferini yönetmek üzere Erzurum Valisi tayin edilen Köseç Vezir Halil Paşa atandı.⁴⁰⁴ Sefere Gönnye-Batum ve Ahıska üzerinden iki koldan katılacak askerlerin koordinasyonunu sağlamak üzere Dergâh-ı Mualla kapıcı başlarından Istrancalı Mustafa mübaşir olarak atandı. Mübaşir olarak atanan Mustafa, öncelikle Gürcistan civarı ile ilgili ilk malumatı seferi komuta etmek üzere Erzurum valisi olarak atanan Halil Paşa'ya İstanbul'da verecekti. Daha sonra ise Ahıska'ya giderek İshak Paşa'dan sefer hazırlıklarıyla ilgili bilgiler alacak ve bu arada İstanbul'dan hareket ederek Gönnye'ye gelecek olan Halil Paşa ile buluşup yeni bilgileri iletecekti.⁴⁰⁵

Askerî seferlerin lojistik açıdan en önemli aşamalarından birisinin asker temini olduğunu daha önce belirtmiştik. Gürcistan Seferi'ne gidecek ordunun asker kaynağının hangi eyalet ve sancaklardan oluştuğuyla ilgili Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*⁴⁰⁶ isimli eserinde detaylı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden hareketle seferin yapılacağı Batı Gürcistan bölgesine Çıldır ve çevresindeki eyaletlerden birçok asker sevk edildiğini öğrenmekteyiz.⁴⁰⁷

⁴⁰² Gürcistan Seferinin lojistik merkezlerinden olan biri olan Trabzon Limanı ayağıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Öztürk, "Gürcistan Seferi'nin (1702-1703) Trabzon'daki Hazırlıkları", 560.

⁴⁰³ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 126.

⁴⁰⁴ Târih-i Râşid ve Zeyli, 634; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), 673. Daha önce Bosna Paşası olarak görev yapan (Köseç Vezir) Halil Paşa, göreve geldiği ilk günden görevden ayrıldığı 1703 yılının başına kadar Bosna eyaletinde Karlofça Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti'nin durumunu hem askeri hem de siyasi olarak geliştirmeyi amaçlayan önemli bir şahsiyettir bkz. Güner Doğan, "Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırının Teşekkülü ve Kapıcıbaşı Osman Ağa'nın Mektupları (1699-1701)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 2021, 324; Halil Paşa'ya yazılan hükümde sefer hazırlıkları öncesinde yapması gerekenler şu şekilde bildirilmiştir: Bu sene yapılacak Gürcistan Seferine Trabzon, Gönnye, Çıldır, Kars ve Erzurum tarafından gidecek asker üzerine serdar tayin olunduğu, önce Gönnye'ye gidip oradan "çekdiri ve fırkateler" ile Batum limanına geçip Batum kalesinin tamirinden sonra Gürcistan'da yapılacak icraat hakkında yazılmıştır. Bunun yanında Faş ve Ruh iskelesinin ele geçirilmesi ve Gönnye tarafında bulunan Müslümanlara eziyet eden Abaza eşkiyasının ortadan kaldırılması eğer firar ederlerse kalelerinin yıkılması istenmektedirbkz. BOA.A{DVNS.MHM.d., 114/228-281 (29 L 1114/18 Mart 1703).

⁴⁰⁵ BOA.A{DVNS.MHM.d., 114/282,291 (10 ZE 1114/28 Mart 1703).

⁴⁰⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın 1656-1704 yılları arasında meydana gelen olayları anlattığı eseri ve şahsı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1994, IX, 98.

⁴⁰⁷ Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin, 769; Ayrıca bkz. Târih-i Râşid ve Zeyli, 634-35; BOA.A{DVNS.MHM.d., 114/237-256 (29 L 1114/18 Mart 1703).

Yukarıda zikredilen askerlere takviye olarak İstanbul'dan yeniçeriler, cebeciler⁴⁰⁸ ve topçulardan oluşan bir grup askerin gemilerle bölgeye gönderilmesi kararlaştırıldı.⁴⁰⁹ İstanbul'dan Gürcistan Seferi için gönderilecek askeri birlik içerisinde bulunan cebeciler, birikmiş olan maaşlarını almadan sefere gitmeyiz diyerek “Edirne Vakası” diye bilinen hadisenin fitilini ateşlemiş oldular.⁴¹⁰ Bu durum Gürcistan Seferi'nin biraz gecikmesine neden oldu.⁴¹¹ 18 Ağustos 1703 tarihinde Erzurum Valisi Köseç Halil Paşa hem denizden hem karadan olmak üzere iki koldan Gürcistan topraklarına girdi. Halil Paşa'nın yanında maktul Simon'un kardeşi yeni Açıkbaş Meliki VI. Giorgi'de bulunmaktaydı.⁴¹² Halil Paşa ile eş zamanlı olarak İshak Paşa da Ahıska üzerinden Açıkbaş topraklarına girdi. Osmanlı ordusunun hedefinde sadece Açıkbaş bölgesi değil bunun yanında Güril, Dadyan ve Abhazya bölgeleri de vardı.⁴¹³ Mamya'nın bölgede yol açtığı sorunun büyük olduğu bölgeye sevk edilen ordunun büyüklüğünden ve seferin hedefindeki bölgenin genişliğinden anlaşılmaktadır. Zira Açıkbaş melikinin alıkonulması ve daha sonra öldürülmesi bölgede büyük bir kargaşaya neden olmuştu. Bununla yetinmeyen Mamya'nın Açıkbaş bölgesini fiili olarak ele geçirmek istediği bu sebeple bölgede istikrarın temininin zaruri olduğu görülmektedir.

Osmanlı Ordusu'nun iki koldan girdiği Batı Gürcistan'da karışıklıklar çıkarak siyasî-sosyal düzenin bozulmasına neden olan derebeyleri cezalandırıldı. Bölgenin güvenliğini sağlamayı hedefleyen kaleler zinciri tesis etmek düşüncesiyle⁴¹⁴ Güril bölgesinde daha önceden var olan Batum ve Anakara kaleleri tamir edildi. Açıkbaş topraklarında Bağdatçık Kalesi yeniden imar edilecek,⁴¹⁵ Dadyan topraklarında ise Ruh

⁴⁰⁸ Yeniçeri Ocağı askerlerinin silâh ve savaş malzemesi temini, bunların yapımı, tamiri ve korunması ile ilgili ocağı ifade eden “cebeci” kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Yasemin Kılıçarslan, “Cebeci”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1993, VII.

⁴⁰⁹ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 126.

⁴¹⁰ Osmanlı tahtında değişikliğe neden olan Edirne vakasıyla (17 Temmuz 1703) ilgili geniş bilgi için bkz. Tahir Sevinç, *1703 Edirne Vakası*, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2019.

⁴¹¹ Hrand Andreasyon, “Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası”, *Tarih Dergisi*, XI (15), 1960, 49-50; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1978, IV/I:22-24.

⁴¹² Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, 189; BOA. İE.TCT. 12/1414 (7 Ş 1114/27 Aralık 1702).

⁴¹³ Çelebi, *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihi*, 22.

⁴¹⁴ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 126.

⁴¹⁵ Gürcistan Seferi'nin hazırlık döneminde İshak Paşa'ya yazılan bir hükümde: Açıkbaş memleketi içinde farklı nahiye ve karyelerde mülkleri bulunan bir rahibin eşkıyalık edip firar etmesinden sonra bu mülkleri tasarruf eden Ömer nam isimli kişinin kendi rızasıyla bu mülklerden sarf-ı nazar ettiği bildirilerek, bahsi geçen arazinin gelirlerinin Bağdatçıkta yeniden inşa edilmesi düşünülen kalenin inşası için kullanılması ve durumun Gürcistan seferine başbuğ olan Halil Paşa'ya bildirilmesi istenmekteydi bkz. BOA.A{DVNS.MHM.d., 114/295 (10 ZE 1114/28 Mart 1703).

ve Hıtâ kaleleri inşa edilecekti. Abaza bölgesinde karışıklık çıkaranları etkisiz hale getirmek, Güril topraklarına nizam vermek, Ruh ve Hıtâ kalelerini inşa etme taahhüdü veren Trabzon Valisi Salih Paşa Batum Kalesi'nin muhafazasına görevlendirildi. İshak Paşa ise yeniden yapılacak olan Bağdatçık Kalesi'nin muhafazasına görevlendirildi. Gürcistan Seferinin karar veriliş, icra ve sonuç alınma süreci iki yıla yakın bir zaman sürmüştür.⁴¹⁶

Osmanlı Devleti, 1703 yılında yapılan Gürcistan Seferi'nin ardından bölgenin güvenliğini sağlama amacıyla stratejik yerlerde kaleler zinciri tesis etmeyi kararlaştırmıştı. Bu düşünceden hareketle tesisi kararlaştırılan kalelerden birisi daha önce inşa edilmiş fakat “etrafında olan ağaç parmaklıkları dâhi çürüyüp kabil-i süknâ olmayan”⁴¹⁷ ve muhafaza görevi ise İshak Paşa'ya devredilen Açıkbaz bölgesindeki Bağdatçık Kalesi idi. Açıkbaz bölgesinin güvenliği açısından stratejik konumda bulunan Bağdatçık Kalesi, aradan birkaç yıl geçip 1707 yılına gelinmesine rağmen yeniden inşa edilememişti. Bu durumun başkente bildirilmesi üzerine harekete geçen Osmanlı Devleti, İshak Paşa'dan ivedilikle adı geçen kalenin onarılmasını istedi. Bağdatçık Kalesi'nin onarımı hususunda yurtluk-ocaklık olarak Ardahan-ı Küçük Sancağı'nı tasarruf eden Ali Bey ile aynı sancağın alaybeyi, zeamet ve timar sahipleri görevlendirildi. Görev tevdi edilen kimseler hem Bağdatçık Kalesi'nin güvenliğini sağlayacak hem de kalenin tamire muhtaç yerlerini onaracaktı. Fakat bölgede yaşanan çatışmalar kalenin onarılmasına engel oldu.⁴¹⁸ 1709 yılında tekrar Bağdatçık Kalesi'nin onarılması için harekete geçildi ve öncelikle gerekli olan masraflar tespit edildi.⁴¹⁹ Kalenin bulunduğu bölgenin kireç tedarikine olanak sağlaması ve civarındaki harap olmuş yapıların taşlarının kale onarımında kullanılabileceğine dair önceden verilen bilgiler muvacehesinde⁴²⁰ daha önce bir kısmı ahşaptan olan Bağdatçık Kalesi'nin “taştan kârgîr” olarak yapılması kararlaştırıldı.⁴²¹ İnşaatı takip için mübaşir olarak İbrahim Ağa tayin edildi.⁴²² İbrahim Ağa'nın mübaşeretiyle İshak Paşa'nın emri

⁴¹⁶ Kalaylı Ahmed Paşa'nın sadrazam olduğu dönemde hem Trabzon Valisi Sâlih Paşa hem Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa, bu vazifelerden azlolunmuştur bkz. Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin, 770.

⁴¹⁷ BOA. A{ DVNS. MHM.d, 115/2013 (30 N 1119/25 Aralık 1707).

⁴¹⁸ BOA.A{DVNS.MHM.d., 115/763-764 (30 N 1118/5 Ocak 1707).

⁴¹⁹ BOA. İE.AS. 53/4781 (22 M 1121/3 Nisan 1709).

⁴²⁰ BOA. A{ DVNS. MHM.d, 115/2013 (30 N 1119/25 Aralık 1707).

⁴²¹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/398 (10 M 1121/22 Mart 1709).

⁴²² BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/49 (10 ZE 1120/21 Ocak 1709).

altındaki kapı halkları, Çıldır Eyaleti'nin alaybeyleri, sancak beyleri, kale neferleri⁴²³ ve Kars Eyaleti'nin askerleriyle birlikte Bağdatçık Kalesi yeniden inşa edildi.⁴²⁴

Erzurum Valisi Köseç Halil Paşa komutasında yapılan son Gürcistan Seferi'nin ardından Açıkbaş Meliki olarak müteveffa Melik Aleksandr oğlu Giorgi görevlendirilmişti. Ayrıca Açıkbaş tebaasının yıllık vermesi gereken cizye miktarı ise dört bin yüz yetmiş kuruş olarak belirlenip kayıt altına alınmıştı.⁴²⁵ Bunun yanı sıra Açıkbaş ileri gelenlerinden Giorgi Abaşıdze de yeni Melik Giorgi'ye idarî işlerde yardımcı olmak üzere görevlendirilmişti.⁴²⁶ Ancak Giorgi'nin idarecilik vasfının sembolik bir anlam ifade ettiği, idareye yardımcı olmak üzere atanan Abaşıdze'nin idarede esas etkili kişi olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁴²⁷ Bu durum Melik Giorgi'nin siyasi otoritesini zaafa uğrattıyordu. Bu sebeple Osmanlı'dan yardım istemek üzere “*uhdesinde bulunan Açıkbaş Melikliği kema-fi's-sâbık ibka ve taraf-ı ahardan müdahale edilmemesi recasına dair*” yazdığı imzalı arzuhâlde ⁴²⁸ şu düşünceleri arz etmiştir:

“Açıkbaş melikliği babam itmeği olmağla bundan akdem Erzurum valisi Halil Paşa hazretleri zamanında vilayet-i mezburun dört bin yüz yetmiş gurus mal-i mirisi baş muhasebe defterlerine kayıt olunduğu üzere senesine eda etmek şartıyla bu kullarına inayet ve ihsan buyrulmuşken beş seneden beri memleketi mezburenin eşkıyası muzır oldukda melikliği bu kullarına zapt ettirmeyüp el-yevm Kutais Kalesinde zelil ve sergerdân kalıp ve Ahıska ol tarafta semt olmağla merahim-i aliyyelerinden üzerime musallat olan eşkıyaya def-u ref' ve memleket-i mezbure melikliği elimde olan emri âlileri mucibince bu kullarına zapt ettirilüp aharı müdahale etmemek üzere Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'ya hitaben emr-i âlileri ihsan buyrulmak babında emr-u ferman devletlü ve seadetlu sultanım hazretlerindir.”⁴²⁹

⁴²³ BOA. AE.SAMD.III 137/13384 (17 CA 1121/25 Temmuz 1709).

⁴²⁴ BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/49 (10 ZE 1120/21 Ocak 1709); S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 454.

⁴²⁵ BOA. İE.TCT. 12/1414 (7 Ş 1114/27 Aralık 1702).

⁴²⁶ Açıkbaş bölgesi ileri gelenlerinden olan “Giorgi Abaşıdze “Melik Giorgi ile karıştırılmaması için bundan sonra “Abaşıdze” olarak zikredilecektir.

⁴²⁷ Fevzi Çelebi, 23.

⁴²⁸ Bir istek veya şikâyetin üst makama duyurulması, bunun için sunulan yazı, dilekçe anlamına gelen “arzuhal” kavramı hakkında geniş bilgi için bkz.Mehmet İpşirli, “Arzuhal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1991, III, 447-48.

⁴²⁹ BOA. İE.TCT. 12/1414 (28 B 1120/13 Ekim 1708).

Açıkbaş Meliki Giorgi'nin yazdığı arzuhale dayanarak İshak Paşa'ya hitaben yazılan hüküm ve buyruldu⁴³⁰ Melik Giorgi'nin öncelikle içinde bulunduğu zor durum tasvir ediliyor, yapılması gerekenler zikrediliyordu. Buna göre, yapılan incelemeler neticesinde Giorgi'nin arzuhâlde beyan ettiği iddiaların doğru olduğu, üzerinden beş yıl geçmesine rağmen bölgede tam anlamıyla otorite kuramadığı, asiler tarafından görevini yapmasına engel olduğu ve bundan dolayı Kutais Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldığı bildiriliyordu. Bu sebeple İshak Paşa'dan beklemeksizin harekete geçip adı geçen Melikin hakkı olan Açıkbaş tahtına çıkarılması hususunda gereğini yapması isteniyordu.⁴³¹ Bunun üzerine İshak Paşa askerleriyle birlikte Ahıska'dan Açıkbaş bölgesine doğru harekete geçti. İshak Paşa'nın yardım ulaştırmasının ardından Melik Giorgi'ye karşı ortak isyan hareketi başlatan Açıkbaş bölgesi derebeylerinden Abaşıdze ile Liparityan ve Raça derebeylerinden II. Şoşıta'yı yenilgiye uğratıp yetkileri yeniden eline almış oldu.⁴³²

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Batı Gürcistan bölgesinde feodal beylerin etkinliği fazlasıyla hissediliyordu.⁴³³ Bu nedenle Osmanlı Devleti Açıkbaş bölgesindeki feodal yapıların varlığını dikkate alarak otoritesini sürdürebilmeyi amaçlıyordu. Bu amaca uygun olarak feodal beylerin bir kısmını hem güçlerinden faydalanmak hem de kargaşaya neden olmalarını engellemek üzere yönetime yardımcı olarak atıyordu. Buna rağmen siyasi-sosyal düzenin bozulmasına neden olurlarsa ellerindeki mülkleri alınarak bölgede bulunan başka feodal beylere veriliyor ve kendileri sürgüne gönderiliyordu. Bu duruma örnek olarak daha önce Açıkbaş Melik'i Giorgi'ye yardımcı olarak atanmış bölge ileri gelenlerinden Abaşıdze ve ona tabi Bekül Huses adlı zimmîlerin durumu verilebilir. Abaşıdze ve Bekül Huses yirmi seneden fazla bir zamandır bölgede kargaşa çıkarıyor, Osmanlı Devleti tarafından atanan meliklerin görev yapmasına mâni oluyor veya kaçırıp öldürüyordu. Ayrıca bölgede devlet otoritesinin kurulması açısından önemli olan Kutais Kalesi'ni muhasara edip “*Ümmet-i Muhammed'e zararı dokunuyor*”, 1703 yılında yapılan Gürcistan Seferi'nin ardından imarı kararlaştırılan

⁴³⁰ Osmanlı diplomatiğinde yüksek rütbeli görevlilerin kendilerinden aşağı mevkilerde bulunanlara gönderdikleri emirler için kullanılan “buyruldu” kavramı hakkında geniş bilgi için bkz.. Mübahat S. Kütükoğlu, “Buyruldu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1992, VI,478-80.

⁴³¹ BOA. A{DVNS.MHM.d., 115/3032 (10 L 1120/25 Ekim 1708); BOA. İE. TCT. 12/1414 (28 B 1120/13 Ekim 1708).

⁴³² Fevzi Çelebi, 23.

⁴³³ Niko Berdzenişvili ve Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, (Çev. Hayri Hayrioğlu), Sorun Yayınları, İstanbul 1997, 280.

Bağdatçık Kalesi'nin de inşasına engel oluyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti Abaşidze ve ona tabi Bekül Huses'in Açıkbash bölgesinden sürülmesine, mülklerinin ellerinden alınmasına karar verdi. Elllerinden alınan mülklerin, Kutais ve Bağdatçık Kaleleri'ni onarmaları, ticaret yollarının güvenliğini sağlamaları şartıyla Açıkbash tavadlarından Abaşidze Zurab ve kardeşi Simon'a verilmesi kararlaştırıldı. Bu kararın uygulanması için ise İshak Paşa görevlendirildi.⁴³⁴ Açıkbash Melik'i Giorgi İshak Paşa'nın da yardımıyla zorla ele geçirilen mülklerini geri alarak Abaşidze ve Bekül Huses'i Tiflis'e sürgüne gönderdi.⁴³⁵

Osmanlı Devleti'nin Kuzey-Doğu sınırında bulunan Çıldır Eyaleti'nde beylerbeyi olarak görev yapan idareciler Gürcistan bölgesinde bulunan Dadyan, Açıkbash, Güril ve Abaza prenslikleri arasında yaşanan çatışmaları önlemek, sınır anlaşmazlıklarını çözmekle yükümlüydüler. 1709 yılına girildiği günlerde Açıkbash Meliki Giorgi ve Güril Meliki Mamya'nın kendilerine bağlı adamlarıyla Dadyan bölgesinin sınırları içerisinde bulunan bazı arazi ve köylere tecavüzde bulunduğu, reâyâsını esir alıp katlettiği Dadyan Meliki Giorgi Liparityan tarafından Osmanlı Devleti'ne bir arzuhalde bildirildi. Yapılan inceleme neticesinde tacizde bulunulan arazi ve köylerin "kadimden" beri Dadyan Melikliği'nin sınırları içerisinde olduğu tespit edildi. Bunun üzerine İshak Paşa'dan Açıkbash Meliki Giorgi ve Güril Meliki Mamya'nın yapmış oldukları müdahalenin engellenmesi ve sınırlarının önceden belirlenen yer dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi istendi.⁴³⁶ 1710 yılında İshak Paşa'nın da müdahil olmasıyla Dadyan bölgesi Prensi Liparityan ile anlaşılan Açıkbash Meliki Giorgi bahse konu işgal ettiği toprakları Dadyan Prensliği'ne terk etti.⁴³⁷

Çıldır Eyaleti idarecilerinin diğer bir görevi de gayri müslim tebaanın Osmanlı Devleti'ne ödeyecekleri vergileri toplayarak Hazine-i Âmire'ye ulaştırmaktı. Gayri Müslim tebaanın ödemeleri gereken en temel vergi türü ise cizyedir. Osmanlı Devleti'nde cizye, gayrimüslim tebaadan belli birtakım şartları taşıyan erkeklerden alınan baş vergisi anlamına gelmektedir.⁴³⁸ 1670 tarihli Kandiye Kanunu'nda cizye

⁴³⁴ BOA.A{DVNS.MHM.d., 119/942 (10 B 1124/13 Ağustos 1712); BOA. AE. SAMD. III 141/13665 (13 S 1124/22 Mart 1712).

⁴³⁵ Fevzi Çelebi, 24.

⁴³⁶ BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/84 (10 ZE 1120/21 Ocak 1709).

⁴³⁷ Fevzi Çelebi, 24.

⁴³⁸ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, 55 (213), Ağustos 1991, 371; Cizye vergisinin Osmanlı

vergisi şöyle tarif edildiği ifade edilmektedir: “*Haraç iki nev’i üzere mebni olub, nev’-i evvelki keferenin ruusuna vaz’ olunur. Cizye ile müsemmadır.*”⁴³⁹ Aralık 1702 tarihinde Açıkbaş Meliki olarak atanan Aleksandr oğlu Giorgi, idaresi altındaki tebaasının vermesi gereken yıllık cizye vergisi Osmanlı Devleti tarafından dört bin yüz yetmiş (4170) “esedî kuruş” olarak belirlenmişti.⁴⁴⁰ Ancak şunu ifade etmek gerekirken vergilerin zamanında ödenmesiyle ilgili birtakım problemler yaşanmaktaydı. İshak Paşa’ya gönderilen bir hüküm kaydında Açıkbaş bölgesinin ödemesi gereken cizye vergisinin yedi yıldır toplanmadığı bildiriliyordu. Bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla 1115-1121 yılları arasını kapsayan bu yedi yıllık süreçte Açıkbaş bölgesinin vermesi gereken cizye miktarı ise yirmi dokuz bin yüz doksan (29190) esedî kuruş olarak tespit ediliyordu.⁴⁴¹ Osmanlı Devleti Açıkbaş Meliki’nin uhdesinde bulunan ve hâlâ tevdi etmediği cizyenin İshak Paşa tarafından alınarak devletin görevlendirdiği “mübaşir marifetiyle” bir an evvel Hazine-i Âmire’ye ulaştırılması isteniyordu.⁴⁴²

Açıkbaş Meliki Giorgi Dîvân-ı Hümayun’a yazdığı arzuhalinde; cizyesini ödemek istediği halde sâbık Çıldır Beylerbeyi Arslan Mehmed Paşa’nın⁴⁴³ Açıkbaş tavadlarından Bejan ve Abaşidze Zurab’ın tahriki ile üzerine saldırıp “yirmi keselik⁴⁴⁴ malını, yedi hanesini ve yüz pare karyesini” yağma ettiği sekiz bin reayasını ya esir alıp ya da katlettiği bir kısmının ise Acem tarafına kaçmasına neden olduğunu haber verdi. Ayrıca Melik Giorgi’ye ait olan Karsur Kalesi’ni Zurab ve kardeşi Vahuşt’a, Cilaze ve Miklaze bölgesindeki⁴⁴⁵ mülklerini ise Bejan’a zabt ettirdiğini, ayrıca kendisinin otuz-kırk askeri ile kaçıp Bağdatçık Kalesi’ne sığındığını bildirdi.⁴⁴⁶

Hukuku’nda uygulamasıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, “Cizye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 45-48.

⁴³⁹ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, c. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1943, 351.

⁴⁴⁰ Osmanlı Devleti’nin XVII. yüzyıldan itibaren kullanmaya başladığı bir para birimi olan “Esedî” için bkz. Halil Sahillioğlu, “Esedî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1991, XI, 368-69.

⁴⁴¹ BOA. C.ML.46/2148 (29 Z 1121/1 Mart 1710).

⁴⁴² BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/1440 (30 M 1122/31 Mart 1710).

⁴⁴³ İshak Paşa’nın beylerbeyliğini devraldığı amcası Salih Paşa’nın oğludur. Salih Paşa ile İshak Paşa arasında başlayan iktidar mücadelesi daha sonra Salih Paşa neslinden gelenlerinde dâhil olmasıyla İshak Paşa’nın vefatına kadar devam etmişti.

⁴⁴⁴ Osmanlı maliyesinde bir değer ölçüsü ve üst hesap birimi olan “kese” kavramı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Baki Çakır, “Kese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2019, EK-II, 42-3.

⁴⁴⁵ Cilaze ve Miklaze Açıkbaş bölgesi sınırları içinde bulunan yerleşim birimleridir bkz. Mümin Kızıldaş, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler*, Gürcistan Dostluk Derneği, İstanbul 2012, 145.

⁴⁴⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 126/1039 (30 M 1130/3 Ocak 1718).

Bu arzuhal üzerine hem olayı araştırmak hem de bölgedeki Gürcü Prenslerin cizyelerini toplamak üzere “sâbık büyük mîrâhur olup dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından” İbrahim Ağa atandı. İbrahim Ağa’nın yaptığı tahkikat neticesinde Melik Giorgi’nin arzuhâlde bildirdiği haberlerin doğru olduğu tespit edildi. Bunun üzerine İshak Paşa’dan öncelikle emri altındaki askerlerin yanı sıra Ahıska, Bağdatçık ve Kutais Kaleleri’nde bulunan yeniçeri askerlerini de yanına alarak Giorgi’nin sığınmak zorunda kaldığı Bağdatçık Kalesi’ne gidip Melik Giorgi’yle beraber Açıkbaş bölgesine geçmesi istendi. Ardından Melik Giorgi’nin yerine iadesi, yağmalanan mallarının ve esir edilen reayasının da kurtarılması gerektiği belirtiliyordu. Ayrıca bütün bu yaşananlara sebep olan ve Melik Giorgi’nin vermesi gereken “yıllık yirmi bin kuruş ve elli esirinde” zimmetinde olduğu tespit edilen sâbık Çıldır Beylerbeyi Arslan Mehmed Paşa’nın yakalanıp “der-i devlet medarına” gönderilmesi talimatı verildi.⁴⁴⁷

Açıkbaş bölgesinde bu hadiseler yaşanırken Dadyan bölgesinde de önemli birtakım gelişmeler vuku bulmaktaydı. Payitaht, Melik Bejan’ın isyan ettiği ve 1703 Gürcistan Seferi sonrası bölgede güvenliği sağlama amacıyla inşa edilen kaleler zincirinin bir halkası olan Ruh Kalesi’ni işgal ettiğini öğrendi. Ruh Kalesi’ni ele geçiren Dadyan meliki Bejan’ın ortadan kaldırılıp, kalenin kurtarılması için oluşturulacak ordunun başına İshak Paşa “başbuğ” tayin edildi.⁴⁴⁸ Fakat bu esnada yaşanan bir hadise Çıldır Eyaleti’nde kısa süreli de olsa bir iktidar değişikliğine neden oldu.

Bu değişikliğin başat aktörü, Osmanlı Devleti’nin iradesi hilâfına Açıkbaş bölgesinde siyasi-sosyal karışıklıklara neden olduğu tespit edildiğinden hesaba çekilmek üzere payitahta gönderilen, daha önceden Çıldır Beylerbeyiliği yapmış ve aynı zamanda İshak Paşa’nın amcaoğlu olan Arslan Mehmed Paşa’dır. Arslan Mehmed Paşa, Dadyan bölgesi ile ilgili yapılan hazırlıklara gerek olmadığını ifade ederek Çıldır Eyaleti idaresinin kendisine, Açıkbaş bölgesinin idaresinin ise Mamya oğlu Giorgi’ye “tevcih edilmesini talep etti. Bu doğrultuda İstanbul’dan ayrılıp Erzurum’a vardığında Açıkbaş bölgesinden alınması gereken vergiyi üç gün içinde tahsil edip payitahta ulaştırmak üzere görevlendirilen mübaşire teslim edeceğini taahhüt ederek siyasi bir girişimde bulundu. Ayrıca bundan böyle her sene toplanması gereken vergileri vaktinde

⁴⁴⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 126/1040 (30 M 1130/3 Ocak 1718).

⁴⁴⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 127/570(20 B 1130/19 Haziran 1718). Dadyan Meliki ile ilgili Osmanlı Devleti’nin ne şekilde tasarrufta bulunduğu ile ilgili detaylı bilgiyi “İshak Paşa’nın Dadyan Melikliği ile İlişkileri” başlığı altında değerlendireceğiz.

toplayıp göndereceğini ve Ruh Kalesi'ni savaşa gerek duymadan kurtarıp anahtarlarını başkente yollayacağını da beyan etmekteydi. Bunun üzerine Arslan Mehmed Paşa, taahhütlerini yerine getirmesi şartıyla ve yerine getirmez ise cezalandırılacağı uyarısıyla Çıldır Beylerbeyi olarak atandı. Bu gelişmelerin ardından Ruh Kalesi'nin kurtarılması için hazırlanan orduya komutan tayin edilen İshak Paşa'ya ve adı geçen seferde komutası altında olması emredilen idarecilere, gönderilen sefer emrinin iptal edildiği bildirildi.⁴⁴⁹ Arslan Mehmed Paşa'nın böyle bir girişimde bulunmasına rağmen, 1718 yılı Ekim ayında yazılan başka bir mühimme kaydından görevini yerine getirmediği anlaşılmaktadır. Zira aradan iki ay geçmesine rağmen Arslan Mehmed Paşa'nın taahhüt ettiği hususlar ile ilgili bir girişimde bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu minvalde kayıta Arslan Mehmed Paşa'ya bir uyarı olarak, öncelikle Erzurum'a vardığında üç gün içinde Açıkbaş bölgesi cizyesinin yirmi bir bin kuruşunu mübaşir marifetiyle Hazine-i Âmireye göndereceğini ve geri kalan on dokuz bin kuruşu ise taksit halinde ödeyeceğini taahhüt ettiği hatırlatılıyordu. Devamında ise önceki beylerbeyi İshak Paşa'nın İstanbul'a gittiğinin işitildiği ve bu sebeple Çıldır Eyaleti'nin tekrar kendisine "ibka" ettirmeye çalışacağı endişesine kapılıp söz verdiği işlerin yerine getirilmesinde kusur etmemesi konusu ibraz edilerek aksi durumda cezaya müstahak olacağı da belirtilmekteydi.⁴⁵⁰ Bütün bu uyarılara rağmen Arslan Mehmed Paşa'nın taahhütlerini yerine getirmediğini, İshak Paşa'ya yeniden Çıldır Eyaleti'ne Beylerbeyi olarak atandığının tebliğ edildiği arşiv kaydından öğrenmekteyiz. Mezkûr arşiv kaydında İshak Paşa'ya hitaben, Arslan Mehmed Paşa'nın çözmeyi taahhüt ettiği problemin halen devam ettiğini bu sebeple Açıkbaş Meliki Giorgi ile Güril Meliki Mamya oğlu Giorgi'ye bölgelerinde otorite kurmaları için yardımcı olması ve devlete isyan ederek Ruh kalesini istila eden Dadyan Meliki Bejan'ın da cezalandırılması için yeniden beylerbeyi olarak atandığı ifade edilmekteydi.⁴⁵¹

Sefer hazırlıkları devam ederken İshak Paşa'ya Gürcü Meliklerinin devlete bağlılıklarının nişanesi olan vergileri hakkında da yapması gerekenler hatırlatılıyordu. Bu konu hakkında yazılan hükümde hem Açıkbaş Meliki hem de Güril Meliki'nin fermanla kayıt altına alınmış cizye yükümlülüklerini Ahıska'ya gelerek ödemeleri gerektiği, cizyeye ek olarak Gürcistan bölge ileri gelenlerinden olan aznavurlardan veya

⁴⁴⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 127/835-859 (20 N 1130/17 Ağustos 1718).

⁴⁵⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 127/1200 (20 ZE 1130/15 Ekim 1718).

⁴⁵¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/44 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

oğullarından birkaçını rehin olarak Osmanlı'ya vermeleri gerektiği de ifade ediliyordu.⁴⁵² Eğer taahhüt ettikleri cizyeleri vermezlerse “cizye-i mezbureyi edaya taahhüd ve sadakati zahir melikzâdelerden müstahak” olanların tayin edilmesi için isimlerinin İstanbul'a bildirilmesi isteniyordu.⁴⁵³

İshak Paşa'nın komutasında Açıkbaş Meliki ile Güril Meliklerini tahtlarına oturtmak ve Ruh Kalesi'nin kurtarılması için oluşturulan ordunun kimlerden oluştuğunu ilgili kişilere gönderilen hükümlerden şu şekilde öğrenmekteyiz:

“Çıldır eyaletinde bulunan elviye beyleri⁴⁵⁴ ve alaybeyleri,⁴⁵⁵ Ahıska, Azgur ve Çıldır Eyaletindeki kalelerin gönüllüyan zabitleri,⁴⁵⁶ Kars Eyaleti elviye alaybeyleri,⁴⁵⁷ Gönnye, Batum Kaleleri'nin beşlüyan zabitleri,⁴⁵⁸ Açıkbaş Meliki olan Giorgi,⁴⁵⁹ Güril meliki Mamya oğlu Giorgi,⁴⁶⁰ Ahıska, Bağdatçık, Kutais, Gönnye ve Batum Kaleleri muhafazasında bulunan yeniçerilerin zabitleri,⁴⁶¹ Kutais Kalesi muhafazasıyla görevli Cebeciler zabiti Ali,⁴⁶² Bağdatçık Kalesi muhafazasında olan cebeciler ağayeri İbrahim ve çorbacı,⁴⁶³ Ardahan kalesi muhafızı cebeciler zabiti Mehmed ve çorbacı,⁴⁶⁴ Kars Beylerbeyi,⁴⁶⁵ Kars Eyaleti Kaleleri'nin gönüllüyan askerleri ağaları ve zabitleri,⁴⁶⁶ Ahıska Kalesi muhafazasındaki topçuların ağa vekili olan Mustafa Çavuş,⁴⁶⁷ Kutais Kalesi muhafazasındaki ağa vekili Mehmed Çorbacı,⁴⁶⁸ Bağdatçık Kalesi muhafazasındaki ağa vekili Ahmed Çorbacı,⁴⁶⁹ Gönnye, Batum, Acara Kaleleri korumasındaki ve kale civarlarındaki kazaların yeniçeri zabitleri.”⁴⁷⁰

⁴⁵² BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/109 (20 B 1131/8 Haziran 1719) .

⁴⁵³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/95 (20 B 1131/8 Haziran 1719) .

⁴⁵⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/46 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁵⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/47 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁵⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/48 (10 B 1131/29 Mayıs 1719); Osmanlılar'ın taşrada istihdam ettikleri ulûfeli ve muvazzaf askerler için kullanılan “gönüllüyan” kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Gönüllü”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, 1996, XIV, 152-54.

⁴⁵⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/49 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁵⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/50 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁵⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/51 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁶⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/52 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁶¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/53 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁶² BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/54 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁶³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/55 (10 B 1131/29 Mayıs 1719); Osmanlı Devleti'nin merkez kuvvetlerinden Acemi ve Yeniçeri ocaklarının bölük veya orta kumandanlarına verilen bir unvan olan “çorbacı” hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Çorbacı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, 1993, VIII, 369-70.

⁴⁶⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/56 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁶⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/64 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁶⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/65 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁶⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/75 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁶⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/76 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁶⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/77 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁴⁷⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/173 (10 Ş 1131/28 Haziran 1719).

Sefer hazırlıklarının tamamlanmasının ardından İshak Paşa Açıkbaş Meliki Giorgi'yi de yanına alarak feodal beylerin direnmelerine rağmen emri altındaki askerlerle Açıkbaş bölgesine giriş yaparak Melik Giorgi'yi tahta oturttu.⁴⁷¹ Lakin aradan birkaç ay geçmeden 1720 yılının ilk aylarında Melik Giorgi'nin asi feodal beyler tarafından öldürüldüğü haberi payitahta ulaştı.⁴⁷² Yaşanan otorite boşluğunda Açıkbaş bölgesi derebeylerinden Zurab Abaşıdze ile Raça bölgesi derebeyi Şoşita, Açıkbaş Bölgesi iktidarını ele geçirdi.⁴⁷³ Bunun üzerine Devlet-i 'Aliyye İshak Paşa'ya vakit kaybetmeden, asiler tarafından öldürülen Açıkbaş Meliki Giorgi'nin yerine oğullarından idareciliğe layık olanı tespit edip payitahta bildirmesi ve bir an önce bölgede nizamın yeniden sağlanmasını isteyen hüküm gönderdi.⁴⁷⁴

2.1.1.4. Aleksandr Dönemi (1717-1752)

İshak Paşa maktul Giorgi'nin oğullarından Aleksandr'ın ismini payitahta bildirdi. Aleksandr 1717 yılından beri İstanbul'da bulunuyordu.⁴⁷⁵ Osmanlı Devleti'nin uygun görmesi üzerine Aleksandr'ın babası müteveffa Giorgi'nin yerine Açıkbaş Meliki olarak atanması sağlandı.⁴⁷⁶ Yeni atanan melikin saltanatına güvenli bir şekilde ulaştırılma görevi de yine İshak Paşa'nın uhdesine verildi. Bu görevi esnasında emrine, Çıldır Eyaleti sancak beyleri, Ahıska, Azgur, Çıldır Kaleleri'nin gönüllüyan neferleri, Çıldır-Kars eyaletinin zeamet ve tımar sahipleri, Kutais ile Bağdatçık Kaleleri'nin odalı⁴⁷⁷ ve yamakları⁴⁷⁸ verildi.⁴⁷⁹ Yeni atanan melikin görev yerine ulaştırılması süreci devam ederken aynı zamanda maktul Melik Giorgi'nin katillerinin kimler olduğuyla ilgili yeni atanan Melik Aleksandr ve öldürülen Giorgi'nin eşi Dodopal ile Dadyan Meliki

⁴⁷¹ Çelebi, 25.

⁴⁷² S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 450; Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, 189.

⁴⁷³ Çelebi, 25.

⁴⁷⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/1022 (20 Ş 1132/27 Haziran 1720).

⁴⁷⁵ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 450.

⁴⁷⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/162 (29 R 1133/27 Şubat 1721).

⁴⁷⁷ Osmanlı askerî teşkilâtında önemli bir yeri bulunan askeri grup olan yeniçerilerin her bir bölüğüne verilen ad olan "Oda" kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Mert Sunar, "Oda", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ek-2, DİB Yayınları, İstanbul 2019.

⁴⁷⁸ Osmanlı askerî teşkilâtında askerî sınıfların yardımcıları veya adaylarını ifade eden "yamak" kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Yamak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2013, XXXXIII, 310-11.

⁴⁷⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/95 (20 R 1133/18 Şubat 1721); Lia Gobadze, "Kral Solomon Döneminde (1752-1784) İmereti Krallığı'nın Osmanlı Devleti İle İlişkileri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2022, 37.

Gabriel'in konuyu aydınlatan arzuhâlleri İstanbul'a ulaştı. Söz konusu arzuhallerin tasvir edildiği arşiv belgesinde Osmanlı Devleti'nin İshak Paşa'dan nasıl bir hareket tarzı izlemesi gerektiği ile ilgili şu bilgiler ifade edilmektedir:

Açıkbaş Meliki olan Giorgi oğlu Aleksandr ve maktul Giorgi'nin zevcesi olan Güril Han kızı Dodopal ve yeni atanan Dadyan Meliki Gabriel tarafından ayrı ayrı üç adet mühürlü arzuhâl gelmiştir. Aleksandr ile Dodopal'ın arzuhâllerinde; Aristad, Zurab ve Bejan adlı üç kişinin, kardeşleri Simon'u gönderip bir gece hile ile Giorgi'yi öldürttüğünü,⁴⁸⁰ daha sonra kardeşlerden Aristad'ın Karsim adlı yerdeki Giorgi'ye ait bir kaleyi zapt edip mal ve eşyalarını gasp ve talan ettirdiğini, Lechumi Sancağı ile Cilaze ve Miklaze Nahiyelerinde olan mülklerini kardeşlerden Bejan'ın aynı şekilde gasp ve talan ettiğini, Zac adlı yerdeki mülklerinin yine Aristad tarafından zapt edildiğinin belirtildiği yazılmaktaydı. Dadyan Meliki Gabriel'in arzuhâlinde ise; Giorgi'nin öldürülmesinden sonra mezkûr kişilerin kendine saldırıp mülklerini yağma ve talan ettiklerini belirttiği ifade edilmekteydi. Melik Gabriel'in aynı arzuhalde, kendisinin Ruh Kalesi yakınlarında Hanna adlı bir kalesi olduğunu ve bu kalesini tahliye ederek Osmanlı Devleti'ne teslim etmek istediğini, bu kalenin bölgedeki diğer kalelerin kilidi mesabesinde olduğunu, Devlet-i 'Aliyye'nin buraya asker yerleştirerek kendilerine yardım etmesini arzuladığını bildirdiği aktarılmaktaydı.⁴⁸¹

Arzuhallerin içeriği belirtildikten sonra aynı belgede İshak Paşa'nın nasıl hareket etmesi gerektiği şu şekilde ifade edilmekteydi:

“Öncelikli olarak emr-i şerîfim gereği Aleksandr'ı Açıkbaş memleketinin idaresine getiresin. Sonra da sana emredildiği üzere Allah'ın yardımıyla adı geçen eşkıyayı kahrı perişan edesin. Gasp ettiği emvâl ve eşyayı ortaya çıkarttırıp sahiplerine teslimi hususlarına itina gösteresin. Eğer zikrolunan Hanna Kalesi'nin Devlet-i 'Aliyye'm tarafından zapt ve içine asker yerleştirilmesi münasip ve bahsedildiği üzere ol havalideki kalelerin kilidi mesabesinde ise zapt edip içine asker yerleştiresin. Velhâsıl, gerek Aleksandr'ın makarr-ı hükûmetine nasb ve tayini ve gerek muhalifinizin kahr u perişan edilmesi ile bu defa ol memleketin gereği gibi nizama kavuşturulması senden matlub-ı padişahânemdir. Bu hususlarda iktizasına göre hareket ve işin nihayete

⁴⁸⁰ Simon'un Giorgi'yi yemeğe davet ettiği ve burada zehirleterek öldürdüğüyle ilgili bir bilgi için bkz. Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, 189.

⁴⁸¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/162 (29 R 1133/27 Şubat 1721).

erdirilmesine kadar uyku ve rahatı terk edesin. Sonra da ol memlekette bu gibi uygunsuz işlere cesaret edecek eşkıyadan bir fert kalmayacak şekilde buraları temizleyesin. Buralara güzelce bir nizam verip saltanat-ı seniyyemin ırz ve namusuna muvafık bir ortam meydana getirmek için gayret sarf etmen için fermân-ı âlişânım sadır olmuştur buyurdum ki.”⁴⁸²

İshak Paşa kendisine gönderilen hükmün gereği emrindeki askerlerle Aleksandr’ı Açıkbaz Melikliği tahtına oturmasına yardım etti. Lakin bölgenin feodal yapısı gereği karışıklıklar bir türlü bitmek bilmiyordu. Yeni Melik Aleksandr’ın yakın bir adamı tarafından gönderilen başka bir arzuhâl bu durumu apaçık ortaya koymaktaydı. Arzuhâlde maktul Açıkbaz Meliki Giorgi’yi katleden asilerin Kartli Hanı tarafından korunduğunu Osmanlı ordusu Açıkbaz bölgesine geldiğinde asilerin Tiflis tarafına kaçtığı, geri döndüğünde ise yeniden bölgeye gelerek karışıklıklar çıkarttığını hatta yeni Melik Aleksandr’ın tahtı bırakarak kaçmasına neden olduklarını belirtiyordu. Arzuhâlin devamında Dadyan Meliki Bejan’ın da yaşanan bu problemlere engel olması gerekirken müdahalede bulunmadığı da ekleniyordu. Payitaht, Çıldır Beylerbeyi olarak bölgede yaşanan problemleri çözme konusunda görevli olduklarını hatırlatarak, İshak Paşa’dan bu problemi çözerek bölgede sükûneti sağlaması ve Aleksandr’ın tahtına geri döndürülmesi için gerekenin yapılmasını istedi.⁴⁸³ Ayrıca Kartli bölgesi idarecilerine maktul Açıkbaz Melik’i Giorgi’yi öldüren, yeni Melik’in görevini yapmasına engel olan ve birçok katliam yapan asilerin himaye edilmesinden vazgeçmeleri gerektiği konusunda uyarıcı bir hüküm gönderdi.⁴⁸⁴ Bu arada maktul Melik Giorgi’nin geride bıraktığı mülkleriyle ilgili de bir problem yaşanıyordu. Maktul Melik’in eşi Açıkbaz sınırları içinde bulunan Cilaze ve Miklaze yerleşim birimindeki mülkleri ve yine buradaki birkaç köyün hayatta iken eşi tarafından kendisine bırakıldığını ve durumu destekleyecek senedin de elinde olduğunu iddia ediyor ve kendisinin de eşinden kalan bu mülkleri senetli bir şekilde küçük yaşta bulunan oğlu Giorgi’ye verdiğini belirtiyordu. Devlet-i ‘Aliyye, İshak Paşa’dan adı geçen mülklerle ilgili iddialar ispatlanabildiği takdirde bu mülklerin tasarrufunu maktul Melik’in küçük yaştaki oğlu Giorgi’ye vermesini istedi.⁴⁸⁵

⁴⁸² BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/162 (29 R 1133/27 Şubat 1721).

⁴⁸³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/167 (10 CA 1133/9 Mart 1721).

⁴⁸⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/209 (10 CA 1133/9 Mart 1721).

⁴⁸⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/208 (10 CA 1133/9 Mart 1721).

Gönderilen son sefer emrinin ardından tekrar hazırlıklara başlayan İshak Paşa'dan istenenler arasında önemli bir ayrıntı dikkati çekmekteydi. Osmanlı Devleti uyguladığı timar, zeamet gibi toprak ve vergi sistemi aracılığıyla hem üretimin sürekliliğini hem de seferler esnasında gerekli olan askerî gücün hazırlanmasını sağlıyordu. Sistemin işleyişini bozacak durumlardan kaçınılması hususunda gereken gayretin gösterilmesine yönelik gönderilen hükümlerle dikkat çekmeye çalışılıyor aksi durumlarda ise yaptırımlar uygulanıyordu.

“Örneğin “timar ve zeamet sahiplerinin ellerindeki dirliklerin alınmasının sebepleri arasında öncelikle sefere katılmama geliyordu. Beylerbeyi tarafından sefer sırasında yoklama yapılır ve katılmayanların kaydı devlet merkezine gönderilirdi. Ayrıca Mâzul (azledilmiş) bir timar sahibi, tekrar timar hakkı elde edebilmek için mülâzemet maksadıyla beylerbeyinin kumandasında sefere iştirak etmek zorundaydı. Hakkını kaybettikten sonraki yedi yıl içinde seferdeki orduya katılmazsa bu kişi sipahiliği kaybeder ve vergiye tâbi basit bir reâyâ haline gelirdi... Bununla birlikte pek çok sipahi, timar gelirlerinin destekleyemeyeceği kadar pahalı ve uzun mesafeli seferlere katılma konusunda isteksiz davranıyordu.”⁴⁸⁶

Bütün bu sebeplerden dolayı Batı Gürcistan tarafına yapılacak sefer için kendisiyle birlikte tayin olunan Kars eyaletindeki zeamet ve timar sahiplerinin yoklamasının İshak Paşa kontrolünde yapılması ve sancak beyleri, timar ve zeamet sahipleri bizzat sefere katılmaları konusunda uyarılıyor, bizzat sefere katılmayıp bedel göndermelerinin önüne geçilmek isteniyordu.⁴⁸⁷ Buna mukabil sefere katılmalarına rağmen katılmamış gibi gösterilen zeamet sahiplerinin ellerinden alınan mülkleri de daha sonra durum tespit edildiğinde iade ediliyordu.⁴⁸⁸

Kars eyaletindeki zeamet ve timar sahiplerinin yoklamaları yapıldıktan sonra İshak Paşa'nın maiyetinde görevlendirilen Kars eyaletindeki kalelerde buluna gönüllüyan askerlerinin koordinasyonunu sağlamak görevi Kars Beylerbeyine verildi.⁴⁸⁹ Kars Eyaleti askerleriyle birlikte Bağdatçık ve Kutais Kalesi'nde bulunan topçular, cebeciler, Gönve ve Batum Kaleleri'nde bulunan yeniçeri yamakları, ⁴⁹⁰ İmerhev

⁴⁸⁶İnalçık, “Timar”, 171-72; Afyoncu, “Zeâmet”, 162.

⁴⁸⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/348 (20 B 1133/17 Mayıs 1721).

⁴⁸⁸ Ardahan-ı Küçük sancağının Kuzey nahiyesi eshab-ı zeametinden Süleyman nam kimse Gürcistan Seferi'nde mevcut olduğu halde na-mevcut gösterilerek zeametinin uhdesinden refi muvafık-ı hakkaniyet olmadığından iade ve ibkası hakkında Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'nın arzı mucibince iadeten tevcih ve ihsan olunduğuna dair berat için bkz. BOA. İE.AS. 65/5913 (10 C 1134/28 Mart 1722).

⁴⁸⁹ BOA. C.MTZ. 20/965 (29 B 1133/26 Mayıs 1721).

⁴⁹⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/365-371 (30 B 1133/27 Mayıs 1721).

Sancağı beyi Abdulgafur, Maçahel Sancağı beyi Salih ve Satlil Sancağı beyi de İshak Paşa'nın emri altında Açıkbaş bölgesine yapılacak sefere katılacaktı.⁴⁹¹ Özellikle Açıkbaş bölgesine yakın mevkide bulunan Ahıska, Hertvis gibi yerleşim yerlerinde bulunan bazı beyler ve ileri gelenler Açıkbaş bölgesi halkı ile yakın münasebetleri olmasından dolayı istihbarî bilgi alabilmek maksadıyla yaptıkları görüşmelerinde yalan haber getirebileceklerinin göz önünde bulundurulması konusunda İshak Paşa uyarıldı. Eğer bölgeyle ilgili verdikleri haberlerin yalan olduğu tespit edilirse bu kimseler en yakın kaleye hapsedilip isimleri “dergâh-ı âli kapıcı başlarından Süleyman Ağa” tarafından payitahta bildirilecekti.⁴⁹² Yapılan hazırlıkların tamamlanmasının ardından Açıkbaş bölgesinin siyasi-sosyal düzenini bozan derebeyleri etkisiz hale getirilerek Melik Aleksandr İshak Paşa vasıtasıyla idareyi yeniden ele aldı.

18. yüzyıl başında Doğu Gürcistan İran hâkimiyetindeydi. Doğu Gürcistan'daki Kartli ve Kaheti toprakları İran'a bağlı Gürcü krallar tarafından idare ediliyordu. İran'da yaşanan ihtilalin ardından meydana gelen otorite boşluğundan faydalanan İran'a bağlı Tiflis Hanı'nın itaatten ayrılıp bölgede karışıklık çıkardığı ve Müslümanlara zulmederek onları katlettiği haberi Osmanlı Devleti'ne ulaştı. Bunun üzerine durumu araştırmak üzere Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa, 1722 Ağustos ayında Tiflis taraflarına çuhadarını gönderdi. Yapılan tahkikat neticesinde, Tiflis Han'ı ile ilgili gelen bilgilerin doğru olduğu payitahta bildirildi. Bu durum Osmanlı Devleti tarafından müzakere olunarak neticede Tiflis'in fethedilmesine karar verildi. İshak Paşa'nın da eyalet askerleriyle dâhil olacağı Tiflis üzerine gidecek ordunun başına serasker olarak Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa atandı.⁴⁹³

Osmanlı Devleti'nin askeri harekâta karar vermesinin ardından, harekâtın birinci önceliği olan ordunun oluşturulmasına başlandı. Askeri harekât için görevlendirilen ordu, Çıldır, Erzurum, Kars vb. bölge eyaletlerinin askerlerinden oluşuyordu.⁴⁹⁴ Sefer için görevlendirilen İshak Paşa'nın emri altında bulunan Çıldır Eyaleti askerleri içerisinde Açıkbaş bölgesindeki Bağdatçık Kalesi'nin gönüllü askerleri de

⁴⁹¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/466-468 (10 L 1133/4 Ağustos 1721).

⁴⁹² BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/372 (30 B 1133/27 Mayıs 1721).

⁴⁹³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, “XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XII, 513-16; BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1325 (10 M 1135/21 Ekim 1722).

⁴⁹⁴ Târih-i Râşid ve Zeyli, 1331. Tiflis Seferi'nin detayları “İshak Paşa'nın Tiflis Beylerbeyliği” başlığı altında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

bulunuyordu.⁴⁹⁵ Ayrıca Açıkbaş Meliki olarak atanan müteveffa Melik Giorgi'nin oğlu Aleksandr'a sefer için görevlendirildiğine dair hükümler gönderildi.⁴⁹⁶ Yazılan hükümlerde hem askerleriyle hem de Açıkbaş bölgesi derebeyleriyle birlikte İshak Paşa'nın emri altında Tiflis'in fethi için harekete geçen orduya katılmaları isteniyordu.⁴⁹⁷ Erzurum Valisi İbrahim Paşa komutasındaki ordu 23-24 Haziran 1723 tarihinde Tiflis'i savaşırsız bir şekilde fethetti ve burada Tiflis Eyaleti kuruldu.⁴⁹⁸ Tiflis Eyaleti fethin ardından İbrahim Paşa, Ahmed Paşa ve Recep Paşa tarafından idare edildi. Osmanlı Devleti 14 Haziran 1725 tarihinde, bölgeyi tanımasından dolayı Çıldır Beylerbeyliği uhdesinde olmak üzere İshak Paşa'yı Tiflis beylerbeyi olarak atadı. Osmanlı Devleti bu payeye ek olarak İshak Paşa'ya vezir rütbesi de verdi.⁴⁹⁹

Osmanlı Devleti 1712 yılında Açıkbaş bölgesi Tavadlarından Abaşıdze ve ona tabi Bekül Huses'in Açıkbaş bölgesinde kargaşaya neden olduklarından dolayı sürülmelerine ve mülklerinin ellerinden alınmasına karar vermişti. Elllerinden alınan mülklerin, Kutais ve Bağdatçık Kaleleri'ni onarmaları, ticaret yollarının güvenliğini sağlamaları şartıyla Açıkbaş Tavadlarından Abaşıdze Zurab ve kardeşi Simon'a verilmesini kararlaştırmıştı. Bu kararın uygulanması için ise İshak Paşa görevlendirmişti.⁵⁰⁰ İshak Paşa'nın 1725 yılında payitahta yazdığı arzuhâlde; aradan geçen zaman diliminde Abaşıdze Zurab'ın vazifesini layıkıyla yerine getirdiği bu sebeple Açıkbaş bölgesinde ki Bağdatçık ve Kutais Kaleleri'nin ve yollarının emniyetini sağlamak şartıyla önceki görevinin tekrar Abaşıdze Zurab'a verilmesini talep etmekteydi.⁵⁰¹ Osmanlı Devleti, Çıldır ve Tiflis eyaletlerinin idaresini elinde bulunduran vezir İshak Paşa'ya gönderdiği yazıda söz konusu şartları yerine getirmesi şartıyla adı geçen mülklerin yeniden Abaşıdze Zurab'a verilmesini onaylamaktaydı.⁵⁰²

Kafkasya bölgesine yönelik askeri faaliyetler devam ederken hem Gürcistan kıyılarının güvenliğini sağlamak hem de Güney Kafkasya bölgesine erzak ve mühimmat

⁴⁹⁵ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1375 (10 S 1135/21 Kasım 1722).

⁴⁹⁶ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1341 (10 M 1135/21 Ekim 1722).

⁴⁹⁷ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1376 (10 S 1135/20 Kasım 1722).

⁴⁹⁸ Gümüş, Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti, 918.

⁴⁹⁹ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, 1367; Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tercihâtı (1717-1730)*, 151.

⁵⁰⁰ BOA.A{DVNS.MHM.d., 119/942 (10 B 1124/13 Ağustos 1712); BOA. AE. SAMD. III 141/13665 (13 S 1124/22 Mart 1712).

⁵⁰¹ BOA. AE. SAMD.III 10/886 (28 M 1138/6 Ekim 1725).

⁵⁰² BOA.A{DVNS.MHM.d., 133/54 (29 S 1135/6 Kasım 1725); BOA. AE.SAMD.III 10/886 (28 S 1138/5 Kasım 1725).

sevkiyatını güvence altına almak maksadıyla Karadeniz sahilinde daha önce var olan kalelerin tahkimatı için harekete geçildi. Bu maksatla yeniden inşa edilmesi kararlaştırılan kalelerden birisi Faş Kalesi idi.⁵⁰³ İshak Paşa'ya gönderilen bir hüküm kaydında; Faş Kalesi'nin tahkimatı için gereken işçi ve malzeme tedariki hususunda gereken yardımı yapması, bu maksatla bölgedeki nüfuz ve itibarını kullanması isteniyordu.⁵⁰⁴ Ayrıca Açıkbaz Meliki Aleksandr'a gönderilen hüküm kaydında da Faş Kalesi inşaatı için gerekli malzeme ile işçilerin tedariki için yardımcı olunması istenmekteydi.⁵⁰⁵ Böylece 1723 yılında başlanan inşaat 1729 yılında tamamlandı.⁵⁰⁶

Hem Doğu Gürcistan'a hem de Güney Kafkasya'ya yönelik Osmanlı Devleti'nin siyasi faaliyetleri sürerken Karadeniz sahilinde devam eden stratejik kaleler zincirinin tamamlayıcı ögesi olan Karadeniz sahilini Kafkasya'nın içlerine bağlayan yolların bakımı ve onarımı meselesi de hayli önemi haiz bir mesele olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bu mana da Açıkbaz Meliki Aleksandr'a 1727 yılında gönderilen bir hüküm kaydında Karadeniz sahilinde yapımı devam eden Faş Kalesi'nin tamirinin bir an önce bitirilmesi için yardımda bulunması gerektiği hatırlatılıyordu. Ardından da sahilden Tiflis'e kadar devam eden yolun gidiş geliş imkân verecek şekilde temizlenmesi, bu sebeple yolun Açıkbaz bölgesi sınırları içerisinde kalan kısmının temizlenmesi için gerekli olan mühimmat ve işçilerin bir an önce tedarik edilmesi isteniyordu.⁵⁰⁷

Osmanlı'nın Tiflis'i fethi sonrası devlete itaat eden Tiflis (Kartli) Kralı Vahtang Han⁵⁰⁸ daha sonraki süreçte itaatten ayrılarak ailesiyle birlikte Raça yoluyla Çerkezistan üzerinden Rusya'ya gitti.⁵⁰⁹ Açıkbaz Meliki Aleksandr tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen mektupta; Vahtang'ın Tiflis'ten Rusya'ya kaçmasından sonra oğlu Şehnavaz'ın bir miktar Rus askeriyle Çerkezistan'a yakın Oset diye bilinen bir köye gelip burada Tiflis, Dadyan, Güril, Kutais, Bağdatçık, Faş ve Sohum Kaleleri'ni ele geçirmek için bazı kimselerle görüşmeler yaptığını bildirdi. Osmanlı Devleti İshak Paşa'dan haberin doğruluğunu araştırmasını istedi. Eğer haber doğru ise İshak Paşa'ya

⁵⁰³ Cengiz Fedakâr, “Kafkasya’da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 2017, 166.

⁵⁰⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 132/162 (20 ZE 1136/10 Ağustos 1724).

⁵⁰⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 133/68 (10 RA 1138/16 Kasım 1725).

⁵⁰⁶ Mustafa Aydın, “Faş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2020, EK-1, 444.

⁵⁰⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/500 (10 ZE 1139/29 Haziran 1727).

⁵⁰⁸ Gümüş, “Tiflis’te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti”, 919.

⁵⁰⁹ Berdzenişvili ve Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 268.

Trabzon Valisi ile haberleşip Açıkbâş Meliki Aleksandr'a yeterince askerle yardım edilmesini emretti. Düşman üzerine yürümeden evvela daha önce Gori Sancağı'na bağlı olan fakat sonradan Tiflis toprağına dâhil edilmiş olan Karakalkan nahiyesinde bulunan asilerin cezalandırılması için oğlu Yusuf Beyi hazır bekletmesi istendi. Ardından Çerkezistan tarafında bulunan düşman harekete geçtiğinde derhal o tarafa asker gönderilmesi istendi.⁵¹⁰ İçeriğı tamamen aynı bir yazı Trabzon Beylerbeyi Vezir Abdurrahman Paşa'ya,⁵¹¹ Gönve sancakbeyine, Faş muhafızı Ali Bey'e, Faş kadısına ve kale muhafızlarına da gönderilmişti.⁵¹² Yine yazının bir sureti Sohum kadısına, bina eminine ve zabitanına da yazılmıştı.⁵¹³

Açıkbâş Meliki Aleksandr ile bölgedeki derebeyler arasında bölgenin feodal yapısı gereğı sık sık çatışmalar yaşanırđı. Feodal ailelerin iktidarı ele geçirme girişimlerine karşın Melik Aleksandr ise Osmanlı Devleti'ne güvenmek gerektiğini biliyordu.⁵¹⁴ Örneğın;1729 yılının sonlarında Açıkbâş Meliki Aleksandr payitahta gönderdiği mektupta kendisine tabi olan derebeylerinden Vahuşti ve Zurab Abaşıdze kardeşlerin Ruslarla temasa geçtiğini, Ruslardan elde ettikleri destekle Açıkbâş bölgesindeki Müslim ve gayri müslim birçok kimseyi ya katlettiklerini ya da esir edip mallarını da gasp ettiklerini haber verdi. Mektubun devamında ise üzerlerine gidilip sığındıkları Şehriban Kalesi zapt edilmiş ise de adı geçen asilerin Tiflis tarafına firar ettiklerini bildirdi.⁵¹⁵ Bunun üzerine Osmanlı Devleti Tiflis Beylerbeyi İshak Paşa'dan Vahuşti ve Zurab Abaşıdze kardeşlerin yakalanarak cezalandırılmalarını istedi.⁵¹⁶ Bu vazifeyi icra ederken Şavşat, Kutais, Bağdatçık ve Şehriban Kaleleri'nde bulunan topçu,⁵¹⁷ yeniçeri⁵¹⁸ ve cebeci askerleri⁵¹⁹ İshak Paşa'nın emrine verildi. Ayrıca Tiflis Muhafızı Vezir İshak Paşa'ya Osmanlı Devleti'ne bağlılık ve sadakatini ispat etmiş olan Açıkbâş Meliki Aleksandr'ın eskiden beri mutasarrıf olduğı emlak ve reayasına

⁵¹⁰ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/1085(20 N 1141/19 Nisan 1729).

⁵¹¹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/1086(20 N 1141/19 Nisan 1729).

⁵¹² BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/1087(10 N 1141/9 Nisan 1729).

⁵¹³ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/1088(10 N 1141/9 Nisan 1729).

⁵¹⁴ Çelebi, 27.

⁵¹⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/46 (10 CA 1142/1 Aralık 1729).

⁵¹⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/45 (10 CA 1142/1 Aralık 1729).

⁵¹⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/48 (10 CA 1142/1 Aralık 1729).

⁵¹⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/49 (10 CA 1142/1 Aralık 1729).

⁵¹⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/50 (10 CA 1142/1 Aralık 1729).

kimsenin müdahale ettirilmemesi gerektiği bildirildi.⁵²⁰ Açıkbaş Melikine de yaptığı hizmetlerden dolayı tayin olunan mübaşir vasıtasıyla hediyeler gönderildi.⁵²¹

Tiflis'teki Osmanlı hâkimiyeti 17 Eylül 1734'te sona erdi. 6 Ekim 1735'te ise şehri Nadir Şah ele geçirdi.⁵²² Bu tarihten sonra Çıldır Eyaletine dönen İshak Paşa Tiflis beylerbeyi iken kendi yerine Çıldır Eyaletini idare eden oğlu Yusuf Paşa'nın beylerbeyi olarak devam etmesini talep etti.⁵²³ Talebin kabul edilmesiyle Yusuf Paşa yurtluk ocaklık olarak Çıldır Eyaletini yönetmeye devam etti.⁵²⁴ Osmanlı Devleti, Yusuf Paşa'nın beylerbeyi olmasından sonra da Açıkbaş Melikliğiyle ilişkilerini Çıldır Eyaleti üzerinden devam ettirdi. Yusuf Paşa döneminde de daha önce Açıkbaş Meliki Aleksandr'a karşı birçok kez isyan eden Zurab Abaşidze tekrar bölgedeki derebeyleriyle anlaşarak 1740 yılında harekete geçti. 1741 yılında ise Yusuf Paşa Aleksandr'a karşı başlatılan harekete destek verdi. Neticede Aleksandr tahtı bırakıp kaçmak zorunda kaldı. Tahta üvey kardeşi VII. Giorgi çıktı.⁵²⁵ Daha sonra İran Şahı'nın da araya girmesiyle Osmanlı Devleti Aleksandr'ı tekrar Açıkbaş Melikliğine getirdi.⁵²⁶ Yusuf Paşa'nın 1744 yılında vefatından sonra beylerbeyliği esnasında en büyük yardımcısı olan babası Vezir İshak Paşa yeniden Çıldır beylerbeyi olarak atandı.⁵²⁷ 1746 yılında derebeyleri Aleksandr'ı tahttan indirmek için tekrar harekete geçerek kardeşi Mamuka'yı tahtta çıkardılar fakat İshak Paşa'nın müdahalesiyle taht tekrar Aleksandr'ın oldu. İshak Paşa vefat ettiğinde Aleksandr Açıkbaş bölgesini idare etmeye devam ediyordu.⁵²⁸ İshak Paşa'nın vefatı sonrası Çıldır beylerbeyi olarak atanan oğlu Hacı Ahmed Paşa'nın, babasının Batı Gürcistan'da yürüttüğü denge politikasını devam ettiremediği ve bu sebeple bölgede karışıklıklara neden olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁹ Özellikle Aleksandr'ın vefatı sonrası 1752 yılında Açıkbaş Meliki olan I.Solomon döneminde problemlerin had safhaya ulaştığı bunun neticesi olarak Osmanlı Devleti'nin, problemlerin kaynağı olarak

⁵²⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/47 (10 CA 1142/1 Aralık 1729).

⁵²¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/45 (10 CA 1142/1 Aralık 1729).

⁵²² Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı ve Safevi Hâkimiyetlerinde Tiflis (XVII. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (21), 2009, 33.

⁵²³ BOA.C.DH. 95/4707 (21 CA 1148/9 Ekim 1735).

⁵²⁴ Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 175.

⁵²⁵ Çelebi, *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihi*, 28-29.

⁵²⁶ BOA. HAT. 5/176 (29 Z 1154/7 Mart 1742).

⁵²⁷ Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, 195.

⁵²⁸ Çelebi, 29.

⁵²⁹ Ahmed Vâsıf Efendi, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehasinü'l Âsar ve Haka'ikül-Ahbar'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, (Haz. Nevzat Sağlam), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 187-188.

gördüğü Hacı Ahmed Paşa'yı idam ettiği kaynaklar tarafından bize aktarılmaktadır.⁵³⁰ Yaşanan bu hadiseler İshak Paşa'nın Osmanlı-Gürcü ilişkileri açısından yaşadığı dönem itibariyle önemli bir denge unsuru olduğunu bize göstermektedir.

2.1.2. Güril Melikliği ile ilişkileri

Batı Gürcistan'da Çoruh Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerde Gürcü kaynaklarda Guria Osmanlı kaynaklarında ise Güril olarak adlandırılan Güril Melikliği bulunmaktaydı.⁵³¹ Güril Melikliği, Kuzeyde Rion Nehri ve Dadyan Melikliği, doğuda Acara-Guria Geçidi ve Samshe Bölgesi, güneyde ise Çoruh Nehri ile çevrelenmekteydi.⁵³² Güril Melikliğinin merkezi Natanebi ve Bjuji Irmakları arasında kurulmuş bulunan Ozurgeti yerleşim birimiydi.⁵³³

İstanbul'un fethi sonrası Karadeniz hâkimiyetini tamamlayabilmek amacıyla başlayan fetih faaliyetleri II. Bayezid (ö.1512) döneminde yoğunlaştırılarak Gürcistan sınırlarına kadar Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişlemesi neticesini verdi.⁵³⁴ Gürcistan bölgesine yönelik fetih faaliyetlerini uzun bir dönem Trabzon sancakbeyi görevinde bulunan Şehzade Selim idare ediyordu.⁵³⁵ Bu fetih faaliyetlerinden biri olan İmereti bölgesinin başkenti Kutais'e ⁵³⁶ giderken Osmanlı ordusunun Hopa yolunu kullanarak Acara-Güril üzerinden bölgeye ulaştığı kaynaklarda geçmektedir. Bu sefer neticesinde Osmanlı hâkimiyeti, Karadeniz kıyılarının ötesine geçerek Batı Gürcistan içlerine kadar ulaşmış oldu.⁵³⁷ Osmanlı hâkimiyetinin Doğu Karadeniz kıyılarına Şehzade Selim'in fetih faaliyetlerine başlamasından uzun zaman önce ulaştığıyla ilgili

⁵³⁰ İshak Paşa sonrası Çıldır Beylerbeyi Hacı Ahmed Paşa ile Açıkbaz Meliki arasında yaşanan ve neticede Paşa'nın idamına sebep olan hadiseleri Gürcü kaynaklarını da kullanarak aktaran bir çalışma için bkz. Lia Gobadze, "Kral Solomon Döneminde (1752-1784) İmereti Krallığı'nın Osmanlı Devleti İle İlişkileri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa 2022, 101-111.

⁵³¹ Guria'nın Osmanlı belgelerinde Güril olarak geçtiği hususunda bkz. BOA. A.DVN. MHM. 6/21; Mirza Bala, "Gürcistan", 841; Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 50; S. Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 6.

⁵³² Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 50; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 442.

⁵³³ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 442.

⁵³⁴ Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi)*, 241; İbn Kemal, *Tevârih-i 'Âl-i Osman VII. Defter*, 465-68.

⁵³⁵ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 51.

⁵³⁶ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 54-56.

⁵³⁷ Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzâdelik Dönemi (1487-1512)"; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 88-92; Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 42; Karamanlı, "Gürcistan", 314; İbn Kemal, *Tevârih-i 'Âl-i Osman VIII. Defter*, (Ed. Ahmet Uğur), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, 272-75; Berdzenişvili ve Canaşıa, *Gürcüstan Tarihi*, 226.

bazı bilgiler o dönemde yazılmış bir Bizans kaynağı yoluyla bize ulaşmaktadır. Söz konusu kaynak, Bizans tarihçilerinden Dukas'a aittir. İlgili eserde Osmanlı hâkimiyetinin Doğu Karadeniz kıyılarına İstanbul'un fethinden önce ulaştığını şu şekilde ifade edilmektedir:

“Padişah, İstanbul'un fethi sonrası fevkalâde büyük bir alayla ve muzaffer olarak, eski başkent Edirne'ye girdi. Orada yakın ve uzak yerlerden gelmiş olan Hristiyan Bey ve krallar görünüyordu. Bu krallar ve beyler arasında bulunan Trabzon hükümetine ve Karadeniz taraflarında oturanlara, her sene hediyelerle İstanbul'a gelip, arz-ı tazimat eylemelerini ve tayin olunan haracı takdim etmelerini emretti.”⁵³⁸

Metinde geçen “Karadeniz taraflarında oturanlara” ifadesini Kırzioğlu, “Gürel, Megrel ve Abaza” memleketleri olarak anlamaktadır. Zira ona göre Doğu Karadeniz kıyıları II. Murad'ın saltanatının son yıllarında veya II. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında itaat altına alınmıştı.⁵³⁹

Yavuz Sultan Selim'in döneminde yapılan Çaldıran Seferi'nin ardından dönüş yolunda, 14 Temmuz 1514 tarihinde Erzincan Eyaleti kuruldu. Bu eyaletin idarî alanına, Batı Gürcistan'da bulunan ve Osmanlı'ya tabi olan prensliklerden biri olan Güril Prensliğini de kontrol eden Trabzon Sancağı da dâhil edilmişti.⁵⁴⁰ Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan 29 Zilhicce 920/14 Şubat 1515 tarihli bir belgeye göre Güril hükümdarı Osmanlı Devleti'ne vergi vermektedir. Söz konusu vergiyi tahsil için Osmanlı Trabzon Eyaletinden Ağacukoğlu Yakupşâh adlı bir ehl-i zimmîyi görevlendirmişti.⁵⁴¹

Kanunî döneminin ilk yıllarında Gürcistan'ın genel durumuna bakıldığında, babasının döneminde Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Doğu Gürcistan toprakları İran'ın denetimine girdiği, fakat Güril'in de dâhil olduğu Batı Gürcistan toprakları ise Osmanlı idaresinde kalmaya devam görülmektedir.⁵⁴² Bu dönem genel tabiatı itibarıyla Gürcü prenslikleri arasındaki iktidar çatışmalarının devam ettiği görülmektedir. 1546 yılında Osmanlılara karşı İran Devleti ile ittifak kuran İmereti hâkimi Bagrat, diğer iki güçlü prenslik olan Dadyan ve Güril beylerini de kendi hâkimiyet alanına katmaya

⁵³⁸ Dukas, *Bizans Tarihi*, (Çev. Viladimir Mirmiroğlu), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1956, 194.

⁵³⁹ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 1-2.

⁵⁴⁰ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 119; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 271-74; D. Aydın, 40.

⁵⁴¹ BOA.TS.MA.e, 757/85 (29 Z 920/14 Şubat 1515).

⁵⁴² Emin Ünsal, 45.

çalışıyordu. Buna karşın Güril ve Dadyan beyleri ise Osmanlı'dan yardım talep etti. Yardım maksadıyla bölgeye gelen Osmanlı Devleti'nin Güril topraklarının önemli yerleşim merkezlerinden olan Batum ve Gönnye'ye yerleştiği ifade edilmektedir.⁵⁴³ Kanunî Sultan Süleyman döneminde uzun müddet devam eden doğu seferlerinin ardından İran ile 29 Mayıs 1555'te Amasya Antlaşması imzalandı. Kafkasya bölgesi için iki devletin sınırlarının belirlendiği anlaşmaya göre Doğu Gürcistan ve Ahıska bölgesi İran'da kaldı. Güril toprakları da dâhil olmak üzere Batı Gürcistan ise kısa bir süre Safevilere bağlanmışsa da bu antlaşmayla tekrar Osmanlı Devleti'ne tabi oldu.⁵⁴⁴

Güril Melikleri'nin vefatlarının sonrasında tasarruflarında bulunan mülkleri itaatlerini devam ettirmeleri şartıyla aileden birine verilirdi.⁵⁴⁵ 1564 yılında vefat eden Güril Meliki Rüstem'in vefatı sonrası Erzurum Beylerbeyi Sinan Paşa'nın arzı üzerine devlet tarafından Güril Melikliği müteveffa Melikin oğlu Giorgi'ye tevcih edildi ve Giorgi'den bir adamını payitahta gönderip saltanat beratını alması istendi.⁵⁴⁶ Melikliğin Giorgi'ye tevcihinin ardından yazılan mühimme kaydında İslam dinini seçen Giorgi'nin kardeşi Keyhüsrev'e tasarrufunda bulunan iki kale ve 550 hanelik 38 köy 600 bin akçe vergi vermek şartıyla sancak olmak üzere verildi.⁵⁴⁷ Ayrıca vefat eden Melik Rüstem'in yerine atanan oğlu Giorgi'ye ve diğer oğlu Keyhüsrev'e gönderilen başka bir hükümde, tasarrufları altında bulunan mülklerinin muhafazasında bulunmaları ve İran'la imzalanan Amasya Antlaşması gereği sulhun devam ettiği ve buna aykırı davranışlardan kaçınmaları emredilmekteydi.⁵⁴⁸

İran ile devam eden yirmi üç yıllık sulhun ardından 1578 yılında Osmanlı-İran savaşları yeniden başladı. Savaş öncesinde Osmanlı Devleti Batı Gürcistan meliklerinden her birine gönderdiği gibi Güril Melikine de hükümler göndererek, şark seferine serdar tayin olunan Lala Mustafa Paşa Erzurum'a geldiğinde “mürettep ve mükemmel askerin ile ordusuna iltihak edip hizmette bulunması” gerektiği emredildi.⁵⁴⁹ Bunun üzerine Güril Meliki sefer için yola çıkan ordunun konakladığı Erzurum'a,

⁵⁴³ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 64; Berdzenişvili ve Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, 228.

⁵⁴⁴ Suraiya Faroqi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris, London 2004, 185; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 245; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808, Cambridge University Press, 1976, 109; S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 447.

⁵⁴⁵ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 443.

⁵⁴⁶ BOA.A{DVNS.MHM.d., 6/21(9 M 972/17 Ağustos 1564).

⁵⁴⁷ BOA.A{DVNS.MHM.d., 6/247(8 RA 972/14 Ekim 1564).

⁵⁴⁸ BOA.A{DVNS.MHM.d., 6/936(24 Ş 972/27 Mart 1565).

⁵⁴⁹ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 32/195 (8 M 986/17 Mart 1578).

adamlarını göndererek Osmanlı Devleti'ne hizmete hazır olduğunu bildirdi.⁵⁵⁰ Daha sonraki süreçte Güril Melikin Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'ya yönelik seferlerine bizzat iştirak ettiği görülmektedir.⁵⁵¹

Çıldır Eyaletinin kuruluşu sonrası XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Safevî Devleti'nin Gürcistan coğrafyası üzerinde kurduğu baskıdan ve İran'ın Bağdat'ı ele geçirmesinden etkilenen Güril Melikliğinin de dâhil olduğu Batı Gürcistan beyleri İran'a tabi olmuşlardı.⁵⁵² Güril bölgesinin tabi olmasıyla Safevîlerin nüfuz alanı Trabzon Eyaleti'nin sınırlarına kadar dayandı. Bunun üzerine Çıldır Beylerbeyi Sefer Paşa'nın Safevîlerin nüfuz sahasının Gürcistan'ın tamamına yayıldığı bu sebeple "Donanma-yı Hümâyun ol tarafda muhafaza ve Dadyan ve Güril vilâyetlerini ğaret (yağma) etmek lazımdır" şeklinde Osmanlı Devleti'ne yaptığı bilgilendirmeden sonra Osmanlı Devleti bölgede savunma tedbirleri aldı.⁵⁵³ Güril Meliki Keyhüsrev IV. Murad (ö.1049/1640) tarafından icra edilen Revan Seferi sırasında 1635 yılının Haziran ayında Osmanlı ordugâhına hediyelerini ve birikmiş vergi borcunu elçileri vasıtasıyla göndererek itaatini arz etti.⁵⁵⁴ Batı Gürcistan'da bulunan Gürcü beylerin Safevîlere tabiiyeti İran Şahı I.Abbas'ın vefatıyla azalmaya başlamıştı. Fakat tekrar Osmanlı'ya tabi oluşları IV. Murad döneminde gerçekleşen İran seferleri sonrası yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile mümkün olabildi.⁵⁵⁵ Osmanlı Devleti Güril Melikleri'nin sadakatine ve vergilerini zamanında ödemelerine karşılık hem bölge halkının hem de ticaret için bölgeye gelenlerin can ve mal güvenliğine halel gelmemesi için müdahalede bulunuyordu.⁵⁵⁶

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Batı cephesinde baş etmek zorunda kaldığı savaşlar Gürcistan bölgesinde otorite boşluğuna sebebiyet verdi. Bu süreç hem Batı Gürcistan'da Osmanlı'ya tabi prensliklerin aralarında öteden beri süregelen çatışmaların hem de bölgede toplumu derinden sarsan tedhiş faaliyetlerinin

⁵⁵⁰ Çetin Sungur, *Rahimizade İbrahim Harimi Çavuş'un 'Zafername-i Sultan Murad Han' Adlı Eserinin Transkripsiyonu-Metin Bölümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 1998, 13-14; Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 92.

⁵⁵¹ BOA. A { DVNS.MHM.d, 44/131 (9 R 990/3 Mayıs 1582).

⁵⁵² Orhan Kılıç, "Gürcü Prensliklerden Gürcü Melikliklere: Batı Kafkasya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi ve Sonrasındaki İdarî Değişim Süreci", 81.

⁵⁵³ Na'îmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, (Haz. Mehmet İpşirli), (2.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, III, 787.

⁵⁵⁴ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 443.

⁵⁵⁵ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 124.

⁵⁵⁶ BOA.A {DVNS.MHM.d., 92/195 (20 Z 1067/29 Eylül 1657).

artmasına neden oldu.⁵⁵⁷ 1661 yılında Osmanlı'ya tabi olan Açıkbâş bölgesinde yaşanan hadiseleri Çıldır Beylerbeyi Rüstem Paşa'nın payitahta gönderdiği raporlar aracılığıyla takip eden Osmanlı Devleti, Alman İmparatorluğu ile savaşta bulunduğundan dolayı bölgeye direkt müdahalede bulunmadı. Osmanlı Devleti 1663 yılında Güril Meliki Dimitri'yi Açıkbâş bölgesine göndererek bölgeyi yeniden Osmanlı lehine kontrol altına aldı. Bölgedeki karışıklıkların devam etmesi üzerine 1668 yılında Açıkbâş bölgesine gönderilen Çıldır Beylerbeyi Arslan Paşa'nın oğlu, Yusuf Paşa Vahtang Çaçanaşvili'yi tahta çıkardı. Güril meliki ise aynı yıl bölgeye tekrar girerek Vahtang'ı katledip kendisine sığınmış bulunan sâbık Açıkbâş Meliki Dimitri V. Bagrat'ı yeniden yönetime getirdi.⁵⁵⁸

Çıldır Eyaleti'nin Gürcistan sınırında kurulmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin diğer eyalet valilerinden farklı olmak üzere Çıldır Eyaletini idare eden beylerbeylerinden beklentileri vardı. Bu beklentilerden birisi Gürcistan coğrafyasının doğu kısmına nazaran genellikle Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Batı Gürcistan bölgesinde bulunan Meliklikler arasında yaşanan çatışmaları önlemek, sınır anlaşmazlıklarını çözmekti. 1673 yılında Güril Meliki'nin Devlet-i Aliyye'ye gönderdiği arzuhâlde atalarından kalma arazisine Açıkbâş Meliki tarafından müdahale edildiğini bildiriyordu. Bu arzuhal üzerine Osmanlı Devleti tarafların Divan-ı Çıldır'da⁵⁵⁹ yargılanmasını emretti. Yargılama sonucunda arazinin Güril Melikine ait olduğu tespit edildi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti söz konusu mülklere tasallut eden Açıkbâş Meliki'nin buradan çıkarılmasına, Güril Melikin mülkü olduğuna dair verilen ve zayi olduğu bildirilen mülk senedinin yenilenip Güril Meliki'ne verilmesine karar verdi.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Orhan Kılıç, "Gürcü Prensliklerden Gürcü Melikliklere: Batı Kafkasya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi ve Sonrasındaki İdarî Değişim Süreci", 82; Berdzenişvili ve Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, 259.

⁵⁵⁸ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 448.

⁵⁵⁹ Osmanlı taşra teşkilatının en kıdemli yöneticisi olan "Beylerbeyinin eyâlet merkezindeki konağında, merkezdeki Dîvân-ı Hümâyûn'un küçük bir örneği olan ve eyâlet meselelerinin görüşüldüğü Paşa Divanı adında bir divan toplardı. Burada asayiş bozan meseleler görüşülür ve bir takım suçların muhakemesi yapılırdı bkz.Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyaletler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy 6, Güz 2008, 28; Ayrıca Dîvân-ı Hümâyûn ile Paşa Divanının bir karşılaştırması için bkz.Abdullah Vefa Karataş, "Dîvân-ı Hümâyûn İle Paşa Dîvanı'nın Karşılaştırılması - Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı Örneği-", *Adalet Dergisi*, (62-63), 2019, 235-64.

⁵⁶⁰ BOA. AE.SMMD.IV, 20/2218 (10 R 1084/25 Temmuz 1673).

2.1.2.1. III. Mamya Dönemi (1696-1715)

İshak Paşa'nın beylerbeyi olduğu 1695 yılında Güril Melikliği III. Mamya tarafından yönetiliyordu.⁵⁶¹ İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak atandığı tarihten itibaren üstesinden gelmesi gereken ilk problem uzun zamandır devleti uğraştıran Arçil ve Giorgi adlı iki derebeyinin ortadan kaldırılmasıydı. Yukarıda da zikredildiği üzere bu problemi ortadan kaldırmak için İshak Paşa'nın emri altındaki bir ordu hazırlığı yapıldı. Hazırlanan orduya Dadyan bölgesi tavatlarından Liparityan ile askeri güçlerini birleştirmesi istenen Güril Meliki III. Mamya da askerleriyle dâhil edildi.⁵⁶² Başarılı sefer sonrası kaçan Arçil, bir kısım tavad ve aznavurların da desteğini alarak Nisan 1698 tarihinde Kutais Kalesi'ni kuşatmıştı. Durumun haber alınması üzerine daha büyük bir orduyla bölgeye gidilmiş ve kuşatma kaldırılmıştı. Kutais Kalesi'ne yönelik kuşatmanın başarıyla ortadan kaldırılmasının ardından Osmanlı'nın istimalet politikasına uygun olarak Arçil'e destek veren tavadlar, aznavurlar ve ruhbanlar için af çıkarılmıştı. Genel affın geçerli olabilmesinin ilk şartı ise Güril meliki III. Mamya'nın bu kişilere kefil olmasıydı.⁵⁶³

Güril meliklerinden, tavad ve aznavurlarından toplanacak olan cizye, pişkeş ve hediyeler her yıl İshak Paşa tarafından toplanarak Hâzine-i Âmire'ye gönderilirdi.⁵⁶⁴ Birkaç yıldır ödemesi gereken cizyeyi ödemeyen Güril Meliki Mamya bununla yetinmeyerek 1702 yılının Nisan ayında Açıkbaş meliki olarak atanan Melik Giorgi'nin iktidarı ele almak için görev mahalline giderken kaçırdı ve bölgede yaşanan otorite boşluğundan yararlanarak bazı derebeylerinin de desteğini alarak Açıkbaş topraklarını koruma maksadıyla bölgeye girdi ve iktidarı ele geçirdi.⁵⁶⁵ Hem Dadyan hem de Güril Melikliği uhdesinde olan III. Mamya Açıkbaş bölgesi iktidarının da Osmanlı Devleti'ne tasdik ettirmek maksadıyla birikmiş olan cizye borçları ve hediyelerle elçilerini İstanbul'a gönderdi. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât* isimli eserinde İstanbul'a gelen Güril elçilerinin gördükleri muamele ile ilgili şu şekilde bilgi vermektedir:

⁵⁶¹ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 443.

⁵⁶² BOA. A{DVNS.MHM.d, 108/663-664 (10 Ş 1107/15 Mart 1696).

⁵⁶³ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 484.

⁵⁶⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 111/1498-1502 (20 CE 1112/2 Kasım 1700).

⁵⁶⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 112/1022-1024 (20 S 1114/16 Temmuz 1702).

“Güril memleketi meliki birkaç seneden berü cizyelerin irsâl eylemediklerinden mâadâ, hilâf-ı fermân ba'z-ı nâ-şâyeste hareketleri istimâ olunmağla, tarafından elçilik nâmı ile gelen birkaç Gürcüler Seddü'l-bahr kal'asına irsâl ve habs olunup ve hediye nâmı ile gönderdikleri sekiz nefer gulâm ve dört nefer câriye sûk-ı Sultânîde furuht ve hâsıl olan semeni tâ'ife-i mesfûrun cizye deynleri içün teslîm-i Hazîne ittirildi.”⁵⁶⁶

Güril Meliki Mamya'nın İstanbul'a gönderdiği elçilerin tutuklandığı esnada daha önce iktidarı terk edip kaçmak zorunda kalan Açıkbaş Meliki Simon taht mücadelelerinden faydalanıp yeniden iktidarı ele almak istedi. Bu maksatla bulunduğu yerden Açıkbaş memleketine dönerken Açıkbaş ile Güril vilayetleri arasında bir yerde katledildiği haber alındı.⁵⁶⁷ İshak Paşa tarafından yapılan tahkikatta Simon'un Güril Meliki Mamya tarafından katledildiği tespit edildi.⁵⁶⁸ Ayrıca İshak Paşa'ya, yeni atanan Melik Giorgi'nin Açıkbaş tahtını elde etme hususunda yardımcı olacağı konusunda ki taahhüdüne rağmen Giorgi'nin de onun tarafından kaçırılıp öldürüldüğü bilgisi ulaştı.⁵⁶⁹ Bununla da yetinmeyen Mamya etrafına topladığı kişilerle Açıkbaş bölgesinin merkezi Kutais'te bulunan kaleye de saldırmıştı.⁵⁷⁰ Bunun üzerine Osmanlı Devleti Mamya'yı Açıkbaş bölgesinden çıkartmak için Kutais Piskoposu Giorgi Abaşidze'yi görevlendirdi. İshak Paşa'nın destek verdiği Abaşidze tarafından Açıkbaş bölgesinden çıkarılan Mamya'nın tasarrufundaki Güril mülklerinin yurtluk-ocaklık statüsü kaldırılarak Şeyhülislâm Feyzullah Efendiye malikâne olarak verildi.⁵⁷¹ Kararı uygulamak üzere Güril bölgesine gönderilen Osmanlı memurlarına mukabelede bulunan Güril halkı “eskiden beri bu vilayet bir krallık yer olup reayası haraç vermektedir, nasıl malikâne olabilir?” diyerek kararı uygulamak üzere gelen memurları şehid etti.⁵⁷² Bunun üzerine Güril Meliki Mamya'nın “*ta'addîsi nümâyân olmağın, şakî-i mesfûra gûş-mâl virilmek lâzım olmağın*” Gürcistan Seferine karar verildi.⁵⁷³ Lakin kış aylarında olduğundan

⁵⁶⁶ Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin, 753-54.

⁵⁶⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 112/1113-1115 (10 RE 1114/4 Ağustos 1702).

⁵⁶⁸ Çelebi, 22.

⁵⁶⁹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 114/237 (29 L 1114/18 Mart 1703).

⁵⁷⁰ Târih-i Râşid ve Zeyli, 634; Çelebi, 18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihi, 22; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 1978, IV/I, 21.

⁵⁷¹ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 701.

⁵⁷² Uzunçarşılı'ya göre Güril mülkleri Vezir-i Azam'a malikâne olarak verilmişti bkz.İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV/I, 21.

⁵⁷³ Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin, 768.

baharın beklenmesi ve sefer öncesi karadan ve denizden yapılacak harekât için gerekli planların yapılması kararlaştırıldı.⁵⁷⁴

Yukarıda ayrıntıları zikredilen sefer sonrası Batı Gürcistan'da karışıklıklar çıkararak siyasî-sosyal düzenin bozulmasına neden olan derebeyleri cezalandırıldı. Osmanlı Devleti karışıklıkları bastırmak için sefer hazırlıklarına başladığı andan seferin bittiği tarihe kadar Güril bölgesi başta olmak üzere Gürcistan sahil bölgesinde bulunan beylere *“İstanbul'dan Trabzon tarafına yelken açan gemilerin, Batum iskelesinden ötede yer alan Gürcü ve Abaza vilayetlerine gitmelerinin yasaklandığı bu durumun gemi sahiplerine bildirilmesi”* emredilerek ekonomik ambargo uyguladı.⁵⁷⁵

Gürcistan bölgesinin, feodal yapıların varlığını sürdürdüğü bir coğrafya olması nedeniyle sık sık feodal beyler ile melikler arasında çatışmaların yaşanmasına neden oluyordu. Osmanlı Devleti ise melikliklerin iç problemlerine müdahalede bulunarak problemlerin çatışmaya dönüşmesini engellemeye çalışıyordu. 1708 yılında İshak Paşa'ya gönderilen bir hüküm kaydında Güril memleketi tavatlarından Giorgi Lakrize isimli kişinin Devleti Aliyye'ye yazdığı arzuhâlden bahsediyordu. Söz konusu arzuhâlde Giorgi Lakrize 1703 Gürcistan seferi sırasında devlete isyan etmemesine karşılık ordu serdarı Vezir Halil Paşa'nın atalarının eskiden beri tasarruf ettiği şimdi ise kendi tasarrufunda olan “Eğın, Bağrad, Korğul ve Çenad” adlı yerlerin kendisine ait olduğuna dair iki parçalık mühürlü emannâme verildiğini bildiriyordu. Devamında ise bu emannâmeye rağmen söz konusu mülklerin Güril Meliki Mamya tarafından zorla elinden alındığı bildirilmekteydi. Osmanlı Devleti İshak Paşa'dan arzuhâlde yazan hususları araştırmasını eğer iddialar doğru ise bu mülklerin Melik Mamya'dan alınıp Giorgi Lakrize'nin tasarrufuna verilmesini ve durumun payitahta bildirilmesini emretmekteydi.⁵⁷⁶

Gayri müslimlerin ödemeleri gereken en temel vergi türü cizyedir. Osmanlı Devleti vilayet kanunnamelerine göre cizye, gayri müslim halk içinde, buluğa ermiş vücut ve akılca sağlam, işgücü sahibi, evi, bağı-bahçesi evindeki eşyasından hariç en az 300 akçe kıymetinde menkul (taşınır) mala sahip her gayrimüslim erkekten alınan baş

⁵⁷⁴ BOA. A { DVNS.MHM.d, 112/1638 (29 Ş 1114/18 Ocak 1703).

⁵⁷⁵ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 126.

⁵⁷⁶ BOA.A {DVNS.MHM.d., 115/2126 (10 ZE 1119/2 Şubat Ocak 1708).

vergisidir.⁵⁷⁷ Gayri müslim tebaanın Osmanlı Devleti'ne ödeyecekleri vergileri toplayarak Hazine-i Âmire'ye ulaştırmak eyalet idarecilerinin görev alanına giren konulardan biriydi. Bu manada Çıldır Eyaleti idarecileri de bu görevi ifa etmekteydi. Lakin Çıldır bölgesi konumu itibarıyla sadece kendi eyalet sınırları içerisinde bulunan gayri müslimlerle değil bölgenin yakınında bulunan Gürcü Melikliklerle ilişki içerisinde bulunuyor bu Melikliklerin cizyelerini toplayıp payitahta ulaştırıyorlardı. Ancak cizye vergilerinin zamanında ödenmesiyle ilgili birtakım problemler yaşanmaktaydı. Bu konuyla ilgili Osmanlı arşivi bizlere birçok veri sunmaktadır.

Örneğin Güril Meliki Mamya'nın idaresi altındaki tebaasının vermesi gereken yıllık cizye vergisi Osmanlı Devleti tarafından iki bin beş yüz (2500) esedî kuruş olarak belirlenmişti. Lakin ulaştığımız bir arşiv belgesinde Güril Meliki Mamya'nın Güril bölgesi halkının ödemesi gereken cizyeyi altı yıldır ödemediği İshak Paşa'ya bildiriliyordu.⁵⁷⁸ Bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla hicri 1115 ile 1121 yılları arasında kapsayan bu altı yıllık süreçte Güril bölgesinin vermesi gereken cizye miktarı ise on üç bin iki yüz elli (13250) esedî kuruş olarak tespit edilmişti.⁵⁷⁹ Güril Melikliği'nin idari alanı sahile yakın bir konumda bulunduğundan buradan toplanan cizye vergisi bazen Trabzon Eyaleti üzerinden deniz yoluyla çoğunlukla ise Çıldır Eyaleti üzerinden kara yoluyla payitahta ulaştırılırdı.⁵⁸⁰ Osmanlı Devleti 1115-1116 yılları arasında Güril Meliki'nin ödemesi gerektiği halde hâlâ ödemediği cizyenin İshak Paşa tarafından alınarak devletin görevlendirdiği "mübaşir marifetiyle" bir an evvel Hazine-i Âmire'ye ulaştırılması emredildi.⁵⁸¹

Batı Gürcistan'daki üç büyük meliklik arasında yaşanan çatışmalar zaman zaman azalsa da devam etmekteydi. Bu çatışmalar esnasında bazen iki melikliğin kuvvetleri birleşerek diğer melikliğin topraklarını işgal ediyor bazen de bir bölgenin idarecisi diğer bölgenin derebeyleriyle iş birliği yaparak komşu bölgenin iktidarını ele geçiriyordu. Böyle bir durum yaşandığında Çıldır beylerbeyi olaya müdahil olarak her iki melikliği eski sınırlarına geri çeviriyordu. 1711 yılında Liparityan, Güril, Raça ve Lechumi derebey aileleri ile Zurab Abaşidze bir araya girerek Açıkbaş Meliki Giorgi'yi tahttan

⁵⁷⁷ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayâdan Alınan Vergi ve Rüsûmlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V (5), 1947, 493-95.

⁵⁷⁸ BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/1437 (30 M 1122/31 Mart 1710).

⁵⁷⁹ BOA. C.ML.46/2148 (29 Z 1121/1 Mart 1710).

⁵⁸⁰ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 443.

⁵⁸¹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/1440 (30 M 1122/31 Mart 1710).

indirip yerine Güril Meliki III. Mamya'yı getirdiler. 1712 yılında, bir yıl önce tahttan indirilen Açıkbaş Meliki Giorgi, Açıkbaş bölgesi derebeylerinden Abaşıdze ve Zurab'ı yanına alarak İshak Paşa'dan yardım talebinde bulundu. Açıkbaş bölgesine gelen İshak Paşa Mamya'yı tahttan indirip yerine Giorgi'yi tekrar tahta çıkardı. 1713 yılında tekrar harekete geçen Güril Meliki Mamya derebeyleri de yanına alarak Açıkbaş tahtını bir kez daha ele geçirdi fakat aynı yıl içinde vefat edince Açıkbaş tahtı İshak Paşa'nın da desteğiyle Giorgi'ye verildi.⁵⁸² Vefat eden Güril Meliki Mamya'nın yerine büyük oğlu Giorgi, babası Güril Melikliği hangi şartlar çerçevesinde yürütüyor ise o şart üzere melik olarak atanması atandı.⁵⁸³

2.1.2.2. Giorgi Dönemi (1715-1728)

Osmanlı Devleti İslam dinini kabul eden, devlete sadakat gösteren ve hizmette kusuru olmayan bir kısım gayri müslim mahalli beylere tasarrufu altında bulunan mülklerini yurtluk-ocaklık olarak veriyor ve bu mülkleri doğrudan Osmanlı Devleti'nin sınırları içine dâhil ediyordu. Bu şekildeki bir uygulamaya örnek olarak Güril Melikliği'nin sınırları içinde bulunan Kobuleti bölgesi verilebilir. 1718 yılında Güril Meliki Giorgi'nin idari alanında bulunan Kobuleti bölgesinin derebeyi Rüstem (Rostom), Müslüman olarak Mehmed adını aldı. Bu haber İshak Paşa aracılığıyla payitahta bildirildi. Kobuleti ve Hino yerleşim birimleri birleştirilip Güril Melikliğinden alındı ve "Çürüksu Sancağı" adıyla Çıldır Eyaleti'ne bağlandı. Çürüksu Sancağı, yurtluk-ocaklık şeklinde idare etmek üzere Rüstem Mehmed Bey'e tevcih edildi.⁵⁸⁴

1718 yılının son aylarında Batı Gürcistan'ın üç büyük Melikliğinde de ciddi siyasi sorunlar bulunmaktaydı. Bir tarafta Dadyan Meliki'nin isyanı diğer tarafta hem Açıkbaş Meliki'nin hem de Güril Meliki'nin görevini yapmasına engel olan derebeyleri probleminin çözülmesi gerekiyordu. Bu problemi askeri harekâta gerek duymadan çözeceğine dair vaadine rağmen çözemeyen İshak Paşa'nın amcaoğlu Arslan Mehmed Paşa Çıldır Beylerbeyliğinden azledilip yerine tekrar İshak Paşa Çıldır Beylerbeyi olarak atandı. Mezkûr arşiv kaydında İshak Paşa'ya hitaben, Arslan Mehmed Paşa'nın çözmeyi taahhüt ettiği problemin halen devam ettiğini bu sebeple Güril Meliki Mamya

⁵⁸² Fevzi Çelebi, *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihinin Ana Hatları*, 24.

⁵⁸³ BOA. C.DH. 321/16019 (7 M 1127/13 Ocak 1715).

⁵⁸⁴ Bayram Kodaman ve Nedim İpek, "Çürüksu Kazası", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VII (1), 1992, 101-2.

oğlu Giorgi'ye bölgesinde otorite kurabilmesine yardımcı olman gerektiği bu husus için tekrar beylerbeyi olarak atandığı ifade edilmektedir.⁵⁸⁵ Ayrıca Güril Meliki'nin bölgesinde otorite kurabilmesi için yapacağı askerî harekâtta kendisine Gönne, Batum ve Acara Kaleleri'ni koruyan yeniçeri askerleri ile yine mezkûr kalelerin yakınında bulunan kazaların yeniçeri askerleri yardımcı olacaktı. Söz konusu yeniçeri askerlerinin zabıtlarına gönderilen hüküm kayıtlarında Güril Meliki Giorgi'nin Güril bölgesinde hâkimiyeti ele alması için yapılacak sefer de İshak Paşa'nın yanında bulunmaları emredildi.⁵⁸⁶

Sefer hazırlıkları devam ederken İshak Paşa'ya Gürcü Meliklerinin devlete bağılıklarının nişanesi olan vergileri hakkında da yapması gerekenler hatırlatılıyordu. Bu konu hakkında yazılan hükümde Güril Meliki'nin fermanla kayıt altına alınmış cizye yükümlülüklerini Ahıska'ya gelerek ödemeleri gerektiği, cizyeye ek olarak Gürcistan bölgesi ileri gelenlerinden olan aznavurlardan veya oğullarından birkaçını rehin olarak Osmanlı'ya vermeleri gerektiği de ifade ediliyordu.⁵⁸⁷ Eğer taahhüt ettikleri cizyeleri vermezlerse “cizye-i mezbureyi edaya taahhüd ve sadakati zahir melikzâdelerden müstahak” olanların tayin edilmesi için isimlerinin İstanbul'a bildirilmesi isteniyordu.⁵⁸⁸ Sefer hazırlıklarının tamamlanmasının ardından İshak Paşa, Güril Meliki Giorgi'yi de yanına alarak emri altındaki askerlerle Güril bölgesinde hâkimiyeti ele almasını sağladı.

Yukarıda zikredildiği üzere İran'da yaşanan ihtilal sonrası alınan kararla Tiflis'in fethedilmesine karar verilmişti. İshak Paşa'nın da askerleriyle dâhil olacağı askerî harekât için oluşturulacak ordunun komutasına Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa atanmıştı. Ordunun hazırlanması sürecinde İshak Paşa'ya destek vermesi için Güril Meliki Giorgi'ye hükümler gönderildi.⁵⁸⁹ Yazılan hükümlerde, hem maiyetindeki askerleriyle hem de Güril bölgesi tavad ve aznavurlarıyla birlikte İshak Paşa'nın emri altında Tiflis'in fethi için harekete geçen orduya katılmaları isteniyordu.⁵⁹⁰ Güril melikin de askerleriyle destek verdiği ordu 23-24 Haziran 1723 tarihinde Tiflis'i savaşırsız bir şekilde fethetti ve burada Tiflis Eyaleti kuruldu.

⁵⁸⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/44 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁵⁸⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/173 (10 S 1131/28 Haziran 1719).

⁵⁸⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/109 (20 B 1131/8 Haziran 1719) .

⁵⁸⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/95 (20 B 1131/8 Haziran 1719) .

⁵⁸⁹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1342 (10 M 1135/21 Ekim 1722); BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1378 (10 S 1135/20 Kasım 1722).

⁵⁹⁰ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1376 (10 S 1135/20 Kasım 1722).

Daha önce İshak Paşa ile müteveffa Açıkbaş Meliki Giorgi'nin eşi Dodopal arasında yaşanan problemin çözümünde mübaşir sıfatıyla vazife yapan Dayızâde Mustafa, Güril Bölgesine yakın Gönye Sancağına mutasarrıf olarak atandı. Dayızâde Mustafa'ya gönderilen emir yazısında Güril bölgesinin sahil kısmında bulunan mühim kalelerden olan Sihizir Kalesi, Batum Kalesi'nde bulunan yerli ağalar ve yeniçeri yetmiş yedinci cemaatinden bazıları tarafından ele geçirilerek Güril Meliki Mamya oğlu Giorgi'ye devredilmiş olup, mezkûr kalenin Güril Meliki tarafından tahrip edildiği haberinin payitahta ulaştığı bildiriliyordu. Konunun Dayızâde Mustafa tarafından araştırılıp iddiaların aslı var ise; Sihizir Kalesi'nin Melik Giorgi'ye yeniden yaptırılması, dinlemezse tutuklanıp Gönye Kalesi'nde hapsedilmesi isteniyordu. Ayrıca kalenin onarım masraflarının Melik Giorgi'den masrafının ondan tahsil edilmesi, kaleyi ele geçirip Giorgi'ye devreden kişilerin cezalandırılması, kale karşılığında aldıkları paraya el konulması emredilmekteydi.⁵⁹¹ Mustafa Bey İstanbul'a, yaptığı tahkikatta iddiaların hakikati yansıttığını, fakat Güril melikin tahrip ettiği kaleyi yeniden onaracağına dair söz verdiğini bu sebeple Mamya oğlu Giorgi'nin tekrar Güril meliki olarak atanmasını talep eden bir arzuhal yazdı.⁵⁹² Mustafa Bey'in gönderdiği arzuhalı değerlendiren Osmanlı Devleti Giorgi'nin Güril meliki olarak görevine devam etmesine karar verdi.⁵⁹³

1723 yılında başlayan hedefi Tiflis ve Güney Kafkasya olan askeri faaliyetler devam ederken hem Gürcistan kıyılarının güvenliğini sağlamak hem de Gürcistan ve Kafkasya'nın iç bölgelerine yönelik lojistik desteğin ulaşımını güvence altına almak maksadıyla Karadeniz sahilindeki kalelerin onarılması için harekete geçildi. Bu maksatla yeniden inşa edilmesi kararlaştırılan kalelerden birisi Faş Kalesi idi.⁵⁹⁴ İshak Paşa'ya gönderilen bir hüküm kaydında; Faş Kalesi'nin tahkimatı için gereken işçi ve malzeme tedariki hususunda gereken yardımı yapması, bu maksatla bölgedeki nüfuz ve itibarını kullanması isteniyordu.⁵⁹⁵ Tahkimat faaliyetine İshak Paşa'ya yardımcı olması emredilen bölgedeki Gürcü melikliklerden biri Güril idi. Güril Meliki Giorgi'ye gönderilen yazıda; Dadyan Meliki Bejan ile aralarında olan düşmanlığa son vererek

⁵⁹¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 131/357 (20 B 1135/26 Nisan 1723); BOA. İE.AS. 82/7370 (17 B 1135/23 Nisan 1723).

⁵⁹² BOA. İE.AS. 80/7213 (23 L 1135/27 Temmuz 1723).

⁵⁹³ BOA. İE.AS. 80/7213 (8 M 1136/8 Ekim 1723).

⁵⁹⁴ Fedakâr, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkimatı", 166.

⁵⁹⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 132/162 (20 ZE 1136/10 Ağustos 1724).

barış yapmaları ve Faş Kalesi inşasının tamamlanması için gereken desteği vermesi emrediliyordu.⁵⁹⁶

Faş Kalesi'nin yapım sürecinde Gürcülerin endişelerini azaltmak ve onların gönüllerini kazanma maksadıyla Güril Meliki Giorgi de dâhil olmak üzere Gürcü Meliklerin her birine çeşitli hediyeler gönderildi. İstanbul'da Bâzerganbaşı Hacı Hüseyin Ağa tarafından en iyisinden satın alınan “*birer top al çuka kaplı Nafe Kürk, birer top Dibâ donluk ve birer top telli hatâyî*” hediye edildi.⁵⁹⁷ 1723 yılında başlayıp altı yıl süren inşaat 1729 yılında tamamlanabildi⁵⁹⁸

Hem Doğu Gürcistan'a hem de Güney Kafkasya'ya yönelik Osmanlı Devleti'nin siyasi faaliyetleri sürerken Karadeniz sahilinde devam eden stratejik kaleler zincirinin tamamlayıcı ögesi olan Karadeniz sahilini Kafkasya'nın içlerine bağlayan yolların bakımı ve onarımı meselesi de hayli önemi haiz bir mesele olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bu esnada Güril Meliki Giorgi vefat ettiğinden dolayı Çıldır ve Tiflis Beylerbeyi İshak Paşa'nın arzıyla “*Faş Kalesi'nin devam eden inşaatına yardım edeceğine dair taahhüdünden*” dolayı müteveffa Giorgi'nin kardeşi Levan melik olarak atandı.⁵⁹⁹ Güril Meliki Levan'a 1727 yılında gönderilen bir hüküm kaydında Karadeniz sahilinde yapımı devam eden Faş Kalesi'nin tamirinin bir an önce bitirilmesi için yardımda bulunması gerektiği hatırlatılıyordu. Ardından da sahilden Tiflis'e kadar devam eden yolun gidiş geliş imkân verecek şekilde temizlenmesi, bu sebeple yolun Açıkbâş bölgesi sınırları içerisinde kalan kısmının temizlenmesi için gerekli olan mühimmat ve işçilerin bir an önce tedarik edilmesi isteniyordu.⁶⁰⁰ Yeni atanan Melik Levan Güril halkıyla geçinememesinden dolayı görevden alındı. Yerine Devleti 'Aliyye tarafından 27 Şevval 1140/6 Haziran 1728 tarihinde yine İshak Paşa'nın arzıyla III. Mamya'nın oğlu, Levan'ın ise kardeşi olan diğer Giorgi atandı.⁶⁰¹

⁵⁹⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 131/1180-81 (10 C 1136/6 Mart 1724).

⁵⁹⁷ Nafe: Tilki ve sair hayvanların karın kısımlarından çıkarılan kürk. Dibâ: Ağı dokuma ipekli kumaş. Hatâyî: İpekle dokunmuş sert kumaş bkz. Mahir Aydın, “Faş Kalesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, VI (6), 1986, 77.

⁵⁹⁸ Mustafa Aydın, “Faş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2020, EK-1, 444.

⁵⁹⁹ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, 50.

⁶⁰⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/502 (10 ZE 1139/29 Haziran 1727).

⁶⁰¹ Bir önceki vefat eden Melik Giorgi ile karıştırılmamalıdır. BOA. A.{RSK.d. 1572/92 (27 L1140/6 Haziran 1728); Fevzi Çelebi'ye ve S.Müfit Bilge'ye göre bu tarihte Güril tahtına geçen kişi daha önceki Melik Giorgi'nin oğlu Mamya'dır bkz.Fevzi Çelebi, 28; S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 43.

2.1.2.3. Diğer Giorgi Dönemi (1728-

1733 yılına girilirken Güril Meliki Giorgi'ye ve Güril bölgesi tavatlarından bir kısmına gönderilen yazıda Osmanlı Devleti'ni birkaç yıldır uğraştıran Abaza bölgesi eşkıyalarına karşı alınacak önlemlerden bahsediyordu. Söz konusu yazıda, Osmanlı Devleti'ne ait olan ve Güril Melikliği'nin idari sınırları içerisinde bulunan -Batım ve Faş Kaleleri arasındaki- gerek Sihizir Kalesi gerekse de diğer kale ve kulelerin Abaza eşkıyasından korunması gerektiği ifade ediliyordu. Bu maksatla Güril Meliki ve tavatlarının kendi sınırları içerisinde bulunan kalelerin muhafızları ve askerleri ile ittifak edip yardımlaşarak Abaza saldırılarını önlemeleri isteniyordu.⁶⁰² 1733 yılında Güril Meliki Giorgi'ye gönderilen başka bir yazıda ise, Rumeli beylerbeyiliği payesi ile Faş muhafızı olan Ömer Paşa'nın, Dadyan melikliği sınırları içinde bulunan Anakara Kalesi civarına zarar veren Abaza eşkıyasını etkisiz hale getirmek üzere görevlendirildiği belirtiliyordu. Güril Meliki Giorgi'nin de vazifesini tamamlayınca dek Ömer Paşa'nın maiyetinde bulunularak görüşleri doğrultusunda hareket etmesi isteniyordu.⁶⁰³

2.1.3. Dadyan Melikliği ile İlişkileri

Osmanlı kaynaklarında Dadyan,⁶⁰⁴ veya Megril⁶⁰⁵ olarak geçen Samegrelo/Megrel ülkesi Gürcistan coğrafyasının batı kısmında kalan tarihi bölgelerinden biridir. Merkezi Zugdidi/Odişi olan bölgenin yöneticileri "Dadyan" unvanını kullanırlardı. Bu unvan sonraları Megrel bölgesini ifade etmek üzere kullanılmaya başladı.⁶⁰⁶ Samegrelo, Batı Gürcistan'ın eski ismi olan Egri/Egrisi'den gelen Megrel adından türemiştir ve bir dönem Batı Gürcistan'ı ifade ederken daha sonra bir Gürcü etnik grubun adı olarak kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir.⁶⁰⁷ Dadyan bölgesinin kuzeyinde Abhazya, güneyinde Güril Melikliği, doğusunda ise Açıkbaş Melikliği bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti Kafkasya bölgesinin anahtarı konumundaki Gürcistan bölgesiyle ilgilenmeye başladığı dönemi, bir Bizans kaynağı XV. yüzyılın ortasından önceki bir

⁶⁰² BOA.A{DVNS.MHM.d.,139/249 (10 Ş 1145/26 Ocak1733).

⁶⁰³ BOA.A{DVNS.MHM.d., 139/934 (10 M 1146/23 Haziran 1733).

⁶⁰⁴ BOA.A{DVNS.MHM.d., 22/221(27 S 981/28 Haziran 1573).

⁶⁰⁵ BOA.A{DVNS.MHM.d., 12/1077(4 ZE 979/19 Mart 1572).

⁶⁰⁶ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 435.

⁶⁰⁷ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 50.

tarihi işaret ederken⁶⁰⁸ kaynakların birçoğu daha sonraki dönemi işaret etmektedir. Osmanlı kaynaklarında bulunmamakla birlikte Gürcü kroniklerinde, bir Osmanlı donanmasının 1455'te Sohum'u aldığı, fakat burada idarî teşkilât kurmayıp bölgeyi vergiye bağlayarak yönetimi eski beylerine bıraktığı, Ceneviz kaynaklarında ise elli altı gemilik bir Osmanlı donanmasının 1454 Haziran'ında Sohum bölgesine gelerek burayı ve Batı Gürcistan kıyılarını vurduğunun ifade edildiği belirtilmektedir.⁶⁰⁹ Osmanlı Devleti'nin Gürcü melikliklerle ilk ilişkisi Karadeniz kıyılarındaki Abhazya ve Dadyan bölgeleri aracılığıyla bu şekilde kuruldu.⁶¹⁰

Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethinden sonra hem İstanbul'un iaşesini temin hem de güvenliğini sağlamak maksadıyla Karadeniz bölgesine yönelik fetih faaliyetleri başlattı. Bu fetih faaliyetleri Fatih sonrası oğlu II. Bayezid (ö.1512) döneminde devam ettirildi ve neticede Osmanlı Devleti'nin sınırları Gürcistan coğrafyasının sınırlarına ulaştı.⁶¹¹ II. Bayezid döneminde bölgeye yönelik fetih faaliyetlerini Trabzon Sancakbeyi Şehzade Selim idare etti.⁶¹²

Yavuz Sultan Selim'in iktidarı döneminde gerçekleştirilen Çaldıran Seferi sonrası 14 Temmuz 1514 tarihinde Erzincan Eyaleti kuruldu. Batı Gürcistan'da bulunan ve Osmanlı'ya tabi olan Karadeniz sahilindeki yerlerden biri olan Dadyan Melikliğini kontrol eden Trabzon Sancağı da Erzincan Eyaleti'ne bağlandı.⁶¹³ Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan 29 Zilhicce 920/14 Şubat 1515 tarihli bir belgeye göre Dadyan hükümdarı Osmanlı Devleti'ne vergi vermektedir. Merkezi hükümet söz konusu vergiyi tahsil için Trabzon Eyaletinden Ağacukoğlu Yakupşâh adlı bir Hristiyan'ı görevlendirdi. Görevini yerine getiren Yakupşâh, zimmetinde bulunan Dadyan bölgesi vergilerini İstanbul'a ulaştırdı.⁶¹⁴

Kanunî döneminin ilk yıllarında Gürcistan'ın genel durumuna bakıldığında, babası Yavuz döneminde Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Doğu Gürcistan

⁶⁰⁸ Dukas, Bizans Tarihi, 194.

⁶⁰⁹ Hüseyin M. Karamanlı, "Gürcistan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 314.

⁶¹⁰ Hüseyin M. Karamanlı, "Gürcistan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 314.

⁶¹¹ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi)*, 241; İbn Kemal, *Tevârih-i 'Al-i Osman VII. Defter*, 465-68.

⁶¹² Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 51.

⁶¹³ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 119; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 271-74; Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, 40.

⁶¹⁴ BOA. TS.MA.e, 6478/1 (29 Z 920/14 Şubat 1515).

topraklarının İran'ın denetimine girdiği, fakat Dadyan bölgesi de dâhil olmak üzere Batı Gürcistan topraklarının ise Osmanlı idaresinde kalmaya devam ettiği görülmektedir.⁶¹⁵ Bu dönem genel tabiatı itibarıyla Gürcü meliklikleri arasındaki iktidar çatışmalarının devam ettiği bir dönemdir.⁶¹⁶ 1545 yılında Osmanlı Devleti'nin Gürcistan bölgesine yönelik fetih faaliyetinden sonra Açıkbaş Meliki Bagrat Osmanlıların ilerleyişini durdurmak istedi. Fakat Gürcü beyleri arasındaki çekişme bu durumu güçleştiriyordu. Açıkbaş hâkimi Bagrat öncelikle iki güçlü Meliklik olan Dadyan ve Güril bölgesi idarecilerini yanına çekmek istedi. Bu maksatla Güril hâkimine Acara ve Lazistan topraklarını vaat etti. Fakat Dadyan Meliki Levan bu durumun kendi aleyhine olacağını düşünerek önceleri bu koalisyona katılmak istemese de daha sonra ikna edildi. Osmanlı Askerleriyle yapılan savaşta Osmanlı ordusu yenilgiye uğratıldı. Ancak Osmanlı ordusu daha büyük bir orduyla bölgeye yeniden asker yolladı. Dadyan Meliki Levan diğer Gürcü Meliklerle hareket etmedi. Neticede Gürcü ordusu Pasinler'de yapılan savaşta yenilgiye uğradı.⁶¹⁷ Bu yenilginin ardından Açıkbaş Hâkimi Bagrat diğer Gürcü Meliklikler üzerindeki hâkimiyetini kaybetti. Dadyan Meliki Levan bağımsız hareket etmeye başladı.⁶¹⁸

Pasinler Savaşı'nın ardından Osmanlılara karşı İran Devleti ile ittifak kuran Açıkbaş hâkimi Bagrat, bölgeye tamamen hâkim olmasına engel olarak gördüğü iki güçlü prenslik olan Dadyan ve Güril beylerini de tamamen ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu maksatla Dadyan Meliki Levan'ı sarayına davet ederek hileyle tutuklattı. Daha sonra ise Levan Samshe Atabeyi Keyhüsrev'in adamı tarafından hapisten kaçırılarak Ahıska'ya götürüldü. Bir süre sonra Güril Meliki'nin yardımıyla Megrel'e geri dönüp iktidarını ele alabildi. Açıkbaş Hâkimi Bagrat'ın bu hareketlerinden sonra Dadyan Güril Melikleri Osmanlı'dan yardım talep etti. Yardım maksadıyla bölgeye gelen Osmanlı Devleti Gürcistan coğrafyasının sahil şeridinde yerleşmiş oldu.⁶¹⁹

Kanunî Sultan Süleyman döneminde uzun müddet devam eden Doğu seferlerinin ardından İran ile 29 Mayıs 1555'te Amasya Antlaşması imzalandı. Kafkasya bölgesi için iki devletin sınırlarının belirlendiği anlaşmaya göre Doğu Gürcistan ve Ahıska

⁶¹⁵ Emin Ünsal, 45.

⁶¹⁶ Niko Berdzenişvili ve Simon Canaşıa, *Gürcüstan Tarihi*, 227.

⁶¹⁷ Niko Berdzenişvili ve Simon Canaşıa, *Gürcüstan Tarihi*, 227-28.

⁶¹⁸ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 64.

⁶¹⁹ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 64; Berdzenişvili ve Canaşıa, *Gürcüstan Tarihi*, 228.

bölgesi İran’da kaldı. Dadyan toprakları da dâhil olmak üzere Batı Gürcistan ise kısa bir süre Safevilere bağlanmışsa da bu antlaşmayla tekrar Osmanlı Devleti’ne tabi oldu.⁶²⁰ Osmanlı Devleti, Safevîlerle yapılan Amasya Antlaşması’na III. Murad dönemine kadar sadık kaldı.⁶²¹ İran ile devam eden yirmi üç yıllık sulhun ardından 1578 yılında Osmanlı-İran savaşları yeniden başladı. Osmanlı Devleti Batı Gürcistan Meliklerinden Dadyan Meliki III. Giorgi’ye de gönderdiği hüküm kaydında, şark seferine gidecek askerin başına serdar tayin olunan Lala Mustafa Paşa Erzurum’a geldiğinde “mürettep ve mükemmel askerin ile ordusuna iltihak edip hizmette bulunması” gerektiği emredildi.⁶²² Bunun üzerine Dadyan Meliki sefer için yola çıkan ordunun konakladığı Erzurum’a, adamlarını göndererek Osmanlı Devleti’ne hizmete hazır olduğunu bildirdi.⁶²³ Daha sonraki süreçte Dadyan Melikin Osmanlı Devleti’nin Doğu Gürcistan ve Güney Kafkasya’ya yönelik seferlerine hem bizzat iştirak ettiği hem de lojistik destek verdiği görülmektedir.⁶²⁴

Osmanlı Devleti’ne tabi olan gayri müslimler, kendilerini himaye etmelerine karşılık devlete vergi ödemektedir ve bu vergilerin en bilineni cizye vergisiydi. Gürcistan’ın batısında kalan ve Osmanlı Devleti’ne tabi olan Melikliklerden Dadyan Meliki de diğer gayri müslim devletler gibi devlete vergi ödemektedir. Dadyan Meliki, vergisini ödemediğinde veya geç ödediğinde payitahttan gönderilen yazılarla uyarılıyor ve yükümlülükleri hatırlatılıyordu. Örneğin 4 Safer 1001/10 Kasım 1592 tarihli mühimme kaydında bu durumu resmeden şöyle bir kayıtla karşılaşmaktayız:

“Mukaddema südde-i saadetime adam gönderüb atebe-i aliyye-i husrevaneme itaat ve inkıyad üzere olub harac vermeğe teahhüd idüb haracın göndermek için Dergâh-ı Muallâm çavuşlarından () çavuş adamlarınla gönderilmişdi bu ana gelince haracın göndermemeğe bais ne olmuşdur ve hala Çıldır Beylerbeyi emirü'l-ümerai'l-kiram Yusuf dame ikbalehuya inayet olunub ol canibin cümhuri umuru muma-ileyhe tefviz olunmuşdur buyurdum ki, vüsul buldukda atebe-i aliyye-i husrevaneme cibilliyetinde merkuze olan itaat ve inkıyadın muktezasınca mukaddema gönderilen hükm-i hümayunum mucebince vaki olan haracını muaccelen bi-kusur göndermeye ikdam idüb ihmal ve müsahaleden hazer eyleyesin.”⁶²⁵

⁶²⁰ Suraiya Faroqhi, 109; S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya*, 447.

⁶²¹ Tufan Gündüz, “Tahmasb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2010, 414.

⁶²² BOA. A. {DVNS. MHM.d, 32/195 (8 M 986/17 Mart 1578).

⁶²³ Çetin Sungur, 13-14.

⁶²⁴ BOA. A. {DVNS.MHM.d, 46/469 (24 L 989/21 Kasım 1581); BOA.A {DVNS.MHM.d., 47/478 (20 C 990/12 Temmuz 1582).

⁶²⁵ BOA.A {DVNS.MHM.d., 69/567 (4 S 1001/10 Kasım 1592).

Mühimme kaydında geçen “haraç” tabiri Osmanlı kaynaklarında *harâc-ı maktû*’ olarak nitelendirilmekteydi. Ancak bu şekilde adlandırılmasına rağmen zikredilen vergi aslında haracı değil, “*İslâm hukukundaki anlaşma ile belirlenen müşterek vergi veya diğer bir ifadeyle bervech-i maktû*” cizyeyi ifade ettiği belirtilmektedir. Dolayısıyla mühimme kaydında geçen “haraç” tabirinin “topraktan alınan vergi olan haraç” değil baş vergisi anlamındaki “cizye” anlamına geldiği düşünülmektedir.⁶²⁶ Bu vesileyle Dadyan Meliki’ne, ihmal ettiği önceden tespit edilmiş bulunan vergilerinin yeni atanan Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa aracılığıyla geciktirmeden göndermesi emredilmekteydi.⁶²⁷

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Safevî Devleti’nin Gürcistan coğrafyası üzerinde kurduğu baskıdan ve İran’ın Bağdat’ı ele geçirmesinden etkilenen Dadyan Melikliğinin de dâhil olduğu Batı Gürcistan beyleri İran’a tabi olmuşlardı.⁶²⁸ Bunun üzerine Çıldır Beylerbeyi Sefer Paşa’nın Safevîlerin nüfuz sahasının Gürcistan’ın tamamına yayıldığı bu sebeple “*Donanma-yı Hümâyun ol tarafda muhafaza ve Dadyan ve Güril vilâyetlerini ğaret (yağma) etmek lazımdır*” şeklinde Osmanlı Devleti’ne yaptığı bilgilendirmeden sonra Osmanlı Devleti bölgede savunma tedbirleri aldı.⁶²⁹ 1636 ve 1638 yıllarında Rusya’ya elçi gönderip himaye talebinde bulunan Dadyan Meliki II. Levan,⁶³⁰ daha sonra yeniden Osmanlı Devleti’ne tabi oldu.⁶³¹ Dadyan Meliki Levan’ın Osmanlı’ya yeniden tabi oluşunda IV. Murad döneminde yapılan İran seferlerinde Osmanlı Devleti’nin kazandığı başarıların etkisi oldu.

Osmanlı Devleti Dadyan Melikleri’nin sadakatine ve vergilerini zamanında ödemelerine karşılık⁶³² onları hoş tutmaya çalışarak bazen hediyeler bazen hânedanın meşruiyetinin ve ona bağlılığın bir işareti olan hil’at gönderilirdi.⁶³³ Haziran 1643 tarihli bir mühimme kaydında Dadyan Meliki’nin sadakatinden dolayı hil’at ile

⁶²⁶ Cengiz Kallek, “Haraç”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 89.

⁶²⁷ Nebi Gümü, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 182.

⁶²⁸ Orhan Kılıç, “Gürcü Prenslüklerden Gürcü Melikliklere: Batı Kafkasya’nın Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi ve Sonrasındaki İdarî Değişim Süreci”, 81.

⁶²⁹ *Târih-i Na’imâ*, III, 787.

⁶³⁰ James Forsyth, *Kafkasya*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019, 264.

⁶³¹ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 435.

⁶³² 1692 tarihli bir arşiv belgesine göre Dadyan Meliki’nin ödemesi gereken yıllık vergisi 200 akçe idi. Bu rakamın karşılığı 80 bin Haleb zirâ’ı/arşın (1 arşın=62,88cm) uzunluğunda pamuk ipliğinden dokunan kirpas adı verilen kumaşa denk gelmekteydi. Bkz.BOA. İE. HR. 1/61(28 S 1093/8 Mart 1692); 62,88 cm’ye denk gelen zirâ/arşın uzunluk ölçüsü hakkında bilgi için bkz.Mehmet Erkal, Arşın, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1991, III, 412.

⁶³³ Filiz Karaca, Hil’at, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 25-27.

ödüllendirildiği bildirilmekteydi. Bu ödüllendirmenin Kasr-ı Şirin Antlaşması sonrası olmasının manidar olduğunu düşünmekteyiz. Zira XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Safevilere tabi olan Meliklikler bu antlaşma sonrası yeniden Osmanlı tabiiyetine dönmüşlerdi. Bu ödüllendirme onların Osmanlı'ya bağlılığını devam ettirme gayesini hedeflemekteydi.⁶³⁴

Çıldır Beylerbeyleri, sınır valilerinin yetkilerine sahip olmalarının yanında Batı Gürcistan bölgesinde bulunan Meliklikler arasında yaşanan çatışmaları önlemek gibi vazifeleri vardı. 1646 yılında Dadyan Meliki'nin elçisinin payitahta gönderdiği arzuhâlde Açıkbaş Meliki Aleksandr'ın oğlu Mamuka ile Dadyan Meliki Levan'ın kızının nişanlanacağı fakat bu sırada bazı anlaşmazlıkların ortaya çıktığını bildirdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Çıldır Beylerbeyi Sefer Paşa'ya gönderdiği hüküm kaydında iki Meliklik arasında yaşanan anlaşmazlığın uygun bir yolla düzeltilmesini istiyordu.⁶³⁵ James Forsyth "Kafkasya" isimli eserinde Vahuşti Bagrationi'den alıntı yaparak verdiği bilgiye göre bu problemin Sefer Paşa tarafından çözülemediği hatta daha da kördüğüm halini aldığı anlaşıyordu. Vahuşti, eserinde Açıkbaş Meliki'nin oğlu Mamuka'nın Dadyan Meliki tarafından hapsedildiğini ve Açıkbaş Meliki'nin bu durumun çözümü için Rusya'dan yardım istediğini ifade ediyordu. Bu duruma sinirlenen Dadyan Meliki'nin hapsettiği Mamuka'nın gözlerine mil çekerek kör ettirdi. Bu durum Açıkbaş Melikliği ile Dadyan Melikliği arasındaki çatışmaların daha da şiddetlenmesine neden oldu.⁶³⁶ XVII. yüzyılın ikinci yarısında da daha önce olduğu gibi Batı Gürcistan'da bulunan Meliklikler arasındaki çatışmalar devam etti. Özellikle bölgedeki feodal beylerin tacizleriyle çatışmalar daha da alevleniyordu. Osmanlı Devleti Gürcü beylerin daveti üzerine yaşanan çatışmalara Çıldır Beylerbeyi aracılığıyla müdahalede bulunuyordu.⁶³⁷

2.1.3.1. Liparityan ve Güril Meliki III. Mamya Dönemi (1696-1718)

İshak Paşa'nın Beylerbeyi olarak atandığı 15 Ekim 1695 tarihinde⁶³⁸ Dadyan bölgesini Giorgi Liparityan yönetmekteydi.⁶³⁹ Üç yıl sonra ise Güril ve Dadyan

⁶³⁴ BOA. A. {DVNS.MHM.d, 89/202 (19 RE 1053/7 Haziran 1643).

⁶³⁵ BOA. A {DVNS.MHM.d, 91/416(29 Ş1056/10 Ekim 1646).

⁶³⁶ James Forsyth, *Kafkasya*, 264.

⁶³⁷ Niko Berdzenişvili ve Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 259.

⁶³⁸ BOA. MAD.d. 18551/17, (6 R 1107/15 Ekim 1695).

Melikliği'nin Güril Meliki Mamya tarafından yönetildiğini görmekteyiz.⁶⁴⁰ 1701 tarihli 1511 numaralı Ruûs defterindeki kayıttan bu durumun devam ettiğini, Dadyan bölgesinin Güril hâkimi Mamya tarafından yönetildiğini tespit edebiliyoruz.⁶⁴¹ İshak Paşa'nın beylerbeyi olmasının ardından ilk askeri faaliyeti Açıkbâş bölgesinde karmaşaya sebep olan derebeylerinden Arçil ve kardeşi Giorgi'nin sebep olduğu problemi tamamen ortadan kaldırmak için harekete geçmek oldu. Bu amaçla öncelikle başını İshak Paşa'nın emri altındaki eyalet askerlerinin çektiği ciddi bir ordu hazırlığı başlamış oldu. Hazırlanan orduya sahil tarafından destek vermek üzere Dadyan bölgesinin tavatlarından Liparityan, Güril Meliki ile beraber dâhil oldu.⁶⁴² Komutasını Erzurum Beylerbeyi Abdülbaki Paşa'nın yaptığı, Dadyan bölgesi derebeyi Liparityan'ın askerleriyle İshak Paşa'ya destek verdiği Osmanlı ordusu Ahıska bölgesinden geçerek Açıkbâş topraklarına girdi ve V. Giorgi'yi Açıkbâş tahtının yeni sahibi olarak atanmasını sağladı.⁶⁴³

Dadyan Meliklerinin idaresi altında bulunan halktan toplanacak olan vergi ve hediyeler her yıl İshak Paşa tarafından toplanarak Hâzine-i Âmire'ye gönderilirdi.⁶⁴⁴ Birkaç yıldır ödemesi gereken cizyeyi ödemeyen Dadyan bölgesi hâkimi Mamya bununla yetinmeyerek 1702 yılının Nisan ayında, Açıkbâş Meliki Giorgi'yi kaçırıp bölgede yaşanan otorite boşluğundan yararlanarak bazı derebeylerinin de desteğini alarak Açıkbâş bölgesi iktidarını ele geçirdi.⁶⁴⁵ Daha önce Güril ve Dadyan bölgesine hâkim olan Mamya Açıkbâş bölgesinin de Osmanlı tarafından kendisine verilmesi maksadıyla birikmiş olan cizye borçları ve hediyelerle elçilerini İstanbul'a gönderdi. Fakat Osmanlı Devleti İstanbul'a gelen elçileri tutukladı.⁶⁴⁶

Dadyan Meliki Mamya'nın Osmanlı Devleti'nin iradesine aykırı olarak Açıkbâş bölgesi iktidarını ele geçirmesinin yanında, İshak Paşa tarafından yapılan tahkikat neticesinde sâbık Açıkbâş Meliki Simon'u⁶⁴⁷ ve yeni atanan Açıkbâş Melik Giorgi'yi de

⁶³⁹ S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829*, 443.

⁶⁴⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 111/18 (20 Z 1110/16 Haziran 1699).

⁶⁴¹ BOA. A.RSK.d. 1511/49 (27 S 1113/3 Ağustos).

⁶⁴² BOA. A{DVNS.MHM.d, 110/1877 (10 ZE 1109/20 Mayıs 1698).

⁶⁴³ BOA. A{DVNS.MHM.d, 110/1864 (20 ZE 1109/30 Mayıs 1698).

⁶⁴⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 111/1498-1502 (20 CE 1112/2 Kasım 1700).

⁶⁴⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 112/1024 (20 S 1114/16 Temmuz 1702).

⁶⁴⁶ Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin, 753-54.

⁶⁴⁷ Çelebi, *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihi*, 22.

katlettiği bilgisine ulaşıldı.⁶⁴⁸ Bununla da yetinmeyen Mamya etrafına topladığı kişilerle Açıkbaş bölgesinde bulunan Kutais Kalesine de saldırdı.⁶⁴⁹ İshak Paşa'nın destek verdiği Açıkbaş bölgesi başpiskoposu Giorgi Abaşıdze Dadyan Meliki Mamya'yı Açıkbaş bölgesinden uzaklaştırdı. Mamya'nın tasarrufundaki Güril bölgesi mülkleri Şeyhülislâm Feyzullah Efendiye malikâne olarak verildi.⁶⁵⁰ Kararı uygulamak üzere Güril bölgesine gönderilen memurlar şehid edildi.⁶⁵¹ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, *"sükkân-ı memâlik-i Gürcistan'dan Dadyan ve Güril ve Abaza eşkıyaları birkaç seneden berü cizyelerini edâdan imtina' etdüklerinden mâ'adâ, ba'z-ı hudûd-ı İslâmiyyeye tecâvüz ü te'addileri istimâ' olunmağla"* Gürcistan Seferine karar verdi.⁶⁵² Lakin kış aylarında olunduğundan baharın beklenmesi ve sefer öncesi karadan ve denizden yapılacak harekât için gerekli planların yapılması kararlaştırıldı.⁶⁵³

Gürcistan Seferi'nin karar verilme, icra ve sonuç alınma süreci iki yıla yakın bir zaman sürdü. Osmanlı Devleti karışıklıkları bastırmak için sefer hazırlıklarına başladığı andan seferin bittiği tarihe kadar Dadyan bölgesi de dâhil olmak üzere Gürcistan sahil bölgesinde bulunan beylere ekonomik ambargo uyguladı.⁶⁵⁴ Sefer sonrası Dadyan bölgesinin cizyesini her yıl gönderme ve Abaza eşkıyalarının çıkardığı karışıklıkları önleme şartıyla Dadyan Melikliği Güril Meliki Mamya'dan alınarak Giorgi Liparityan'a tevcih edildi.⁶⁵⁵ Fakat dört yıla yakın zaman geçmesine rağmen Giorgi Liparityan'ın henüz bu taahhütlerini yerine getirmediği ve görevini ihmal ettiği haberi payitahta ulaştı. Osmanlı Devleti Giorgi Liparityan'a taahhütlerini hatırlatmak ve uyarıda bulunmak için Trabzon Valisi İvaz Paşa'yı görevlendirdi.⁶⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin Kuzey-Doğu sınırında bulunan Çıldır Eyaleti'nde beylerbeyi olarak görev yapan idareciler Gürcistan bölgesinde bulunan Dadyan, Açıkbaş, Güril ve Abaza prenslikleri arasında yaşanan çatışmaları önlemek, sınır anlaşmazlıklarını çözmekle yükümlüydüler. 1708 yılında Güril Meliki Mamya'nın İstanbul'a gelen elçisi,

⁶⁴⁸ BOA.A{DVNS.MHM.d., 114/237 (29 L 1114/18 Mart 1703).

⁶⁴⁹ Târih-i Râşid ve Zeyli, 634; Çelebi, 18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihi, 22; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 1978, IV/1:21.

⁶⁵⁰ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme, 701.

⁶⁵¹ Uzunçarşılı'ya göre Güril mülkleri Vezir-i Azam'a malikâne olarak verilmişti bkz.İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV/I, 21.

⁶⁵² Târih-i Râşid ve Zeyli, 634.

⁶⁵³ BOA. A{ DVNS.MHM.d, 112/1638 (29 Ş 1114/18 Ocak 1703).

⁶⁵⁴ S. Müfit Bilge, 26.

⁶⁵⁵ BOA.A{DVNS.MHM.d., 115/670 (10 Ş 1118/17 Kasım 1706).

⁶⁵⁶ BOA.A{DVNS.MHM.d., 115/1948 (29 Ş 1119/25 Kasım 1707).

Dadyan Meliki Liparityan'ın Güril Melikine ait olan Cilaze ve Miklaze bölgesini zorla zapt ettiğini ve halkından dört yüz kişiyi esir aldığını bildirdi. Yapılan inceleme neticesinde Güril ve Dadyan memleketleri için Rion nehrinin kadimden beri sınır olduğu tespit edildi. İki Meliklik arasında yaşanan problemi çözmesi için Gönnye kadısı Mustafa Molla ile sâbık Trabzon valisi Süleyman Paşa görevlendirildi. Fakat görevlilerin tamahkârlıkları sebebiyle Dadyan melikinin lehine karar verdiği tespit edildi.⁶⁵⁷ Bunun üzerine Dadyan Meliki Liparityan tarafından zapt edilen arazinin Güril Meliki'ne iadesine ve esirlerinde salıverilmesi hususunda gerekenin yapılması için İshak Paşa görevlendirildi. Bu problemin çözümü iki yılı aşkın bir zaman sürdü.⁶⁵⁸

1709 yılına girildiği günlerde, Güril Meliki Mamya'nın şikâyeti ile ortaya çıkan sınır anlaşmazlığı konusu çözülmeye çalışılırken bu defa Dadyan Meliki Liparityan'ın şikâyet arzuhalı İstanbul'a ulaştı. Dadyan Meliki Giorgi Liparityan tarafından söz konusu arzuhalinde; Açıkbaş Meliki Giorgi ve Güril Meliki Mamya'nın kendilerine bağlı adamlarıyla Dadyan bölgesinin sınırları içerisinde bulunan bazı arazi ve köylere tecavüzde bulunduğu, reâyâsını esir alıp katlettiğini ifade ediyordu. Yapılan inceleme neticesinde tacizde bulunulan arazi ve köylerin "kadimden" beri Dadyan Melikliği'nin sınırları içerisinde olduğu tespit edildi. Bunun üzerine İshak Paşa'dan Açıkbaş Meliki Giorgi ve Güril Meliki Mamya'nın yapmış oldukları müdahalenin engellenmesi ve sınırlarının önceden belirlenen yer dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi istendi.⁶⁵⁹ 1710 yılında İshak Paşa'nın da müdahil olmasıyla Dadyan bölgesi Prensi Liparityan ile anlaşılan Açıkbaş Meliki Giorgi bahse konu işgal ettiği toprakları Dadyan Prenslığı'ne terk etti.⁶⁶⁰

Gayrimüslimlerin bir İslam Devleti'ne tabi olduğunu gösteren en önemli alametlerinden biri cizye vergisidir. Cizye, İslam hukukuna göre iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi "*maktû*" cizye diğeri ise "*ale'r-rüûs*" cizyedir. Maktû cizye fetih zamanı anlaşma yoluyla tespit edilen bedel karşılığı ödenen cizye iken ale'r-rüûs cizye ise herkesin mali gücü dikkate alınarak tespit edilen cizyedir.⁶⁶¹ Batı

⁶⁵⁷ BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/1190 (29 L 1121/1 Ocak 1710).

⁶⁵⁸ BOA.A{DVNS.MHM.d., 115/2962 (20 B 1120/5 Ekim 1708); BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/1190 (29 L 1121/1 Ocak 1710).

⁶⁵⁹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/84 (10 ZE 1120/21 Ocak 1709).

⁶⁶⁰ Fevzi Çelebi, 24.

⁶⁶¹ M. Macit Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi-Mit ve Gerçek, (4 baskı), Klasik Yayınları, İstanbul 2017, 445; M.Zeki Pakalın, "Cizye", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 301-2.

Gürcistan'daki Meliklikler vergilerini maktû cizye olarak ödemekteydi.⁶⁶² Bu vergilerin zamanında ödenmesiyle ilgili bazı dönemler problemler yaşandığı oluyordu. Böyle durumlarda devlet cizye ödemeyi ihmal eden bölge hangi eyaletin sorumluluğunda ise o eyaletin idarecisine uyarılarda bulunup vakit kaybetmeden cizye vergisinin tahsil etmesini isterdi. Örneğin Dadyan Meliki Liparityan'ın vermesi gereken yıllık cizye vergisi Osmanlı Devleti tarafından 5 bin top⁶⁶³ “kirpas halı”⁶⁶⁴ olarak belirlenmişti. Fakat 1710 tarihli bir arşiv kaydında Dadyan Meliki Liparityan'ın Dadyan bölgesi halkının ödemesi gereken cizyeyi yedi yıldır ödemediği İshak Paşa'ya bildiriliyordu.⁶⁶⁵ Başka bir kayıta ise hicri 1115 (1703-4) ile 1121 (1709-10) yılları arasını kapsayan bu yedi yıllık süreçte Dadyan bölgesinin vermesi gereken cizye miktarı ise otuz iki bin dokuz yüz (32900) top kirpas kumaşından dokunmuş halı olarak tespit edilmişti.⁶⁶⁶

Dadyan bölgesi Karadeniz sahilinde bulunduğundan dolayı buradan toplanan cizye vergisi bazen Kefe üzerinden Dadyan bölgesine gelen görevlilerce deniz yoluyla⁶⁶⁷ çoğunlukla ise Çıldır Eyaleti üzerinden kara yoluyla İstanbul'a ulaştırılırdı. Osmanlı Devleti 1115-1121 yılları arasında Dadyan Meliki Liparityan'ın ödemesi gerektiği halde hâlâ ödemediği yedi yıllık cizyenin karşılığı olan 32900 top kirpas halının İshak Paşa tarafından alınarak “mübaşir marifetiyle” geciktirmeden hazineye ulaştırılması emredildi.⁶⁶⁸

2.1.3.2. Bejan (Bejan) Dönemi (1718-1728)

Dadyan Meliki Giorgi'nin vefatından sonra yerine Dadyan Meliki olarak atanan oğlu Melik Bejan'ın 1718 yılında isyan ederek, Gürcistan Seferi sonrası bölgede

⁶⁶² M. Macit Kenanoğlu, 447.

⁶⁶³ Kumaşlar için kullanılan bir tabir olup belli bir miktar kumaş uzunluğunu ifade ediyordu. Kumaşlar arasındaki gerek kalite farkı gerekse fiyat farkı top'ların miktarını değiştirebiliyordu bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, 163-64.

⁶⁶⁴ Bugünkü branda bezleri ayarında bir kumaş çeşidi olan kirpas, daha çok ordu ihtiyacında ve Otağ-ı Hümayun denilen sultan çadırlarının yapımında, cami, türbe gibi yapıların kapı perdelerinde kullanılmıştır bkz. Kevser Gürcan Yardımcı, “Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler”, *International Journal of Cultural and Social Studies II*, sy Special Issue 1, 2016, 226.

⁶⁶⁵ BOA.A{DVNS.MHM.d., 116/1437 (30 M 1122/31 Mart 1710).

⁶⁶⁶ Aynı belgeden Dadyan bölgesi için belirlenen beş bin top(5000) kirpas halı kaydının 1120 senesi için iki bin dokuz yüz (2900) olarak kaydedildiği tespit edilmektedir bkz. BOA. C.ML.46/2148 (29 Z 1121/1 Mart 1710).

⁶⁶⁷ S. Müfit Bilge, 439.

⁶⁶⁸ BOA.A{DVNS.MHM.d.,116/1440 (30 M 1122/31 Mart 1710).

güvenliği sağlama amacıyla inşa edilen kaleler zincirinin bir halkası olan Ruh Kalesi'ni işgal etti. Bütün bu hareketler neticesinde bölge ahalisinin emniyetinin kalmadığının Osmanlı Devleti'ne bildirilmesi üzerine Ruh Kalesi'ni ele geçiren, her geçen gün fesadı artan Dadyan meliki Bejan'ın ortadan kaldırılıp, kalenin kurtarılması için oluşturulacak ordunun başına İshak Paşa komutan tayin edildi.⁶⁶⁹ Ayrıca İshak Paşa'dan “devlete sadakati olan” başka birinin Bejan'ın yerine atanabilmesi için isminin bildirilmesi isteniyordu.⁶⁷⁰ İshak Paşa'nın komutasında mezkûr maksatlar için oluşturulan ordu İshak Paşa'nın kapı halkının yanında sancaklardan ve bölgedeki kalelerdeki yeniçeri askerlerinden oluşmaktaydı. Ayrıca Açıkbaş Meliki Giorgi ile Güril Meliki Mamya oğlu Giorgi'de emrindeki tavat ve aznavurlarıyla İshak Paşa'ya destek verecekti.⁶⁷¹ Güril Melikliğinin yakınında bulunan sahil boyunda bulunan Gönnye, Batum ve Acara kalelerindeki yeniçeri askerleri de destek verecekti.⁶⁷²

Dadyan Meliki Bejan'ın Osmanlı Devleti'ne isyanı üzerine yapılan seferin ardından Bejan görevden alındı. Onun yerine Dadyan Meliki olarak bir din adamı olan Gabriel atandı.⁶⁷³ Gabriel, sâbık Melik Bejan'ın karşısında bölgede hem otorite kurabilmek hem de Osmanlı Devleti'nin güvenini kazanabilmek maksadıyla bir girişimde bulundu. Girişiminin içeriğini Osmanlı Devleti'ne yazdığı arzuhâlden öğrenmekteyiz. Gabriel yazdığı arzuhâlinde; kendisinin Ruh Kalesi yakınlarında Hanna adlı bir kalesi bulunduğunu, bu kaleyi tahliye ederek Osmanlı Devleti'ne teslim etmek istediğini ve burasının bölgedeki diğer kalelerin kilidi mesabesinde olduğunu bildiriyordu. Arzuhalin devamında ise maksadını “Devlet-i ‘Aliyye’nin buraya asker yerleştirerek, Dadyan bölgesinde otorite kurması için kendisine yardım etmesini arzuladığı” şeklinde ifade ediyordu. Osmanlı Devleti İshak Paşa'dan zikrolunan Hanna Kalesi'nin Osmanlı tarafından zaptedilip içine asker yerleştirilmeye uygun ve bahsedildiği üzere çevredeki kalelerin kilidi mesabesinde olup olmadığını araştırmasını istedi. Devamında ise eğer Gabriel'in iddiaları doğru ise Hanna kalesini zapt edip içine asker yerleştirmesini emretti.⁶⁷⁴

⁶⁶⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 127/570(20 B 1130/19 Haziran 1718).

⁶⁷⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 127/580(20 B 1130/19 Haziran 1718).

⁶⁷¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/46-77 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

⁶⁷² BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/173 (10 Ş 1131/28 Haziran 1719).

⁶⁷³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/162 (29 R 1133/27 Şubat 1721).

⁶⁷⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/162 (29 R 1133/27 Şubat 1721).

Daha sonra gelişen hadiselerden Gabriel'in bölgede otorite kuramadığı Bejan'ın yine bölgede etkin olduğunu anlamaktayız. Fakat ara bir dönem için Osmanlı Devleti tarafından Dadyan melikliği için Gabriel'in tayin edildiği ve muhatap kabul edildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu sürecin çok uzun sürmediğini, yine Bejan'ın Dadyan Meliki olarak atandığını Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci Tasnifi'nde bulunan Mükerrer 523 sayılı tevcihat defterindeki kayıttan anlamaktayız:

“Dadyan Meliki Gabriel râhip olup hall-i akd-i umûra kudreti olmadığından gayri, Açıkbaş Meliki Aleksandr'ın dahi vakt-i şihâbi olup mukâvemet-i a'daya adem-i kudreti zâhir olmağla Kutais ve Bağdatçık kal'alarında olan Dergah-ı âli yeniçerilerinin tavassutu Katalığoz ve Kütabil nâm rahiplerin kefâleti ile Açıkbaş ve Dadyan memleketlerinde olan kıla' ve ebnâ-i seb'ili Abaza ve sâir eşkiyadan hıfz ve cizye mukabelesinde olan kirpası kadîmisi üzere eda etmek şartıyla, Dadyan Melikliği sâbika yine Dadyan Meliki olan Bejan'a Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'nın ve Ahıska Kadısı Ömer Efendi'nin arzlarıyla verilmiştir.”⁶⁷⁵

Arşiv kaydından anlaşıldığına göre Bejan'ın yerine atanan Gabriel Osmanlı Devleti'nin beklentilerini karşılayamamıştı. Bu sebeple hem Dadyan bölgesindeki gayri-i müslim din adamlarının hem de bölgedeki Osmanlı askeri erkânının kefil olmasıyla Bejan yeniden Dadyan Meliki olarak atandı. Osmanlı Devleti'nin bu tercihinde İran'la başlayan savaşların etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Zira Dadyan bölgesi bulunduğu yer itibarıyla Güney Kafkasya'ya yönelik devam eden sefer hazırlıklarına lojistik desteğin verildiği Karadeniz sahilinde stratejik bir konumda bulunmaktaydı. Bu stratejik yerde, devlete isyan eden ve bundan dolayı görevden alınmasına rağmen tam anlamıyla etkisizleştirilememiş ve bölgedeki siyasi gücü devam eden birinin olması stratejik açıdan devleti zor durumda bırakabilirdi. Bu durum Bejan'ın Dadyan Melikliği için tercih edilmesinin başat faktörü olmalıdır.

1722 yılında İran'da yaşanan ihtilal sonrası Rusların Hazar Denizi'ne doğru ilerlediği, İran'a bağlı Tiflis Hanı'nın bu boşluktan yararlanarak bölgede karışıklık çıkardığı haberinin payitahta ulaşması sonrası Osmanlı Devleti üç farklı cepheden İran topraklarına savaş kararı vermişti. Bu cephelerden biri Erzurum Valisi Silâhdâr İbrahim Paşa'nın komuta ettiği Güney Kafkasya cephesi idi.⁶⁷⁶ Güney Kafkasya cephesini fethi için görevlendirilen askerlerin ilk hedefi Tiflis şehri oldu. Tiflis'in fethi için

⁶⁷⁵ BOA. KK.d. 523/95 (4 C 1134/22 Mart 1722).

⁶⁷⁶ Sina Akşin vd., *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul, 54.

görevlendirilen ordu İshak Paşa'nın da dâhil olduğu bölgedeki eyaletlerin askerlerinden oluşuyordu.⁶⁷⁷ Sefer için görevlendirilen İshak Paşa'nın emri altında bulunan Çıldır Eyaleti askerlerine destek olarak katılması için, 1722 yılının Mart ayında yeniden Dadyan Meliki olarak atanan Bejan'a emirler gönderildi.⁶⁷⁸ Yazılan hükümlerde, hem askerleriyle hem de Dadyan bölgesi tavad ve aznavurlarıyla birlikte İshak Paşa'nın emri altında Tiflis'in fethi için harekete geçen orduya katılmaları isteniyordu.⁶⁷⁹ Tiflis şehri Haziran 1723 yılında savaşız fethedildi.

1723 yılında başlayan Osmanlı-İran savaşları esnasında Gürcistan ve Kafkasya'nın iç bölgelerine yönelik lojistik desteğin ulaşımını güvence altına almak maksadıyla Karadeniz sahilindeki kalelerin onarılması için harekete geçildi. Bu maksatla yeniden inşa edilmesi kararlaştırılan kalelerden birisi Dadyan Melikliği sınırları içerisinde bulunan Faş Kalesi idi.⁶⁸⁰ Yeniden Dadyan Meliki olarak atanmış olan Bejan'da İshak Paşa ile birlikte Faş Kalesi'nin tahkimatı için görevlendirildi. Öncelikle İshak Paşa'ya gönderilen yazıda Dadyan Meliki Bejan'ın Faş Kalesi yapımı hususunda teşvik edilmesi için Gürcü melikler üzerindeki itibarını kullanması istendi. Aynı mühimme kaydında kale inşaatı için gerekli olan malzemenin tedarik ve hazırlanması ile bölge halkından ücreti mukabilinde işçi tutulması konusunda Melik Bejan'ın desteğinin önemli olduğu belirtiliyordu. Yazının devamında Dadyan Meliki'nin yardımının kale inşaatının bitirilmesi noktasında kolaylık sağlayacağı ifade ediliyordu. Dadyan Meliki Bejan'a gönderilen yazıda ise, Güril Meliki Giorgi ile aralarında olan düşmanlığa son vererek barış yapmaları ve Dadyan Melikliği sınırları içinde⁶⁸¹ yeniden inşa edilen Faş Kalesi'nin tamamlanması için gereken desteği vermesi isteniliyordu.⁶⁸² Bu yazının detayı mahiyetinde gönderilen başka bir hükümde ise Bejan'dan, Faş Kalesi inşaatını takip etmek için bina emini olarak tayin edilen sâbık Erzurum Gümrüğü Emmini Mehmed Paşa'ya, kale inşaatının “kazık ve kirişleri” için gerekli olan kerestenin Dadyan bölgesi dağlarından temininde yardımcı olması istendi.⁶⁸³ Faş Kalesi'nin yapım sürecinde Dadyan Meliki Bejan Devlet-i Aliyye

⁶⁷⁷ Târîh-i Râşid ve Zeyli, 1331.

⁶⁷⁸ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1343 (10 M 1135/21 Ekim 1722).

⁶⁷⁹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1377 (10 S 1135/20 Kasım 1722).

⁶⁸⁰ Cengiz Fedakar, “Kafkasya’da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* (2), 2017, 166.

⁶⁸¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 132/162 (20 ZE 1136/10 Ağustos 1724).

⁶⁸² BOA. A{DVNS. MHM.d, 131/1224(20 C 1136/16 Mart 1724).

⁶⁸³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 131/1226(20 C 1136/16 Mart 1724).

tarafından “Faş kalesinin binası vazifesine yardım etmesi için daha önce gönderilen emirler hususunda ihmalinin görüldüğü, kalenin bir an önce tamamlanması için gereken gayretin gösterilmesi içerikli 1725⁶⁸⁴ve 1727 tarihli yazılarla uyarılarda bulunuldu.⁶⁸⁵

1723 yılında başlayıp 1729 yılında tamamlanabilen⁶⁸⁶ Faş Kalesi’nin yapım sürecinde Gürcü Meliklere, endişelerini azaltmak, gönüllerini kazanmak ve yardımlarının karşılığı olarak önce 1724⁶⁸⁷ sonra 1727 tarihinde olmak üzere iki kez çeşitli hediyeler gönderildi. Faş Kalesi’nin yapım sürecinde Dadyan Meliki Bejan ve maiyetine gönderilen hediyeleri, Mahir Aydın’ın “Faş Kalesi” adlı çalışmasından öğrenmekteyiz:

“9 Mart 1727 yılında Faş Muhafızı İbrahim Paşa eliyle gönderilen hediyelerin cinsi, adedi ve tutarı şu şekilde kaydedilmiştir: Gürcü Meliki Dadyan Bejan’a, değeri 80 kuruş değerinde bir adet kürk, 30 kuruş değerinde İngiliz çukası cepken, 80 kuruş değerinde bir adet hançer ve bina emininden bir kıt’a zerbân kuşak hediye edildi. Dadyan Meliki Bejan’ın büyük oğluna, 30 kuruş değerinde bir adet al çuka cepken, 40 kuruş değerinde bir adet telli hâre kaftan, 30 kuruş değerinde çiçekli kutnu anteri, bina emininden bir kıt’a Zerbân Kuşak hediye edildi. Bejan’ın küçük oğluna, 30 kuruş değerinde bir adet İngiliz çukası cepken, 40 kuruş değerinde bir adet çiçekli anteri kaftan, Bejan’ın kethüdasına ise 30 kuruş değerinde bir adet İngiliz çukası cepken, 30 kuruş değerinde bir adet cepken ve kutnu anteri hediye edildi. Ayrıca Dadyan Meliki Bejan’ın ilk önce Faş Kalesi’ne gelen elçisine 40 kuruş değerinde bir adet anteri kaftan, payitahta gelen elçisine 30 kuruş değerinde bir adet çuka cepken ve Dadyan bölgesinden beş nefer tavatlarına da 75 kuruş değerinde beş adet hil’at hediye olarak verilmiştir.”⁶⁸⁸

Güney Kafkasya’ya yönelik Osmanlı Devleti’nin siyasi faaliyetleri sürerken Karadeniz sahilini Kafkasya’nın içlerine bağlayan yolların bakımı ve onarımı meselesi de hayli önemi haiz bir mesele olarak karşımıza çıkmaktaydı. Dadyan Meliki Bejan’a 1727 yılında gönderilen bir hüküm kaydında, Faş Kalesi’nin, doğusunda bulunan Tiflis Kalesi’nin hinterlandında bulunduğunu lakin bölgede yaşanan çatışmalardan dolayı uzun zamandan beri iskân olunmadığı için Tiflis ile Faş Kalesi arasındaki yolların kapalı olduğunu, bu sebeple gidiş gelişin mümkün olmadığı belirtiliyordu. Eğer yollar açtırılır ise kaleye zahire ve mühimmat naklinde kolaylık sağlanacağını bildirilmesi üzerine Dadyan Melikinden söz konusu yolun kendi sınırları içerisinde kalan kısmının

⁶⁸⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 132/933 (29 Ş 1137/13 Mayıs 1725)

⁶⁸⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/501 (10 ZE 1139/29 Haziran 1727).

⁶⁸⁶ Mustafa Aydın, “Faş”, 444.

⁶⁸⁷ İlk olarak 1724 tarihinde gönderilen hediyeler için bkz. Mahir Aydın, “Faş Kalesi”, 77.

⁶⁸⁸ Mahir Aydın, “Faş Kalesi”, 88-89; BOA. MAD.d. 5340/760.

temizlenmesi için gerekli olan mühimmat ve işçilerin bir an önce tedarik etmesi isteniyordu.⁶⁸⁹ Aradan bir yıl geçince Dadyan Meliki Bejan'a konuyla ilgili başka bir yazı gönderildi. Gönderilen bu yazıda, bir yıl önce verilen emir gereğince Dadyan Meliki Bejan'ın kendi görev kısmına düşen yol için çalışmalara başladığını fakat kalanını da tamamlayacakken isyan eden Abaza eşkıyasının yola getirilmesi için oluşturulan orduda vazife alması istendiğinden yolun geri kalan kısmının hâlâ gidiş geliş imkân vermeyecek durumda olduğu ifade ediliyordu. Yolun kalan kısmının Dadyan Meliki Bejan tarafından bir an önce temizlenip kullanıma uygun hale getirilmesi isteniyordu.⁶⁹⁰ Osmanlı'nın, Karadeniz sahilinde bulunan Faş Kalesi ve diğer kalelerin ve bu kaleleri Tiflis ve Güney Kafkasya'ya bağlayan yolların onarımını isterken hem fethedilen yerleri elde tutmayı hem de devam eden seferlere lojistik destek sağlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Karadeniz'in Kafkasya kıyılarına denk gelen kısmında kaleler zinciri inşa etmeye karar vermişti. Yeniden inşa edilmesi kararlaştırılan kalelerden birisi Abaza Melikliği'nin merkezinde bulunan Sohum Kalesi idi. Sohum'da bulunan kalenin yeniden inşa edilmesinin hedefi, bölgedeki deniz ticaretini güvence altına almak, bölgede siyasi-sosyal karışıklığa sebebiyet veren Abaza eşkıyalarının saldırılarını engellemektir.⁶⁹¹ Ayrıca söz konusu kaleler zincirinin Rusların Karadeniz'e doğru ilerleyişini durdurmayı ve Kafkasya'da devam eden savaşlarda Osmanlı ordusunun fethettiği bölgelerin güvenliğini sağlamayı hedeflediğini de belirtmek gerekir.

Sohum Kale'sinin inşaatı devam ederken 1727 yılında payitahttan Çıldır ve Tiflis Beylerbeyi İshak Paşa'ya gönderilen bir yazının akabinde gelişenler Dadyan Meliki Bejan'ın idam edilmesine neden olacaktı. İstanbul'dan gönderilen yazıda daha önce Osmanlı Devleti'ne itaat eden Abaza halkından bir kısım eşkıyaların ortaya çıktığı belirtiliyordu. Bu eşkıyaların Sohum Kalesi'nin tamiri için gönderilen işçilerin bazısını öldürdüğü bazısını ise esir ettiği, yine kale inşaatına nezaret eden askere de öldürmek ve yaralamak suretiyle zarar verdikleri ifade ediliyordu. Eşkıyanın bununla da yetinmeyerek inşaatı devam eden kaleyi muhasara ettiği ve inşaatı kullanılan

⁶⁸⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/501 (10 ZE 1139/29 Haziran 1727).

⁶⁹⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/1300 (10 Ş 1140/22 Mart 1728).

⁶⁹¹ Cengiz Fedakâr, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)", 166.

malzemenin taşındığı hayvanları çaldıkları bildiriliyordu.⁶⁹² Söz konusu yazıda İshak Paşa'ya, eşkıyanın ortadan kaldırılması için Çıldır, Tiflis ve diğer yerlerden oluşan bir askeri birlik hazırlaması, askeri birliğin komutanı olarak ise oğlu Yusuf'u ataması emrediliyordu.⁶⁹³ İshak Paşazâde Yusuf'un komutasındaki ordunun hangi askerlerden oluştuğunu mühimme defterindeki kayıtlardan öğrenebilmekteyiz. Bu kayıtlara göre Trabzon, Tiflis, Faş ve Batum Kalesi muhafazasında görevli askerler, Rize'de bulunan yeniçeri ağası Liko Mustafa,⁶⁹⁴ Faş Kalesi muhafazasında bulunan yeniçeri zabiti Haseki Hüseyin'e⁶⁹⁵bağlı olarak Yusuf Bey'in komutasındaki orduya dâhil olacaklardı. Orduya dâhil olması istenen Dadyan Meliki Bejan'a gönderilen hükümde ise, daha önce bölgede bulunan kaleleri Abaza eşkıyasına karşı koruyacağını taahhüt ederek yeniden Dadyan Meliki olarak atandığı⁶⁹⁶ hatırlatılıyordu. Bu taahhüdünden dolayı, Devlet-i Aliyye'ye isyan eden Abaza Beyi Rüstem'in cezalandırılması için emrindeki askerler ile Yusuf Bey'in uygun gördüğü bir yerde buluşup Yusuf Bey'in emri doğrultusunda hareket etmesi emrediliyordu.⁶⁹⁷

Askeri harekât başlamadan önce ordu komutanı Yusuf Bey'e harekât esnasında izlemesi gereken stratejiyi açıklayan başka bir yazı gönderildi. Yazıda öncelikle, daha önce Devlet-i Aliyye'ye itaati kabul eden Abaza taifesinden isyan edenlerin cezalandırılması için babası Vezir İshak Paşa tarafından hazırlanan orduya başbuğ tayin edildiği bildiriliyordu. Yazının devamında ise ordu komutanı olması nedeniyle maiyetine verilen askeri alıp yine emrine verilen Dadyan Meliki Bejan, Açıkbaş ve Güril Melikleriyle uygun bir yerde buluşup, Karadeniz sahilindeki kalelerde bulunan ve emrine verilen askerleri de yanına alarak birlikte Abaza bölgesine yakın bir mahalle gitmesi isteniyordu. Eğer Abaza Bey'i Rostom itaati kabul edip eşkıyalık yapanları vermeyi, adı geçen bazı kalelere rehin olarak birkaç adam vermeyi taahhüt ettikleri takdirde üzerlerine varılmaması fakat itaat etmeyip muhalefette ısrar ederler ise

⁶⁹² Sohum Kalesi civarında yaşanan bu hadisler Sohum Kalesi kadısı, müftüsü ve Bina Emini Mustafa Ağa tarafından payitahta arz edilmişti bkz.Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, 1579.

⁶⁹³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/708 (29 Z 1139/17 Ağustos 1727).

⁶⁹⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/706 (20 S 1140/7 Ekim 1727)

⁶⁹⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/705 (20 S 1140/7 Ekim 1727).

⁶⁹⁶ Fahameddin Başar, 149.

⁶⁹⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/709 (29 Z 1139/17 Ağustos 1727).

erkeklerinin katledilmesi kadın ve çocuklarının ise esir alınması, Abaza vilayetinin ise Osmanlı'ya ilhak edilmesi emrediliyordu.⁶⁹⁸

Yusuf Bey askerî harekât için Ahıska'dan emrindeki askerleriyle hareket edip Faş Kalesi civarına gelip Dadyan Meliki Bejan ve diğer Gürcü Melikleriyle bir araya geldiğinde öncelikle Abaza bölgesindeki problemi savaşız bir şekilde çözmek istiyordu. Bu maksatla Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşlarından İbrahim'i şartları içeren hatt-ı hümayun ile Abaza bölgesi beyleri Rostom, Mirza Han ve diğer beylere gönderdi. Abaza beyleri durumu müzakere ederek Osmanlı'nın şartlarını kabul ettiler. Hatt-ı hümayunda, içlerindeki kargaşa çıkaranların yakalanması, kale muhafızlarına, amele ve yolculara zarar verilmemesi, kayıklarını teslim etmeleri ve yeniden yapıp denize çıkarlar ise içlerindeki devletçe el konulup esir edilmeleri şart koşuluyordu. Ayrıca Sohum Kalesi için gerekli kereste, taş ve kireç için yardım etmeleri, Müslüman esirlerin teslim edilmesi, bu şartlara uyup anlaşmayı bozmamaları, aksi halde öldürülmek üzere Abaza Beyi Rostom'un kendi oğlunu ve Tavadlarından bazı kişileri rehin vermesi isteniyordu.⁶⁹⁹

Hatt-ı hümayundaki şartlar yerine getirildikten sonra Yusuf Bey maiyetindeki askerinin yerlerine dönmesine izin verdi. Yusuf Bey'in kendisi de Tiflis'e babası Vezir İshak Paşa'nın yanına döndü. Yapılan seferdeki başarısından dolayı İshak Paşazâde Yusuf Bey hil'at ile ödüllendirildi.⁷⁰⁰ Ayrıca Abaza seferindeki başarısından dolayı Yusuf Bey, babası İshak Paşa'nın arzıyla Çıldır Beylerbeyi olarak atandı.⁷⁰¹

2.1.3.3. Otia Dönemi (1728-1744)

Sefer esnasında görevde ihmali olduğu tespit edilen Dadyan Meliki Bejan idam edildi. Bejan'ın idam edilmesine giden süreç daha önce Güril ve Açıkbaş memleketlerinin sınırlarını Osmanlı Devleti'nin iradesine muhalefet ederek ihlal etmesiyle başlamıştı. Hakkındaki idam kararı ise Abaza bölgesine yapılan sefer için görevlendirilmesine rağmen görevinin hilafına Abaza bölgesine nizam vermek için giden askere yol vermeyerek önlerini kesmesi ve birkaç neferi öldürmesinden dolayı

⁶⁹⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/719 (29 S 1140/16 Ekim 1727).

⁶⁹⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/1089 (10 CE 1140/24 Aralık 1727).

⁷⁰⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/1090(10 C 1140/23 Ocak 1728).

⁷⁰¹ BOA. KK.d. 523/64 (21 RE 1142/14 Ekim 1729).

kesinleşti. İdam kararı İshak Paşa'nın oğlu Yusuf Bey tarafından icra edildi.⁷⁰² İdam edilen Bejan'ın büyük oğlu Otia İshak Paşa'nın arzıyla 6 Haziran 1728'de Dadyan Meliki olarak atandı.⁷⁰³ Bejan'ın öldürülmesi sonrası Açıkbaş, Güril ve Dadyan Melikliği arasındaki çatışmalar kısa sürelide olsa bitmiş oldu.⁷⁰⁴

Son Abaza seferi sonrası sulh şartlarının gereği, Abaza saldırılarını önlemenin bir yolu olarak bazı rehineler alınmış ve rehinelerin bir kısmı Faş Kalesi'ne konulmuştu. 1729 yılında İstanbul'a ulaşan bir habere göre rehinelerin Faş Kalesi'nden kaçtığı bildiriliyordu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, yeni atanan Dadyan Meliki Otia'ya, Abaza beyi Rostom'a, Gönnye Sancakbeyi'ne ve Faş Kalesi Muhafızı Ali'ye yazılan bir yazıda firar eden rehinelerin yakalanarak yeniden Faş Kalesi'ne hapsedilmeleri emredilmekteydi.⁷⁰⁵

1733 yılında Dadyan Meliki Otia'ya Kethüdası Çiçeva'ya ve amcaları Menûcihr ve Papaz Hokandel'e Dadyan bölgesinin sınırları içerisinde kalan kalelerin Abaza eşkıyasının saldırılarından korunması gerektiğine dair uyarı yazısı yazıldı. Mezkûr yazıda Osmanlı kalelerinden Faş, Anakara ve Ruh Kaleleri'nin Dadyan Melikliği'nin sınırları içerisinde olduğunu bu sebepten dolayı şu anda Ruh Kalesi baş muhafızı olarak vazife yapan Halil Paşa ile ittihat ve ittifak üzere bulunmaları emrediliyordu. Eğer mezkûr kalelerde bulunan askerlere Abaza eşkıyası tarafından taarruz vaki olursa, ticaret maksadıyla olsun başka maksatla olsun bölgeden geçenlere tecavüz edilip zarara uğratılırlarsa zararlarının onlardan tazmin edileceği ve ayrıca memleketlerinin de tahrip edileceği şeklinde uyarıda bulunuluyordu.⁷⁰⁶ Yine aynı yıl Dadyan Melikine gönderilen başka bir hükümde Rumeli beylerbeyiliği payesi ile Faş muhafızı olan Ömer Paşa'nın, Dadyan Melikliği sınırları içinde bulunan Anakara Kalesi civarına zarar veren Abaza eşkıyasını etkisiz hale getirmek üzere görevlendirildiğinden vazifesini tamamlayıncaya dek maiyetinde bulunularak yardımcı olunması isteniyordu.⁷⁰⁷

Dadyan Meliki Bejan'ın öldürülmesi sonrası Dadyan Melikliği ile diğer Melikler arasındaki sıcak çatışmalar kısa süreli de olsa bitmesine rağmen birbirlerinin iktidarını

⁷⁰² BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/125 (29 Ş 1140/10 Nisan 1728).

⁷⁰³ BOA. KK.d. 523/95 (27 L 1140/6 Haziran 1728); Fahameddin Başar, 149; Fevzi Çelebi, 26.

⁷⁰⁴ Fevzi Çelebi, 27.

⁷⁰⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 135/1089 (10 N 1141/9 Nisan 1729).

⁷⁰⁶ BOA. C.HR. 93/4637 (29 B 1145/15 Ocak 1733).

⁷⁰⁷ BOA.A{DVNS.MHM.d., 139/935 (10 M 1146/23 Haziran 1733).

ele geçirmek için farklı metotlar uyguluyorlardı. Bu maksatla yeni atanan Dadyan Meliki Otia, kız kardeşini Açıkbaş Meliki Aleksandr'ın kardeşi Mamuka ile evlendirdi. Otia'nın hedefi Açıkbaş tahtına kız kardeşinin eşi Mamuka'yı çıkarmaktı. Bu hedefine ulaşmak için Raça feodalini ve Zurab Abaşıdze'yi yanına aldı. 1732 yılında Çikhori denilen bölgede Dadyan Meliki ile Açıkbaş Meliki ve onunla birlikte hareket eden Güril Meliki arasında savaş yapıldı. Savaş neticesinde Dadyan Meliki Otia yenildi ve tutsak edildi. Osmanlı Devleti Otia'nın serbest bırakılmasını istedi.

Serbest bırakıldıktan sonra 1740 yılında tekrar harekete geçen Otia bu sefer başarılı olarak Açıkbaş bölgesindeki Vartsikhe sarayını ele geçirdi. Açıkbaş Meliki Aleksandr kaçmak zorunda kaldı. 1741 yılında ise Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa'nın Açıkbaş bölgesine düzenlediği sefere Dadyan Meliki Otia'da destek verdi. Aleksandr'ı tekrar tahttan indirdiler fakat Yusuf Paşa'nın isteğiyle Aleksandr tekrar tahta çıktı. Bu harekâtın ardından Yusuf Paşa, Dadyan Meliki Otia ile diğer Melikler arasında sulhun oluşmasını sağladı. Fakat çok geçmeden tesis edilen sulh tekrar bozuldu. 1743 ve 1746 yıllarında Dadyan Meliki tarafından iki kez daha Açıkbaş bölgesi topraklarına sefer düzenlendi. 1746 yılındaki seferde Aleksandr tekrar tahttan indirilerek kardeşi Mamuka tahta çıkarıldı. Fakat Yusuf Paşa'nın vefatı sonrası tekrar Çıldır Beylerbeyi olan İshak Paşa'nın araya girmesiyle Dadyan Meliki'nin desteğiyle Açıkbaş tahtına çıkan Mamuka, tahttan indirildi. Açıkbaş bölgesinin idaresini tekrar Aleksandr ele aldı.⁷⁰⁸

2.2. İSHAK PAŞA'NIN TİFLİS VALİLİĞİ

Tiflis, Gürcistan coğrafyasının doğusunda Kartli diye ifade edilen bölgede, Kura Nehri'nin dağlar arasında açtığı vadinin iki yakasında kurulmuştur.⁷⁰⁹ Şehir, V. asırda Doğu Gürcistan'ın merkezi olmuş ve bu tarihten itibaren birçok kavmin istilasına uğramıştır.⁷¹⁰ Avrupa ile Asya arasındaki önemli ticari yollardan birinin Tiflis'ten geçtiği bu yol vesilesiyle şehrin, orta çağın önemli ticaret merkezlerinden biri olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Tiflis, Gürcülerin tarihi ve kültürel başkenti olarak da

⁷⁰⁸ Fevzi Çelebi, 27-29.

⁷⁰⁹ Mustafa Aydın, "Tiflis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2012, XXXX, 150.

⁷¹⁰ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 197 (Sergey Enisimof, *Kafkas Kılavuzu*, Çev. Sadık Binbaşı, İstanbul, 1926), 5, 228, 229'dan naklen).

bilinmektedir.⁷¹¹ Tiflis ve çevresi Hz. Ömer Dönemi'nde başlayıp Hz. Osman Dönemi'nde devam eden Kafkasya bölgesine yönelik fetih faaliyetlerinin neticesinde Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Hz. Osman döneminde Ermeniyeye bölgesinin fethi için görevlendirilen Habîb bin Mesleme komutasındaki İslâm ordusu 645-646 yılında Tiflis'i İslâm hâkimiyetine katmıştır.⁷¹² İlk fetih faaliyetinden sonra Müslümanlar tarafından Tiflis'e bir askerî birlik yerleştirilmiş ve Abbasi halifesi Mutevekkil dönemine kadar Müslümanların şehre iskânı devam etmiştir.⁷¹³ Abbasiler döneminde ise Tiflis'te bir İslâm Emirlîği kurulmuştur.⁷¹⁴ Abbasilerin ardından Tiflis ve civarına, Osmanlıların Gürcistan'a yönelik fetih faaliyetlerine başladığı XVI. yüzyıla kadar Selçuklular, Hârizmşahlar, Moğollar, İlhanlılar, Akkoyunlular ve Safevîler hâkim olmuştur. İfade etmek gerekir ki bu süreç içerisinde siyasi hareketliliğin bir gereği olarak Gürcülerin bağımsızlıklarını kazandıkları ara dönemler de olmuştur.⁷¹⁵

Osmanlı Devleti ile Gürcüler XV. yüzyılın ortalarından itibaren karşı karşıya gelmiştir. Bu süreçte sınırdaş olan iki milletin XVI. yüzyılda ise yoğun siyasi ilişkilerinin başladığı görülmektedir.⁷¹⁶ XVI. yüzyılın başından III. Murad döneminde başlayan Osmanlı-Safevî savaşlarına kadar Gürcüler ile Osmanlıların münasebeti sıcak bir çatışmadan ziyade İran'a karşı ittifak siyaseti merkezinde yürümüştür.⁷¹⁷ 1578'de başlayan Osmanlı-Safevî savaşları sırasında Lala Mustafa Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu 24 Ağustos'ta Tiflis'e ulaştı ve Davud Han tarafından terk edilmiş olan şehri mukavemetsiz fethetti. Şehir alındıktan sonra şehrin büyük kilisesi camiye çevrildi. 29 Ağustos Cuma günü camiye çevrilen kilisede padişah Sultan III. Murad adına hutbe okundu. Tiflis eyalet haline getirildi ve beylerbeyi olarak Ferhad Paşa'nın oğlu Mehmed Bey atandı.⁷¹⁸ Osmanlı hâkimiyeti Şah Abbas'ın Safevî tahtına geçtiği 1587 yılından

⁷¹¹ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 197; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 19.

⁷¹² Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 30; Mu'cemü'l-Büldân, II, 35-37; Tiflis'i fetheden ordunun komutanı Hâbib b. Mesleme'nin siyasî faaliyetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hasan Artar, *Hâbib b. Mesleme'nin Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2019.

⁷¹³ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 31.

⁷¹⁴ Mirza Bala, "Gürcistan", IV, 838.

⁷¹⁵ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 32-38; Mustafa Aydın, "Tiflis", XXXXI, 150-51.

⁷¹⁶ Niko Berdzenişvili ve Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 215.

⁷¹⁷ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 201-10.

⁷¹⁸ Viladimir Minorsky, "Tiflis", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, XII/I, 272; İsmail Hami Danişmend, III, 23; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, 58; Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 215.

itibaren giderek sarsılmaya başladı ve 1603'te Tiflis, Safevîler'in hâkimiyetine geçti.⁷¹⁹ Bu durum Osmanlıların Tiflis'i ikinci kez fethettiği 1723 yılına kadar devam etti.⁷²⁰

XVIII. yüzyılın başlarında İran'da yaşanan iç karışıklıklar Güney Kafkasya'da otorite boşluğunun oluşmasına neden olmuştu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya, dikkatlerini Güney Kafkasya'ya çevirmişlerdi. Fakat Rusya'nın İsveç, Osmanlı Devleti'nin ise Avusturya ile yaptığı savaşlar her iki devletin Güney Kafkasya'ya yönelik hamlelerini engellediği ifade edilmektedir.⁷²¹ Rusların İsveç ile 30 Ağustos 1721 tarihinde barış antlaşması yapmasının ardından Temmuz 1722'de Güney Kafkasya'ya yönelmesi⁷²² Doğu Gürcistan için Rus tehdidinin boyutunu artırmıştır. Zira daha önce XVI. yüzyıl sonlarında Kaheti kralları ile diplomatik ilişkiler kuran Rusların Güney Kafkasya bölgesine yönelik bu hamlesi, bölgeyle artık fiili olarak da ilişki kurduklarını göstermekteydi.⁷²³ Gümüş'e göre; 1722'de Rusların Otamış'ta 6 bin kişilik Haytak (Kaytak) kuvvetlerini yenmesi ve ardından esirleri öldürmeleri yine Rusların, 25 Haziran 1723'te Bakü'yü ele geçirmeleri, hem Kafkasya bölgesinde yaşayan halklar için hem de Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hâkimiyeti için ciddi bir tehdit oluşturmaya başladığını göstermekteydi.⁷²⁴

Ayrıca Afganlı Mir Mahmud'un İran'da iktidarı ele geçirerek Safevîleri yıkması Güney Kafkasya'da otorite boşluğuna sebebiyet vermişti. Bu durumdan faydalanan İran'a bağlı Tiflis Hanı'nın itaatten ayrılıp bölgede karışıklık çıkardığı ve Müslümanlara zulmederek onları katlettiği haberi Osmanlı Devleti'ne ulaştı. Bunun üzerine durumu araştırmak üzere Erzurum valisi Vezir İbrahim Paşa, 1722 Ağustos ayında Tiflis taraflarına çuhadarını gönderdi. Yapılan tahkikat neticesinde, Tiflis Han'ı ile ilgili gelen bilgilerin doğru olduğu payitahta bildirildi. Bütün bu zikredilen sebepler Osmanlı Devleti'ni bölgedeki siyasî, iktisadî geleceği açısından problem teşkil edebilecek durumları önceden engelleyebilmek amacıyla tedbir almaya itti. Bu çerçevede Güney Kafkasya bölgesine yönelik bir sefer düzenlenmesine karar verildi ve bu seferin ilk

⁷¹⁹ Mustafa Aydın, "Tiflis", 151.

⁷²⁰ Viladimir Minorsky, "Tiflis", 274.

⁷²¹ Elvin Valiyev ve Doğan Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), Kasım 2016, 18.

⁷²² Elvin Valiyev ve Doğan Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", 19.

⁷²³ Gümüş, "Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri", 917.

⁷²⁴ Gümüş, *Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, 917.

adımı olarak ise Tiflis'in fethi kararlaştırıldı.⁷²⁵ Tiflis hâkimi Vahtang'ın Rus çarına tabi olmasının Tiflis'in fethine öncelik verilmesinin öncelikli amili olduğu Çelebizâde Asım tarafından ifade edilmektedir.⁷²⁶ Tiflis'i fethetmek üzerine gidecek ordunun başına serasker olarak Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa atandı.⁷²⁷

Osmanlı Devleti'nin askeri harekâta karar vermesinin ardından, harekâtın birinci önceliği olan ordunun oluşturulmasına başlandı. Askeri harekât için görevlendirilen ordu, Çıldır, Erzurum, Kars vb. bölge eyaletlerinin askerlerinden oluşuyordu.⁷²⁸ Sefer için görevlendirilen İshak Paşa'nın emri altında bulunan Çıldır Eyaleti askerleri içerisinde Açıkbaş bölgesindeki Bağdatçık Kalesi'nin gönüllü askerleri de bulunmaktaydı.⁷²⁹ Ayrıca Açıkbaş Meliki Aleksandr,⁷³⁰ Güril Meliki Giorgi⁷³¹ ve Dadyan Meliki Bejan⁷³² da hem askerleriyle hem de bölgelerindeki tavad ve aznavurlarıyla birlikte İshak Paşa'nın emri altında Tiflis'in fethi için harekete geçen orduya katılacaklardı.⁷³³ İran Seferine dair fetvanın verilmesinin⁷³⁴ ardından Kars'taki Osmanlı ordugâhında bulunan Silahtar İbrahim Paşa'nın maiyetine Tiflis'in fethinde yardımcı olmak üzere Diyarbakır Valisi Vezir Arifi Ahmed Paşa, Kars Beylerbeyi Mustafa Paşa, Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa⁷³⁵ ve Şebin-Karahisar Mutasarrıfı İbrahim Paşa verilmiştir.⁷³⁶

İbrahim Paşa fetih faaliyetlerine başlamadan önce Tiflis hâkimi Vahtang'a itaat ettiği takdirde yönetimin kendine bırakılacağına dair taahhütleri içeren mektuplar göndermişti. Gümüşe göre, bu mektuplardan haberdar olan Safevî şehzadesi Tahmasb Kaheti hâkimi Muhammed Kulu Hân'a (II. Kostantin), Tiflis'i ele geçirmesini

⁷²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1978, IV/I:513-16.

⁷²⁶ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1323.

⁷²⁷ Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri", 513-16; BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1325 (10 M 1135/21 Ekim 1722).

⁷²⁸ Târîh-i Râşid ve Zeyli, 1331.

⁷²⁹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1375 (10 S 1135/21 Kasım 1722).

⁷³⁰ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1341 (10 M 1135/21 Ekim 1722).

⁷³¹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1342 (10 M 1135/21 Ekim 1722); BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1378 (10 S 1135/20 Kasım 1722).

⁷³² BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1343 (10 M 1135/21 Ekim 1722).

⁷³³ BOA.A{DVNS.MHM.d., 130/1376,77 (10 S 1135/20 Kasım 1722).

⁷³⁴ İran seferine dair fetvanın metniyle ilgili bkz. Târîh-i Râşid ve Zeyli, 1332-33.

⁷³⁵ Burada Uzunçarşılı sehven İshak Paşa için Kars Beylerbeyi ifadesini kullanmaktadır. İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, 177,

⁷³⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, 177; BOA. A.{DVNS. MHM. d, 131/512-513 (20 L 1135/24 Temmuz 1723).

emretmiş⁷³⁷ aldığı emirle harekete geçen Kulu Hân 4 Mayıs 1723 tarihinde Lezgilerin de yardımıyla Tiflis'i ele geçirmiş VI. Vahtang'ı ise Gori'ye kaçmaya mecbur bırakmıştı. Osmanlı'ya itaat etmekten başka çaresi kalmayan Vahtang ise, kardeşi Yese ve oğlu Şah Navaz'ı (Bakar) yardım talebi için İbrahim Paşa'ya gönderdi.⁷³⁸ İshak Paşa'nın da dâhil olduğu Silahtar İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Tiflis'e doğru hareket ettiğini haber alan Muhammed Kulu Hân, hiçbir direniş göstermeden, 1723 yılının Haziran ayında şehri teslim etti. Yeni fethedilen Tiflis'in yönetimi İbrahim ismini alan VI. Vahtang'ın oğlu Şah Navaz'a verildi.⁷³⁹ 1723'te başlayıp 1735 yılında sonlanacak olan Tiflis'teki bu sürece Gürcü kaynaklarında "Osmaloba" yani "Osmanlı hâkimiyeti dönemi" denildiği belirtilmektedir.⁷⁴⁰

İbrahim Paşa'nın fetihten sonra bir müddet Tiflis'te kalarak otoriteyi sağlamak için birtakım idari ve siyasi tedbirler aldığı belirtilmektedir.⁷⁴¹ Bu sırada devlet halkın gönlünü kazanma maksadıyla bölgedeki idarecilere, istimalet politikasına uygun olarak halktan takatinin üstünde vergi almamalarını ve halka iyi davranmalarını emreden hükümler göndermiştir.⁷⁴² Tiflis'te genel olarak otorite sağlandıktan sonra Ağustos 1723'te Silahtar İbrahim Paşa'ya gönderilen hükümde Tiflis Kalesi'nin muhafazasının Diyarbekir Valisi Ahmed Paşa'ya bırakılarak, Trabzon ve Kars Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın Tiflis'in fethi öncesi Osmanlı'ya tabi olan Şirvan Hanı Davud Han'ın⁷⁴³ yardımına gönderilmesi emrediliyordu. Kendisinden ise Karahisar-ı Şarki Sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa ile İshak Paşa'yı yanına alarak Revan, Gence ve Azerbaycan'ın fethi için uygun bir yerde kışı geçirip gerekli hazırlıkları yapması isteniyordu.⁷⁴⁴ Aynı yazının bir suretinin İshak Paşa'ya da gönderildiğini arşiv kayıtlarından anlamaktayız. İshak Paşa'ya hitaben gönderilen yazıda emrindeki askerler ve alaybeyleri ile Silahtar İbrahim Paşa'nın yanında bulunarak onun emrine göre hareket etmesi gerektiği

⁷³⁷ Gümüş, "Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri", 919.

⁷³⁸ Batonişvili Vahuşti, 504; Elvin Valiyev ve Doğan Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", Târih-i Râşid ve Zeyli, III, 1323.

⁷³⁹ Hrand Andreasyon, Çev., *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1974, 47; Elvin Valiyev ve Doğan Yörük, 19; Gümüş, *Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, 918; Târih-i Râşid ve Zeyli, III, 1324.

⁷⁴⁰ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, 71.

⁷⁴¹ Gümüş, *Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, 919.

⁷⁴² BOA.C.DH. 192/9573 (29 N 1135/3 Temmuz 1723).

⁷⁴³ Şirvan Hanı'nın Osmanlı'ya tabi oluş süreciyle ilgili bilgi için bkz. Yaşar Baş, "Şirvan Hanı Hacı Davud, Siyasi Mücadelesi, Sürgün Hayatı ve Ailesi", *Ekev Akademi Dergisi*, (58), Kış 2014, 634-36.

⁷⁴⁴ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 131/597(20 ZA 1135/22 Ağustos 1723).

belirtiliyordu.⁷⁴⁵ Eylül 1723'te payitahttan Diyarbakır Valisi Ahmed Paşa'ya gönderilen başka bir hükümde, Silahtar İbrahim Paşa'nın zamanında hareket etmeyerek Bakü'nün Rusların eline geçmesine sebebiyet verdiği⁷⁴⁶ bu nedenle de şark cephesi seraskerliğinden azledildiği, yerine ise kendisinin tayin edildiği belirtiliyordu.⁷⁴⁷ İbrahim Paşa'nın ihmali neticesinde Ruslar'ın eline geçen Hazar Deniz'i kıyılarındaki bazı yerlere karşılık 2 Şevval 1136/4 Haziran 1724 tarihli İstanbul Antlaşmasıyla Ruslar Osmanlı'nın Gürcistan'daki hâkimiyetini tanımıştır.⁷⁴⁸

Bu süreçte başka bir yönetim değişiminin de Tiflis Kalesi'nin muhafızlığında olduğu 10 Muharrem 1136/10 Ekim 1723 tarihli arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. Bu belgeye göre İbrahim Paşa'nın azlinin ardından Tiflis Kalesi muhafızlığına İshak Paşa getirildi. İshak Paşa'ya, Çıldır eyaletinin elviye mutasarrıfları, alaybeyleri, timar ve zeamet sahipleri ile Tiflis Kalesi'nin muhafazasına tayin edildiğinden bir an önce Tiflis'in muhafazasına başlaması, ayrıca Revan tarafındaki ordunun kumandanı olan Diyarbakır valisi Ahmed Paşa ile de irtibat halinde olması emredildi. Çıldır eyaletinin sancak mutasarrıflarına ve alaybeylerine de İshak Paşa'nın emrine göre hareket ederek Tiflis'in muhafazasında görev almaları gerektiğini belirten hükümler gönderildi.⁷⁴⁹ Bunun yanı sıra Silahtar İbrahim Paşa'ya Ekim 1723'te gönderilen hükümde ise Tiflis Kalesi muhafazası görevinin kendisinden alınarak İshak Paşa'ya verildiği, kendisinin ise Revan seraskeri Ahmed Paşa'nın emrinde hizmet etmesi gerektiğini ifade eden emir gönderildi.⁷⁵⁰ Payitaht, Serasker Ahmed Paşa'dan İshak Paşa'nın Tiflis Kalesi'nin muhafızı olarak atanmasından dolayı selefi olan İbrahim Paşa'ya uygun görülen bir görev verilmesini istedi.⁷⁵¹ Aynı tarihte Tiflis Han'ı VI. Vahtang'a, Osmanlı Devleti'ne

⁷⁴⁵ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 131/596(20 ZA 1135/22 Ağustos 1723).

⁷⁴⁶ Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı ve Safevi Hâkimiyetlerinde Tiflis (XVII. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (21), 2009, 31.

⁷⁴⁷ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 131/688 (22 Z 1135/23 Eylül 1723); BOA.C.AS. 778/32935 (29 Z 1136/30 Eylül 1723).

⁷⁴⁸ Antlaşmanın detayları için bkz. Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri-II (1575-1918), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1993, 43-49.

⁷⁴⁹ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 131/712-713 (10 M 1136/10 Ekim 1723).

⁷⁵⁰ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 131/715 (20 M 1136/20 Ekim 1723).

⁷⁵¹ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 131/714-715 (10 M 1136/10 Ekim 1723); Görevindeki ihmalden dolayı azledilen İbrahim Paşa İçil sancağına mutasarrıf olarak atanmıştır bkz. Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1339; fakat yeni görev mahalline giderken Ocak 1724'te Erzurum'da vefat etmiştir bkz. Harun Gündüz, *Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâilî'si*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2009, 73.

gösterdiği sadakatin padişah tarafından takdir edildiğine dair bir yazı gönderildi. Yazının içeriğinde Vahtang'dan, yeni serasker Ahmed Paşa ve Tiflis Kalesi muhafızı İshak Paşa ile ittifak halinde olmasının beklendiği ifade ediliyordu.⁷⁵² Fakat sonraki süreçte Vahtang'ın itaatten ayrılarak Raça yoluyla Çerkezistan'a geçtiği, buradan da Rusya'ya gittiği ve orada 1737'de öldüğü belirtilmektedir.⁷⁵³

İbrahim Paşa'dan sonra Ekim 1723'te Diyarbekir valisi Ahmed Paşa Tiflis beylerbeyi olarak tayin edildi. Yeni beylerbeyi Ahmed Paşa 1724 yılının baharında Revan Kalesi'nin fethi için görevlendirildi. Bu sırada fetih sonrası Tiflis'in kendisine tevcih edildiği Vahtang'ın oğlu Şah Navaz'ın, Osmanlı'ya itaatten ayrılıp Elbruz Dağları'na kaçtığı belirtilmektedir.⁷⁵⁴ Bunun üzerine payitaht Halep Valisi Recep Paşa'yı *Gurre-i Cemaziyelevvel 1136/ 27 Ocak 1724*'te Tiflis Beylerbeyi olarak tayin etti.⁷⁵⁵ Recep Paşa'ya gönderilen hüküm kaydında Tiflis eyaletinin kendisine tevcih edildiği daha önce beylerbeyi olan Vahtang'ın oğlu İbrahim'in devlete itaatten ayrılıp Tiflis'ten kaçtığı entrikalarına fırsat vermemek için vakit kaybetmeden Tiflis'e gelerek güvenliği sağlaması istenilmekteydi.⁷⁵⁶ Recep Paşa'nın valiliği sırasında fetih esnasında Tiflis'i mukavemet göstermeden teslim eden Muhammed Kulu Han Hristiyan olarak yeniden Konstantin adını aldı ve Gürcü papazları tarafından kendisine Gürcistan Hanı unvanı verildi. Bunun ardından civardaki birçok kabileyi yanına alarak Osmanlı tarafından fethedilmiş Gori Kalesi'ni almak üzere harekete geçti. Yaşanan bu hadiseler Gori muhafızı Hasan Paşa ve *Givi İmlahoroğlu* tarafından İstanbul'a bildirildi. Osmanlı Devleti tarafından problemi çözmek üzere görevlendirilen Recep Paşa, yaptığı istişareler sonunda Muharrem 1137/ Eylül 1724'te Tiflis Kalesi muhafızı İshak Paşa'yı Gori Kalesi'nin muhafazasına yardım için gönderdi. İki ordu arasında yapılan savaşta İshak Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu *Gurre-i Safer 1136/ 31 Ekim 1724*'te galip gelmiş ardından Gori'ye vararak orada bir gece kaldıktan sonra Tiflis'e dönmüştür.⁷⁵⁷ Bölgede bu hadiseler yaşanırken civardaki Ermenilerin tarafsız kaldığı ve

⁷⁵² BOA. A. {DVNS. MHM.d, 131/717 (10 M 1136/10 Ekim1723).

⁷⁵³ Gümüş, *Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, 920.

⁷⁵⁴ Gümüş, *Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, 921.

⁷⁵⁵ Fahameddin Başar, 151.

⁷⁵⁶ BOA. A. {DVNS. MHM. d, 131/1106 (20 CA 1136/15 Şubat 1724).

⁷⁵⁷ Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1398-99; Gümüş, "*Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*", 922 (Gürcüzâde, "Vakay-i Nefis Ender-i Tiflis", Esad Efendi Koleksiyonu, no: 2435, 27a-34a'dan naklen)

tarafsızlıklarını göstermek üzere Osmanlı Devleti'ne içlerinden bazı kimseleri rehin olarak verdikleri belirtilmektedir.⁷⁵⁸

Recep Paşa'nın Tiflis Beylerbeyliği 14 Haziran 1725 tarihine kadar devam etti. Bu tarihte Recep Paşa, Arifi Ahmed Paşa'nın yerine Revan beylerbeyi olarak atandı. Recep Paşa'nın yerine ise İshak Paşa bölgeyle eskiye dayanan ilişkilerinin olmasından dolayı Çıldır beylerbeyliği uhdesinde kalmak kaydıyla Tiflis beylerbeyi olarak atandı.⁷⁵⁹ İshak Paşa'nın Osmanlı Devleti tarafından Tiflis beylerbeyi olarak atanmasının yanı sıra vezir unvanı ile de taltif edildi.⁷⁶⁰ Gürcü kraliyet ailesine mensup, coğrafyacı, tarihçi ve haritacı olan Vahuşti'nin İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak atanmasını *Osmanlılar İshak Paşa'yı Ahıska, İmereti, Tiflis, Lori ve Kaheti kralı olarak atadılar* şeklinde ifade etmesi dikkat çekicidir.⁷⁶¹ Tiflis Beylerbeyi olarak atanmasının ardından İshak Paşa'dan merkezi hükümetin ilk talebi, Gence ve Şirvan taraflarında Mustafa Paşa komutasındaki askeri harekâta devam eden askerlerin erzakları için, Kars taraflarından satın alınacak zahireleri taşımak üzere deve, beygir ve katırların temin edilmesi oldu.⁷⁶²

Tiflis beylerbeyi olarak atanan İshak Paşa'nın da Tiflis'in güvenliğini sağlamak için İstanbul'dan bazı talepleri olduğunu arşiv belgelerinden anlamaktayız. İshak Paşa merkezi hükümete gönderdiği arzuhâlde Tiflis'in güvenliğini sağlamak üzere daha önce görevlendirilmiş olan Sivas ve Çıldır Eyaleti askerlerinin görülen lüzum üzerine Gence'nin fethi için görevlendirilen Erzurum valisi Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetine verildiklerini ifade etmekteydi. Fakat bu durumun Tiflis'in güvenliği için bir zafiyet oluşturacağını bu nedenle bu görevlendirmeden vazgeçilerek ilgili eyalet askerlerinin Tiflis'in güvenliğini sağlamakla görevlendirilmelerini talep etmekteydi. Merkezi hükümet İshak Paşa'nın arzuhâlde ifade ettiği taleplerinin uygun olduğunu tasdik ederek Sivas ve Çıldır Eyaleti askerlerinin Gence taraflarındaki görevlerinden

⁷⁵⁸ Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1398.

⁷⁵⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 132/1075 (2 L 1137/15 Haziran 1725); Tarih-i Raşid'de İshak Paşa'nın Tiflis beylerbeyi olduğu tarih 7 Temmuz 1723 olarak gösterilmektedir fakat bu tarihin sehven yazılmış olacağını düşünmekteyiz bkz. Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, III, 1367; Recep Paşa ile İshak Paşa arasında kısa bir dönem Mehmed Behram Paşa'nın da Tiflis beylerbeyliği yaptığı ifade edilmektedir lakin tevcihat kaydında bu isim tespit edilemedi bkz. Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı ve Safevi Hâkimiyetlerinde Tiflis (XVII. Yüzyıl)", 38.

⁷⁶⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayiu'l-Fuzalâ*, (Ed. Derya Örs, Haz. Ramazan Ekinci), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018, IV, 3358.

⁷⁶¹ Vahuşti, 738.

⁷⁶² BOA.C.AS. 884/37973 (4 L 1137/16 Haziran 1725).

affedilerek Tiflis'in muhafazası için görevlendirildiklerini belirtmekteydi.⁷⁶³ Gence ve Şirvan taraflarındaki askerlerin komutanı olan Erzurum Valisi Mustafa Paşa da söz konusu eyalet askerlerinin ivedilikle Tiflis'in güvenliğini sağlamak maksadıyla gönderilmeleri gerektiği konusunda bilgilendirildi.⁷⁶⁴

İshak Paşa'nın Tiflis'in güvenliği konusunda endişesinde haklı olduğu beylerbeyliği sürecinde yaşanan hadiselerden anlaşılmaktadır. Tiflis'in fethi sonrası Osmanlı Devleti'ne itaat eden Tiflis Hanı Vahtang⁷⁶⁵ daha sonraki süreçte itaatten ayrılarak ailesiyle birlikte Raça yoluyla Çerkezistan üzerinden Rusya'ya gitmişti.⁷⁶⁶ Nisan 1729'da Açıkbaş Meliki Aleksandr tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen bilgilendirme yazısında; Vahtang'ın Tiflis'ten Rusya'ya kaçmasından sonra oğlu Şah Navaz'ın da bir miktar Rus askeriyle Çerkezistan'a yakın Oset diye bilinen bir köye gelip burada Tiflis, Dadyan, Güril, Kutais, Bağdatçık, Faş ve Sohum Kaleleri'ni ele geçirmek için bazı kimselerle görüşmeler yaptığını bildirmekteydi. Osmanlı Devleti İshak Paşa'dan haberin doğruluğunu araştırmasını ve eğer haber doğru ise İshak Paşa'ya Trabzon Valisi ile haberleşip Açıkbaş Meliki Aleksandr'a yeterince askerle yardım edilmesini emretti. Düşman üzerine yürümeden evvela daha önce Gori Sancağı'na bağlı olan fakat sonradan Tiflis toprağına dâhil edilmiş olan Karakalkan nahiyesinde bulunan asilerin cezalandırılması için oğlu Yusuf Beyi hazır bekletmesi istendi. Ardından Çerkezistan tarafında bulunan düşman harekete geçtiğinde derhal o tarafa asker gönderilmesi istendi.⁷⁶⁷ İçeriği aynı başka bir yazı Trabzon Beylerbeyi Vezir Abdurrahman Paşa'ya,⁷⁶⁸ Gönve sancakbeyine, Faş muhafızı Ali Bey'e, Faş kadısına ve kale muhafızlarına da gönderilmişti.⁷⁶⁹ Yine yazının bir sureti Sohum kadısına, bina eminine ve zabitanına da yazılmıştı.⁷⁷⁰

Osmanlıların Tiflis'in fethinden sonra, özellikle İshak Paşa'nın beylerbeyliği döneminde Avarlar, Dağıstan ve Car-Tala Lezgileri gibi Kafkasya bölgesinde yaşayan topluluklarla ilişkileri geliştirdikleri ifade edilmektedir.⁷⁷¹ Özellikle Kafkas halklarından

⁷⁶³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 132/1309 (29 Z 1137/8 Eylül 1725).

⁷⁶⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 132/1310 (29 Z 1137/8 Eylül 1725).

⁷⁶⁵ Gümüş, *Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, 919.

⁷⁶⁶ Berdzenişvili ve Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 268.

⁷⁶⁷ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/1085(20 N 1141/19 Nisan 1729).

⁷⁶⁸ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/1086(20 N 1141/19 Nisan 1729).

⁷⁶⁹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/1087(10 N 1141/9 Nisan 1729).

⁷⁷⁰ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/1088(10 N 1141/9 Nisan 1729).

⁷⁷¹ Ali Sinan Bilgili, 32.

Lezgilerin yeni fethedilen bölgelere yönelik saldırıları İshak Paşa'yı Tiflis beylerbeyliği döneminde meşgul eden önemli güvenlik problemlerinden birisi olmuştu. Bu yaşanan saldırılar, Lezgi taifesinin zulmünden ahaliyi koruma hususunda zafiyet gösterdiği gerekçesiyle İshak Paşa'nın uyarılmasına neden olmuştu.⁷⁷² Tiflis Beylerbeyi İshak Paşa'nın daha önce payitahta gönderdiği arzuhale cevaben yazıldığı anlaşılan Evaihir-i Rebûlevvel 1140/6-15 Kasım 1727 tarihli arşiv belgesi Lezgi saldırılarının boyutunu göstermesi açısından önemlidir. İlgili arzuhâlde İshak Paşa'nın bölgede yaşanan hadiseleri payitahta aktardığı anlaşılmaktaydı. Şöyle ki; arzuhâlde Lezgi'lerin saldırılarını önlemek şartıyla Kaheti Eyaletine beylerbeyi olarak atanan Mehmed Paşa'nın⁷⁷³ Tiflis'e üç günlük mesafede bulunan⁷⁷⁴ Topkaraağaç Kalesi'nin korunması için görevlendirildiği fakat bu görevini yerine getirmek için harekete geçtiğinde Lezgiler'in buna engel olduğu belirtilmekteydi. Arzuhalin devamında ise bahsi geçen kalenin tamiri ile görevlendirilen Ali Paşa'nın bu işle meşgulken Lezgiler'in bölgeye gelerek kale halkına saldırdığı ve bunun üzerine kendisinin Tiflis ve Çıldır Eyaleti askerleri ile Gürcülerden oluşan askeri birliği erzak ve mühimmatlarıyla birlikte söz konusu yere gönderdiği fakat Lezgiler'in durumu önceden haber aldıklarından kaçtıkları ifade edilmekteydi. Arzuhalin sonunda ise İshak Paşa Topkaraağaç Kalesi'nin, Kaheti ve Tiflis'in güvenliği açısından önemli olduğunu belirterek takviye asker talep etmekteydi. İshak Paşa'nın talebi üzerine merkezi hükümet tarafından yeniçeri, cebeci, topçu askerleri ve Tiflis'in güvenliğini sağlayan askerlerin bir kısmından oluşan askeri birlik ile beraber⁷⁷⁵ Kazak ve Somhit sancakbeylerinin de mezkûr kaleyi korumak üzere görevlendirildiği belirtilmektedir.⁷⁷⁶

Arşiv kaynaklarında isimleri Car-Tala Lezgileri⁷⁷⁷ olarak geçen asilerin daha sonra yaptıklarından dolayı af dileyerek itaat ettikleri belirtilmektedir.⁷⁷⁸ Fakat aradan

⁷⁷² BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/93 (10 Ş 1139/2 Nisan 1727).

⁷⁷³ BOA.A{DVNS.MHM.ZYLd, 13/18-19 (20 N 1139/11 Mayıs 1727); BOA. A{DVNS. MHM.d, 133/221 (29 R 1138/4 Ocak 1726).

⁷⁷⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 132/49 (10 L 1136/2 Temmuz 1724).

⁷⁷⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/834 (30 RA 1140/15 Kasım 1727); Gümüş, "Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri", 923;

⁷⁷⁶ İlgili arşiv belgesinden Kazak Sancağı mutasarrıfı olarak Ali Bey, Somhit Sancağı beyi olarak ise Abdullah Bey ismini tespit edebilmekteyiz bkz. BOA.A{DVNS.MHM.ZYLd, 13/59 (30 RA 1140/15 Kasım 1727).

⁷⁷⁷ Car-Tala (Balaken) bölgesinin bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Zagatala, Balaken ve kısmen Gah illerini ve Gürcistan'ın Lagodehi ve Sığnag illerini kapsadığı ifade edilir" bkz.Tarana Khalilova, XVI-XIX. Yüzyıllarda Kuzeybatı Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile İlişkileri ve Kültürel Bağlar: Car-

bir yıl geçmeden yeniden isyan edip Topkaraağaç Kalesi'ne saldıran Lezgiler, bölge halkının canlarına ve mallarına zarar vermiş yaşanan hadiselerin Osmanlı'ya bildirilmesi üzerine ise asilerin cezalandırılmalarına karar verilmiş ve bu maksatla Gence muhafızı Mustafa Paşa görevlendirilmiştir.⁷⁷⁹ Asileri cezalandırmak için Gence'nin güvenliğini sağlayan Erzurum, Kars, Sivas, Maraş ve Çıldır eyaletlerine bağlı sancakların alaybeylerinden oluşan bir askeri birlik Mustafa Paşa'nın emrine verilmiştir.⁷⁸⁰ Ayrıca Çıldır ve Tiflis Beylerbeyi İshak Paşa'dan Çıldır eyaletinin zeamet ve timar sahiplerini yanına alarak⁷⁸¹ Mustafa Paşa'ya Topkaraağaç Kalesi'ne saldırmak için hazırlanan Lezgilerin cezalandırılması hususunda yardımcı olması istenmekteydi.⁷⁸² Nisan 1729 tarihli başka bir belgede İshak Paşa'nın da askerleriyle destek verdiği Mustafa Paşa komutasındaki askeri birliğin Topkaraağaç bölgesine giderek asileri cezalandırdığı ve ardından İshak Paşa'nın Tiflis'e dönmesine izin verildiği belirtilmektedir. Ayrıca söz konusu belgeden hazırlanan askeri birliğin Topkaraağaç bölgesine gitmesi ve asilerin cezalandırma sürecinin altı aya yakın bir zaman sürdüğü anlaşılmaktadır.⁷⁸³ Asilerin cezalandırılmasından sonra merkezi hükümet İshak Paşa'dan Lezgilerin ve bazı eşkıyaların geçiş güzergâhında olmasından dolayı sık sık saldırıya uğrayan Topkaraağaç Kalesi'nin güvenliğini sağlamak üzere hisar ve tabyalar inşa etmesini istemiştir.⁷⁸⁴

Askeri harekât ve diğer önlemlere rağmen Lezgi saldırılarının 1730 yılı Ağustos ayında artık Tiflis yakınlarına kadar dayandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Saldırıları önlemek maksadıyla tekrar bir askeri harekâta karar verilmiş ve bu maksatla hazırlanan askeri birliğe komuta etmek üzere İshak Paşa başbuğ tayin edilmiştir. Aynı belgede Lezgilerin saldırılarını önlemek üzere İshak Paşa'nın maiyetine verilecek ordunun Trabzon, Karaman, Revan, Erzurum, eyaletleri ile Erzincan, Kemah ve Karahisari Şarki Sancağı askerlerinden oluşması emredilmekteydi.⁷⁸⁵ Ayrıca Revan

Balaken Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2016, 25.

⁷⁷⁸ Gümüüş, *Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, 923.

⁷⁷⁹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/530 (10 S 1141/15 Eylül 1728).

⁷⁸⁰ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/589-592,595 (29 S 1141/4 Ekim 1728).

⁷⁸¹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/593 (29 S 1141/4 Ekim 1728).

⁷⁸² BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/531 (10 S 1141/15 Eylül 1728).

⁷⁸³ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/1066 (10 N 1141/9 Nisan 1729); BOA.A{DVNS.MHM.ZYLd, 13/197 (10 N 1141/9 Nisan 1729).

⁷⁸⁴ BOA.A{DVNS.MHM.d., 135/1664 (29 RA 1142/13 Ekim 1729).

⁷⁸⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/706 (10 S 1143/25 Ağustos 1730).

Muhafızı Vezir Mustafa Paşa'dan Vezir İshak Paşa ile birlikte hareket etmek üzere kethüdası komutasında beş yüz nefer askerini bir an önce Tiflis'e göndermesi istenmekteydi.⁷⁸⁶ Gence Muhafızı Vezir İbrahim Paşa ise İshak Paşa ile haberleşip ihtiyaca göre emrindeki askerleriyle bizzat yardım için Tiflis'e gidecekti.⁷⁸⁷ Bunun yanı sıra hazırlanan askeri birliğe nefer desteği vermesi emredilen Erzurum'a bağlı Kemah, Erzincan sancaklarındaki Osmanlı idarecileri⁷⁸⁸ ve ayanlarda konu hakkında bilgilendirilmiştir.⁷⁸⁹ Askeri birliğin serdarı olan İshak Paşa ise görevlendirilen askerlerden Tiflis'e ulaşan birliklerin düzenlenecek askeri harekât için organize edilmesi konusunda uyarılmıştır. Örneğin Revan Muhafızı Mustafa Paşa'nın kethüdası ile göndermiş olduğu beş yüz asker Tiflis'e ulaştığı ve bekletilmeden görev alanlarına gönderilmesi istenmekteydi.⁷⁹⁰ Devam eden şark seferlerinde vazifeli olan Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa da İshak Paşa'nın maiyetinde görev yapmak üzere beş yüz nefer askerini kethüda veya bir ağa kumandasında Tiflis'e gönderecekti.⁷⁹¹ Üç yıl süren ve Tiflis'le sınırlı kalmayıp Çıldır eyaleti sınırlarına kadar sirayet eden Lezgi saldırıları kontrol altına alınmıştır. Lezgilerin itaat altına alındığı Çıldır Beylerbeyi İshak Paşazâde Yusuf ile Şirvan Hanı Sürhay tarafından payitahta bildirilmiştir. Payitaht İshak Paşa'dan yaşanan bu kargaşada vatanlarını terk ederek perişan olan halkın eski yerlerine döndürülerek iskân edilmeleri, bölgede güvenliğin temin edilmesi hususunda gerekli özeni göstermesini istemektedir.⁷⁹²

Osmanlılar, Tiflis'in Haziran 1723'teki fethi sonrası şehrin sadece güvenliğiyle ilgilenmemiş bunun yanı sıra şehri yeniden İran'a teslim etmek zorunda kalacağı 1735 yılına kadar birtakım imar faaliyetlerinde de bulunmuşlardı. Osmanlılar fetih sonrası evvela Mimar İbrahim Ağa eliyle Tiflis Kalesi'ni tamir etmek için girişimde bulunmuşlardır.⁷⁹³ Bu maksatla kalenin tadilata ihtiyaç duyulan kısımlarıyla ilgili keşif yapılmıştır. Keşif sonrası başlanan tadilatın Kasım 1725 tarihli bir arşiv kaydından hâlâ

⁷⁸⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/707 (10 S 1143/25 Ağustos 1730).

⁷⁸⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/708 (10 S 1143/25 Ağustos 1730).

⁷⁸⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/711 (10 S 1143/25 Ağustos 1730).

⁷⁸⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/735 (29 S 1143/13 Eylül 1730).

⁷⁹⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/709 (20 S 1143/4 Eylül 1730).

⁷⁹¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/725 (20 S 1143/4 Eylül 1730); Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'ya İshak Paşa'nın Lezgilerle mücadelesine destek için verilen görev emri Tahmasbkulu Han'ın Osmanlı topraklarına saldırılarda bulunması üzerine Tebriz seraskeri İbrahim Paşa'ya yardım etmesi gerektiği belirtilerek iptal edilmiştir bkz. BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/780 (29 S 1143/13 Eylül 1730).

⁷⁹² BOA. A{DVNS. MHM.d., 139/839 (30 ZA 1145/14 Mayıs 1733).

⁷⁹³ Ali Sinan Bilgili, 31.

sürdüğüünün anlaşıldığı belirtilmektedir. Ayrıca İshak Paşa'nın beylerbeyliği döneminde de devam ettiği anlaşılan tadilatla ilgili bir keşif defteri daha tutulduğu arşiv belgesinden anlaşılmaktadır.⁷⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin Tiflis'teki on iki yıllık hâkimiyeti sürecinde Tiflis Kalesi'nin imarı yanında başka imar faaliyetleri de yaptığı anlaşılmaktadır. Bu vetirede İshak Paşa'nın yaptırdığı cami, medrese ve sıbyan mektebinin yanında başka eserlerinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu eserlere örnek olarak, Tiflis'in merkezinde, III. Ahmed adına yapılan cami ve medrese, yine Tiflis'te Serasker İbrahim Paşa ve kethüdası Mehmed Paşa'nın yaptırdığı iki cami verilebilir.⁷⁹⁵ Ayrıca Osmanlılar fethettikleri bölgelerde vergi kaynaklarını belirlemek ve bu gelirlerin hazineye aktarılmasını sağlamak maksadıyla öteden beri uygulaya geldikleri tahrir işlemlerine Tiflis ve çevresinde başladılar. Temmuz 1724'te başlayıp İshak Paşa'nın beylerbeyliği döneminde Mayıs 1728'de tamamlandı.⁷⁹⁶

Tiflis'in fethi sonrası görev yapan idareciler arasında uzun dönem bölgede beylerbeyliği yapmasının yanında şehrin imarına ve muhafazasına önem vermesi bakımından İshak Paşa ismi ön plana çıkmaktadır. Bu faaliyetlerinin yanı sıra İshak Paşa Tiflis'in fethi sonrası yaşanan kargaşa ortamında yerlerini terk ederek başka bölgelere yerleşen halkın geri döndürülmesi için politikalar üretmeye de çalışmıştır. Gümüş'e göre İshak Paşa'nın bu politikalarının esas hedefi, Tiflis'in ticari hayatını yeniden canlandırmaktır.⁷⁹⁷ Zira yerlerini terk eden halkın içerisinde ticari hayatın devamının temel unsuru esnaf taifesinden grupların da olduğu arşiv kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu sebeple ticari hayatın kesintiye uğradığı bir yerden vergi almanın mümkün olmadığı İshak Paşa tarafından düşünülmüş olmalıdır. Ayrıca merkezi hükümet halkı geri döndürmek için yaptığı çalışmaların istimalet politikasına uygun olması gerektiği hususunda İshak Paşa'ya uyarılarda bulunmuştur.⁷⁹⁸ İshak Paşa'nın

⁷⁹⁴ Bilgili, 31 (30.dipnot); Ayrıca bkz. Kalenin tadilatı öncesi keşif faaliyeti için bkz. BOA. C.AS. 1204/53949 (5 L 1136/27 Haziran 1724); Keşif sonrası başlanan tadilatın devam ettiğine dair belge için bkz.BOA. C.AS. 583/24550 (29 S 1138/6 Kasım 1725); İshak Paşa tarafından Tiflis Kalesi'nin tadilatı için gerekli malzemeye ilgili tutulan keşif defteri için bkz.BOA. MAD.d. 18393/3-4 (17 N 1142/5 Nisan 1730).

⁷⁹⁵ Bilgili, 59; Gümüş, *Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, 926; Ayrıca İshak Paşa'nın inşa ettirdiği cami ve mekteplerin vakfının masrafları hakkında bilgi için bkz.BOA. TT.d. 900/78-80 (29 Z 1140/6 Ağustos 1728).

⁷⁹⁶ Ali Sinan Bilgili, 32; İlgili tahrir işlemine ait defterler günümüzde Osmanlı Arşivi'nde bulunan Tapu-Tahrir Defterleri (TT.d) kataloğundaki 897 ve 900 numarada kayıtlıdır bkz. BOA. TT.d. 897-900 (29 Z 1140/6 Ağustos 1728).

⁷⁹⁷ Gümüş, *Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, 926.

⁷⁹⁸ BOA.A {DVNS.MHM.d., 135/482(20 M 1141/26 Ağustos 1728).

almaya çalıştığı önlemlere rağmen Tiflis'teki ikinci Osmanlı hâkimiyeti de uzun sürmemiştir. 1732'de Safevî tahtını ele geçiren Nâdir Şah, Osmanlıların on iki yıllık süreçte fethettiği birçok şehri ele geçirdiği gibi Tiflis'i de ele geçirmiştir.⁷⁹⁹ Beylerbeyi İshak Paşa'nın 12 Ağustos 1735 tarihinde boşalttığı Tiflis'in 17 Eylül'de İran ordusunun eline geçtiği 28 Eylül'de ise Nadir Şah'ın bizzat şehre gelerek teslim aldığı belirtilir.⁸⁰⁰ Minorsky ise Tiflis'in İshak Paşa tarafından 17 Eylül 1734'te boşaltıldığını belirtir.⁸⁰¹ Nadir Şah'ın şehri bizzat teslim aldığı tarih bazı kaynaklarda 6 Ekim 1735 olarak gösterilir.⁸⁰² Osmanlıların Tiflis'teki hâkimiyetlerinin sonlanmasının ardından bölgede “Kızılbaşoba” yani İran hâkimiyeti döneminin başladığı ve şehre gelen Nadir Şah'ın Osmanlı döneminde yapılan camileri yıktırdığı ifade edilmektedir.⁸⁰³

⁷⁹⁹ Hüseyin M. Karamanlı, *Gürcistan*, XIV, 315.

⁸⁰⁰ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 198.

⁸⁰¹ Viladimir Minorsky, “Tiflis”, 275.

⁸⁰² Ali Sinan Bilgili, 33; Niko Berdzenişvili ve Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 269.

⁸⁰³ S. Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 493.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSHAK PAŞA’NIN MERKEZÎ YÖNETİM İLE İLİŞKİLERİ VE VEFATI SONRASI AİLESİ

3.1. İSHAK PAŞA’NIN MERKEZÎ YÖNETİM İLE İLİŞKİLERİ

İshak Paşa’nın Merkezî idare ile ilişkilerini değerlendirmeye geçmeden önce Osmalı Devleti’nin idarî yapısında merkez-taşra ilişkileri, merkeziyetçi ve özel yönetim biçimleri ve özel yönetim biçimlerinden yurtluk-ocaklık sistemi ve bu sistemde beylerbeyinin durumu, merkezi yönetim ile ilişkileri hakkında kısaca bilgi vermenin konumuzu açıklığa kavuşturması açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Osmanlı Devleti idarî sisteminde kuruluşundan itibaren varlığı görülen fakat Yıldırım Bayezid’le başlayıp II. Mehmed’in iktidarı ile birlikte devletin bütün kurumlarına yerleştirilmeye çalışılan bir merkezîyetçi idare uygulamasının olduğu ifade edilmektedir.⁸⁰⁴ Bu merkezîyetçi idarî yapının taşradaki en temel birimi sancaktır. Sancaklar beylerbeylik veya eyalet denilen büyük idari birimleri oluştururdu. Bay, bu merkezîyetçi yapının tasvirini farklı müelliflere dayanarak şu şekilde aktarmaktadır:

“Osmanlı klasik taşra idaresi güçler ayrılığı esasına dayalı olarak merkez tarafından kısa süreliğine atanan ve sultanın yürütme gücünü temsil eden beylerbeyi ile sultanın hukukî yetkisini temsil eden kadının yer aldığı iki temel yönetici etrafında şekillendirilmişti.”⁸⁰⁵

Taşra idaresindeki durum Bay’ın zikrettiği şekilde olmasına rağmen, beylerbeyi ve kadı’nın birbirinden bağımsız, keyfî hareket etmelerini önlemek amacıyla “beylerbeyi, kadı’nın hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı’nın da beylerbeyinin kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamadığı da ayrıca belirtilmektedir.”⁸⁰⁶

Beylerbeyi unvanı, Osmanlı Devleti’nin kuruluş devirlerinde “geniş askerî yetkilere sahip kumandan” anlamında kullanılırken, sonraki dönemlerde ise fetihler

⁸⁰⁴ Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, 657.

⁸⁰⁵ Abdullah Bay, “XVII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Taşrasında Siyaset Pratiği: Taşrada İktidar Mücadelesi, Hizipleşme ve Merkez”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (12), 2014, 4.

⁸⁰⁶ Yaşar Yücel, 665.

sonrası sancakların birleştirilmesiyle oluşturulan eyaletlerin askerî ve idarî âmiri için kullanılır oldu.⁸⁰⁷ Beylerbeyi bulunduğu eyalette hükümdarın otoritesini temsil eden en yüksek yönetici konumunda bulunmakta ve emri altındaki görevlilerle birlikte hükümdar adına eyaleti yönetmekte idi.⁸⁰⁸ Beylerbeyleri kendilerine verilen yetkiler ve taşra idaresindeki konumları sebebiyle sürekli merkezi yönetim tarafından denetim altında tutulmuşlardır. Beylerbeylerinin Fatih dönemine kadar Türk asıllı komutanlar arasından atandığı bu tarihten sonra ise devletin sürekliliğini sağlama gayesi güdülerek genellikle devşirmelerin tercih edildiği ifade edilmektedir.⁸⁰⁹

Fatih Kanunnâmesi'nde beylerbeylerinin kimler arasından seçilebileceğine dair geçen ifadelerde sıkı bir merkezîyetçiliğin izlerini görmek mümkündür. Bu kanunnâmeğe göre; Beylerbeylik dört kimsenin yoludur. Mal defterdarlarının ve beylik ile nişancı olanların ve beş yüz akçe kadıların ve dört yüz bin akçeye varmış sancak beylerinin yoludur denilmekteydi.⁸¹⁰ Aynı kanunnâmede padişah kızlarının oğullarına beylerbeylik verilmemesi bunun yerine sancak beyliği verilmesinin gerektiği ifade edilmektedir. Özcan, padişah kızlarının oğullarına beylerbeylik verilmemesini, bu kimselerin devlet yönetiminde fitne çıkarabileceklerine, merkezî otoriteyi sarsabileceklerine dair endişe duyulduğu şeklinde anlaşılabileceğini ifade etmektedir.⁸¹¹

Osmanlı klasik merkezîyetçi idarî yapısı, XVI. yüzyılla birlikte Avrupa ve İran ile yapılan savaşlar ve bu savaşların sebep olduğu enflasyonun yanında savaş çeşitli iç ve dış sosyo-ekonomik sebeplerin etkisiyle değişmeye başlamıştı. XVII. yüzyılla birlikte bu değişimin önem ve ivme kazandığı ve XVIII. yüzyılda ise bu değişimin kalıcı hale gelmeye başladığı ifade edilmektedir.⁸¹² Bu değişimin göstergesi olarak merkezîyetçilikten bazı ödünlerin verildiği, buna mukabil bölgesel unsurların ön plana çıktığı, yönetim uygulamaları da görülmeye başladı.⁸¹³ Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin

⁸⁰⁷ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", VI, 69.

⁸⁰⁸ Yaşar Yücel, 665.

⁸⁰⁹ Nuran Ay, "Osmanlı Devletinde Merkezîyetçilik Prensibi ve Hukuk Sistemine Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10, sy 1-2, 2002, 140-41; H. Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, VI, 78.

⁸¹⁰ Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilat Kanûnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, (33), 2011, 34.

⁸¹¹ Abdülkadir Özcan, 47

⁸¹² Abdullah Bay, "XVII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Taşrasında Siyaset Pratiği: Taşrada İktidar Mücadelesi, Hizipleşme ve Merkez", 4-5.

⁸¹³ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", 657.

bazı yörelerde, kaynağını Moğollar, İlhanlılar ve Selçuklulardan alan özel yönetim biçimleri uygulamaya başladığı bilinmektedir.⁸¹⁴ Bu özel yönetim biçimlerinden biri, İshak Paşa'nın yarım asrı aşkın bir dönem yönetiminde bulunduğu Çıldır Eyaleti'nde uygulanan yurtluk-ocaklık sistemidir.⁸¹⁵

Yurtluk-ocaklık, kavram olarak bir yerin gelirini birine vermek anlamına gelmektedir. Bu anlamdaki yurtluk-ocaklık kavramının sistem olarak üç farklı şekilde Osmanlı taşra idarî sisteminde uygulandığı bilinmektedir. Bu uygulamalardan ilki olan sadece yurtluk şeklinde idare edilen mülklerden, tasarruf eden kimse hayatta bulunduğu süre içerisinde faydalanabilirdi. Bir diğeri olan sadece ocaklık şeklinde idare edilen mülklerden ise, kişi hayatta iken faydalanabilir vefat ettiğinde ise varisleri faydalanılabılırdi. Her iki uygulamanın bir arada bulunduğu son uygulama şekli olan yurtluk-ocaklık sisteminde idareci olan kimse ise hem hayatta olduğu sürece görevde kalır hem de vefat veya görevden alınma halinde bile aile içinden başka birisi idareci olabilirdi.⁸¹⁶

Yurtluk-ocaklık şeklinde tasarruf edilen sancakların idaresi genellikle fetihler esnasında itaat eden ve devlete sadakat gösteren mahalli beylere onların mahalli güçlerinden yararlanma maksadıyla verilirdi.⁸¹⁷ Yurtluk-ocaklık şeklinde idare edilen bölgeler devletin sınırları içerisinde bulunan diğer miri araziler gibi tahrir yapılır ve içinde timar arazisi bulunurdu.⁸¹⁸ Gerektiğinde vergi borcunu ödemeyen veya herhangi bir sebeple mîrî araziye zarar veren yurtluk-ocaklık sancakların beyleri azledilebilmekteydi.⁸¹⁹ Yurtluk-ocaklık sancakların beyleri, timar sahipleri ve zeamet sahipleriyle birlikte bağlı bulundukları beylerbeyinin emri altında merkezî yönetimin görevlendirdiği seferlere katılmakla yükümlüydüler. Askeri vazifeleri bununla sınırlı olmayıp gerektiğinde kale yapımı ve tamiri, sınırların korunması, geçici olarak kale muhafazası gibi vazifeleri yapmakta görevleri arasındaydı.⁸²⁰

⁸¹⁴ Mehmet Boztepe, 6; Orhan Kılıç, "Ocaklık", 614.

⁸¹⁵ Nejat Göyünç, "Ocaklık Deyimi Hakkında", 873-77.

⁸¹⁶ Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", 904.

⁸¹⁷ Toraman, 6-7.

⁸¹⁸ Kılıç, "Ocaklık", 317; Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", 242.

⁸¹⁹ Toraman, 11.

⁸²⁰ Mehmet Ali Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", 2212; Toraman, 11; Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", 136.

Yurtluk-ocaklık statüsündeki sancaklar, sancakbeyinin kontrolündeki sancaklara göre merkezi idareye daha az bağılıdır. Ancak her ikisinde de merkezi idarenin temsilcileri olan kadı ve yeniçeri garnizonu bulunmaktaydı.⁸²¹ Merkezî yönetim kadı ve yeniçeri askerleri vasıtasıyla yurtluk-ocaklık sistemle idare edilen bölgelerin merkezî yönetimden tamamen bağımsız hareket etmesinin önüne geçmiş oluyordu. Ayrıca yine merkezden tamamen bağımsız hareket etmelerini önlemek maksadıyla bu yurtluk-ocaklık sancakların beyleri atanırken bağılı bulundukları eyaletin beylerbeyi tarafından, payitahta onaylatarak atanırdı. Bunlara ek olarak ifade etmek gerekir ki bir eyaletin bütün sancakları yurtluk-ocaklık statüsünde olmamış, böylelikle taşra yönetiminin temeli olan sıkı merkeziyetçilik korunmaya çalışılmıştır.⁸²²

3.1.1. Merkezi Yönetimle İlk İlişkiler

Osmanlı Devleti kuzeydoğu sınırında bulunan Çıldır Eyaleti beylerbeylerinden atanma gayelerine uygun olarak Gürcistan sınır bölgesini korumalarını ve Rus ilerlemesine karşı adeta bir tampon bölge mesabesinde olan Batı Gürcistan bölgesinde siyasî-sosyal sukûneti sağlamalarını isterdi. Çıldır Beylerbeyi Salih Paşa'nın görevden azledilmesine giden sürecin en önemli amili, öncelikle Salih Paşa'nın devletin iradesine aykırı olarak sınır bölgesinde siyasi-sosyal karışıklıklara sebebiyet vermesi ve Açıkbaz bölgesinin iki derebeyi Arçıl ve kardeşi Giorgi'nin Osmanlı'nın tabiiyetinde olan Açıkbaz Melikliğine saldırarak Melik Aleksandr'ı öldürmesine göz yummasıydı. Sonrasında ise devletin onayını almadan Arçıl ve kardeşinin Açıkbaz Melikliği'nin idaresini ele geçirmesine müsaade etmesiydi. Bütün bu nedenlerden dolayı Salih Paşa devlet tarafından 1695 tarihinde beylerbeylikten alınıp yerine kardeşi Yusuf Paşa'nın oğlu sâbık Oltu Sancakbeyi İshak Paşa atandı.⁸²³ İshak Paşa'nın payitaht tarafından tercih edilmesinde başat faktörün yurtluk-ocaklık idarî sistemde, azledilen veya vefat edenin yerine aileden başka birinin gelmesi uygulamasının etkisi olduğu gibi, Çıldır Eyaletini idare eden ailenin kadimden beri tasarrufunda bulunan Oltu sancağını da idare etmesinin de payı olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca ilerde de göreceğimiz üzere İshak

⁸²¹ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", 669.

⁸²² Halil Cin ve Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1995, 220-21.

⁸²³ BOA.A.DVNS.MHM.D. 106/1260, (10 RA 1107/18 Kasım 1695); BOA. A.DVN. MHM. 106/1261, (10 RA 1107/18 Kasım 1695).

Paşa'nın iradeli kişiliğinin ve her olumsuz durumu sonuç olarak lehine çevirebilecek karaktere sahip oluşunun da tercih edilmesinde etkisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

İshak Paşa'nın beylerbeyi olmasının ardından merkezî yönetim tarafından kendisine verilen ilk görev Açıkbaz bölgesinde karışıklık çıkaran Arçil ve kardeşi Giorgi'nin sebep olduğu problemi tamamen ortadan kaldırmak oldu. İshak Paşa'dan bu problemi ortadan kaldırmak için hazırlanan ordunun komutanı olarak atanan Erzurum Valisi ile beraber hareket etmesi istendi.⁸²⁴ Osmanlı ordusu Ahıska bölgesinden geçip Açıkbaz topraklarına girerek Salih Paşa'nın devletten onay almadan melik olarak atanmasını sağladığı Arçil'i tahttan indirdi. Yerine müteveffa melik Aleksandr'ın büyük oğlu V.Giorgi'nin atanmasını sağladı.⁸²⁵ İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak ilk sefer tecrübesi bahsi geçen Açıkbaz bölgesine yapılan askerî harekât olmuştu. Burada şunu da ifade etmeliyiz ki İshak Paşa idareciliğinin ilk yıllarında çıktığı seferlerde genellikle Erzurum valisinin emri altında vazife yapmıştır. Lakin sonraki süreçte İshak Paşa'nın askerî harekâtların içinde bir birliğin komutanı olmaktan ziyade bu harekâtların komutanına dönüştüğünü karşılaştığımız arşiv metinlerinden anlamaktayız. Bu durum bizim İshak Paşa'nın sonraki süreçte “yerel bir figürden bölgesel bir figüre” dönüştüğüne dair önermemizi destekler mahiyettedir.

Merkezî hükümetin yukarıda zikrettiğimiz askerî seferlerin yanı sıra bazı durumlarda da İshak Paşa'dan Erzurum beylerbeyiyle beraber hareket etmesini istediği durumlar oluyordu. Bu duruma örnek teşkil edebilecek bilgiyi Osmanlı arşivindeki bir belgeden öğrenmekteyiz. Bahsi geçen belge 110 numaralı mühimme defterinde, yedi yüz seksen üçüncü hüküm olarak kaydedilmektedir. Söz konusu hükümde Erzurum valisi Abdülbaki Paşa'nın Bayezid, Eleşkird ve Malazgird sancaklarının cizye tahsilâtıyla görevlendirildiği⁸²⁶ ayrıca ne kadar kimsenin cizyesini tahsile vazifeli olduğu da bildiriliyordu.⁸²⁷ Devamında ise bu görevi ifa ederken Abdülbaki Paşa'nın

⁸²⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 108/655-670 (10 Ş 1107/15 Mart 1696).

⁸²⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 110/1864 (20 ZE 1109/30 Mayıs 1698).

⁸²⁶ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 108/783 (20 N 1107/23 Nisan 1696).

⁸²⁷ Arşivdeki başka bir kayıttan söz konusu sancaklardan cizye vermesi gereken mükellef sayısının 6 bin kişi olduğunu ve cizye muhasebecisi tarafından ödemeleri gereken miktarların kayıtlı olduğu kâğıtların hazırlanıp mükelleflere dağıtılmak üzere Abdülbaki Paşa'ya gönderildiğini öğrenmekteyiz. BOA. AE.SMST.II 108/786 (12 N 1107/15 Nisan 1696); Söz konusu belgede geçen “kağıt” ifadesi mükellefin vergi miktarını belirten belge anlamına gelmekteydi bkz. M. Macit Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi-Mit ve Gerçek, 446.

görevini yapmasına engel olduğu ifade ediliyordu. İshak Paşa'dan Kars ve Van eyaletleri beylerbeyleri ile beraber Abdülbaki Paşa'nın bahsi geçen sancakların cizye vergisini tahsil ederken kendisine engel olmaya çalışanlarla mücadelesinde yardımcı olunması emrediliyordu.⁸²⁸

3.1.2. Eyaletteki Bürokratların Görevlendirilmesinde Rolü

Beylerbeylerinin görev sahasına giren hususlardan birisinin, yapılan arazi tahrirleri sonrası belirlenen tımar ve zeametlerin hak sahiplerine verilmesi olarak ifade edilmektedir. Devletin kuruluş dönemlerinde bütün tımar ve zeamet sahiplerinin bulunduğu eyalette “vekil-i padişah” olan beylerbeyi tarafından tevcih edildiği merkezi hükümetin ise onayladığı bilinmektedir. Bu hususla ilgili *Fâtih Kanunnâmesi*'nde “ve etrafta beylerbeyiler tımar ve zeameti tevcih edip arz etsinler, arzları makbul olsun” denildiği ifade edilmektedir.⁸²⁹ Beylerbeyleri XVI. yüzyıldan başlarından itibaren ise sadece değeri belirli miktarın altında kalan küçük timarları tevcih eder olmuşlardır. XVII. yüzyıl başlarında “Ayn Ali tımar sisteminin esaslarını verirken altı bin akçeyi birim olarak belirtmekte, bu ve daha çok miktar timara hak kazanan bir sipahinin beylerbeyiden aldığı tezkireyi Defterhâne'ye gönderip padişah beratı alması gerektiği belirtilmekteydi. Altı bin akçeden daha az miktardaki timarların ise (tezkiresiz timarlar) beylerbeylerin kendi beratları ile vereceğini, bu uygulamanın “kanûn-ı kadîm” olduğunu belirtmektedir.”⁸³⁰ Bununla birlikte Beylerbeyi'nin sadece tımar ve zeamet sahiplerini değil eyaletteki diğer makam ve mansıp sahiplerinin belirlenmesinde de önemli vazifeleri olduğu ilgili belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim İshak Paşa'ya payitahttan gönderilen bir yazıda; zeamet ve tımar sahiplerinin yanında neferat ağaları, kethüdalar, kâtipler, çavuşlar ve sair mansıp sahiplerinden vefat edenlerin veya hizmetini terk edenlerin yerine hak sahibi olanların atamalarının öteden beri beylerbeyinin arzıyla olageldiği bildirilmektedir. Ancak söz konusu mansıp sahiplerine payitahta arz etmeden eyaletteki üst düzey yöneticiler tarafından bu makamların verildiği ve bu durumun kargaşaya neden olduğu ayrıca ifade edilmektedir. Yönetimde çok başlılığa fırsat vermeyip birliğin sağlanması amacıyla söz konusu makam ve mansıpların ancak İshak

⁸²⁸ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 108/784-786 (20 N 1107/23 Nisan 1696).

⁸²⁹ Abdülkadir Özcan, “Fatih'in Teşkilat Kanûnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, 41.

⁸³⁰ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, VI, 71; Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, 66.

Paşa'nın arzıyla olabileceği ve başka kimselerin arzlarına kesinlikle ruhsat verilmemesi konusunda uyarılmaktaydı.⁸³¹

3.1.3. Eyaletin Genişleyen Sınırları

Osmanlı Devleti kendi bürokrasisi içinde hizmet edenin ocağını söndürmemekte, onu bir kabahatinden dolayı azletse bile aile içerisinde başka birini yerine atamaktaydı.⁸³² Azlettiği kimseyi ise belirli bir dönem bekletip ardından yeniden görevlendirdiğine dair örnekleri arşivdeki belgelerden öğrenebilmekteyiz. Daha önce Çıldır beylerbeyi iken görevden alınan Salih Paşa Kars Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atanmıştı. Kars Eyaleti'nin Çıldır Eyaleti ile coğrafi olarak aynı bölgede bulunması doğal olarak Salih Paşa'nın Çıldır Beylerbeyliği ile ilişkide bulunması neticesini doğuruyordu. Örneğin Ardahan-ı Küçük sancağı, önceden Çıldır Eyaleti'ne bağlı iken Kars Eyaleti ve çevresindeki Mağazberd, Kağızman ve Keçivan Kaleleri'nin harabe olmasından dolayı buraları yeniden mamur etmek için söz konusu sancağın hem mâli hemde askeri gücünden faydalanmak maksadıyla Kars Eyaleti'ne bağlanmıştı. Fakat Ardahan-ı Küçük Sancağı hem Kars Eyaleti'nin merkezinden uzak olması hem de etrafında büyük dağların olması sebebiyle eşkıyaların türediği ve bu eşkıyaların gerek ticaret için gerekse yolculuk maksadıyla buradan geçip gidenlere zarar verdiği İshak Paşa ile adı geçen sancağın kadısı Ebu-l Hayyan ve Çıldır halkı tarafından İstanbul'a bildirildi. Arzuhallerde söz konusu sancağın bulunduğu konumun coğrafi zorluğu Kars Eyaleti Beylerbeyi Salih Paşa'nın müdahalesini de zorlaştırdığı bildiriliyordu. Bu zorluğun yanı sıra Kars Eyaleti ve çevresindeki Mağazberd, Kağızman ve Keçivan Kalelerinin artık mamur hale geldiği ve bununla birlikte Ahıska Kalesi'nin askere ihtiyaç duyduğu ifade ediliyor bütün bu sebepler muvacehesinde söz konusu sancağın Çıldır Eyaleti'ne yeniden bağlanması talep ediliyordu. Bu arzuhallere karşılık payitaht tarafından Ardahan-ı Küçük Sancağı'nın yeniden Çıldır Eyaleti'ne dâhil edildiği bildiriliyordu. Bu sınır değişikliğinin gereği olarak daha önce Kars Eyaleti'ne teslim edilmiş bulunan söz konusu sancağın defter-i icmal ve mufassalları ile⁸³³ tayin

⁸³¹ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 110/2019 (20 L 1109/1 Mayıs 1698); Daha önce Çıldır Beylerbeyi Salih Paşa döneminde yapılan tımar tevcihinin İshak Paşa'nın arzıyla yenilenmesine dair bir örnek için bkz. BOA. AE. SMST. II 122/13439 (12 RE 1111/7 Eylül 1699).

⁸³² Andreas Tietze, *Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 1581*, Viena 1979, I, 160.

⁸³³ "Tahrir sonucu elde edilen bilgiler daha sonra "mufassal" ve "icmal" defterleri adı altında iki ayrı defterde toplanırdı. Bunlardan mufassal defterlerine temel kaynaklar (vergi gelirleri) kaydedilir, icmal

defterlerinin Çıldır beylerbeylerine teslim edilmesi de ayrıca Salih Paşa'dan isteniyordu.⁸³⁴ Bu kararın ardından Ardahan'ı Küçük Sancağı'nın atama tezkirelerinin artık İshak Paşa eliyle hazırlanacağı da ifade ediliyordu.⁸³⁵

3.1.4. İshak Paşa'nın İskân Siyasetinde Oynadığı Rol

II. Viyana Seferi sonrası Osmanlı Devleti'nin Avrupa cephesinde yaptığı savaşlar sırasında devletin dikkatinin bu savaşlara yönelmiş olması Anadolu'da devlet otoritesinin yeterince hissettirilememesi sonucunu ortaya çıkarmış ve neticede birçok asayiş probleminin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Yine bu dönemde ortaya çıkan sarıca ve sekban isimli yarı askeri grupların ahaliye karşı uyguladığı tedhiş ve devlet otoritesini tanımamaya yönelik tavırları Osmanlı Devleti'ni zor duruma sokmuştu.⁸³⁶ Devletin, vergi toplarken karşılaştığı güçlükler, birtakım konargöçer aşiret gruplarının bulundukları bölgelerde asayiş problemlerine neden olmaları ve devam eden savaşların malî olarak devleti zorlaması devletin yeni kararlar almasını gerektirmişti.⁸³⁷

XVII. yüzyılın sonlarına yaklaşırken Anadolu'da karışıklık çıkaran ve yükümlü oldukları vergilerin toplanmasında sorunlar ortaya çıkan aşiretlerin devletin belirlediği bölgelere iskân edilmesi yöntemi uygulanmaya başlamıştı.⁸³⁸ Osmanlı Devleti uygulamak istediği zorunlu iskân yöntemiyle birçok fayda sağlamayı hedeflemiştir. Bu hedeflenen faydalardan en önceliklisi, söz konusu karışıklık çıkaran aşiretlerin belirli bölgelere iskân edilerek isyanlarının önleneyeceği ve itaatlerinin daha kolay alınacağına dair düşüncedir.⁸³⁹ İkinci hedef ise sahipsiz ve harap arazilerin yerleştirilecek aşiretler vasıtasıyla işlenerek hazineye ek gelir kaynaklarının oluşturulmasıdır.⁸⁴⁰ Zorunlu iskânın hedeflediği faydalardan birisinin de iskâna tabi aşiret gruplarının iskân

defterine ise bu kaynakların sipahi ve “zaim” (zeamet yöneticileri) arasında nasıl pay edileceği belirtilirdi” bkz. Mustafa Soysal, “Onaltıncı Yüzyılda Adana İlinin ‘Mufasssal Defteri’ne Göre Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma”, *Belleken*, 52 (202), Nisan 1988, 169.

⁸³⁴ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 110/2022 (10 Z 1109/19 Haziran 1698).

⁸³⁵ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 110/2023 (20 Z 1109/29 Haziran 1698).

⁸³⁶ Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskanı (1690-1840)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2001, 23.

⁸³⁷ Özcan Tatar, “1691 Büyük İskân Faaliyeti Sonrasında Rakka İskân Firarilerinin Çukurova Bölgesindeki Eşkıyalıkları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 2014, 79-80.

⁸³⁸ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, (6. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 8.

⁸³⁹ Özcan Tatar, 80.

⁸⁴⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, 6.

edildikleri bölgelerin güvenliğini sağlamada esas unsur olarak kullanılmak istenmesi olduğu ifade edilmektedir.⁸⁴¹ Belirtilen bu amaçlar çerçevesinde 1691 yılından başlayarak, Anadolu’da bulunan birçok konargöçer grubun “Rakka ve çevresi başta olmak üzere, Hama-Humus, Çukurova, Denizli ve Afyon” civarlarında belirlenen bölgelere iskân edilmesi uygulamasına başlanmıştır.⁸⁴²

Alınan iskân kararları uygulanmadan önce iskâna tabi olacak olan aşiretlere bildirildi. Tebliğ edilen kararlar sonrası söz konusu aşiretler kendileri için tespit edilen bölgelere götürülmeye çalışıldı. İskân edilmeleri devlet tarafından kararlaştırılan aşiretlerden bir kısmı, özellikle Ocak 1691 yılında Rakka’ya iskân edilmeleri kararlaştırılan aşiretlerin bir kısmı ya kararlaştırılan iskân yerlerine gitmemiş ya da buraya gittikten sonra firar etmişti. İskân mahallinden kaçanlar Anadolu’nun farklı yerlerine giderek, buralarda siyasi-sosyal karışıklıklara neden olmuşlardı. Bu duruma müdahale etmek için Osmanlı Devleti firar edenlerin iskân mekânlarına gönderilmeleri için fermanlar çıkarmıştı. Geri götürme esnasında bu cemaatler zorunlu iskâna direnmeye çalışmış ve bu durum karşılıklı çatışmaların meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu yaşanan hadiselerle ilave olarak zorunlu iskân mahallerine hiç gitmeyen aşiret grupları da, bulundukları bölgelerde tedhiş faaliyetlerine girişerek karmaşaya sebep olmuşlardır. Söz konusu iskân faaliyetleri ve bu faaliyete direnme durumu XVIII. yüzyıl boyunca devam etmişti.⁸⁴³

Osmanlı arşiv belgelerine yönelik yaptığımız inceleme sonrası, 1691 yılından itibaren Rakka’ya iskân edilmeleri kararlaştırılan aşiretlerden bir kısmının Erzurum, Kars ve Çıldır Eyaletleri sınırları içerisinde bulunan yerleşim yerlerine firar ettiklerini görmekteyiz. Zira bu belgelerde iskân edildikleri mahallerden firar edenlerin İshak Paşa’nın idareciliği döneminde birçok kez Çıldır-Ahıska bölgesine gelip yerleştiğini ve buralardan çıkarılıp iskân mahallerine gönderilmeleri gerektiğine dair içeriğe sahip, merkezî hükümet tarafından İshak Paşa’ya gönderilmiş hüküm kayıtları bulunmaktadır. Örneğin Rakka Valisi Vezir Mustafa Paşa’ya gönderilen Haziran 1699 tarihli bir yazıda, daha önce hatt-ı hümayun ile Rakka civarında iskân olunan gruplardan bazılarının firar

⁸⁴¹ Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka’ya İskâmı (1690-1840)*, 39.

⁸⁴² Özcan Tatar, 80; İç iskânı gerektiren sebepler hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, (6.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 37-54.

⁸⁴³ Murat Çelikdemir, 38-60; Özcan Tatar, 81; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, 48.

ederek Erzurum, Kars ve Çıldır bölgelerinde bulunan aşiret grupları içerisinde gizlenmekte oldukları tespit edildiği bildirilmekteydi. Bu kimselerin iskân yerleri olan Rakka'ya yeniden iskân edilmeleri için ilgili bölgelerdeki beylerbeyi, hâkimler ve a'yanların teyakkuzda olması, iskâna direnenlerin cezalandırılmak üzere isimlerinin tespit edilip İstanbul'a bildirilmesi emredilmekteydi.⁸⁴⁴ Aynı konuyla ilgili Erzurum, Kars ve Çıldır Beylerbeylerine, Erzurum Mollasına, Bayezid ve Pasin Sancakları beylerine ve zikr olunan yerleşim birimlerinde bulunan kadılara ve a'yanlara gönderilen yazıdan firar eden grupların isimlerini de tespit edebilmekteyiz. Buna göre söz konusu belgede Çıldır Eyaleti'ne firar eden dört farklı grubun isminin zikredildiğini tespit edebilmekteyiz. Bu grupların Badıllı ve Modanlı Ekrad cemaati ile Kötekli ve Kibirli Türkmen cemaati olduğu ilgili belgede kayıtlıdır. Adı geçen bu aşiretlerin İshak Paşa tarafından firar ettikleri iskân mahalleri olan Rakka'ya gönderilmeleri devlet tarafından istenmekteydi.⁸⁴⁵

Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız üzere II. Viyana Seferi sonrası yürürlüğe konulan iskân faaliyetleri bir yandan devam ederken bir yandan da iskân sonrası firar eden grupların sebep olduğu asayiş problemleri devam etmekteydi. Konuyla ilgili arşiv belgelerinden 1699 yılındaki firar eden grubun ardından başka grupların da farklı zaman dilimlerinde iskân mahallinden firar ederek Ahıska ve çevresine geldiklerini öğrenmekteyiz. Bu belgelerden birisi Mayıs 1719 tarihli İshak Paşa'ya, Ahıska ve Çıldır Eyaletindeki kadılara, neferat zabıtlarına ve a'yan-ı vilayete gönderilen yazıdır. İlgili yazıda aşiret gruplarının isimleri verilmeden Rakka'da iskânları ferman gereği olan Ekrad ve Türkmen taifesinden bazı grupların iskân mahallinden firar ettiği ifade ediliyordu. Devamında ise bu grupların gittikleri yerlerde yol kesme, adam öldürme mal gasbı gibi birçok tedhiş hareketinde bulundukları belirtiliyordu. Söz konusu yazıya muhatap olan İshak Paşa başta olmak üzere diğer idarecilerden, suçlara karışanlardan Ahıska ve çevresinde olanların iskânları emredilen mahalle nakletmeleri eğer bu hususta ihmalkâr davranırlarsa cezalandırılacakları da ifade edilerek teyakkuzda olmaları isteniyordu. Tedhiş faaliyetlerine karışan grupların yanlarındaki küçük ve büyükbaş hayvanlarıyla beraber Diyarbakır sınırına kadar eşlik edilerek Diyarbakır mütesellimine teslim edilmeleri emrediliyordu. Ayrıca iskândan kaçanları geri gönderirken gerekli

⁸⁴⁴ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 111/84 (29 Z 1110/28 Haziran 1699).

⁸⁴⁵ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 111/91 (29 Z 1110/28 Haziran 1699); Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, 117,203-204.

önlemlerin alınması için ilgili mütesellime teslim edilene kadar İshak Paşa'nın görevlendireceği Çıldır Eyaleti askerlerinin de nezaret etmesi gerekiyordu. Diyarbakır sınırına gönderilen gruplar Diyarbakır mütesellimi tarafından teslim alınıp onun marifetiyle iskân mahalleri olan Rakka'ya gönderileceklerdi.⁸⁴⁶

1721 yılında ise Çıldır beylerbeyine ve eyaletteki sancakbeylerine yazılan yazıda 1703 yılında Rakka bölgesine iskân edilen Afşar, Tacirli, Köçekli ve Silsüpür Ceridi cemaatlerinin⁸⁴⁷ iskân bölgelerinden ayrıldığı, vergilerinin toplanılmasına engel olduğu, gittikleri yerlerde karışıklıklara sebebiyet verdikleri zikrediliyordu. Bu sebeplerden dolayı adı geçen aşiret mensuplarının İshak Paşa tarafından tespit edilip Şam Eyaleti'ne bağlı Havran Ovası'nda iskân edilmeleri maksadıyla Rakka sınırına gönderilmeleri emrediliyordu.⁸⁴⁸ Müteakip senede ise İshak Paşa'ya gönderilen başka bir yazıda bu defa ahaliye zulümlerinden dolayı 1711 yılında Rakka bölgesinde iskânına karar verilen Milli Aşiretinden⁸⁴⁹ bazı grupların Erzurum ve Çıldır taraflarına firar ettiği bildiriliyordu. Bu grupların da İshak Paşa tarafından yakalanıp Rakka valisine teslim edilmesi gerektiği ifade ediyordu.⁸⁵⁰

İran ile devam eden seferler nedeniyle halka yeni vergilerin yüklenmesi bunun yanında devletin öncelikli hedefinin şark tarafına çevrilmiş olması iskân nizamının bozulmasına⁸⁵¹ ve bu durumu fırsat bilen daha önce Rakka'ya iskân edilmiş bulunan Ekrad ve Türkmen gruplarının zamanla yerlerini terk etmelerine neden oldu. Firarlar sonucunda devletin vergileri toplayamaması maddi zarara uğraması neticesini verdi. Ayrıca yerlerini terk eden grupların gittikleri yerlerde halkı taciz ettiklerine ve birçok karışıklığa sebep olduklarına dair haberler payitahta ardı ardına ulaşmaktaydı. Bu yaşananlara önlem maksadıyla merkezi hükümet iskân mahalli olan Rakka beylerbeyini değiştirdi. Yeni atanan beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya gönderilen 29 Ocak 1730 tarihli bir yazıda bölgede nizamın sağlanması için Rakka eyaletinin tarafına tevcih olunduğu, Aydın, Saruhan, Bozok, Sivas, Karaman, Erzurum, Kars, Çıldır, Diyarbakır ve Mardin

⁸⁴⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/6 (29 C 1131/19 Mayıs 1719); BOA. AE.SAMD.III 199/19273 (29 C 1131/19 Mayıs 1919).

⁸⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu, 171.

⁸⁴⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/150 (29 R 1133/27 Şubat 1721).

⁸⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, 170.

⁸⁵⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/801 (20 RE 1134/8 Ocak 1722).

⁸⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, 40-41.

taraflarında olduğu belirlenen cemaatlerin gerekirse zor kullanılarak Rakka'ya iskânlarının sağlanması emredilmekteydi.⁸⁵²

Konuyla ilgili Çıldır ve Kars beylerbeylerine, Göle sancakbeyine, Erzurum mütesellimine ve adı geçen idâri birimlerin kadılarına, İstanbul'dan iskân kararını takip etmek üzere tayin olunan mübaşire ve âyan-ı vilayete hükümler gönderildi. İdarecilere gönderilen yazı da bulundukları yerlerdeki ahaliye zarar verdikleri payitahta ulaşan ve bu nedenle Rakka'ya iskânları kararlaştırılan cemaatlerin kontrol altında Rakka'ya nakledilerek belirlenen yerlerde iskân edilmeleri ve iskân hududları haricine çıkmalarına müsaade edilmemesi istenmekteydi. İskân sırasında gerekli güvenlik önlemlerinin alınması da özellikle belirtiliyordu. İlgili yazıdan Erzurum, Kars ve Çıldır eyaletlerinde karışılığa sebep olan cemaatlerin, Badıllı aşiretine mensup Arşuvanlı, Kurdekanlı, Hacıkırlı, Hacıkanlı, Urfanlı, Atmanlı, Zivanlı, Barçekenli cemaatleri, Milli-yi Kebir aşiretine mensup Kaskanlı, Mahudanlı, Aruşanlı, Mihranlı cemaatleri ve Beydilli aşiretine mensup Acurlu, Gündüşlü, Köçekli, Berdel Tacirlisi cemaatlerinin olduğunu öğrenmekteyiz.⁸⁵³

XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yukarıda zikredilen aşiretlerin devletin belirlediği bölgelere zorunlu iskân edilmesi yönteminin uygulanmaya başladığı anlaşılmaktadır. İskâna tabi tutulan bazı aşiret gruplarının bu duruma direnmeye çalıştığı, bu nedenle bazı çatışmaların meydana geldiği ifade edilmektedir. Bu yaşanan hadiseler ilave olarak zorunlu iskân mahallerine hiç gitmeyen aşiret grupları da, bulundukları bölgelerde karışıklıklara sebep olmuşlardır. Devletin bu grupları iskâna yönelik faaliyetlerinin ve bu faaliyete direnen grupların çıkardığı karmaşanın XVIII. yüzyıl boyunca devam ettiği ilgili kaynaklar ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalardan tespit edilebilmektedir. Zorunlu iskâna direnen gruplardan bir kısmının İshak Paşa'nın görev yaptığı Çıldır ve çevresindeki eyaletlere bağlı yerleşim yerlerine firar ettikleri görülmektedir. İshak Paşa'nın idareciliği döneminde birçok kez Çıldır-Ahıska bölgesine firar eden grupların buralardan çıkarılıp iskân mahallerine gönderilmeleri konusunda devletin görevlendirmesiyle İshak Paşa'nın aktif bir şekilde görev yaptığı yukarıda bahsi geçen belgelerden anlaşılmaktadır.

⁸⁵² BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/137 (10 B 1142/29 Ocak 1730).

⁸⁵³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 136/121-122 (20 B 1142/8 Şubat 1730).

3.1.5. Bölgedeki İsyanların Bastırılmasında Rolü

Osmanlı Devleti taşra teşkilatında özel yönetim statüsü diye nitelendirilebilecek yurtluk-ocaklık sistemine göre idare edilen bölgelerin idarecilerinin kim olacağına dair bazı dönemler merkezden müdahalede bulunduğu oluyordu. Bu müdahalenin sebebi olarak yerel beylerin, halka zulmetmesi ya da merkezi hükümetin iradesi dışında hareket ediyor olmaları olduğu gösterilmektedir. Devletin iradesi dışında gelişen bu durumlar yerel beyin görevden alınması neticesini veriyordu. Görevden alınan yerel beyler ise bu durumu kabullenmeyerek genellikle isyan yolunu seçiyordu.⁸⁵⁴ Bu durumda devlet, isyan eden yöneticiyi cezalandırmak için en yakın eyaletlerin ve bunlara bağlı sancakların yöneticilerini görevlendiriyordu. Bu konuyla ilgili yaşanan bir örneği İshak Paşa'ya gönderilen bir yazıdaki ifadeler bize göstermektedir. İlgili yazıda Bayezid Kalesi sancakbeyi İbrahim'in görevden alındığı yerine başkanının atandığı, bu durumu kabul etmeyen İbrahim'in ise isyan edip bölgede karışıklığa sebebiyet verdiği ifade ediliyordu. İsyanın sonlandırılıp asi sancakbeyi İbrahim'in yakalanıp cezalandırılması için Erzurum valisi Vezir İbrahim Paşa ile Kars beylerbeyi Ali Paşa'nın görevlendirildiği bildiriliyordu. Eğer isyanı sonlandırma hususunda zorlanılıp daha fazla askere ihtiyaç duyulur ise Erzurum beylerbeyi Vezir İbrahim Paşa tarafından İshak Paşa'ya haber ulaşırsa şakinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olması hususunda İshak Paşa'ya da bilgilendirme yazısı gönderilmiştir.⁸⁵⁵

1714 yılında İshak Paşa'ya payitaht tarafından gönderilen başka bir hükümde ise bu defa Bayezid sancakbeyi olan Osman'ın ahaliye zulmettiği haberinin payitahta ulaştığı bildiriliyordu. Söz konusu yazıda Osman hakkında yapılan şikâyetlerin Bayezid Sancağı'nın İstanbul'da bulunan ahali tarafından da doğrulandığı belirtilmekteydi. Fakat söz konusu şahıs hakkında kesin bir kanıya varmak maksadıyla iddiaların gerçekliğinin olup olmadığının tespit edilmesi için Bayezid sancağına yakın eyaletlerin idarecilerinden araştırılması istendiği gibi İshak Paşa'dan da araştırma yapması istenmekteydi.⁸⁵⁶ 1715 tarihli başka bir belgeden, yapılan araştırmalar neticesinde

⁸⁵⁴ Hakan Kaya, "Bayezid Sancağı Örneğinde Osmanlı İdari Yapısında Yurtluk Ocaklık Sistemi", *Current Research in Social Sciences*, 2 (1), 2016, 23.

⁸⁵⁵ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 111/545 (10 CE 1111/3 Kasım 1699).

⁸⁵⁶ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 120/472(10 S 1130/25 Şubat 1714); İddiaların araştırılması sadece İshak Paşa'dan değil Erzurum, Van ve Kars Beylerbeylerinden de talep edilmekteydi bkz. BOA. A. {DVNS. MHM.d, 120/471,473-474(10 S 1130/25 Şubat 1714).

iddiaların doğru olduğunun anlaşıldığı ve merkezi hükümetin adı geçen Osman'ın yerine başka birisini ataması için Erzurum valisini görevlendirdiğini öğrenmekteyiz.⁸⁵⁷ Erzurum valisinin payitahtın emri gereği azlettiği Bayezid sancakbeyi Osman'ın isyan ettiği ve bu isyanın üç yıla yakın sürdüğü ifade edilmektedir.⁸⁵⁸

Bayezid sancağında yaşanan problem devam ederken bu sırada Erzurum eyaleti sınırları içerisinde yaşanan bir asayiş problemi İshak Paşa'nın da aralarında bulunduğu bölgede bulunan Osmanlı idarecilerini bir süre uğraştırmıştır. Bahsi geçen problemin ortaya çıkmasına sebep olan kişinin Erzurum Eyaletinde bulunan Ekrad taifesine bağlı Roziki aşiretinden Abdaloğlu İsmail olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Abdaloğlu İsmail Erzurum Eyaleti'ne bağlı Hınıs sancağı sınırları içinde Liz adlı yerde bir kale inşa ederek etrafına Yezidi eşkıyalarını toplamış ve bu kaleyi kendine karargâh yapmıştı. Ardından bölgedeki nahiyeleri istila edip timar köylerinin mahsullerini ve vergilerini zorla alarak ahaliye zulmettiği haberi İstanbul'a bildirilmişti. Osmanlı Devleti, İshak Paşa ve civardaki eyalet idarecilerinden söz konusu kalenin yıkılması ve eşkıyanın yakalanması için görevlendirilen Erzurum valisine kapı halkları ve eyalet askeriyle birlikte destek olmasını emretti.⁸⁵⁹

3.1.6. Din Hizmetlerini Yürütenlerin Denetlenmesi

Daha önce tarih sahnesinde yer alan İslam devletleri gibi, Osmanlı Devleti de kendi müesseselerini oluştururken kendinden önceki İslam devletlerinin tecrübesinden yararlanmışır.⁸⁶⁰ Örneğin kendinden önceki İslam Devletleri toplumun ihtiyacı olan eğitim-öğretim faaliyetlerini ve din hizmetlerini sunarken dönemlerinin şartlarına uygun olarak bir usul çerçevesinde hareket ettikleri belirtilmektedir. Osmanlı Devleti ise önceki İslam devletlerinden farklı olarak, eğitim-öğretim faaliyetlerini ve din

⁸⁵⁷ BOA. AE. SAMD.III 76/7632 (29 N 1127/19 Eylül 1715).

⁸⁵⁸ Hakan Kaya, "18. Yüzyılda Erzurum Eyaleti'nde Yerel Siyaset ve Yezidi Aşiretlerin Rollerı", *Şarkiyat*, 13 (3), 2021, 978.

⁸⁵⁹ BOA.A{DVNS.MHM.d., 119/886 (10 C 1124/15 Temmuz 1712); İsyanın gelişimi ve sonuçları hakkında bkz.Hakan Kaya, "18. Yüzyılda Erzurum Eyaleti'nde Yerel Siyaset ve Yezidi Aşiretlerin Rollerı", *Şarkiyat* 13, sy 3, 2021, 971-87.

⁸⁶⁰ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, 61 (232), Aralık 1997, 603.

hizmetlerini kurumsallaştırmış ve çeşitlendirmiştir.⁸⁶¹ Kaya, din hizmetlerindeki çeşitlenmenin olumlu ve olumsuz yönlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Osmanlı Dönemi’nde din hizmetleri alanındaki bu görev çeşitliliği bir yandan dinî hizmetlerin görülmesinde bir kolaylık sağlarken, diğer taraftan da bu alanı suistimale açık hale getirmekteydi. Görev çeşitliliğin fazla olması bu alanda kontrolü zorlaştırmakta ve bunun sonunda bu görevlerden haksız kazanç sağlayan zümrelerin ortaya çıkmasına neden olabilmekteydi.”⁸⁶²

Osmanlı Devleti zikredilen olumsuz durumları engellemek için merkezde olsun taşrada olsun idarî birimlerin teyakkuz halinde olması ve din hizmetlerini sunan kimselerin ehlinden seçilip atanması ve atandıktan sonra da takip edilmesine dair devlet tarafından fermanlar gönderiyordu. Taşradaki din hizmetlerini sunan görevlilerin amiri konumunda olan idarecilere uyarı mahiyetinde 1702 tarihli bir hüküm ve ardından Ahıska bölgesinde 1706 tarihinde yaşanan bir hadise yapılan uyarıların gerekçesini oluşturması ve önemini göstermesi açısından önemlidir. 6 Haziran 1702 tarihli Çıldır eyaletinde bulunan mevâlî-i izâm, kadı ve müftülere yazılan hükümde istismara açık olan din hizmetlerini sunarken ehliyeteli-lyakate önem verilmesi gerektiğine dair uyarılarda bulunmaktaydı. İlgili hükümde din hizmetleri sunan İmam ve hatiplerin araştırılarak istenen vasıfları taşıyanların yerinde bırakılması, bu vasıfları taşımayanların yerine liyakatli olanların tayin edilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Ayrıca Hazreti Muhammed’in (a.s) hadisi şerifinde buyurduğu üzere “din nasihattir”⁸⁶³ düsturundan ve Âl-i İmrân suresi 104. ayette ifade edildiği üzere “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”⁸⁶⁴ ayetinin hükmü gereği medrese ve mehafilde müderrislerin belirli günlerde tefsir, kelam, fıkıh dersleri vermeleri, vaizlerin, müzekkirlerin ahlaki ve dini konularda müminleri bilgilendirmesi emredilmekteydi.⁸⁶⁵ Yapılan bu uyarılar 1706 tarihinde İshak Paşa’ya ve Ahıska kadısına gönderilen hükümde anlamını bulmaktaydı. Yazılan hükümde Ahıska ahalisinin payitahta yazdığı arzuhâlde, Ahıska’da bulunan “Müteveffa Ömer Kethüda Camii” imam ve hatibi olan Molla İsmail’in vaaza istidad ve

⁸⁶¹ Mehmet Bulut, “Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi”, *Diyanet İlmî Dergi*, 35 (2), 1999, 101.

⁸⁶² Umut Kaya, “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcih-i Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (1), 2017, 212.

⁸⁶³ Müslim, İmân: I, 74.

⁸⁶⁴ Âl-i İmrân: 3/104

⁸⁶⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 112/754 (10 M 1114/6 Haziran 1702).

ruhsatı yok iken görevli olmadığı “Mehmed Ağa Camii” kürsüsünde kendi re'yi ile Kuran'ı tefsire cüret ettiği ifade edilmekteydi. Arzuhalin devamında bu durumun cemaati fitne ve fesada sevk ettiği, bunun üzerine Molla İsmail Ahıska uleması tarafından uyarıldığında ise yeniçerilerden bir grubu etrafına toplayıp halkın üzerine silahla saldırdığı bildirilmekteydi. Merkezî hükümet, arzuhâlde bildirilenlerin gerçekliği sabit ise İshak Paşa ve Ahıska kadısına mezkûr şahsın başka bir yere sürgün edilmesini emretmekteydi.⁸⁶⁶

3.2. İSHAK PAŞA İLE MERKEZİ YÖNETİM ARASINDA GERİLİMLİ YILLAR

3.2.1. Limni Adasına Sürgün Edilmesi

1713 yılı itibariyle başlayıp sekiz yıla yakın bir süre devam eden olaylar zinciri merkezi hükümet ile İshak Paşa arasında gerginliklerin oluşmasına ve birkaç kez İshak Paşa'nın Çıldır beylerbeyliğinden azledilmesine neden olmuştur. İshak Paşa'nın bir dönem beylerbeylikten azledilmesine neden olan olaylar zincirinin ilki şu şekilde gerçekleşmiştir. Karlofça müzakereleri esnasında Rusya'yı Osmanlı Devleti karşısında avantajlı duruma geçiren husus Azak Kalesi'nin Ruslar tarafından işgal edilmiş olmasıydı. Bu avantajı kullanan Ruslar 1700 yılında Karlofça Antlaşmasının devamı niteliğinde imzalanan İstanbul Antlaşması'yla Azak Kalesi'ni hukuki olarak da ele geçirmişlerdi. 1696-1711 arasında Azak bölgesini elinde bulunduran Ruslar, bu süreçte Azak Denizi'ni aşarak önce Karadeniz'i ardından da daha ötesini ele geçirmek amacıyla 250 gemilik ilk ciddi donanmalarını oluşturmuşlardı. Ancak 1711'de Baltacı Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerinin kazandığı Prut Zaferi'nden sonra Azak'taki Rus donanması imha edilmiş ve Azak Kalesi tekrar ele geçirilmişti. Fiili bu durum 1713 Edirne Antlaşması'yla hukuki olarak kayıt altına alınmış ve Azak bölgesi tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.⁸⁶⁷ Bu süreçten sonra Azak Kalesi'nin tamir ve tahkim süreci başlamıştır. Bu süreçte farklı eyalet ve sancaklardan askerler bölgenin güvenliğini sağlamak, tahkim ve imar faaliyetlerine destek olma amacıyla Azak bölgesine görevlendirilmişlerdir.

⁸⁶⁶ BOA. A{ DVNS. MHM.d, 115/640 (30 B 1118/7 Kasım 1706).

⁸⁶⁷ Mustafa L. Bilge, “Azak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1991, IV, 300-301.

Çıldır Valisi İshak Paşa, bu süreçte Azak Kalesi'nin güvenliğini sağlamak amacıyla Çıldır Eyaleti'nden asker sevk edileceğine dair kendisine gelen bir emir olmamasına rağmen böyle bir sevkiyat olacaktı da sözde bunu kendisi engellemiş gibi sahte mühürlü bir buyruldu düzenlemiştir. Bu belgeye göre İshak Paşa, payitahtta bulunan kethüdasının, Azak Kalesi'nin farklı bir coğrafyada olduğunu, Çıldır Eyaleti'nin ise Gürcistan sınırında stratejik bir konumda olmasından dolayı buradan Azak bölgesine asker gönderilmesinin güvenlik zafiyeti oluşturacağını söyleyerek devlet adamlarını ikna ettiğini iddia ediyordu. Ayrıca devlet adamlarını ikna ederken yüklü paralar harcadığını, rüşvetler verdiğini ve neticede Çıldır Eyaleti askerlerinin Azak Kalesi muhafazasından muaf tutulduğunu belirtiyordu. Hazırladığı bu sahte belgeyle Azak muhafazasından muaf tutmak için harcadığı parayı Çıldır eyaleti halkından, Oltu ve Ardahan-ı Küçük sancaklarından tahsil etmiştir. Ayrıca kendisini şikâyet eden Ardahan-ı Küçük Sancağı sâbık beyinin varislerini ve aynı sancağın alaybeyi Ömer'in yolunu adamlarına kestirip mal ve eşyalarına da gasp yoluyla el koymuştu. Bunun üzerine merkezi hükümet İshak Paşa'nın yargılanmak üzere mübaşir marifetiyle İstanbul'a getirtilmesini istemişti.⁸⁶⁸ Yapılan tahkikat neticesinde İshak Paşa suçlu olduğu tespit edilerek görevinden azledildi. 14 Mayıs 1715 tarihli Boğaz kadılarına ve dizdarlarına yazıldığı anlaşılan bir belgeden ise görevinden azledilen İshak Paşa'nın bir süre Limni Adası'nda hapsedildiğini anlamaktayız.⁸⁶⁹ 6 Ekim 1717 tarihli İshak Paşa'yı muhatap olarak alarak yazılan başka bir arşiv belgesinden ise İshak Paşa'nın iki yıla yakın bir dönem azil sürecinden sonra tekrar Çıldır Beylerbeyi olduğunu göstermektedir. Söz konusu belgede ahaliye zulmedilmemesi, adaletli olunması, haksızlık yapılmaması gibi konularda İshak Paşa ve Ahıska kadısı uyarılmaktaydı.⁸⁷⁰ İshak Paşa'nın azledildiği süreçte amcası Salih Paşa'nın oğlu Arslan Mehmed Paşa Çıldır beylerbeyi olarak görev yaptı.⁸⁷¹

⁸⁶⁸ BOA. C.DH. 104/5196 (20 Ş 1126/31 Ağustos 1714); BOA. A{DVNS. MHM.d, 120/835 (20 Ş 1126/31 Ağustos 1714).

⁸⁶⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d., 57/13 (10 CE 1127/14 Mayıs 1715).

⁸⁷⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 126/733 (29 L 1129/6 Ekim 1717).

⁸⁷¹ İshak Paşa'nın azledildiği dönemde Avrupa'da seyahatte bulunan Gürcü yazar, diplomat ve devlet adamı Sulhan Saba Orbeliani, seyahati dönüşünde haziran 1717 yılında Ahıska bölgesine ulaşmıştı. Bu sırada Çıldır Eyaleti merkezi olan Ahıska'da İshak Paşa'nın amcaoğlu Arslan Paşa'nın Ahıska Paşa'sı yani Çıldır beylerbeyi olduğunu kaydetmektedir. Orbeliani Arslan Paşa'nın eşi tarafından ağırlanmış ve ardından Arslan Paşa ile tanışmıştı bu hadiselerle ilgili bilgi için bkz. Sulhan Saba Orbeliani vd., *Osmanlı ve Avrupa Topraklarında Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, (Ed. Nebi Gümüş, Çev. Harun Çimke), Selenge Yayınları, İstanbul 2021, 88.

3.2.2. Arslan Mehmed Paşa ile Aile İçi Rekabet

Arslan Mehmed Paşa'nın azledilip İshak Paşa'nın tekrar atanmasına neden olan hadiseye daha önce İshak Paşa'nın Açıkbaz Melikliği ile ilişkileri başlığı altında değinmiştik. Şöyleki; Açıkbaz Meliki Giorgi, yıllık cizyesini devlete ödemek istemesine rağmen Arslan Mehmed Paşa'nın Açıkbaz bölgesi derebeylerinden bir kısmının tahriki ile üzerine saldırıp mallarını ve köylerini yağma ettiğini halkından bir kısmını esir aldığını bir kısmını katlettiğini bir kısmının ise Tiflis tarafına kaçmasına neden olduğunu haber verdi. Ayrıca Melik Giorgi kendisine ait olan Karsur Kalesi'ni, Cilaze ve Miklaze bölgesindeki mülklerini ise Arslan Mehmed Paşa tarafından haksız yere başkalarına zaptettirildiğini, kendisinin canını kurtarmak için askerleriyle beraber kaçarak Bağdatçık Kalesi'ne sığındığını bildirdi.⁸⁷² Bu arzuhal üzerine hem olayı araştırmak hem de bölgedeki Gürcü prenslerin cizyelerini toplamak üzere “sâbık büyük mîrâhur olup dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından” İbrahim Ağa atandı. İbrahim Ağa'nın yaptığı tahkikat neticesinde Melik Giorgi'nin arzuhâlde bildirdiği haberlerin doğru olduğu tespit edildi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti İshak Paşa'dan öncelikle Melik Giorgi'yi kurtarması ardından ise Açıkbaz bölgesi cizyesinin zimmetinde olduğu tespit edilen Çıldır Beylerbeyi Arslan Mehmed Paşa'yı yakalayıp payitahta göndermesi için görevlendirdi.⁸⁷³ Melik Giorgi Açıkbaz bölgesi idaresini tekrar ele alırken Arslan Mehmed Paşa yakalanıp yargılanmak üzere İstanbul'a gönderildi.⁸⁷⁴

Açıkbaz bölgesindeki problemin çözüldüğü esnada Dadyan Meliki Bejan'ın Ruh Kalesi'ni işgal ettiği merkezi hükümete bildirildi. Problemin çözümü için askerî harekât yapılmasına karar veren Osmanlı Devleti hazırlanan askeri birliğe komuta etmek üzere İshak Paşa'yı görevlendirdi.⁸⁷⁵ Bu esnada hesaba çekilmek üzere İstanbul'a gönderilen Arslan Mehmed Paşa, Dadyan bölgesi ile ilgili yapılan askeri hazırlıklara gerek olmadığını ifade ederek Çıldır beylerbeyliği'nin tekrar kendisine, Açıkbaz Melikliği'nin ise Mamya oğlu Giorgi'ye verildiği takdirde bu problemi çözeceğine dair teminat verdi. Eğer istekleri yerine getirilirse İstanbul'dan ayrılıp Erzurum'a vardığında Açıkbaz bölgesinden alınması gereken vergiyi üç gün içinde tahsil edip payitahta ulaştırmak üzere görevlendirilen mübaşire teslim edeceğini, vergileri vaktinde toplayıp

⁸⁷² BOA. A{DVNS. MHM.d, 126/1039 (30 M 1130/3 Ocak 1718).

⁸⁷³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 126/1040 (30 M 1130/3 Ocak 1718).

⁸⁷⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 127/835-859 (20 N 1130/17 Ağustos 1718).

⁸⁷⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 127/570(20 B 1130/19 Haziran 1718).

göndereceğini ve Dadyan Meliki tarafından işgal edilen kaleyi de savaşız kurtarıp anahtarlarını başkente yollayacağını da taahhüt etti. Bunun üzerine Arslan Mehmed Paşa, taahhütlerini yerine getirmesi şartıyla ve yerine getirmez ise cezalandırılacağı uyarısıyla İshak Paşa'nın yerine tekrar Çıldır beylerbeyi olarak atandı.⁸⁷⁶

Arslan Mehmed Paşa beylerbeyi olarak atanması üzerinden iki ay geçmesine rağmen, taahhüt ettiği hususlar ile ilgili bir girişimde bulunmadığından dolayı payitaht tarafından uyarıldı.⁸⁷⁷ Fakat uyarılara rağmen taahhütlerini yerine getirmeyince, bu sırada payitahta bulunan İshak Paşa Mayıs 1719'da yeniden Çıldır Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atandı. Mezkûr arşiv kaydında İshak Paşa'ya hitaben, Arslan Mehmed Paşa'nın çözmei taahhüt ettiği problemin halen devam ettiğini bu sebeple Açıkbaş Meliki Giorgi ile Güril Meliki Mamya oğlu Giorgi'ye bölgelerinde otorite kurmaları için yardımcı olması ve devlete isyan ederek Ruh kalesini istila eden Dadyan Meliki Bejan'ın da cezalandırılması için yeniden beylerbeyi olarak atandığı ifade edilmekteydi.⁸⁷⁸

3.2.3. Kraliçe Dodopal ile Yaşanan Davalaşma Neticesinde Görevden Alınması ve Göreve İade Edilmesi

1722 yılının mayıs ayında payitahta gelen bir müşteki, kısa süreli de olsa Çıldır Eyaletinde beylerbeyinin değişimine gidecek süreci başlattı. Müteveffa Açıkbaş Meliki Giorgi'nin zevcesi Dodopal daha önce Devlet-i 'Aliyye'ye göndermiş olduğu arzuhalinde eşinin vefatı sonrası kendisine kalan mal ve mülklerin bir kısmına Açıkbaş bölgesi derebeyleri tarafından el konulduğunu iddia etmişti. Yapılan inceleme neticesinde bu bilginin doğru olduğu tespit edilmiş ve söz konusu mal ve mülklerin sahibine iadesi hususunda İshak Paşa görevlendirilmişti. İshak Paşa ise daha sonra payitahta gönderdiği yazısında söz konusu malların adı geçen "şakilerden" alındığını belirtmişti. Fakat bu durumun üzerinden bir yıla yakın bir zaman geçtikten sonra müteveffa Melik Giorgi'nin eşi payitahta bizzat gelerek, tahsil edildiği iddia edilen malların kendisine verilmediğini ifade ederek bu durumun çözülmesini talep etti. Devlet-i 'Aliyye söz konusu iddianın tam anlamıyla açıklığa kavuşabilmesi için

⁸⁷⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 127/835-859 (20 N 1130/17 Ağustos 1718).

⁸⁷⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 127/1200 (20 ZE 1130/15 Ekim 1718).

⁸⁷⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/44 (10 B 1131/29 Mayıs 1719).

Erzurum Valisi İbrahim Paşa'yı görevlendirdi. İbrahim Paşa'ya bu vazifesini yaparken mübaşir sıfatıyla “dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Dayızâde Mustafa” yardım edecekti. İshak Paşa'dan vakit kaybetmeden Erzurum'a giderek meselenin çözümü için adı geçen kişilere yardımcı olması istendi.⁸⁷⁹

İshak Paşa, Ahıska'dan hareket edip Erzurum'a geldiğinde şikâyet konusu olan durum açıklığa kavuşmadan mübaşir Dayızâde Mustafa tarafından hapsedildi. Erzurum Valisi İbrahim Paşa'ya gönderilen hükümde ise İshak Paşa ile maktul Melik'in zevcesi arasındaki iddiaların açıklığa kavuşturulması için ikisinin beraber dinlenmesi ve davalarının görülmesi isteniyordu. Eğer iddia edilen hususlarla ilgili İshak Paşa'nın haklı olduğu ortaya çıkarsa adı geçen kadının tekrar payitahta gelmesine izin verilmemesi memleketine gönderilmesi emredilmekteydi. Ayrıca daha yeni sükûnete kavuşmuş Açıkbaş bölgesi topraklarında yeniden istikrarsızlığa neden olacak yaklaşımlardan kaçınılması gerektiği de özellikle belirtiliyordu.⁸⁸⁰ Erzurum'da devam eden yargılama sürecinden bir sonuç çıkmadığı anlaşıncaya payitahttan yazılan başka bir emir kaydında İshak Paşa ile mezkûr Dodopal'ın aralarındaki anlaşmazlığın Erzurum'da çözülmesinin mümkün olmadığı, bu sebeple ikisinin şahitleriyle beraber İstanbul'a gönderilmesi istendi.⁸⁸¹ Maktul Giorgi'nin eşi ile İshak Paşa'nın İstanbul'da görülecek davaları için Erzurum'dan hareket etmeden önce mübaşir Dayızâde Mustafa'ya gönderilen başka bir hüküm kaydında davalıları şahitleriyle birlikte getirmesi ve vazifesini yaparken emirler doğrultusunda hareket etmesi istendi. Mezkûr kişilerin İstanbul'a giderken yol güvenliğinin sağlanması amacıyla yol üzerinde bulunan kadınlara, yeniçeri kethüda vekillerine, yeniçeri serdarlarına ve vilayet ileri gelenlerine hükümler gönderilerek işin ehemmiyeti konusunda bu kimseler bilgilendirildi.⁸⁸² Ayrıca bu vesileyle Erzurum valisi Vezir İbrahim Paşa'dan, İshak Paşa'nın Gürcü prenslerinden almış olduğu cizyeden zimmetinde bulunan otuz beş kese akçenin de İshak Paşa'dan tahsil edilip Dayızâde Mustafa aracılığıyla payitahta ulaştırılması istendi.⁸⁸³

⁸⁷⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/1065 (20 B 1134/6 Mayıs 1722).

⁸⁸⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/1221 (29 L 1134/12 Ağustos 1722).

⁸⁸¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/1269 (10 Z 1134/21 Eylül 1722).

⁸⁸² BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/1271,72,74 (20 Z 1134/1 Ekim 1722).

⁸⁸³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/1276 (20 Z 1134/1 Ekim 1722); BOA.C.ML. 346/14266 (29 Z 1134/10 Ekim 1722).

İshak Paşa ile Melik Giorgi'nin eşi arasında yaşanan bu hadise Çıldır Eyaleti'nin beylerbeyinin de değişmesine sebep oldu. Çıldır Eyaleti'nin ocaklık statüsü kaldırılarak İshak Paşa'nın yerine daha önce Trablusşam Valisi olarak görev yapmış bulunan Şehsuvarzâde Vezir Seyyid Mehmed Paşa Çıldır Beylerbeyi olarak atandı. Şehsuvarzâde Mehmed Paşa'ya gönderilen yazıda, İran Devleti'nde yaşanan iktidar değişikliğinden faydalanmak isteyen⁸⁸⁴ Moskof Çarı'nın Dağıstan üzerine saldıracağını haber alındığı, Çıldır Eyaleti'nin stratejik bir konumda bulunmasından dolayı bir an önce görev yerine gidip bölgenin güvenliğini sağlaması istendi.⁸⁸⁵ Ayrıca davalıları İstanbul'a götürmesi emredilen Dayızade Mustafa'ya, Rus Devleti ile Dağıstan emirleri arasında savaş çıkacağını haber alınması üzerine, Dağıstan sınırına yakın bir yerde bulunan Çıldır Eyaleti'nin güvenliğini sağlamak için yola çıkan yeni Çıldır valisi Şehsuvarzâde Mehmed Paşa'nın görev yerine ulaşmasını beklemesi gerektiği belirtiliyordu. Yeni beylerbeyi görev yerine ulaştıktan sonra İshak Paşa ile Dodopal'ı İstanbul'a getirmesi emrediliyordu.⁸⁸⁶ Çıldır Eyaleti dâhilinde bulunan kadılar, İshak Paşa'nın görevinden alındığı yerine ise Şehsuvarzâde Mehmed Paşa'nın atandığı iktidar değişikliğinden haberdar edildi.⁸⁸⁷

Lakin İran Devleti'nde yaşanan iktidar değişikliği ve ardından Kafkasya bölgesinde başlaması muhtemel yeni çatışmalar⁸⁸⁸ Osmanlı Devleti'ni, Çıldır Eyaleti idarecisinin değişimiyle ilgili almış olduğu kararını yeniden gözden geçirmeye sevk etti. Osmanlı Devleti'ni İshak Paşa ile ilgili kararını gözden geçirmeye sevk eden başlıca amilin, yaklaşan krizi yönetebilecek tecrübeye sahip ve bölgeyi tanıyan birinden istifade etmenin daha gerçekçi olacağı düşüncesi olmalıdır. Bu düşüncenin izlerini konusu İshak

⁸⁸⁴ Çaycıoğlu, "I. Petro'nun İran Seferi", 119.

⁸⁸⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/1291 (20 Z 1134/1 Ekim 1722).. Osmanlı dönemi ünlü şahsiyetlerinin biyografilerini içeren Sicilli Osmanî isimli eserde Şehsuvarzâde Mehmed Paşa şu şekilde tanıtılmaktadır: Kaleciklidir. Babası ve kendisi mesnede layık olup 1096'da mîrimîranlıkla Kars muhafızı oldu. Receb 1100'de Gönve, Ramazan 1106'da Maraş, sonradan Çıldır, 1109'da Musul, Cemaziyelâhir 1121'de Sivas, 1122'de Adana, Şa'ban 1122'de Şehrîzor valisi, sonra Mizistre, 1123'de ikinci defa Maraş, sonra Rumeli payesiyle İçel ve Konya, 1125'te üçüncü defa Maraş, 1126'da Kudüs valisi harpte bulunduğundan Anadolu ve 1128'de Konya beylerbeyi oldu. 1129'da vezirlikle Trablusşam, 1130'da Adana, 1133'de Çıldır, sonra Amasya ve Konya valisi oldu. Safer 1135'de vefat eyledi. Vakûr, gayretli ve mülk idaresine kadir, bahtsızlık görmemiş bir bahadır. Oğulları Mustafa Paşa, Abdullah Paşa ve Halid Paşa'dır bkz. Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman), IV,1074.

⁸⁸⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/1292 (10 Z 1134/1 Ekim 1722).

⁸⁸⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/1283 (20 Z 1134/1 Ekim 1722).

⁸⁸⁸ İran'da yaşanan iktidar değişimi ve bunun Kafkasya cephesine yansımalarına İshak Paşa'nın Tiflis Beylerbeyliği bölümünde değinildiğinden burada detaylı bilgi verilmeyecektir.

Paşa olan arşivdeki hüküm kayıtlarından görebilmekteyiz. Örneğin; İshak Paşa'yı İstanbul'a getirmekle görevli Dayızâde Mustafa'ya gönderilen bir hükümde bu yumuşamanın izleri müşahade edilmektedir. Söz konusu hükümde öncelikle daha önce İshak Paşa ile davalısı Açıkbaş Meliki'nin eşi Dodopal'ı İstanbul'a getirmekle görevlendirildiği hatırlatılıyordu. Lakin Kafkasya bölgesinde yaşanan hadiseler bu kararın yeniden gözden geçirilmesini gerektirebileceği belirtiliyordu. Bu sebeple Kafkasya bölgesinde yaşanan hadiseleri takip etmek ve gerektiğinde müdahalede bulunmak üzere serdar tayin edilen Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa, bölgeyi yakından tanıyan İshak Paşa'yı yanında alıkoyup tecrübesinden yararlanmayı isterse, izin vermedikçe İshak Paşa'yı İstanbul'a getirmemesi Dayızâde Mustafa'dan isteniliyordu.⁸⁸⁹

Hakkında olumlu görüş belirtmesinin ardından İshak Paşa, Erzurum Valisi İbrahim Paşa'nın emrine verildi. Bunun yanı sıra İshak Paşa, Çıldır Eyaleti'ni yurtluk ocaklık şeklinde tasarruf etmek üzere yeniden Çıldır Beylerbeyi olarak atandı. Çıldır Eyaleti Beylerbeyliği görevinden alınan Şehsuvarzâde Mehmed Paşa ise Karaman Eyaleti beylerbeyliğine atandı.⁸⁹⁰

3.2.4. Sinopa Sürgün Edilmesi

Tiflis'teki Osmanlı hâkimiyeti sona erip bölge İran'a terk edildikten sonra Çıldır Eyaletine dönen İshak Paşa Tiflis beylerbeyi iken kendi yerine Çıldır Eyaletini idare eden oğlu Yusuf Paşa'nın beylerbeyi olarak devam etmesini merkezi hükümetten talep etti.⁸⁹¹ Talebin kabul edilmesiyle Yusuf Paşa yurtluk ocaklık olarak Çıldır Eyaletini yönetmeye devam etti.⁸⁹² Yusuf Paşa'nın 1744 yılında vefatından sonra ise İshak Paşa tekrar Çıldır beylerbeyi olarak atandı.⁸⁹³ Yeniden beylerbeyi olması üzerinden bir yıl geçince daha önceki azil ve yeniden atanma süreçlerinden birinin başladığını arşin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Kasım 1745 tarihli bir arşiv belgesinde İshak Paşa'ya

⁸⁸⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/1344 (10 M 1135/21 Ekim 1722).

⁸⁹⁰ BOA. İE.TCT. 24/2574 (16 M 1135/27 Ekim 1722);BOA. A{DVNS. MHM.d, 130/1358 (20 M 1135/31 Ekim 1722). İshak Paşa'nın tekrar Çıldır Beylerbeyi olmasının ardından Karaman eyaletine beylerbeyi olarak atanan Şehsuvarzâde Mehmed Paşa aynı yıl içinde (1135) vefat etmiştir. bkz.Târîh-i Râşid ve Zeyli, 1307.

⁸⁹¹ BOA.C.DH. 95/4707 (21 CE 1148/9 Ekim 1735).

⁸⁹² Kılıç, 18. *Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 175.

⁸⁹³ Nodar Asatiani vd., "XVIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar", *Gürcistan Tarihi*, (Ed. Mariam Lortkipanidze vd.), Palitra L. Yayıncılık, Tiflis 2012, 224.

yaşlılığı gerekçe gösterilerek payitaht tarafından emekliye ayrıldığı bildiriliyordu. Aynı yazıda Çıldır Eyaleti'nde kendisine ait çiftliğinde ikamet etmesine izin verildiği de ayrıca ifade ediliyordu.⁸⁹⁴ İshak Paşa'nın emekliye sevk edilmesinden sonra yerine Ahmed Paşa beylerbeyi olarak atandı.⁸⁹⁵ Yeni atanan beylerbeyi daha önce Çıldır Eyaleti'ni yönetmiş Salih Paşa'nın torunu Arslan Mehmed Paşa'nın ise oğludur. Salih Paşa ve Arslan Mehmed Paşa ile İshak Paşa arasında süregelen bir iktidar mücadelesi olması bu atamayı bize göre manidar kılmaktadır.

Emekliliği sonrası çiftliğinde ikamet etmeye başlamasının üzerinden bir ay geçmeden merkezi hükümet tarafından İshak Paşa'ya Sinop'a sürgün edildiğine dair bir tebliğ yazısı gönderildi. İshak Paşa'nın Sinop'a sürgün işlemlerini takip etmek üzere mübaşir sıfatıyla "hassa silahşörlerden Mehmed" tayin edildi. İlgili yazıda mübaşir Mehmed'e hitaben İshak Paşa'nın Çıldır eyaletinde bulunduğu yerden bir an önce Sinop'a giderek orada ikamet etmesi ve Sinop'a vardığı haberininin de İstanbul'a bildirmesi emredilmekteydi.⁸⁹⁶ Sinop kadısına ve zabıtine aynı tarihte yazılan yazıda ise Çıldır valisi iken emekliye ayrılan İshak Paşa'nın zorunlu ikamete tabi olmak üzere Sinop'a gönderileceği, Sinop'ta ikamet ettirilerek oradan ayrılmasına kesinlikle müsaade edilmemesi gerektiği ifade edilmekteydi.⁸⁹⁷ Ayrıca Çıldır Eyaleti'nden Sinop'a giden yol üzerinde bulunan vezirlere, valilere, kadılara ve diğer Osmanlı bürokratlarına da durum bildirilmişti. Bu kişilere gönderilen hükümlerde İshak Paşa'nın zorunlu ikamete tabi olduğu Sinop'a varıncaya kadar yol üzerinde güvenliğinin sağlanması hususu vurgulanmaktaydı.⁸⁹⁸

24 Aralık 1745 tarihli başka bir yazı emekliliği sonrası Çıldır'da ikamet etmesine izin verilen İshak Paşa'nın, zorunlu olarak Sinop'ta ikamete tabi olmasının nedenini anlamamız açısından bizlere ipucu vermektedir. Söz konusu yazıda, emekliye sevki sonrası Çıldır Eyaleti'nde ikamet etmesinde bir sorun olmadığı daha önceden beyan edildiği fakat sonraki süreçte burada kalmasının fitne ve karışıklığa sebep olacağından dolayı tayin olunan mübaşirle birlikte Sinop'a gönderilmesi yeni beylerbeyi Ahmed

⁸⁹⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/220 (29 L 1158/24 Kasım 1745).

⁸⁹⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/274 (29 L 1158/24 Kasım 1745).

⁸⁹⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/806 (30 ZE 1158/24 Aralık 1745).

⁸⁹⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/807 (30 ZE 1158/24 Aralık 1745).

⁸⁹⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/809 (30 ZE 1158/24 Aralık 1745).

Paşa'dan istenmekteydi.⁸⁹⁹ Bize göre Osmanlı Devleti İshak Paşa'yı zorunlu ikamete tabi tutmakla öncelikle İran sınırında stratejik bir bölgede bulunan Çıldır Eyaleti'nde karışıklık çıkmasını önlemeyi hedeflemekteydi. Bununla birlikte zorunlu ikamet kararının verilmesinde göz ardı edilmemesi gereken diğer bir amilin Çıldır Eyaleti'ni yöneten yurtluk-ocaklık bey ailesi arasında yarım asra yakın devam eden aile içi iktidar mücadelesinin de payı olduğunu düşünmekteyiz. Bu durum dikkate alındığında İshak Paşa'nın Ahıska'da ikamet etmesinin yeni atanan Ahmed Paşa'nın siyasi ikbali açısından tehlikeli olacağının düşünülmüş olmasıdır.

Osmanlı idarî sisteminde görev yapan beylerbeylerinin halkın veya diğer devlet idarecilerinin şikâyetleri sonrası görevden alındığı, cezalandırıldığı ve “müsâdere usulü” diye bilinen usulle mallarına da devlet tarafından el konulduğu olurdu.⁹⁰⁰ XVII. yüzyıl sonu ve XVIII başında gerçekleşen savaşlar Osmanlı Devleti'nin bütçe açığının artmasına neden olmuştur. Bu durum daha önce sadece sebepsiz zenginleşme gerekçesiyle devlet adamlarının mallarına el koyma şeklinde uygulanan müsâdere uygulamasının gerekçelerinin çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu durum devletin kuruluş yıllarında müsâdereden istisna tutulan ulema sınıfının da askeri sınıfa dâhil edilmesine ve müsâdere uygulamasının devlet bürokrasisindeki bütün idarecileri kapsamasına neden olmuştur. Örneğin Bu doğrultuda XVIII. yüzyılın başında, Şeyhülislam Feyzullah Efendinin malvarlığı müsâdere edilmiştir. Bay, müsâdere uygulamasının çerçevesinin genişlemesiyle ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Gerçekleşen bu genişlemeyle birlikte müsâdere ta'zir cezası olmaktan çıkmış, suçlu olup olmadığına bakılmaksızın devlet adamları ve az çok devletle bağ kurmuş olan mültezimlerin servetlerine el koyma gerekçesine dönüşmüştür.”⁹⁰¹

Bay'ın zikrettiği bilgilere ek olarak müsâdere usulünün bazen asli bir ceza olarak tek başına uygulandığı gibi çoğunlukla ise asli bir cezanın tamamlayıcı unsuru olarak uygulandığı da ayrıca ifade edilmektedir.⁹⁰²

Çıldır Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya, hassa silahşörlerinden Hasan'a ve mübaşir tayin olunan hassa silahşörlerinden İbrahim'e, Ahıska kadısına ve yeniçeri zabıtine

⁸⁹⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/808 (30 ZE 1158/24 Aralık 1745).

⁹⁰⁰ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, VI, 71-72.

⁹⁰¹ Abdullah Bay, “Sultan, Ulema ve Hukuk: Ulemanın Müsâdere Uygulamasına Muhalefeti”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-*, (17), 2017, 5.

⁹⁰² Sevgi Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsâdere Uygulaması”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 2008, 400-401.

gönderilen yazıdan müsâdere usulünün İshak Paşa içinde uygulanmasının istendiğini anlamaktayız. İlgili yazıda Çıldır beylerbeyi iken ahaliye uyguladığı zulüm ve baskıdan dolayı azledilerek tekaüde ayrılan İshak Paşa'nın Sinop'a sürgün edilerek orada ikamete mecbur tutulduğu, beylerbeyliği zamanında sahip olduğu bütün para, mal, eşya ve hayvanlara devlet adına müsâdere edilip bir deftere kaydedilmesi ve sonra da bu defterin İstanbul'a gönderilmesi emredilmekteydi.⁹⁰³ Burada dikkatimizi çeken husus İshak Paşa'nın emekliye sevk edildiği ile ilgili ilk yazıda yaşlılığı dolayısıyla emekli edildiğinden bahsedilirken konuyla ilgili yazılar devam ettikçe emekliliğe sevk edilmesine esas teşkil eden konuların da farklılığı göze çarpmaktadır. Bu son yazıdan anlaşılmaktadır ki İshak Paşa'nın emekli edilmesine giden süreç yaşlılığından ziyade bölge halkı ile arasında yaşanan gerginliklerdir. Yaşanan hadiseler Osmanlı Devleti'ni Çıldır Eyaleti idaresiyle ilgili değişiklik yapılması gerektiği düşüncesine sevk etmiş olmalıdır. Fakat ilerde de göreceğimiz üzere bu karar uygulanamamış hatta İshak Paşa'nın ölümü sonrası dahi İshak Paşa neslinden idareciler Çıldır Eyaleti'nde göreve devam etmiştir.

İshak Paşa'nın mallarının müsâderesi ile ilgili kararın ardından gelen yazılarda müsâdere kararının sadece İshak Paşa ile sınırlı olmadığı görevi esnasında beraber çalıştığı en yakın adamlarını da kapsadığını görmekteyiz. Söz konusu kimselerin İshak Paşa'nın damadı ve kethüdası olan Ahıska Kalesi sol kolağası Mehmed Bey ile İshak Paşa'nın oğlu müteveffa Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa'nın kethüdası Mehmed Bey olduğunu arşiv belgesinden öğrenmekteyiz. Bu kişilerin İshak Paşa ile aynı suçlar gerekçe gösterilerek yakalanmaları ve sahip oldukları bütün mal, para, eşya ve mülklerine devlet adına el konulması istenmekteydi.⁹⁰⁴ Haklarında yakalanmalarına dair ferman çıkarılmış olan bu kimseler eğer firar ederlerse nerede olurlarsa olsunlar yakalanarak *fetâvâ-yı şerife mantuklarınca*⁹⁰⁵ idam cezasını yerine getirmek üzere mübaşir tayin olunan hassa silahşörlerinden İbrahim'e teslim olunmaları emredilmekteydi. İlgili iki yazıdan anlaşılmaktadır ki sürgün kararı verilen İshak Paşa'nın aksine bu iki kimse idam ile cezalandırılmıştı.⁹⁰⁶ İshak Paşa'nın damadı Mehmed ve diğer Mehmed'in haklarındaki verilen idam kararlarını haber alır almaz

⁹⁰³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/810 (30 ZE 1158/24 Aralık 1745).

⁹⁰⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/812 (10 Z 1158/3 Ocak 1746).

⁹⁰⁵ İlgili tamlama, söz konusu kimseler hakkında verilen fetvanın “delalet ettiği mana” gereğince anlamına gelmektedir bkz. Şemseddin Sami, “Mantûk”, *Kâmûs-ı Türki*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, 1417.

⁹⁰⁶ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/813 (10 Z 1158/3 Ocak 1746).

fırar ettiklerini öğrenmekteyiz. Daha sonra bu iki kişinin aileleri araya girerek eğer affedilirlse kefalet vereceklerini beyan ettiler. Mezkûr arşiv belgesinde Osmanlı Devleti bu iki kişinin elli bin kuruş kefalet ödemeleri, bundan sonra devlet işlerine karışmamaları ve kendi hallerinde hanelerinde oturmaları şartıyla geçmiş suçlarının affedileceğini ifade etmekteydi.⁹⁰⁷

Sinop'a sürgün kararı verilmesi üzerinden üç ayı aşkın zaman geçmesine rağmen İshak Paşa'nın 80-90 adamıyla Ardanuç kazasındaki evinde vakit geçirdiği payitahta bildirildi. Bu haber üzerine hem İshak Paşa'ya hem de İshak Paşa'yı Sinop'a götürmek üzere mübaşir tayin olunan Mehmed Bey uyarıldı. Mehmed Bey'e hitaben Sinop'a sürgün edilen İshak Paşa'nın emredildiği şekilde acilen sürgün yeri Sinop'a gitmesi ve yerine ulaştırıldığı haberinin de İstanbul'a bildirmesi isteniyordu. Aksi takdirde cezayı hak edeceğinin İshak Paşa'ya bildirilmesi de ayrıca istenmekteydi.⁹⁰⁸ Söz konusu yazının üzerinde *mucibince amel oluna deyu unvanına hatt-ı hümayun keşide kılınmıştır*⁹⁰⁹ ibaresinin bulunması belirtilen hususların kusursuz yerine getirilmesine dair dikkat çekme amaçlı olduğunu ifade etmeliyiz. Fakat Mayıs 1746 tarihli başka bir hüküm kaydında bu tehditlere rağmen İshak Paşa'nın hâlâ Çıldır Eyaleti'nde ikamete devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu defa yazılan yazının muhatabı İshak Paşa'nın yanı sıra yeni atanan beylerbeyi Ahmed Paşa, Çıldır eyaleti mutasarrıfları, mübaşir sıfatıyla daha önceden tayin olunan Mehmed, Ahıska yeniçeri zabiti ve Ahıska kadısı idi. İlgili kişilere Sinop'a sürgün edilen İshak Paşa'nın bir an önce sürgün yerine gitmesi için kendisine iki defa emir yazılmasına rağmen halen gitmediğinin haber alındığı ifade ediliyordu. Sürgün edildiği mahalle gitmesinin sağlanmadığı takdirde yazının muhatabı olan herkesin cezalandırılacağı tehdidinde bulunuluyordu.⁹¹⁰

⁹⁰⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/815 (20 R 1159/12 Mayıs 1746); Kefalet bedeli olan 50 bin kuruşun ordunun ihtiyacı olan zahirenin "Ağaçbaşı anbarından" nakli için tahsil edilmesi gerektiğine dair emri ihtiva eden arşiv kaydı için bkz. BOA. D..BŞM.MHF. 39/1 (15 S 1160/26 Şubat 1747).

⁹⁰⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/814 (20 S 1159/14 Mart 1746).

⁹⁰⁹ "Ferman ve beratların önemli olanlarında tuğranın üst, sağ veya sol tarafında padişahın hattıyla, "mûcebince amel oluna" ve "mûcebince amel ve hilâfindan hazer oluna" gibi ifadeler, ferman veya beratla yer alan hususların kusursuz yerine getirilmesi istendiği anlamına gelir" bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Hatt-ı Hümayun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 485.

⁹¹⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/822 (10 R 1159/2 Mayıs 1746).

3.2.5. Hekimoğlu Ali Paşa'nın Kefaleti

Haziran ayına gelindiğinde ise İshak Paşa'yı muhatap alarak gönderilen başka bir yazıda ise suçlarının affedildiği ve sürgün cezasının kaldırıldığı beyan ediliyordu. Yazıda Çıldır beylerbeyliğinden azledilip hakkında Sinop'a zorunlu ikamet kararı verilmişken, çıkarılan fermana rağmen emri yerine getirmeyip Ardanuç'taki çiftliğinde vakit geçirdiğinden dolayı idamı hak ettiği halde, Kars canibi seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'nın kefil olması üzerine affedildiği ifade edilmektedir.⁹¹¹ Adı geçen Hekimoğlu Ali Paşa ile İshak Paşa tanışıklıklarının, 1725 yılında gerçekleşen Tebriz'in fethine kadar geriye gittiği ifade edilmektedir. Bu tarihte İshak Paşa hem Tiflis'i hem de Çıldır Eyaleti'ni beraber yönetmektedir. Ekim 1725'ten Şubat 1726'a kadar İshak Paşa'nın Çıldır Eyaleti Ali Paşa'ya tevcih edilmiştir.⁹¹² Fakat bu verilen vazifenin kâğıt üzerinde kaldığı Ali Paşa'nın bu görevi fiilen kabul etmeyerek, İshak Paşa'ya iadesini sağladığı ifade edilmektedir.⁹¹³ Hekimoğlu Ali Paşa'nın iltiması ile affedilen İshak Paşa'ya suçlarının affedilip sürgün cezasının kaldırılması için üç şartı yerine getirmesi emredilmekteydi. Bunlardan birincisi Kars bölgesinde bulunan ordunun zahire ihtiyacını gidermekti. Diğer şart ise Batum Limanı'ndan Kars'a nakledilmesi gereken zahireyi ücretsiz ulaştırmaktı. Son olarak üç bin askeri teçhiz ederek Kars seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'nın emrine vermektir. Bu şartlar yerine getirilmediği takdirde hakkında daha önceden verilmiş bulunan kararların geçerli olacağı da ayrıca belirtiliyordu.⁹¹⁴ Çıldır beylerbeyliğinden azledilen Arslan Mehmed Paşa'nın oğlu Ahmed'e ise devletin aldığı kararla yeni bir vazifeye tayin olununcaya kadar Erzurum'a giderek orada ikamet etmesi emredildi.⁹¹⁵

İshak Paşa hakkında alınan affedilme kararı ölümüne yakın son kez Çıldır beylerbeyi olarak atanmasını sağladı. Bu durum aynı zamanda dördüncü kez görevden alınmasına rağmen tekrar beşinci kez göreve iadesi anlamına da gelmekteydi. Halka

⁹¹¹ Mehmet Yılmaz Akbulut, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Siyasi ve Sosyal Örgüsünde Bir Devlet Adamı Biyografisi: Hekimoğlu Ali Paşa (1689-1758)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, 529; BOA. C.DH. 204/10171 (10 C 1159/30 Haziran 1746).

⁹¹² Mehmet Yılmaz Akbulut, 139.

⁹¹³ Mehmet Yılmaz Akbulut, 299.

⁹¹⁴ "Mucibince şurut-ı mezkure üzere hareket ve eğer bundan böyle hilafına cesaret olunursa kendinin evlad-u iyalinden dahi izaleleri mukarrer olmağla işbu hükm-i hümâyunum hilafına ve mugayir hareketden mücanebet ve ihtiraz oluna deyu unvanına hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrun keşide kılınmıştır." BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/945 (10 C 1159/30 Haziran 1746).

⁹¹⁵ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/969 (10 C 1159/30 Haziran 1746).

zulüm veya yolsuzluk gibi sebeplerle görevden alınan idarecilerin idam cezalarının sıkça uygulandığı⁹¹⁶ bir dönemde İshak Paşa'nın bu badireleri atlatabilmesi iyi bir siyasi taktik ustası olduğunu göstermektedir. Bunun yanında göreve tekrar iade olunuşlarında İshak Paşa'ya alternatif onun gibi güçlü birinin bulunamamış olmasının da payı göz ardı edilmemelidir. Ayrıca aile içi iktidar mücadelesinden ilerlemiş yaşına rağmen bir kez daha başarıyla çıkmış olması da İshak Paşa'nın siyasetende güçlü bir figür olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Hakkında af çıkarılıp yeniden Çıldır Eyaleti beylerbeyi olarak atanan İshak Paşa'nın taahhütlerini yerine getirmediğini 3 Ocak 1747 tarihli yazıdan anlamaktayız. İshak Paşa'yı ve taahhütlerini yerine getirip getirmediğini takip etmekle görevli mübaşiri muhatap alan yazıda, taahhüdüne rağmen Kars tarafında bulunan ordunun ihtiyaçlarının karşılanmadığı, askerlerin maaşları için taahhüd ettiği parayı ödememiş olduğundan uyarılıyor ödemediği takdirde şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı tehdidinde bulunulmaktaydı.⁹¹⁷ Bu son yazının üzerinden üç ay geçtikten sonra yazılan başka bir yazıda ise taahhüt ettiği parayı teslim etmesinden dolayı padişahın memnun olduğu bildiriliyordu. Fakat harcamış olduğu bu paradan dolayı Çıldır Eyaleti halkından kesinlikle haksız vergi toplayarak zulmetmesine padişahın rızası olmadığı, verdiği paranın tamamını kendi mal ve mülkünden karşılayarak reayaya zulmetmemesi tembih edilmekteydi.⁹¹⁸ Yeniden beylerbeyi olduktan sonra yaptığı hizmetlerden dolayı memnun kalındığını başka bir hüküm kaydından anlamaktayız. İlgili yazıda yaptığı hizmetlerden dolayı devletin memnun olduğu bundan dolayı Çıldır eyaletinin tekrar kendisine verildiği ifade edilmekteydi. Ayrıca İran'da yeniden ihtilal olup Nadir Şah'ın öldürüldüğü⁹¹⁹ bu sebeple İran sınırına ve halkına yönelik bir tecavüz olmamasına dikkat edilmesi, bu hususta emre aykırı hareket eden olursa cezalandırılmaları, durumun takip edilmesi emri altındaki bölgenin kontrol altında tutulması emredilmekteydi.⁹²⁰

⁹¹⁶ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2017.

⁹¹⁷ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/1372 (20 Z 1159/3 Ocak 1747).

⁹¹⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/1589 (10 RE 1160/22 Mart 1747).

⁹¹⁹ Azmi Özcan, "Nâdir Şah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 277.

⁹²⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 153/529 (10 ZE 1160/13 Kasım 1747).

3.3. MERKEZİ HÜKÜMET TARAFINDAN İSHAK PAŞA'YA VEZİR UNVANI VERİLMESİ

III. Murad'ın hükümdarlığı döneminde (1574-1595) eyaletlerin sayısının artması ve bu sayının XVI. yüzyılın sonunda otuza kadar yükselmesinin dönemin tarihçileri Gelibolulu Mustafa Âlî ve Selânikî Mustafa Efendi'nin sert tenkitlerine sebep olduğu belirtilmektedir.⁹²¹ İpşirli XVI. yüzyıl tarihçisi Selânikî'ye dayanarak vezirlerin sayısının artması ile ilgili süreç hakkında şu şekilde bilgi vermektedir:

“Zikredilen dönemde (XVI. yy) vezirlerin sayısı da on beşe yükselmiş, bu vezirlerin yedisi “kubbe veziri” veya “dâhil veziri” adıyla Dîvân-ı Hümâyûn'da, altısı ise “hâric veziri” adıyla Yemen-Aden, Tebriz, Budin, Bağdat, Rumeli ve Mısır eyaletlerinde beylerbeyi olarak görev yapmışlardır. Bu uygulama vezirlerin değerini biraz azaltırken vezâret pâyesindeki beylerbeylerin itibarını yükseltmiş ve yetkilerinin artmasına vesile olmuştur.”⁹²²

XVI. yüzyılda durum bu şekilde iken XVII. yüzyılın başında vezir sayısının yirmi üçe çıkarak eyalet vezirlerinin sayısının daha da artması daha önce eyaletlerin sayısının artmasının tenkid edildiği gibi bu durumun da tenkit edilmesine neden olmuştur. Fakat bu tenkitlere rağmen XVII ve XVIII. yüzyılda birçok eyaletin beylerbeyi vezir unvanlı idarecilerden atanmaktaydı.⁹²³

Beylerbeylerin yükümlü oldukları vazifelerini barış ve sefer dönemi olmak üzere temel olarak iki başlık altında incelemek gerekir. Tevkiî Abdurrahman Paşa'ya⁹²⁴ ait kanunnâmede beylerbeylerinin görevlerinin genel olarak “halkın korunması, askerin nizamının sağlanması, zulmün bertaraf edilmesi, eyaletin idaresi, seferlere iştirak şeklinde sayılmakta, eyaletteki sancak beylerinin, kadıların ve diğer idarecilerin ona tâbi olması, eğer vezâreti varsa çevresindeki beylerbeylerin de ona itaat etmesi” gerektiği şeklinde ifade edildiği belirtilmektedir.⁹²⁵ Beylerbeyinin görevleriyle ilgili zikredilen

⁹²¹ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, VI, 71 (Andreas Tietze, *Nushatü's-Selâtin: Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 1581*, Vîen 1982, II, 160-161'den naklen)

⁹²² Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, VI, 71; Selaniki Mustafa Efendi, *Tarihi Selaniki*, (Haz. Mehmet İpşirli), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989, I, 394-II, 852-853.

⁹²³ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, VI, 71.

⁹²⁴ Abdurrahman Paşa hakkında bilgi için bkz. Fahri Çetin Derin, “Abdi Paşa, Nişancı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1988, I, 74-75.

⁹²⁵ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, VI, 71 (Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, Millî Tettebbûlar Mecmuası, İstanbul 1915, III, 527-28'den naklen).

hususlara beylerbeyi beratlarında da temas edildiği Feridun Ahmed Bey tarafından da ifade edilmektedir.⁹²⁶

Vezir rütbesiyle tayin edilenlerin, bölgenin fethinde ve eyaletin teşkilinde büyük hizmeti olup fetihten sonra beylerbeyliğe getirilenlerin, tanınmış ve nüfuzlu ailelere mensup beylerbeylerin, stratejik yerlerde görev yapanların daha yetkili olduğu görülmektedir.⁹²⁷ Uzak ve stratejik sınır bölgeleri, Tebriz, Şirvan, Erzurum ve Anadolu gibi doğudaki eyaletler, Budin, Bosna ve Belgrad gibi batıdaki eyaletler vezâret rütbesine sahip valiler tarafından idare edilmekteydi. Bu unvana sahip idareciler olağanüstü hallerde yakın bölgedeki eyaletlerin idarecilerini yardıma çağırma yetkisine de sahipti. XVIII. asrın ilk dönemlerinden itibaren “silâhdar, rikâbdar veya çavuşbaşı saray ağalarına” vezir rütbesi verildiğinden dolayı namzet vezirler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde vezir unvanı eyaletlerde bulunan nüfuzlu kimselere de verilecek kadar eski önemini kaybettiği ifade edilmektedir.⁹²⁸

XVIII. yüzyılda vezir unvanının eyaletlerdeki nüfuzlu kimselere verildiği bir dönem olmasına rağmen bazı hallerde vezâret taleplerinin reddedildiği de oluyordu. İshak Paşa’yı konu edinen içeriğe sahip bir örneğe arşiv belgesinde tesadüf etmekteyiz. Mezkûr belgeye göre İshak Paşa için talep edilen vezâret rütbesinin reddedilme süreci şu şekilde gelişmiştir. Osmanlı Devleti’nin İbrahim Paşa komutasında görevlendirdiği ordu 23-24 Haziran 1723 tarihinde Tiflis savaşı bir şekilde fethetmiş ve burada Tiflis Eyaleti kurulmuştu. İshak Paşa Tiflis’in fethi sonrası hem bölgeye vukufiyeti hem de fetihteki hizmetlerinden dolayı Ekim 1723 tarihinde Çıldır Beylerbeyliği yanında Tiflis Kalesi’nin muhafızlığına da tayin olmuştu. Tiflis Kale’si muhafızlığına atandıktan sonra İshak Paşa için yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak vezir rütbesi talep edilmiştir. Lakin İshak Paşa’nın vezâret rütbesine atanma için gereken şartları taşımadığından dolayı bu talebin yerine getirilmesinin uygun olmayacağı söz konusu arşiv belgesinde şu şekilde belirtilmektedir:

“Bu defa irsâl buyurulan mektup ve kaimeleriniz manzurumuz ve yazılan hususlar bilcümle ma’lumumuz olmuştur Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa’ya vezâret için mahsus arz-ı tahrir buyurmuşuz bu husus mesbûk-u bi’l-misil olmayan mevâddan rütbe-i vâla-yı vezârete nâil olmak ya irade-i hümayun-ı

⁹²⁶ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü’s-Selâtin*, İstanbul, 1274, I, 269.

⁹²⁷ Mehmet İpşirli, 71.

⁹²⁸ Halil İnalcık, “Vezir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2013, XXXXIII, 92.

hazreti cihândâriye taalluk etmeğe veyahut mesnedi sadr-ı a'zâmîde bulunanlar mübarek rikâb-î humâyûn-ı şehinşâhi'ye arz ve telhis ve recâ ve niyaz ile müsaade-i humâyûn-ı sudûruna mevkûf olan emri azimden olup virilü kolağalığı pâyesiyle vezâret arz olunmak ezmânı salifden ila hâzâ el'an olmuş değilken cenâb-ı şerîfleri bilâ mülâhaza böyle emri bârid îkına cesaretiniz istiğrâb ve isti'cab olunduğundan mâadâ etraftan umûr-i mühimmeye müteallik vârid olan kâğıtlar rikâb-ı müstetâb-ı cihanbanî'ye arz olunmak de'b ve mu'tâd olduğundan nâşî gelen kâğıtlarınız manzûr-ı hümayûn-i hazret-i veliyyü'n-niâmi ve bu husus karîn-i ilmi âlem şumûl-i hüsvân-î oldukta hakkınızda olan hüsn-i zann-ı mülûkânelerinin tağyir ve tehevvrlerine bâis olmuştur bir kimse hidemât-i devlet-i 'aliyyede bezl-i tâb ve gayret ve tekmil-i arz ve namus-ı saltanata sarf-ı miknet idüp her vecihle vezârete istihkâk tahsil eylediği surette şu adam şu hususa münasip ve müstehaktır kendüye vezârete dahi himmet buyurulsa mahalline olmuş olur deyû mektup ve kaimede yazılmak lâbe's olduğu velâkin kale dizdârlığı pâyesi ile vezâret arz olunmak hiç bir vakitte misli sebkat etmediği beyandan müstağnidir bu hususlar hâlen serasker olan veziri mükerrem izzetlû Ahmet Paşa hazretlerine yazılmıştır cenâb-ı şerîfiniz hemen uhde-i ihtimâmınız mürettep olan umura gereği gibi ihtimâm ve dikkat ve herhalde layık-ı şâyân-ı vezâret olur vecihle harekete mübâderet ve ferman olunan hususların edâ ve teşmiyetine sa'y ve dikkat ve bezl-i himmet buyurulmaları me'muldur.”⁹²⁹

Mezkûr belge İshak Paşa için talep edilen vezirlik rütbesinin usule aykırı olmasından dolayı reddedildiğini göstermektedir. Zira vezâret rütbesi ya padişahın bizzat takdiri ile ya da sadrazamın padişaha arz ve recası ile olabilmektedir. Söz konusu belgeden hareketle denilebilir ki yaptığı hizmetler nedeniyle bir kimse için hak ettiği düşünülerek vezirlik rütbesinin talep edilmesi doğaldır. Fakat İshak Paşa'nın ifa ettiği vazife olan kale dizdârlığı daha önce vezâret verilmiş bir rütbe değildir. Bu sebeple böyle bir talebin usule aykırı olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca her ne kadar vezaret rütbesinin İshak Paşa'nın bulunduğu dönemde eski önemini yitirdiği ifade edilse de söz konusu rütbe verilirken hâlâ belirli usuller çerçevesinde hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki İshak Paşa'ya vezâret rütbesinin verilmemesi layık olmadığından değil bulunduğu görevin vezâret verilen bir rütbe olmamasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte söz konusu görevi ifa eden birine vezirlik rütbesinin verilmesi daha sonra gelebilecek bu tarz taleplerin önünü açacağından var olan uygulamanın İshak Paşa içinde esnetilmediği söylenebilir.

Haziran 1723 tarihinde kurulan Tiflis Eyaleti kuruluşundan İshak Paşa'ya kadar İbrahim Paşa, Ahmed Paşa ve Recep Paşa tarafından yönetildi. Osmanlı Devleti 14

⁹²⁹ AE. SAMD.III 159/15583 (16 M 1136/16 Ekim 1723).

Haziran 1725⁹³⁰ tarihinde, bölgeye vukufiyetinden dolayı Çıldır Eyaleti beylerbeyi olan İshak Paşa'yı aynı zamanda Tiflis beylerbeyi olarak atadı. Daha önce vezirlik talebi reddedilen İshak Paşa Osmanlı Devleti tarafından Tiflis beylerbeyi olarak atanmasının yanı sıra vezir unvanı ile de taltif edildi.⁹³¹ 31 Temmuz 1725 tarihli Çıldır ve Tiflis Eyaletleri beylerbeyi Vezir İshak Paşa'yı muhatap alarak yazılan bir hüküm yazısı Osmanlı protokol sisteminde vezir olarak atanan kişiyle ilgili yapılan uygulamanın bir örneğini görmemiz açısından önemlidir. İlgili yazı da sadaret rütbesine atanan vezirlere tuğra-yı şerif hizmetiyle⁹³² görevli vezirler tarafından *ta'lim-i resm-i tuğra* için İslam devlet geleneklerinde de yeri olan divit ve muhtelif hediyeler verilmesi devletin protokol kuralları gereği olduğu ifade edilmektedir.⁹³³ Buna göre tuğra-yı şerif hizmetini yerine getirmekle vazifeli Vezir Ali Paşa tarafından adet gereği gönderilen divit ve diğer hediyelerin merasim ile karşılanması İshak Paşa'dan istenmekteydi.⁹³⁴ Ayrıca vezir rütbesiyle Tiflis beylerbeyi olarak atanan İshak Paşa'ya İslam devlet geleneklerinde hânedanın meşruiyetinin ve ona itaatin bir göstergesi olarak kabul edilen hil'at⁹³⁵ gönderilmiştir.⁹³⁶

Eyaletleri yöneten beylerbeylerine vezir unvanı vermekle devletin, öncelikli olarak beylerbeyilik kurumunu güçlendirmeyi hedeflediği ifade edilmektedir. Devlet, beylerbeyine vezir rütbesi vererek Türk devlet geleneğinde egemenlik ve bağımsızlık sembollerinden biri olan tuğ sayısını artırmış⁹³⁷ ve bununla beylerbeyilik kurumunu daha saygın bir konuma yükseltmiştir. Beylerbeylerinin rütbesinin yükseltilmesiyle

⁹³⁰ Târîh-i Râşid ve Zeyli, 1367.

⁹³¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayiu'l-Fuzalâ*, (Ed. Derya Örs, Haz. Ramazan Ekinci), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018, IV, 3358.

⁹³² “Osmanlı devleti teşkilâtında, XVIII. asrın başlarına kadar, devlet kanunlarını iyi bilen, yeni kanunlar ile eskilerini ve şer'î-hukukî esasları te'lil etmek kudretini hâiz olan hükümdarlara yazılacak nâmeleri, diğer mühim ferman, berât ve hükümleri de tahrir veya tetkik eden “nişancı”, gördüğü bu hizmetlerden dolayı, tuğrâ-ı şerif hizmetlisi olarak ta isimlendirilmekteydi.”Bilgi için bkz. M.Tayyip Gökbilgin, “Nişancı”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, IX, 299.

⁹³³ Halil İnalçık, “Vezir”, XXXXIII, 91.

⁹³⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 132/1210 (20 ZE 1137/31 Temmuz 1725).

⁹³⁵ Filiz Karaca, “Hil'at”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 25.

⁹³⁶ İE. HLT 5/521 (8 Z 1137/ 18 Ağustos 1725; İslâm devlet geleneğinde hil'at giydirmeye geleneği hakkında geniş bilgi için bkz. Filiz Karaca, “Hil'at”, 1998, XVIII. yüzyılda rütbelerine göre kişilere hangi çeşit hil'at verildiği ile ilgili bkz.BOA. İE.HLT 5/458 (2 M 1129/ 17 Aralık 1716); Ignatius Mouradgea D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, (Çev. Zehra Yüksel), Tercüman Gazetesi, İstanbul 1980, 81-82

⁹³⁷ “Hükümdarlık, vezirlik, beylerbeyilik, sancak beyliği gibi görev ve memuriyet işareti sayılan tuğların sayısı vazifenin derecesine ve ehemmiyetine göre değişirdi. Padişahın yedi, sadrazamların beş, vezirlerin üç, beylerbeyinin iki, sancak beylerinin ve mirlivâların birer tuğu bulunurdu” bkz.Tülin Çoruhlu, “Tuğ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2012, XXXI, 331.

hedeflenen diğer bir hususunda hazineye kazanç sağlamak olduğu belirtilmektedir.⁹³⁸ Zira Osmanlı idarî sisteminde vazife yapan idareciler sahip oldukları tuğ sayısına göre devlet hazinesine vergi öderdi. Ödenen bu vergiye *tûğ-ı hümâyûn câizesi* denilmekteydi.⁹³⁹ Câize kavramı “Osmanlı idarî ve malî teşkilâtında, özellikle yüksek makamlara tayin edilen kişiler tarafından verilmesi mûtat olan aynî ve nakdî çeşitli hediyeler için kullanılmıştır.” Sonuç olarak Osmanlı idarî mekanizmasında tayinlerin yapılmasında yetkili olan kişilere makamlarına uygun hediyeler verilmesi yerleşik bir uygulamaydı. Örneğin; XVIII. yüzyılda vali tayinlerinden 10.000 kuruş olarak alınan câizenin defterdar ve yeniçeri ağası tayinlerinden yirmişer bin, gümrük emini tayininden 30.000 kuruş olarak alındığının bilindiği belirtilmektedir. Tayinlerin yanı sıra bulundukları görevlerde yıllık olarak ibkâ edilen tuğ sahibi görevlilerin merkezdeki yüksek rütbeli görevlilere *nakdî câizeler* göndermekte oldukları ifade edilmektedir. Tayinlerin her yıl yapılması veya yenilenmesine neden olarak, üst düzey yetkililerin bu yolla gelir elde etmesi gösterilmektedir.⁹⁴⁰

Çıldır Eyaleti beylerbeyi olan İshak Paşa aynı zamanda Tiflis ve çevresini tanımasından dolayı vezir unvanı verilerek Tiflis beylerbeyi olarak atanmış ve çeşitli hediyelerle taltif edilmişti. Atamasının yapılması üzerinden bir yıl geçince Vezir İshak Paşa'ya gönderilen yazıda vezirlik makamına tayin olmasının gereği ödemesi gereken tuğ-ı hümâyûn câizesi 22 bin beş yüz kuruş olarak tespit edildiği bildiriliyordu. Yazıda söz konusu miktarın gönderilen mübaşir vasıtasıyla hazineye teslim etmesi ayrıca istenmekteydi.⁹⁴¹ 3 Mart 1727 tarihli İshak Paşa'ya gönderilen başka bir yazıda ise miktarın yine 22 bin beş yüz kuruş olduğu anlaşılan tuğ-ı hümâyûn caizesinin devlete ödemesinin bekletilmesi uygun görülmediği belirtiliyordu. Bu sebeple Enderun-ı Hümâyûn Hazinesi'ne teslim edilmek üzere bekletilmeden gönderilen mübaşire verilmesi emredilmekteydi.⁹⁴² Mart 1730 tarihinde ise zimmetinde bulunan tuğ-ı hümâyûn caizesinin tahsili için görevli çuhadar⁹⁴³ Mısırlı Mehmed'in ödeme yapmadan

⁹³⁸ Emine Dinceç, “Bir Menzil Defterine Göre III. Osman Döneminde Yapılan Atamalar”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 24, 2009, 73.

⁹³⁹ Tülin Çoruhlu, “Tuğ”, XXXXI, 331; M.Zeki Pakalın, “Tuğ”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, III, 524.

⁹⁴⁰ Mustafa İsmet Uzun, “Câize”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1993, VII, 29.

⁹⁴¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 133/23 (29 S 1138/6 Kasım 1725)

⁹⁴² “BOA. A{DVNS. MHM.d, 133/1585 (10 B 1139/3 Mart 1727).

⁹⁴³ Osmanlı Devletinde sarayın büyük memurlarının ve padişahların hizmetlerinde bulunan ve çuhadan yapılmış bir elbise giydikleri için bu adla anılan saray hizmetlisi “çuhadar” hakkında bilgi için

geri gönderildiği belirtiliyordu. Daha önceki ödemesi gereken miktarla aynı olan tuğ-ı hümâyûn caizesinin ödenmesi vezirlik gereğinden olduğundan belirlenen meblağın Enderun-ı Hümâyûn hazinesi kethüdasına teslim edilmesi gerektiği belirtiliyordu.⁹⁴⁴

Beylerbeylerinin rütbesinin yükseltilmesiyle hedeflenen hususlardan birinin hazineye kazanç sağlamak olduğunu belirtmiştik. Buna göre beylerbeyleri sahip oldukları tuğ sayısına göre devlete vergi verirlerdi. Örneğin vezir unvanı bulunmayan beylerbeyinin iki, vezir rütbesindeki beylerbeylerin ise üç tuğu bulunur ve hazineye ödeyecekleri vergiler buna göre tespit edilirdi.⁹⁴⁵ Vazifeden azledilmek devlete bağlılığın ifadesi olan tuğ ve sancağının elinden alınmasını gerektirmezdi.⁹⁴⁶ Dolayısıyla bu durum tuğu elinden alınmayan kişinin hazineye vergi vermeye devam edeceği anlamına gelmekteydi. Tiflis'teki Osmanlı hâkimiyetinin Eylül 1734'te sona ermesinin ardından Çıldır Eyaletine dönen İshak Paşa oğlu Yusuf Paşa'nın Çıldır Eyaleti'nin yönetmesini payitahttan talep etti.⁹⁴⁷ Bu talebin uygun bulunmasıyla Yusuf Paşa yurtluk ocaklık olarak Çıldır Eyaleti'ni yönetmeye devam etti.⁹⁴⁸ İshak Paşa ise bu tarihten sonra bölgede ikâmet etmeye devam ettiğini ve kendisine daha önceden verilmiş bulunan tuğların geri alınmadığını Nisan 1737 tarihli arşiv belgesinden tespit etmekteyiz. Bu belgeye İshak Paşa'nın göre ödemekle yükümlü olduğu tuğ-ı hümâyûn câizesinden bir kısmını daha önceden ödediği fakat kalan 7 bin beş yüz kuruşluk kısmını ise bekletmeden göndermesi gerektiği belirtilmekteydi.⁹⁴⁹ Fakat Eylül 1737 tarihli İshak Paşa'ya gönderilen başka bir yazıdan zimmetinde bulunan tuğ-ı hümâyûn caizesinin bin beş yüz (1500) ödediğini anlamaktayız. Yazının devamında devam eden savaşlar dolayısıyla hazinenin paraya ihtiyacı olduğu bu sebeple geri kalan altı bin kuruş parayı bir an önce hazine'ye göndermesi istenmekteydi.⁹⁵⁰

bkz.M.Zeki Pakalın, "Çuhadar", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, I, 384.

⁹⁴⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 137/98 (20 Ş 1142/10 Mart 1730).

⁹⁴⁵ Tülin Çoruhlu, "Tuğ", XXXI, 331.

⁹⁴⁶ M.Zeki Pakalın, "Tuğ", III, 524.

⁹⁴⁷ BOA.C.DH. 95/4707 (21 CE 1148/9 Ekim 1735).

⁹⁴⁸ Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı, 175.

⁹⁴⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 143/78 (10 Z 1149/11 Nisan 1737); İshak Paşa'nın tuğ caizesi dâhil olmak üzere zevatdan hazineye intikal eden para ve eşyadan hasıl olan varidat ile ceyb-i hümâyûn için hareme teslim edilen muhtelif cins paralar, sadaka ve ihsanlar ve padişahın kullanması için yaptırılan kürk, melbusat ve esvablar ile diğer masrafların padişaha arzına örnek bir defter için bkz. BOA.TS.MA.d, 2381/1-4 (29 R 1150/26 Ağustos 1737).

⁹⁵⁰ BOA. A{DVNS. MHM.d, 144/544 (10 CE 1150/15 Eylül 1737);

3.4. TİCARET VE HAC YOLLARININ GÜVENLİĞİ

Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Kafkasların güneyinde Gürcistan coğrafyasının başladığı stratejik bir bölgede kurulan Çıldır Beylerbeyliği aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya açılan kapısı konumundaydı. Anadolu'dan hem Güney Kafkasya'ya hem de İran içlerine giden ticari yollardan birinin yüzyıllarca Erzurum üzerinden hareket ettiği belirtilmektedir. Mezkûr yol Çıldır Eyaleti'nin kurulduğu topraklar üzerinden Tiflis-Revan yolunu takip ederek Orta Asya'nın içlerine ulaşıyordu. Osmanlı-İran arasındaki ticari ilişkilere hizmet eden bu ticari yollar Güney Kafkasya ticaretinin gelişimi ve bölgede bulunan diğer şehirlerarası ticari trafik açısından da önem arz etmekteydi.⁹⁵¹ Bilge'ye göre, XIX. yüzyılda Avrupa'dan Odesa'ya ulaşan ticari mallar, buradan deniz yoluyla Kafkasya kıyılarındaki Redutkale ve Sohum limanlarına aktarılmaktaydı. Bu limanlara ulaşan mallar ise kervanlar vasıtasıyla iki farklı güzergâh üzerinden Tebriz'e ulaşmaktaydı. Çıldır Eyaleti ve hinterlandından geçen güzergâhlardan birisi Kutais-Tiflis-Revân ve Nahçıvan güzergâhı diğeri ise Kutais-Ahıska-Ahilkelek ve Gümrü güzergâhı idi.⁹⁵² Zikredilen bu ticari güzergâhların XIX. yüzyılda birden ortaya çıkmadığı daha önceleri de var olduğunu Tiflis'in 1723 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinin ardından İshak Paşa'dan talep edilen yol güvenliğinin sağlanması ve yolların gidiş-gelişe uygun hale getirilmesiyle ilgili hükümlerden anlamaktayız. Bu konuya Gürcü Melikliklerle ilişkiler bahsinde değinilmişti. Diğer bir yol ise Karadeniz sahilindeki Gönnye üzerinden Livane Vadisi'ne sonrasında ise Ardanuç'a ardından Ardahan üzerinden Ahıska'ya ulaşıyordu. Ahıska'dan devam eden yolun Abotsi kenti üzerinden Tiflis'e ulaştığını Orbeliani'nin seyahatnâmesinden öğrenmekteyiz.⁹⁵³

Sanayi Devrimi öncesi toplumlarda ulaşımın temel problemleri arasında, yolların ve konaklama ihtiyaçlarının düzenlenmesi ile ulaşım vasıtalarının tedarik edilmesinin gelmekte olduğu ifade edilmektedir. Zikredilen hususların yanında ulaşımın sürekliliğinin sağlanabilmesi için yolların devamlı surette açık tutulabilmesi ve güvenliğinin sağlanarak kontrol altında tutulması da önemliydi. Yukarıda anlatılan

⁹⁵¹ S.Müfit Bilge, "15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Osmanlı Topraklarından Güney Kafkasya'ya Kervan Ticareti (Yollar, Kervanlar, Tüccarlar, Mallar, Gümrükler)", 163-64; Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri*, Erzurum, 74-75.

⁹⁵² S.Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, 191.

⁹⁵³ Sulhan Saba Orbeliani vd., 87-88.

gerekliliklerin sağlanabilmesinin yolu merkezî otoritenin varlığıyla mümkün olabileceği izahıta varestedir. Bu maksatla Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın başından itibaren ülke genelinde asayiş ve güvenlik problemlerine yeniden eğildiği bu durumun gereği olarak öncelikli olarak yolların düzenlenmesi ve güvenliğinin sağlanması meselesini ele aldığı belirtilmektedir.⁹⁵⁴ Zira can ve mal güvenliklerinden endişe duyan yolcuların bu yolları kullanmaktan kaçınacakları bilinen bir durumdur. Ayrıca bu yollar sadece ticari maksatlı olarak kullanılmamakta yeri geldiğinde askerî maksatla da kullanılmaktadırlar. Bu sebeple yolların güvenliği meselesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İshak Paşa'nın göreve başladığı XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında devam eden görev safahatı esnasında yukarıda anlatılan, yolların güvenliği meselesi arşiv belgelerinde zikredilmektedir. Örneğin 17 Şubat 1703 tarihli bir belgede daha önce İshak Paşa'nın merkez'i hükümete yazdığı bir mektuptan bahsedilmektedir. Söz konusu mektupta İshak Paşa, Mamervan Sancağında 18 bin akçe ile kaydedilmiş Gityor(?) isimli köyün, mezkûr sancağın hassı olduğunu belirtmekteydi. Bu köyün Acem yolu üzerinde bulunması nedeniyle, gerek ticaret için olsun gerekse diğer sebeplerle olsun yaz ve kış aylarında yolcuların geçiş güzergâhı ve konaklama yeri olduğundan bahsetmekteydi. Mektubun devamında adı geçen köy halkının burayı terk etmesinden dolayı burasının eşkıya yatağı haline geldiği ve eşkıyaların gelip geçen kimselerin can ve mallarına tasallutta bulunduğunu bildirmekteydi. Zikredilen sebepler çerçevesinde mezkûr mahalde yol güvenliğinin bulunmamasından bu sebeple yoldan kimsenin geçmek istemediği bundan dolayı bölgenin eşkinci kılıç tımarı⁹⁵⁵ yapılmasını talep etmekteydi. Merkezi hükümet İshak Paşa'nın mektubuna cevaben gönderdiği hükümde söz konusu köyün Mamervan Sacağı'nın hassı olduğundan eşkinci tımarı yapmanın serhad nizamını bozacağını belirtiyordu. Bu sebeple İshak Paşa'dan mezkûr sancağın mutasarrıfının adı geçen yeri yeniden şenlendirmesi, reayadan birilerini

⁹⁵⁴ Ümit Ekin, "Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)", *Belleten*, 81(291), Ağustos 2017, 394-95.

⁹⁵⁵ "Eşkinci tabiri daha ziyade reâyâ statüsündeki bazı kişiler arasından seçilip yetiştirilerek teçhiz edilen ve sefere çıkan askerler için kullanılırdı. Bunlar tımarlı sipahilerin sefere götürdüğü cebelüleri oluşturmaktaydı. Böyle bir yükümlülüğü olan kişiler bazı vergilerden kısmen veya tamamen muaf tutulurdu"bkz. Abdülkadir Özcan, "Eşkinci", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1995, XI, 469.

bölgeye iskân ettirmesi ve yolcuların güvenliğini sağlaması hususunda uyarması istenmekteydi.⁹⁵⁶

Yukarıda zikredilen hadisenin bir benzerine Nisan 1710 tarihli Çıldır Beylerbeyine, Livane kadısına ve Gönve Kalesi dizdarına gönderilen başka bir arşiv belgesinde de denk gelmekteyiz. Çıldır Eyaleti'ne bağlı sancaklardan olan Livane Sancağı ahalisinin mahkemeye başvurup Omase, Sut? ve Sutyar? isimli köylerden bazı eşkıyaların ortaya çıktığını bildiriliyorlardı. Bu kişilerin isimlerini, Derviş bin Sadık, Derviş bin Ahmed, Halil bin Ali, Perviz oğlu Osman, Zaloğlu Derviş, Rızvan oğlu Abdulkadir, Dilaver oğlu Halil ve Eyüp oğlu Süleyman olarak söz konusu arşiv belgesinden tespit edebiliyoruz. Bu kimseler Livane kazasından başka kimseleri de etraflarına toplayarak mezkûr kazada bulunan ahalinin evlerini basıp davarlarını, mal ve eşyalarını gasp ediyorlardı. Bununla da yetinmeyerek gelip-geçen yolcuların da aynı şekilde mallarını yağmalıyor ve bu sebeple yol güvenliğini tehlikeye atıyorlardı. , arşiv belgesindeki hükmün muhatabı olan başta İshak Paşa olmak üzere diğer Osmanlı bürokratlarına, bölgede asayiş bozup yol güvenliğini tehlikeye atan adı geçen kimselerin firar etmelerine izin vermeden yakalanmaları ve ardından Karadeniz sahilinde bulunan Gönve Kalesi'nde hapsedilmesini emretmekteydi.⁹⁵⁷

Yolların güvenliğini sağlamaya yönelik devletin almaya çalıştığı önlemler sadece Osmanlı'nın iç vilayetlerini değil devlete bağlı prenslikleri de kapsayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu güvenlik meselesine hanel geldiği düşünüldüğünde metbû' prenslikler ile devlet adına ilişkide bulunan eyaletin idarecisine, problemin çözülmesi için gerekenin yapılmasının emredildiğine dair arşiv kayıtlarında birçok örnekle karşılaşmaktayız. Açıkbaş Melik'i Giorgi'ye yardımcı olması istenen Açıkbaş tavadlarından Abaşıdze ve ona tabi Bekül Huses adlı zimmîlerin durumuyla ilgili Ağustos 1712 tarihli arşiv kaydı bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Arşiv belgesinden anladığımız üzere Abaşıdze ve Bekül Huses'in yirmi yılı aşkın süredir Açıkbaş bölgesinde problem yarattığı ve devlete tabi melikin görevini yapmasına mani olduğu bildirilmekteydi. Devlet bu durumu önlemek maksadıyla mezkûr şahısların Açıkbaş melikine yardımcı olmalarını talep ederek bir bakıma iktidara ortak yapmaya çalışarak bölgede sükûneti sağlamaya çalışmıştı. Devletin bütün

⁹⁵⁶ BOA.A {DVNS.MHM.d., 114/107 (30 N 1114/17 Şubat 1703).

⁹⁵⁷ BOA. A. {DVNS. MHM.d., 117/24 (20 S 1122/20 Nisan 1710).

bu girişimlerine rağmen söz konusu şahıslar karışıklık çıkarmaktan vazgeçmiyor bölge güvenliği açısından önemli olan Kutais Kalesi'ni muhasara edip Bağdatçık Kalesi'nin ise imarına engel oluyorlardı. Bu durum gerek askerî sebeplerle gerekse diğer sebeplerle kullanılan yolların güvenliğini tehlikeye atıyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti Abaşıdze ve ona tabi Bekül Huses'in Açıkbaş bölgesinden sürülmesine, mülklerinin ellerinden alınmasına karar verdi. Elllerinden alınan mülklerin, Kutais ve Bağdatçık Kaleleri'ni onarmaları, gerek ticaret için olsun gerekse diğer sebeplerle bu yolları kullananların hem güvenliğini sağlamaları hemde gerekli hizmetlerini yapmaları şartıyla Açıkbaş Tavadlarından Abaşıdze Zurab ve kardeşi Simon'a verilmesi kararlaştırıldı. Bu kararın uygulanması için ise İshak Paşa görevlendirildi.⁹⁵⁸ İshak Paşa'nın 1725 yılında payitahta yazdığı arzuhâlde; aradan geçen süreçte Abaşıdze Zurab'ın kendisinden talep edilen vazifeyi itina ile yerine getirdiği bu sebeple Açıkbaş bölgesinde ki Bağdatçık ve Kutais Kaleleri'nin ve yollarının emniyetini sağlamak şartıyla önceki görevinin tekrar Abaşıdze Zurab'a verilmesini talep etmekteydi.⁹⁵⁹ Osmanlı Devleti, vezir İshak Paşa'ya gönderdiği cevabî yazıda söz konusu şartları yerine getirmesi şartıyla adı geçen mülklerin yeniden Abaşıdze Zurab'a verilmesini onaylamaktaydı.⁹⁶⁰

Yolların devletler tarafından sadece ticari maksatlı olarak kullanılmadığı yeri geldiğinde askerî maksatla da kullanıldığı bilinmektedir. Bu sebeple yolların güvenliğinin sağlanmasının yanında gidiş geliş imkân verecek ölçüde temiz olması da bir o kadar mühim addedilmekteydi. 1723 sonrası Güney Kafkasya'ya yönelik Osmanlı Devleti'nin askerî faaliyetleri sürerken Karadeniz sahilinde imarı devam eden stratejik kaleler zincirinin tamamlayıcı ögesi olan ve Karadeniz sahilini Kafkasya'nın içlerine bağlayan yolların bakım ve onarımı meselesinin de devletin ilgilendiği meselelerden biri olduğunu ilgili belgelerden anlamaktayız. Bu manada Açıkbaş Meliki Aleksandr'a 1727 yılında gönderilen bir hüküm kaydında Karadeniz sahilinde yapımı devam eden Faş Kalesi'nin tamirinin bir an önce bitirilmesi için yardımda bulunması gerektiği hatırlatılıyordu. Ardından da sahilden Tiflis'e kadar devam eden yolun gidiş geliş imkân verecek şekilde temizlenmesi ve bu iş için gerekli olan mühimmat ve işçilerin bir

⁹⁵⁸ BOA.A{DVNS.MHM.d., 119/942 (10 B 1124/13 Ağustos 1712); BOA. AE. SAMD. III 141/13665 (13 S 1124/22 Mart 1712).

⁹⁵⁹ BOA. AE.SAMD.III 10/886 (28 M 1138/6 Ekim 1725).

⁹⁶⁰ BOA.A{DVNS.MHM.d., 133/54 (29 S 1135/6 Kasım 1725); BOA. AE.SAMD.III 10/886 (28 S 1138/5 Kasım 1725).

an önce tedarik edilmesi isteniyordu.⁹⁶¹ Ayrıca aynı sebepler muvacehesinde Güril Meliki⁹⁶² ve Dadyan Melikinden de söz konusu yolların kendi sınırları içerisinde kalan kısmının temizlenmesi talep edilmekteydi.⁹⁶³

Yukarıda da değinildiği üzere II. Viyana Seferi sonrası çeşitli aşiretler için yürürlüğe konulan zorunlu iskân kararları uygulanırken bir yandan da iskân edilen aşiretlerden firar edenlerin sebep olduğu asayiş problemleri devam etmekteydi. Bu asayiş problemlerinden konumuzla ilgili olanı zorunlu iskân yerlerinden ayrılan grupların gittikleri yerlerde türlü maksatlarla kullanılan yolların güvenliğini tehlikeye atmalarıydı. Güvenliklerini tehlikede gören insanların bu yolları kullanmayacakları açık bir durumdur. Bu durumun İshak Paşa'nın da görevde bulunduğu XVIII. yüzyılın ilk yarısı da dâhil olmak üzere tüm yüzyıl boyunca devleti meşgul eden genel bir asayiş problemi olduğu ifade edilmektedir. Bu problemin boyutunu dönemle ilgili arşiv belgelerinden ve yapılan telif çalışmalarından öğrenebilmekteyiz. Bu minvalde bir örnek Mayıs 1719 tarihli İshak Paşa'ya, Ahıska ve Çıldır Eyaletindeki kadılara, neferat zabitlerine ve a'yan-ı vilayete gönderilen belgedir. İlgili belgede aşiret gruplarının isimleri verilmeden Rakka'da iskânları için ferman çıkarılan Ekrad ve Türkmen taifesinden bazı grupların iskân mahallinden firar ettiği ifade ediliyordu. Devamında ise bu grupların gittikleri yerlerde umumun kullandıkları yolları keserek, yolcuların mallarını gasp ettikleri belirtiliyordu. Söz konusu yazıya muhatap olan İshak Paşa başta olmak üzere diğer devlet bürokratlarından, yol kesme ve gasp gibi tedhiş hareketine karışanlardan Ahıska ve çevresinde olanların iskânları emredilen mahalle nakletmeleri istenmekteydi. Bunun gereği olarak ilgili asi grupların Diyarbekir sınırına gönderilerek Diyarbekir mütesellimi eliyle iskân mahalleri olan Rakka'ya gönderilmeleri emredilmekteydi.⁹⁶⁴

Hac ibadetinin, tarihi süreçte siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan önemli etkileri olan toplumsal hareketlilik biçimlerinden birisi olduğu bilinmektedir.⁹⁶⁵ Yavuz Selim döneminde Hicaz bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra *Hâdimü'l-*

⁹⁶¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/500 (10 ZE 1139/29 Haziran 1727).

⁹⁶² BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/502 (10 ZE 1139/29 Haziran 1727).

⁹⁶³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 134/501 (10 ZE 1139/29 Haziran 1727).

⁹⁶⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 129/6 (29 C 1131/19 Mayıs 1719); BOA. AE.SAMD.III 199/19273 (29 C 1131/19 Mayıs 1919).

⁹⁶⁵ Şerife Eroğlu Memiş, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Hac Menzilleri: Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey'in Tuhfetü'l-Huccâc Risâlesi Örneği", *Gazi Akademik Bakış*, 13 (26), 2020, 269.

Haremeyn unvanını alan sultanların görev ve sorumluluklarından biri, uzak-yakın coğrafyalardan kutsal topraklara ulaşmaya çalışan hacıların yol güvenliğini sağlamaktır.⁹⁶⁶ Ayrıca hacıların yol güvenliğini sağlamak padişahın hâkimiyetinin meşrûiyetini gösteren durumlardan biri olduğu da ifade edilmektedir. Bu anlamda hacıların yolculuk esnasında karşılaştığı sıkıntıların çözülememesi sultanın, hüccacın koruyucusu olduğu inancını tehlikeye düşürebilirdi.⁹⁶⁷ Bu sebeple Osmanlı hükümdarları, hacı adaylarının bu ibadeti sıkıntısız ve güvenli bir şekilde yapabilmelerini sağlamak için çeşitli önlemler almışlardır. Bu önlemlerin neler olması gerektiğine dair pek çok padişah fermanı olduğu bilinmektedir.⁹⁶⁸

Osmanlı coğrafyasından ve diğer ülkelerden hac vesilesiyle Mekke'ye ulaşmak isteyenlerin birçok farklı yolu kullandığı bilinmektedir.⁹⁶⁹ Örneğin Kafkaslardan ve İran coğrafyasından gelen hacıların bir kısmı önce payitahta gelerek burada Osmanlı beldelerinden gelen diğer hacılarla Üsküdar'da bir araya gelirdi. Üsküdar'da toplanan hacılar buradan yola çıkarak önce Şam'a ulaşırdı. Şam'da yine muhtelif memleketlerden gelen hacılarla birleşip, hac farızasını yerine getirmek üzere *Haremeyn-i şerîfeyn'e* hareket ederdi.⁹⁷⁰ Kafkaslardan ve İran'dan gelen hacıların 1514-1867 yılları arasında kullandığı düşünülen diğer bir güzergâh ise, Van, Çıldır, Kars, Erzurum, Diyarbakır ve Musul eyaletlerinden geçmekteydi. Musul'dan sonra Halep şehrine ulaşan hacıların buradan Şam'a ulaşarak diğer memleketlerden gelen hacılarla birleşip "Osmanlı resmî hac kervanı"yla birlikte kutsal topraklara doğru yola çıktıkları düşünülmektedir.⁹⁷¹

Merkezi hükümetin İshak Paşa'dan yol güvenliğini sağlamaya yönelik talep ettiği önlemlerin başka bir vechesini de kutsal toprakları ziyaret maksadıyla giden hacıların güvenliğini sağlamak oluşturmaktaydı. Arşiv belgelerinden hareketle yollardaki güvenlik probleminin iki farklı boyutta tezahür ettiği söylenebilir. Bu problemlerden birincisini yol üzerinde bulunan eşkıyalar oluştururken diğerini ise hüccaca musallat olup onlardan maddi menfaat devşirmeye çalışan şahıslar oluşturmaktaydı. Örneğin; İshak Paşa'ya ve hacıların kullandığı güzergâhta bulunan Kars, Erzurum, Sivas,

⁹⁶⁶ Zekeriya Kurşun, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (9), Haziran 2017, 285.

⁹⁶⁷ Abdulkadir Özcan, "Hac", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 403.

⁹⁶⁸ Abdulkadir Özcan, "Hac", XIV, 404.

⁹⁶⁹ Abdulkadir Özcan, "Hac", XIV, 400.

⁹⁷⁰ Şerife EROĞLU Memiş, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Hac Menzilleri", 282.

⁹⁷¹ Esra DOĞAN Turay, "16-18. Yüzyılda Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Safevi/Acem Hacıları İlgili Değerlendirmeler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (1), 2019, 367.

Diyarbakir, Haleb, Şam valilerine ve mezkûr eyaletlerin kadılarına gönderilen hükümde güvenlik probleminin ikinci boyutuyla ilgili bir meseleyle karşılaşmaktayız. İlgili arşiv belgesinde, İran tarafından gelen hacılara sahte fermanla ağalık iddiasında bulunan Abdullah ve arkadaşı Mustafa ile ilgili mezkûr vilayetlerin idarecileri uyarılmaktaydı. Yazının devamında söz konusu kişilerin etrafına beş on kişi toplayarak biz hacıların güvenliğini sağlamakla görevlendirildik diyerek hüccacdan maddi menfaat sağlamaya çalıştıkları haber verilmekteydi. Payitaht hac güzergâhı üzerinde bulunan İshak Paşa ve diğer Osmanlı idarecilerini hüccaca musallat olan bu iki kişinin yakalanması ve hacıların güvenliğinin sağlanması konusunda uyarmaktaydı.⁹⁷²

Bazı dönemlerde yukarıda zikrettiğimiz güvenlik probleminin birinci boyutunu oluşturan eşkıyaların saldırıları neticesinde hacıların malına ve canına kastedildiği hadiseler de yaşanabilmekteydi. 1158/145-46 senesinde yaşanan bir hadise zikredilen duruma örnek verilebilir. Şöyleki; Erzurum ve Gümüşhane'den yola çıkan hac kafilesinin Çemişgezek taraflarında iken eşkıya baskınına uğradığı ve hacıların birçoğunun öldürüldüğü ifade edilmektedir.⁹⁷³ Bu tarz hadiselerinin tekrarlanmaması için Devlet-i Âliyye hacıların can ve mal güvenliğinin sağlanması noktasında gönderdiği hükümlerle taşradaki idarecileri teyakkuz halinde olmaları hususunda uyarmaktaydı. Zira hüccaca veya diğer ülkelerden gelecek misafirlere Osmanlı topraklarında bir eşkıya saldırısı olması padişahın hâkim olduğu topraklardaki meşrûiyetinin sorgulanmasına neden olabilirdi. İshak Paşa ve hac güzergâhında bulunan eyaletlerin idarecilerine gönderilen, İran'dan gelen hacılar ile ziyaretçilerin gidiş gelişlerinde *Memâlik-i Mahrûse'de* emniyetlerinin sağlanması konusunda uyarıları ihtiva eden Mart 1702 tarihli hatt-ı hümayûn bu konuya örnek olarak zikredilebilir.⁹⁷⁴

3.5. SON ÇILDIR BEYLERBEYLİĞİ VE VEFATI

Osmanlı hâkimiyetinin 1735 yılında sona ermesinin ardından Tiflis Beylerbeyi İshak Paşa'nın Ahıska'ya döndüğü bilinmektedir. Bu sırada Çıldır Eyaleti'nin beylerbeyi İshak Paşa'nın oğlu Yusuf Paşa idi. Yusuf Paşa, yukarıda da zikredildiği üzere Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarında imarına başladığı kalelerden biri olan

⁹⁷² BOA. A. {DVNS. MHM.d, 111/853 (20 Ş 1111/10 Şubat 1700).

⁹⁷³ Nevzat Erkan, "Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), Eylül 2019, 440.

⁹⁷⁴ BOA. A {DVNS.MHM.d, 112/583 (20 L 1113/20 Mart 1702).

Sohum Kalesi'ne tecavüzde bulunan Abaza eşkıyasına karşı yürütülen seferdeki başarısından dolayı devlet tarafından hem hil'at ile ödüllendirilmiş hem de babası İshak Paşa'nın arzıyla 1729 yılında Çıldır Beylerbeyi olarak atanmıştı. Tiflis'ten Ahıska'ya dönen İshak Paşa payitahttan, oğlu Yusuf Paşa'nın Çıldır beylerbeyi olarak devam etmesini talep etmişti. Talebin kabul edilmesiyle Yusuf Paşa yurtluk ocaklık olarak Çıldır Eyaleti'ni yönetmeye devam etmiştir. İshak Paşa'nın oğlu Yusuf Paşa döneminde de etkinliğini devam ettirdiği ve Kartli bölgesine saldırılar düzenleyen Lezgilerle ilişki kurarak gücünü tekrar kazanmaya çalıştığı belirtilmektedir.⁹⁷⁵ Bu süreçte Osmanlı Devleti Tiflis'e ve Kafkasya bölgesine yeniden hâkim olabilmek maksadıyla Dağıstan bölgesindeki halkların temsilcileriyle ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu hususta devletin siyasi temsilcilerinden birisinin Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.⁹⁷⁶ Yusuf Paşa, Osmanlı tarafından Dağıstan halklarının temsilcilerine gönderilen hediye ve fermanları ulaştırmak için yola çıktığı Mayıs 1744'te, Kaheti Kralı II. Erekle ve Ali Han tarafından pusuya düşürülmüştür. Yusuf Paşa'nın burada yapılan savaşta yenildiği, kendisine teslim edilen hediye ve fermanların düşman kuvvetlerinin eline geçtiği⁹⁷⁷ kendisinin ise dönüş yolunda Ahilkelek'te uğradığı suikast sonucu şehit edildiği belirtilmektedir.⁹⁷⁸ O sıralarda Ahıska'da bulunan İtalyan misyoner Leon'un, bu suikastın faili olarak Yusuf Paşa'nın eniştesi (kız kardeşinin eşi) olan Ahilkelek Sancakbeyi'ni gösterdiği ifade edilmektedir.⁹⁷⁹

Oğlunun vefatından sonra İshak Paşa payitaht tarafından yeniden Çıldır beylerbeyi olarak atanmıştır.⁹⁸⁰ Bu sırada Osmanlı Devleti ile İran arasındaki savaş hali devam etmekteydi.⁹⁸¹ Eylül 1745 tarihli bir arşiv belgesinde devam eden savaşlar esnasında Kars tarafındaki ordunun kumandanı olan Yeğen Mehmed Paşa'nın Ağustos 1745'te Revan'daki Murattepe mevkiinde yapılan savaş esnasında vefat ettiği,⁹⁸² yerine Halep Valisi Ahmed Paşa'nın hem Anadolu valisi hem de müteveffa Mehmed Paşa'nın

⁹⁷⁵ Lia Gobadze, 48.

⁹⁷⁶ Dağıstan beylerinden Melaçi Bey'e asker toplama üzere Yusuf Paşa aracılığıyla gönderilen paranın teslim edildiğine dair belge için bkz. BOA. TS.MA.d, 1070/68 (11 R 1159/3 Mayıs 1746).

⁹⁷⁷ İlker Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010, 305.

⁹⁷⁸ Nana Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, 195; Nodar Asatiani vd., "XVIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar", 224; Lia Gobadze, 50.

⁹⁷⁹ Lia Gobadze, 50.

⁹⁸⁰ Yusuf Paşa'nın ardından babası İshak Paşa'nın Çıldır beylerbeyi olarak zikredildiği bir arşiv belgesi için bkz. BOA. TK. GM.d 977/109 (29 Z 1157/2 Şubat 1745).

⁹⁸¹ Cahangir Hüseyin Afşar, *Azerbaycan Nadir Afşar Devleti*, Bilgeoğuz Yayınları, Bakü 2014, 108.

⁹⁸² Cahangir Hüseyin Afşar, *Azerbaycan Nadir Afşar Devleti*, 109.

yerine Kars cephesi seraskeri olarak tayin edildiği bildirilmekteydi. Belgenin devamında ise yaşanan boşluktan faydalanmak isteyen İran destekli eşkıya gruplarının Osmanlı sınırları içindeki halka zarar vermeye çalışacağından endişe duyulduğu ifade edilmekteydi. Merkezi hükümet İshak Paşa'dan Çıldır eyaletine bağlı hükümet ve sancakların mutasarrıfları, alaybeyleri, zeamet ve timar sahipleri ile vilayet ayanı ve bölgede bulan askerler ile ittifak ederek söz konusu eşkıya gruplarına karşı müteyakkız olması ve devletin topraklarının muhafazasında gayret göstermesi istenmekteydi.⁹⁸³

Ekim 1745 tarihli başka bir hüküm kaydında ise İran Şahı Nadir Şah'ın bu sefer Van Kalesi'ne karşı saldırı hazırlığı içinde olduğu belirtilmekteydi. Hüküm kaydının içeriğinden yazılanların muhatabının İshak Paşa'nın yanı sıra Kars bölgesi seraskeri Ahmed Paşa ve Erzurum Valisi İbrahim Paşa ile birlikte söz konusu eyaletlerdeki bütün idareciler ve askeri erkân olduğu anlaşılmaktadır. Yazıda mezkûr kalenin müdafaası için Diyarbekir Valisi Çeteci Abdullah Paşa ile Hüdavendigâr Sancağı Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın da emrindeki askerlerle yardıma gönderildiği ifade edilmekteydi. Bu sebeple kalede bulunan askerlerin mevacibleri ile diğer ihtiyaçları için gönderilen paranın ve zahireninde bir an önce yerine ulaştırılması emredilmekteydi. Yazının devamında ise Van Kalesi'nin İran ordusu tarafından saldırıya uğraması halinde hep birlikte serasker Ahmed Paşa'nın emrine girerek kalenin savunmasına yardıma gidilmesi istenmekteydi.⁹⁸⁴

Şark cephesinde İran'la savaşlar devam ederken İshak Paşa'ya Kasım 1745'te yaşlılığı gerekçe gösterilerek payitaht tarafından emekliye ayrıldığı ve kendisine ait çiftliğinde ikamet etmesine izin verildiği bildirildi. İshak Paşa'nın emekliye sevk edilmesinden sonra yerine daha önce Çıldır Beylerbeyliği yapmış bulunan Arslan Mehmed Paşa'nın oğlu Ahmed Bey Çıldır beylerbeyi olarak atandı. İshak Paşa'nın yukarıda da aktarıldığı üzere sekiz aya yakın devam eden görevden alınma süreci Kars canibi seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'nın kendisine kefil olması üzerine Haziran 1746'da yeniden beylerbeyi olarak atanmasıyla son buldu. İshak Paşa'nın yeniden Çıldır beylerbeyi olarak atanması kendisinden talep edilen bazı şartlar muvacehesinde mümkün olabilmişti. Mezkûr şartların, atamanın yapılması üzerinden dokuz ay geçtikten sonra İshak Paşa tarafından yerine getirildiği ve bu sebepten dolayı padişah

⁹⁸³ BOA. A{DVNS. MHM. d, 152/22 (20 Ş 1158/17 Eylül 1745).

⁹⁸⁴ BOA. A{DVNS. MHM.d, 152/151 (30 N 1158/26 Ekim 1745).

tarafından İshak Paşa'nın takdir edildiği yukarıda bahsi geçen arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti ile Devlet-i Nâdiriyye arasında dört yıldır devam eden savaşlar 17 Şâban 1159/4 Eylül 1746 imzalanan antlaşma⁹⁸⁵ ile sonlandırıldı. Antlaşmanın imzalanmasının ardından Çıldır eyaleti de dâhil olmak üzere İran sınırına yakın eyalet idarecileri antlaşmanın içeriğiyle ilgili bilgilendirilmiş ve antlaşmanın gereği olarak teyakkuzda bulunmaları gerekli olan hususlarla ilgili devlet bürokratlarının dikkatleri çekilmiştir. Örneğin Mayıs 1747 tarihli, İshak Paşa başta olmak üzere Çıldır eyaletinde bulunan adlî, mülkî ve askerî erkâna gönderilen yazı, antlaşmanın içeriği ve antlaşma gereği dikkat edilmesi gereken hususları içermesi bakımından önemlidir. Yazının içeriğinde, iki devlet arasında imzalanan antlaşmanın her iki devlet tarafından kabul edilip yürürlüğe konulduğu ve içeriğindeki hususlara dikkat edilmesi konusunda devlet memurlarının uyarıldığı belirtilmekteydi. Ayrıca bildirilen hususların eyalet dâhilindeki mahkemelerin sicil defterlerine kaydedilmesi de istenmekteydi. Yazının sonunda ise, antlaşma gereğince her iki taraftan da saldırı gelmeyecek şekilde sınırların muhafaza edilmesi, İranlı hacı ve tüccarların Osmanlı sınırları içerisinde güvenliğinin sağlanması ve antlaşma şartlarına aykırı davranılmaması özellikle belirtilerek⁹⁸⁶ bu konuda dikkatli olunması emredilmekteydi.⁹⁸⁷

Osmanlı Devleti ile Nadir Şah arasındaki antlaşmanın üzerinden çok geçmeden ağır vergi yükü bahane gösterilerek İran'ın Sîstan Eyaleti'nde büyük bir ayaklanma çıktı. Ayaklanmanın bastırılması sürecinde yaşanan hadiselerden dolayı hayatlarından endişelenen Kaçar ve Avşar boyu reislerinin 20 Haziran 1747 tarihinde, Fethâbâd'da bulunduğu sırada Nadir Şah'ı öldürdükleri belirtilir.⁹⁸⁸ İran'da yaşanan hadiselerin haber alınması üzerine merkezi hükümet tarafından gönderilen yazıyla öncelikli olarak hizmetleri dolayısıyla devletin memnun olduğu ifade edilerek tekrar beylerbeyi olarak atandığına dair İshak Paşa'ya bilgi verilmekteydi. Yazının devamında ise Nadir Şah'ın

985I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları, (Haz. İbrahim Küreli vd.), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014, 173; Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah-I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet-Şii Diyalogu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2001, 87; Osmanlı ile Nadir Şah arasındaki antlaşmanın metni için bkz.BOA. HAT. 1416 /57890 (M 1160/Ocak 1747).

⁹⁸⁶ BOA. HAT. 3/92 (29 S 1156/24 Nisan 1743).

⁹⁸⁷ BOA. A{DVNS. MHM. d, 153/123 (20 CA 1160/30 Mayıs 1747).

⁹⁸⁸ Azmi Özcan, "Nâdir Şah", XXXII, 277; Viladimir Minorsky, "Nâdir", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, IX, 29.

ölümüyle sonuçlanan ihtilal hadisesi haber verilerek yaşanan bu durum üzerine nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair İshak Paşa bilgilendirilmekteydi. İzlemesi gereken yolla ilgili iki hususun vurgulandığı söz konusu arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. Vurgulanan birinci husus bu süreçte her ne kadar öldürülmüş olsada Nadir Şah ile yapılan antlaşmaya sadık kalınarak İran sınırına ve halkına yönelik bir tecavüz olmamasına dikkat çekilmesi idi. İkinci husus ise İran'daki durumun takip edilerek alınan haberlerin İstanbul'a ulaştırılması ve İran tarafından gelebilecek saldırılara karşı Osmanlı sınırlarının korunması konusunda azami gayretin gösterilmesi gerektiği ifade edilmekteydi.⁹⁸⁹ Ayrıca İshak Paşa'nın yeniden atanması dönemin Osmanlı vak'anüvisi İzzî Süleyman Efendi tarafından "bâ-hatt-ı hümayûn-i 'inâyet-fermâ" şeklinde ifade edilmekte olup, İzzî Süleyman Efendi bu atamanın tarihini ise 28 Şevvâl 1160/2 Kasım 1747 Perşembe günü olarak belirtmektedir.⁹⁹⁰ Yapılan atamanın Vezir İshak Paşa'nın vefatından önce beylerbeyi beratının son kez yenilendiği tarih olduğu anlaşılmaktadır.

İshak Paşa'nın tekrar beylerbeyi olarak atanması sonrası yönetimdeki uygulamalarıyla ilgili eyalet ahâlisinin yazdığı dilekçelerin daha önceden olduğu gibi Divân-ı Hümayûn'a gönderilmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Meseleyi ilginç kılan ise bu dilekçelerin bir kısmı, İshak Paşa'nın yönetimdeki tutumunu şikâyet için yazılmışken diğer bir kısmının ise memnuniyetlerini belirtmek için yazılmış olmasıdır. Merkezi hükümet bu durumun yerinde tespit edilmesi gerektiğine kanaat getirip meseleyi açıklığa kavuşturmak üzere Şubat 1748'de Darendeli Mehmed Bey'i mübaşir olarak görevlendirdi. Hem mübaşir Mehmed Bey'e hem de Ahıska kadısına yazılan hüküm kaydında, meselenin açıklığa kavuşması için davalıların mahkemelerinin tarafsız bir şekilde adalet üzere görülüp hak sahiplerine haklarının verilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Dava sonucunun ise kayıt altına alınarak İstanbul'a bildirilmesi gerektiği ayrıca ifade edilmekteydi.⁹⁹¹ Aynı içerikli bir yazı Vezir İshak Paşa'ya da gönderilerek hakkındaki şikâyetlerin Ahıska kadısı huzurunda görüleceği bu sebeple mahkemeye bir vekil göndermesi gerektiği ifade edilerek adaletin yerine gelmesi için yardımcı olması isteniyordu. Bununla birlikte halkın korunması hususunda da azami

⁹⁸⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 153/529 (10 ZE 1160/13 Kasım 1747).

⁹⁹⁰ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, Çev. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, 477.

⁹⁹¹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 153/785 (10 S 1161/10 Şubat 1748).

gayretin gösterilmesi gerektiği ifade edilmekteydi.⁹⁹² Yapılan yargılamadan İshak Paşa için olumsuz bir sonuç çıkmadığı bu süreçten sonra da görevine devam etmesinden anlaşılmaktadır.

İshak Paşa 15 Ekim 1695 tarihinde amcası Salih Paşa'nın yerine ilk defa Çıldır beylerbeyi olarak atanmıştı.⁹⁹³ Beylerbeyi olduktan sonra gerek Batı Gürcistan'daki meliklikler ve Kafkasya bölgesindeki milletler ve gerekse de diğer Osmanlı eyalet idarecileriyle etkileşim halinde olduğu yukarıda zikretmeye çalıştıklarımızdan anlaşılmaktadır. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı, Rusya ve İran gibi üç büyük gücün Kafkasya bölgesinde hâkimiyet sağlayabilmek maksadıyla mücadelelere giriştiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İshak Paşa beylerbeyliği süresince bazı dönemler merkezi hükümet ile gerilimli süreçler yaşayıp görevden alınmış fakat yaşadığı sıkıntılardan başarıyla çıkmasını bilmiş ve tekrar beylerbeyi olmuştur. İshak Paşa'nın 1695 yılında başlayan beylerbeyilik serencamı hicrî 1161 Ramazan (Ağustos-Eylül 1748) ayında artık iyice ilerlemiş yaşta eceli müsemma ile⁹⁹⁴ vefat etmesiyle son bulmuştur. Vefat ettiğinde yaşının yüzü aşmış⁹⁹⁵ veya yüze yakın olduğu belirtilmektedir.⁹⁹⁶ İshak Paşa'nın vefatının ardından oğlu Oltu Sancağı Mutasarrıfı Hacı Ahmed Paşa 28 Ramazân 1161/21 Eylül 1748 tarihinde Çıldır Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atanmıştır.⁹⁹⁷

3.5.1. İshak Paşa'nın Muhallefâtı

Osmanlı miras hukukunda vefat eden kimselerin geride bıraktıkları eşya ve malları için kullanılan muhallefât kavramı, sözlükte “geride kalan, geriye bırakılan” anlamlarındaki muhallef kelimesinin çoğuludur. Osmanlı arşiv belgelerinde bu kavramın yerine tereke veya metrûkât kelimeleri de kullanılmaktadır. Devlet kademesinde hizmet ederken vefat eden memurların muhallefâtı devlet tarafından

⁹⁹² BOA. A{DVNS. MHM.d, 153/786 (10 S 1161/10 Şubat 1748).

⁹⁹³ Adı geçen atama kaydında 15 Cemâziyelevvel 1106/2 Ocak 1695 tarihinde daha önceden Çıldır Eyaletini yöneten Salih Paşa'ya yeniden verilen Çıldır Beylerbeyliğinin ondan alınarak İshak Paşa'ya verildiği kaydedilmektedir. BOA. MAD.d. 18551/17, (6 R 1107/15 Ekim 1695).

⁹⁹⁴ BOA.C.ML. 465/18901 (13 Z 1161/4 Aralık 1748).

⁹⁹⁵ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, III, 806; Mustafa Adil Özder, *Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları*, 90-91.

⁹⁹⁶ İzzî Tarihi'ndeki “sinni ‘akd-i ‘âşiri güzerân etmiş pîr-i nâ-tüvân” ifadesi İshak Paşa'nın vefat ettiğinde yaşının 90 ile 99 arasında olduğu anlamına gelmektedir bkz.İzzî Tarihi, 605.

⁹⁹⁷ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, 605.

müsâdere edilmektedir. Osmanlı devlet geleneğinde uygulanagelen, memurların vefatları sonrası muhallefâtlarının müsâdere edilmesinin temel dayanağı görev safahatı esnasında kazanılan malların kamuya ait sayılması kuralıdır. Müsâdere uygulaması önceleri servetini kanunsuz yollarla elde ettiğinden şüphelenilen veya ani servet artışı ile dikkatleri çeken memurlar için uygulanırken, sonraları ise müsâderenin kapsamı genişletilerek vefat eden her devlet adamı için uygulandığı ifade edilmektedir. Askeri statüdeki devlet adamlarının mülklerine vefatları sonrası el konulmasının temel sebebi olarak birkaç husus zikredilmektedir. Bu hususlardan birincisi, devlet görevlilerinin vefatları sonrası mirasçılara bir şey bırakamayacaklarını düşünerek dürüst davranmalarını sağlamaktır. Diğer bir husus ise, devlet kademesinde görevli kişilerin çeşitli kanunsuz yollara tevessül ederek devlete ait malları zimmetlerine geçirme ihtimallerine karşı önlem almaktır.

İshak Paşa'nın müsâdere edilmek üzere geriye bıraktığı muhallefâtının tespit edilmesi uygulamasından muaf tutulmadığı 22 Eylül 1748 tarihli oğlu Hacı Ahmed Paşa'ya yazılan yazıdan anlaşılmaktadır.⁹⁹⁸ Söz konusu yazıda Ahmed Paşa'ya hitaben, babasının vefatı sonrası belirli şartlar çerçevesinde Çıldır beylerbeyi olarak atandığı belirtilmekteydi. Bu şartlardan birisinin, maliye emri gereği babasına ait olan mülklerin ortaya çıkarılması konusunda görevlendirilen kişilere yardımcı olması gerektiği şeklinde ifade edilmektedir.⁹⁹⁹ 13 Aralık 1748 tarihli başka bir arşiv belgesinden ise Hacı Ahmed Paşa'nın mezkûr şartı yerine getirdiği başka bir arşiv belgesinde şu şekilde aktarılmaktadır:

“Bi-emrillâhi te'âlâ hulûl-i eceli müsemmasıyla bundan akdem vefat eden Çıldır valisi İshak Paşa hazretlerinin canib-i mîrîye olan duyun-u kesîre mukabelesinde taraf-ı mîrîden ba-ferman-ı âli tereke-i müteveffay-ı müşârun ileyhın hattına me'mur taraf-ı devlet-i âliyye mihmandârından mîrâhur-ı evvel umdetü'l-emâcid ve'l-ekârim müstecmiü'l-mehâsin ve'l-mekarim saâdetlü Durak Bey'in kulları ma'rifeti ve halen Çıldır beylerbeyisi ma'rifeti ve marifet-i şer' ve cümle a'yan ve ahali marifetleri ile müteveffay-ı müşârun ileyhın tahrir olunduğu muhallefât-ı defteridir ki ber vech-i âti zikr olunur”.¹⁰⁰⁰

İshak Paşa'nın muhallefâtının kaydedildiği mezkûr belgede, tespit işleminin Mîrâhûr-ı Evvel Durak Bey ve emri altındaki görevliler tarafından yapıldığı

⁹⁹⁸ Fakat burada şu husus belirtilmelidir ki ilerleyen sayfalarda da belirtileceği üzere mezkûr tespit işlemi sonrası İshak Paşa'nın muhallefâtı müsâdere edilmeyerek evlatlarına bırakılacaktır.

⁹⁹⁹ BOA. A{DVNS. MHM. d, 153/1284 (29 N 1161/22 Eylül 1748).

¹⁰⁰⁰ BOA. C.ML. 465/18901 (13 Z 1161/4 Aralık 1748).

belirtilmektedir. Bu işlem sonucunda Ahıska'daki Paşa Sarayında, vekil-i harcında, mîrâhurunda, hazinedarında ve eyalet genelinde bulunan İshak Paşa'ya ait mülkler kayıt altına alındı. Ayrıca tespit işlemi yapılırken Durak Bey'e yeni beylerbeyi Hacı Ahmed Paşa, eyaletin kadıları, a'yanı ve eyalet halkının da yardımında bulunduğu anlaşılmaktadır. İshak Paşa'ya ait Ahıska Paşa Sarayı ve eyalet genelinde tespit edilen mülk ve eşyanın; yük ve binek hayvanları ve bunlara ait binit takımları, silahlar, ev ve mutfak eşyaları, kumaşlar, giyim kuşam eşyası, mehterân malzemeleri, mühür, tuğ, sancak, bayrak, konut, bağ, bahçe, zahire ve kitaplardan oluştuğu görülmektedir.

İshak Paşa'ya ait kitapların daha çok dini içerikte olduğu fakat bunun yanında tarih, coğrafya, tıp, edebiyat, siyaset sahasında yazılmış ve yine farklı ilim dallarını bir araya toplayan eserlerinde olduğu görülmektedir. İshak Paşa'nın muhalefâtında yer alan kitaplar arşiv kaydından şu şekilde tespit edilmektedir:

“Kelâm-ı Kadîm, En'âm-ı Şerîf (1 cilt), Ni'metullah (1cilt), Şerh-i Tarikat-ı Muhammediye (1cilt), Melikü's-Şuarâ (1 cilt) Ahlâk-ı Alâî (1 cilt), Hısn-ı Hasîn (1 cilt), Hilve-i Hâkanî (1cilt), Fezâil-i Cihâd (1 cilt), Belikli (?) Risalesi Şerhi (1Cilt), Hulviyyât (1 Cilt), Tefsîr Türkî (1Cilt), Suver-i Ekâlîm (1 Cilt), Fetâvay-ı Atâullah (1Cilt), Terceme-i Milel ve Nihâl (1 Cilt), Fars Tarihi (1Cilt), Tuhfetü'l-kibâr (1Cilt), Hamse-i Attâr (1 Cilt), Hafız (1 Cilt), Kütüb-ı Tıbb (1 Cilt), Mecmua ve Risâle (9 adet), Haleb-i Şerîf (1 Cilt), Mesabih-i Şerif Tercemesi (1 cilt), Tarih-i Râşid (1 cilt), Hısn-ı Hasîn Tercemesi (1 cilt), Netâyicü'l-Fünûn (1 cilt) Harita-yı Mâverâü'n-Nehr (1adet).”¹⁰⁰¹

İshak Paşa'nın muhalefâtında kaydedilmiş yirmi altı adet kitabın arasından bulunan İslâmi ilimlere ait kitapların tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf ve ahlak gibi birçok ilim dalına ait olması dikkat çekicidir. Muhalefâtta bulunan İslâmi ilimlere ait eserlerden *Tefsir Türk-i* şeklinde kaydedilen eser hem ait olduğu ilim dalı hem de ismiyle ön plana çıkmaktadır. Eserin müellifiyle ilgili arşiv belgesinde herhangi bir bilgi kaydedilmemesi eserin mahiyetini tespit imkânını zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı dönemi tefsir çalışmaları üzerinde yapılan taramalar neticesinde de bu isimde bir esere ulaşamamıştır. Lakin söz konusu eser ismi itibariyle müstakil bir Türkçe tefsir veya daha önce yazılmış Arapça bir tefsirin tercümesi olabileceğini düşündürmektedir.

İslâmi ilimlere ait eserlerden başka tarih alanına ait eserlerden ise *Fars Tarihi* ve *Tarih-i Râşid* isimli kitaplar dikkat çekmektedir. İshak Paşa'nın görev mahalli itibariyle

¹⁰⁰¹ BOA. C.ML. 465/18901 (13 Z 1161/4 Aralık 1748).

İran coğrafyasına yakın olması doğal olarak onun bu coğrafyanın tarihiyle de ilgilenmesine neden olacağını ve bu maksatla *Fars Tarihi* isimli eserden faydalanmış olabileceğini düşünmekteyiz. Bununla birlikte maalesef *Fars Tarihi* isimli eserin içeriği ve müellifiyle ilgili arşiv belgesinde herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Bu nedenle eserin mahiyeti hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Muhallefâtta bulunan tarih alanında yazılmış diğer bir eser ise *Tarih-i Râşid*'dir. İshak Paşa ile aynı yüzyılda yaşamış dönemin Osmanlı vak'anüvisi(1714-1723) Râşid Efendi tarafından kaleme alınan eser 1660-1722 yılları arasında yaşanan hadiseleri aktarmaktadır.¹⁰⁰² Bahsi geçen eserin İshak Paşa'nın kütüphanesinde bulunmasının dönem şartları, matbaanın yeni yeni kullanılmaya başlanması nedeniyle eserlerin çoğaltılmasının zaman alması dikkate alındığında devletin merkezinde yazılmış bir eserin kısa zamanda merkezden uzak bir coğrafyada bulunabilmesi Osmanlı coğrafyasında bilginin dolaşıma çıkma hızını göstermesi açısından önemli olduğunu düşünmektedir.

Ahlak alanına ait eserlerden ise Ahlâk-ı Alâî isimli eserin İshak Paşa'nın şahsi kütüphanesinde bulunduğu tespit edilmektedir. Ahlak ilminin konuları, ilim ahlakı, aile ve siyaset ahlakı gibi birçok konuya değinen eserin müellifi Kınalızâde Ali Efendi'dir.¹⁰⁰³ Muhallefâtta bulunan eserlerden bir başkası ise *Tuhfetü'l-Kibar*'dır. Bu eserin müellifi Kâtib Çelebi'dir. Eserde coğrafya astronomi ve tarih, ilimlerinin önemi vurgulanarak idarecilerin kendi devletlerinin sınırlarını bilmeleri yanında etraflarında bulunan farklı memleketleri de tanımaları gerektiği belirtilir. Eserin denizcilik tarihi açısından önemi de ayrıca ifade edilmektedir.¹⁰⁰⁴ Muhallefâtta tespit edilen diğer bir eser ise Nev'î'nin *Netâyicü'l-Fünûn* isimli eseridir. Eser "tarih, hikmet, hey'et, kelâm ve usûl-i fıkıh, hilâf, tefsir, tasavvuf, rüya, remil, efsun ve tıp, felâhat-nücûm, fal ve zîc" gibi on iki farklı ilme ait öz bilgileri ihtiva etmektedir. Eserin bu haliyle küçük hacimli ansiklopedik bir çalışma olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁰⁵ Ayrıca muhallefâtta bir adet Mâverâü'n-Nehr bölgesinin haritası bulunmaktaydı. Bu durum İshak Paşa'nın görev alanının dışındaki yakın coğrafya ile de alakadar olduğunu göstermektedir. Şu hususu

¹⁰⁰² Fatih Günay, "Râşid Mehmed Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 464.

¹⁰⁰³ Ahmet Kahraman, "Ahlâk-ı Alâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 1989, II, 15-16.

¹⁰⁰⁴ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, (Haz. İdris Bostan), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018.

¹⁰⁰⁵ Nejat Sefercioğlu, "Nev'î", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 53.

da belirtmek gerekir ki İshak Paşa'nın muhallefatındaki kitapların çeşitliliği entelektüel yönünün kuvvetli olduğunu düşünmeye imkân vermektedir.

İshak Paşa'nın borçlarıyla ilgili, muhallefât defterinde sadece bir kayıt görülmektedir. Bu kayıta müteveffa vezirin hayattayken Erzurum Eyaleti sakinlerinden Serdengeçti Ağası Çakal Ahmed Ağa'dan miktarı belirtilmeden aldığı borçtan bahsedilmektedir. Kayıttan anlaşıldığına göre bu borcun bir kısmı İshak Paşa tarafından ödenmişti. Mezkûr borçtan geriye kalan kısmın ise dokuz bin beş yüz kuruş (9500) olduğu ifade edilmektedir. 9500 kuruş borcun karşılığı olarak ise bir kısım eşyaların rehin bırakıldığı anlaşılmaktadır. Rehin bırakılan eşyalar tespit işlemi esnasında kıymetleri hesap edilerek şu şekilde kayıt altına alınmıştır:

“Değeri 5952 dirhem 9 adet sim (gümüş) kalkan), değeri 9122 dirhem satır kuşaklar ve ğaddâreler (büyük bıçak) ve hançerler ve beş adet topuz ve çuka (çuha), 913 dirhem değerinde bir sim tabak ve bir sim peçeli kemer raht (eyer), 1060 dirhem değerinde buhurdan, kahve ibriği ve anberdan, 745 dirhem değerinde 1 adet büyük sim tabak, 223 dirhem değerinde sim matara.”¹⁰⁰⁶

Yukarıda zikredilen her bir eşyanın kıymeti hesaplandığında İshak Paşa'nın borcu karşılığı rehin olarak bıraktığı eşyaların değeri on sekiz bin altmış (18060)dirhem olarak hesaplanmaktaydı.

Müsâdere esnasında Ahıska ambarında buluna zahirenin ise dokuz yüz elli (950) kilograma tekabül eden 38 İstanbul kilesi¹⁰⁰⁷ Hinta (buğday), kırk sekiz bin yetmiş beş (48075) kilograma tekabül eden 1923 İstanbul kilesi Şi'r (arpa) ve doksan iki bin yüz yirmi beş (92125) kilograma tekabül eden 1632 kantar¹⁰⁰⁸ peksimet bulunmaktaydı. Kayıtlara göre Ahıska'nın İd karyesinde İshak Paşa'ya ait 3 çift öküz ve bir çift manda bulunmaktaydı. Ayrıca yine İshak Paşa'ya ait 14 adet katır ve su taşımak için kullanılan bir beygir bulunmaktaydı. Bütün bunların yanı sıra son olarak müteveffa İshak Paşa'ya ait bina, bağ ve bahçeler ise şu şekilde kaydedilmiştir:

“1- Oltu kasabasında dâhili ve hâriceli bir parça hane ve ittisalinde bir dönüm bahçe ve değirmen (zıkr olunan ev, bahçe ve değirmen Arslan Mehmed Paşa evlâdından evlâdına geçmiş şurûtiyyet üzere vakfeyledikleri Oltu kasabası imamları tarafından haber verilmiştir.)

¹⁰⁰⁶ BOA. C.ML. 465/18901 (13 Z 1161/4 Aralık 1748).

¹⁰⁰⁷ Bir İstanbul kilesinin 25 kg'a denk geldiği ifade edilmektedir bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, 21.

¹⁰⁰⁸ İnalçık ve Quataert'in standart Osmanlı çekisini dört kantar yani 225,798 kg olarak verdiği ifade edilmektedir bkz. Ünal Taşkın, 22.

2- İd karyesinde vâki' tahmini üç yüz İstanbul kilesi (7500 kg) mezruât (Kezâlik zıkr olunan mezruât dahi cedleri Arslan Mehmed Paşa evlâdından evlâdına şurûtiyyet üzere vakfeyledikleri gelirinin Oltu Kasabası'ndaki Arslan Mehmed Paşa'nın inşa ettirdiği câminin medresesi talebelerine temlik ettiği haber verilmiştir.)

3- Hasor karyesinde bir parça olmak üzere dört dönüm bahçe.

4- Livane sancağında bulunan Artuş karyesinde bir parça olmak üzere tahmini on beş dönüm bahçe.

5- Tolku karyesinde bir parça olmak üzere tahmini beş dönüm bağ.

6- Ahıskada nehir kenarında mülk olmak üzere beş odalı bir ev ve yanında bir parça olmak üzere tahmini sekiz dönüm bahçe.

7- Oltu Sancağı'nda Böcekli karyesinde tahmini ikiyüz yirmi İstanbul kilesi (5500 kg) mezruât. (Mezruât-ı mezbûre Oltu kasabası câmîi imâmı Mehmed Efendi'ye hizmetleri karşılığında âriyetle verildiği bildirilmiştir.)

Bâlâda zıkr olunan mülk-ü emlâktan gerek hâne gerek bahçe gerek bağ ve gerek mezrûâtın nısfı oğlu el-Hac Ahmed Paşa'ya diğer nısfı ise diğer oğlu Hafız Mehmed Bey'e müteveffa pederleri İshak Paşa'nın vefatından takriben beş ay sonra hibe-i sahiha ile hibe eylediğini haber vermişlerdir."¹⁰⁰⁹

Yukarıda zikredilen bağ, bahçe, ekinler, evler, Çıldır eyaletinin kurulduğu toprakları asırlardır yönettiği belirtilen ve atabeyler olarak da bilinen sülalenin ata toprakları olan Ahıska, Oltu ve Livane'de bulunmaktaydı. Özellikle Oltu'da bulunan mülklerin daha önce İshak Paşa'nın dedesi Arslan Mehmed Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu Oltu'daki külliye'nin türlü giderleri için vakfedilmiş olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca İshak Paşa'nın ölümü sonrası kalan mülklerinin tespit işlemi bittikten sonra yarısının yeni Çıldır Beylerbeyi olan oğlu Hacı Ahmed Paşa'ya diğer yarısının ise diğer oğlu Hafız Mehmed Bey'e verildiği de söz konusu belgeden anlaşılmaktadır. 13 Zilhicce 1161/4 Aralık 1748 tarihli müteveffa İshak Paşa'nın muhalefâtının kaydedildiği mezkûr belgenin altında ise o sırada Ahıska Kadısı olan Ebubekir Efendi'nin mührü bulunmaktadır.¹⁰¹⁰

İshak Paşa'nın muhalefâtını konu edinen 11 Aralık 1748 tarihli Hacı Ahmed Paşa'ya yazılan başka bir belgede ise mirasın oğullarına bırakılıp devlet tarafından el koyulmamasının şartı olarak borçlarını tamamen ödemeleri ve alacaklılardan bir şikâyet gelmemesi olarak belirtilmekteydi.¹⁰¹¹ Merkezden uzak bölgelerdeki bürokratların

¹⁰⁰⁹ BOA. C.ML. 465/18901 (13 Z 1161/4 Aralık 1748).

¹⁰¹⁰ BOA. C.ML. 465/18901 (13 Z 1161/4 Aralık 1748).

¹⁰¹¹ BOA. A {DVNS. MHM.d, 153/1419 (20 Z 1161/11 Aralık 1748).

vefatları sonrası merkezî hükümetin nüfuzuyla bağlantılı olarak muhallefâtına devlet tarafından tamamen el konulduğu¹⁰¹² veya varislerine bırakıldığı ya da belirli bir miktarın hazineye aktarıldığı da ifade edilmektedir.¹⁰¹³ Bu anlamda stratejik bir bölgede bulunan Çıldır Eyaleti'nin vefat eden idarecisi İshak Paşa'nın muhallefâtına devlet tarafından el konulmayarak varislerine bırakılmasının nedeni olarak yurtluk-ocaklık olarak idare edilen bölgeyi elde tutma çabası olduğu düşünülebilir. Zira XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki en büyük problem teşkil edecek olan Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin en önemli savunma hattı Çıldır Eyaleti olacaktır. Bu süreçte savunma hattını zaafa uğratmamak amacıyla bölgede güçlü bir aile olan atabeyler ailesini karşısına almak istemediği söylenebilir.

3.5.2. Vefatı Sonrası Ailesi

İshak Paşa'nın 1695 yılında başlayan beylerbeyliği serencamı 1748 yılında vefatıyla son bulmuştur. Kaynakların verdiği bilgilere dayanarak dört tane oğlu olduğu tespit edilen İshak Paşa'nın kaç tane kızı olduğuna dair herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Kayıtlarda tespit edilen erkek evlatlarından birisi yukarıda da hakkında bilgi verilen, İshak Paşa hayattayken Çıldır Beylerbeyi olarak vazife yapmış olan Yusuf Paşa'dır. Kanaatimizce Yusuf Paşa İshak Paşa'nın en büyük oğludur. Babası İshak Paşa'nın Çıldır beylerbeyi vazifesini yürüttüğü 1712 yılında Yusuf Paşa'nın Oltu Sancakbeyi olarak atandığı kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁰¹⁴ Daha sonraki yıllarda da babasının idarede en önemli yardımcısı olmuş ve İshak Paşa'nın Tiflis beylerbeyliğini yürüttüğü 1729 yılında Abaza eşkıyasının saldırılarını önlemede gösterdiği başarıdan dolayı Çıldır Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atanmıştır. Yusuf Paşa'nın Çıldır beylerbeyliği vefat ettiği 1744 yılına kadar devam etmiştir.

İshak Paşa'nın diğer oğlunun adının ise Ali Bey olduğu belgelerden tespit edilmektedir. 14 Ekim 1729 tarihli tevcihât defterinden Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa'nın kardeşi Ali Bey'e Oltu Sancağını vermek istediği anlaşılmaktadır. Yusuf

¹⁰¹² Tamamıyla el konulan bir muhallefât örneği için bkz. Bekir Gökpinar, “*Rakka Valisi Hamalzâde Ahmed Paşa'nın Muhallefâtı (1745)*”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5(1), 2020, 144-91.

¹⁰¹³ Emin Ünsal, 241; (Süheyla Yenidünya Gürgen, *Devletin Kâhyası*, Sultanın Efendisi Mehmed Said Halet Efendi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, 204-5'den naklen).

¹⁰¹⁴ BOA. A.RSK.d. 1511/41 (4 N 1124/5 Ekim 1712); Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 176.

Paşa'nın bu isteğinin İshak Paşa'nın arzıyla İstanbul'a ulaştığı ve merkezi hükümetin onayıyla Ali Bey'in yurtluk-ocaklık olarak Oltu Sancağı'nı idare etmeye başladığı görülmektedir.¹⁰¹⁵ Mezkûr Ali Bey'in 1737 yılında vefat ettiği aynı belgede zikredilmektedir. Ali Bey'in vefatı sonrası İshak Paşa'nın diğer oğlu Ahmed Bey Oltu Sancağı'na bey olarak atanmıştır.¹⁰¹⁶

İshak Paşa'nın bir diğer oğlunun adının Hafız Mehmed Bey olduğu tevcihât kayıtlarından tespit edilmektedir. 19 Ekim 1723 tarihli atama kaydına göre Hafız Mehmed Bey Çıldır Sancağı'na bey olarak atanmış ve bu atamanın 17 Kasım 1738 ve 10 Kasım 1739 tarihlerinde yenilendiği görülmektedir.¹⁰¹⁷ Hafız Mehmed Bey İshak Paşa'nın vefatı sonrası hayatta olan iki oğlundan biridir. Bu sebeple İshak Paşa'nın muhallefâtının yarısının devlet tarafından kendisine bırakıldığı yukarıda zikredilmişti.

İshak Paşa'nın diğer oğlu ise vefatı sonrası Çıldır beylerbeyi olarak atanan Hacı Ahmed Paşa'dır. Hacı Ahmed Paşa'nın Çıldır beylerbeyli olarak atanması ile ilgili 22 Eylül 1748 tarihli yazıda babası Vezir İshak Paşa'nın vefatı üzerine Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa tarafından liyakatli olduğunun bildirilmesi üzerine hatt-ı hümayun ile Çıldır Eyaleti beylerbeyliğinin tarafına ihsan olunduğu ifade edilmekteydi. Aynı yazıdan bu atamanın belirli şartlar çerçevesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu şartlar, görev mahallindeki halkın refahını sağlaması, bölgede karışıklık çıkararak güvenliği bozan eşkıyayı etkisiz hale getirmesi, babasının muhallefâtının tamamını ortaya çıkarmak için görevlendirilen mübaşire yardımcı olması ve İran sınırından bölgeye yönelebilecek tehditlere izin vermemesi bu konuda müteyakkız olması gerektiği şeklinde ifade edilmekteydi.¹⁰¹⁸ İzzî Tarihi müellifine göre Ahmed Paşa'nın beylerbeyi olduğu tarih 21 Eylül 1748'dir.

İshak Paşa'nın muhallefâtıyla ilgili işlemler yapıldıktan sonra gönderilen 11 Aralık 1748 tarihli başka bir yazıda ise Hacı Ahmed Paşa'ya *hatt-ı hümayun* ile vezir rütbesi verildiği ifade edilmekteydi. Ayrıca babası İshak Paşa'nın borçlarını tamamen ödemek ve alacaklılardan herhangi bir şikâyet gelmemek kaydıyla babasının mülkünün

¹⁰¹⁵ “Liva-i Oltu: Ber-vech-i yurtluk ve ocaklık, Oltu sancağına mutasarrıf Yusuf Bey karındaşı Ali'ye, livâ-i mezbûru hüs-n-i rızasıyla kasr-ı yed eyledüğün Tiflis muhafızı olan babaları İshak Paşa arz itmeğın, arzı mûcibince ber-vech-i yurtluk ocaklık mumâ-ileyh Ali Bey'e verilmiştir”bkz.Fahameddin Başar, 121.

¹⁰¹⁶ BOA. A.{RSK.d. 1572/23 (14 C 1150/9 Ekim 1737).

¹⁰¹⁷ BOA. A.{RSK.d. 1572/27 (19 M 1136/19 Ekim 1723).

¹⁰¹⁸ BOA. A{DVNS. MHM.d, 153/1284 (29 N 1161/22 Eylül 1748);

kendisine ve diğer varislerine ihsan olunduğu belirtilerek özellikle İran sınırında yaşanan hadiselerden merkezî hükümetin devamlı sûrette haberdar edilmesi gerektiği belirtilmekteydi.¹⁰¹⁹ Hacı Ahmed Paşa görevde bulunduğu süre içerisinde Ahıska'da birçok vakıf eseri inşa ettirmiştir.¹⁰²⁰ 1759 veya 1760 yılına kadar Çıldır beylerbeyi görevine devam eden Ahmed Paşa Batı Gürcistandaki Açıkbaş Melikliği ile arasında yaşanan problemlerden dolayı görevden alınmış daha sonra ise idam edilmiştir.¹⁰²¹ İshak Paşa sonrası bölgede yaşanan hadiseler yukarıda Açıkbaş Melikliği ile ilişkiler başlığı altında da belirtildiği üzere İshak Paşa'nın bölgedeki Osmanlı siyasi otoritesi açısından bir denge unsuru olduğunu bize göstermektedir. Bu dengenin kaybolması ilerleyen süreçte Rusların bölgeyi ele geçirmesi neticesini verecektir.

¹⁰¹⁹ BOA. A{DVNS. MHM.d, 153/1419 (20 Z 1161/11 Aralık 1748).

¹⁰²⁰ Bu vakıf eserleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Bahattin Turgut, *Ahıska'da Osmanlı Vakıfları*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2021, 62-116.

¹⁰²¹ Lia Gobadze, 109-10; S. Müfit Bilge, 495; Özder, 91.

SONUÇ

Osmanlıların Çıldır Eyaleti'nin kurulduğu coğrafyayla ilk temasının tarihi serüveni Fatih dönemine kadar gitmektedir. Bu temas İstanbul'un fethi sonrası artmış, XVI. yüzyılda ise zirveye çıkmıştır. İlişkilerin zirveye çıktığı XVI. yüzyılın sonunda başlayan Osmanlı-Safevî savaşları sırasında fethedilen topraklar üzerinde yeni eyaletler kurularak bölge Osmanlı idari sistemine dâhil edilmiştir. Mezkûr eyaletlerden birisi Osmanlı idari sisteminde daha çok doğuda fethedilen topraklar üzerinde uygulanan, yerel beylerin idarede etkin olduğu yurtluk-ocaklık sistemine göre kurulan Çıldır'dır. Bu idari sistemin gereği olarak eyaletin ilk beylerbeyi, daha önce üç yüzyıldır bölgeyi yöneten atabeyler ailesinden, Müslüman olarak Mustafa adını alan Menûçîhr olmuştur. Lakin daha sonra Menûçîhr'in devlet ile problem yaşaması görevinden azledilmesine neden olmuştur.

Osmanlı'nın bölgedeki temel siyaseti yerel beylerin yönetici olarak tercihi yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Menûçîhr'in itaatten ayrılarak Osmanlı'ya isyanından sonra devlet bir yandan Menûçîhr'in itaatini temin etmeye çalışırken diğer taraftan zorunlu olarak merkezden atamalar yapmıştır. Fakat durum yeniden önceki şartlara dönünce atabeyler neslinden gelen kimselerin beylerbeyi olarak atanması uygulamasına geri döndü. Bu doğrultuda aynı aileden Menûçîhr'in oğlu III. Menûçîhr'i beylerbeyi olarak atamıştır. Fakat Osmanlıların siyasi ve kültürel olarak bölgede etkin güç haline gelmeleri Gürcü kaynakların da şهادet ettiği üzere III. Menûçîhr'in amcası Sefer Paşa döneminde olmuştur. Ayrıca Sefer Paşa döneminde Osmanlı Devleti ile atabek asıllı beyler arasında otuz yıla yakın inişli çıkışlı devam eden siyasi birlikteliği sağlıklı bir zemine oturtmuştur. Sefer Paşa döneminde oluşan bu siyasi birliktelik ve devlete karşı itaatkâr çizgi ondan sonra gelen idareciler tarafından da devam ettirilmiştir. Bu anlamda Sefer Paşa ismi, Osmanlı ile bölge ilişkileri açısından bir nirengi noktası olmuştur.

Sefer Paşa sonrası Çıldır Eyaleti'nin onun neslinden gelen kişiler tarafından yönetildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu idareciler arasında ön plana çıkan isimlerden birisi tarihi vesikalardan da anlaşıldığı üzere -elli yılı aşkın bir dönem (1695-1748) iktidarı bulunan- İshak Paşa'dır. İshak Paşa'nın amcası Salih Paşa'nın yerine beylerbeyi olarak atanması eyalette görev yapan kişilerin, sürekli ilişkide bulunduğu

Gürcistan coğrafyasının bir parçası olan Açıkbaş bölgesinde yaşanan bir olay doğrultusunda gerçekleşmiştir. Salih Paşa'nın beylerbeyi olarak vazifeleri arasında bulunan Açıkbaş bölgesindeki çatışmaları önlemeyerek karışıklığa sebebiyet vermesi, görevinden azledilmesine neden olmuştur. Akabinde yurtluk-ocaklık sisteminin bir gereği olarak yerine aileden biri olan kardeşi Yusuf Paşa'nın oğlu İshak Paşa atanmıştır.

Bu atama süreciyle ilgili literatürde değinilen bazı bilgiler çalışmamız aracılığıyla tashih edilmiştir. Tashih edilen hususlardan birisi Salih Paşa'nın ismiyle ilgilidir. Önceki çalışmalarda, konuyla ilgili arşiv belgelerine ulaşamadığından veya daha önceki müelliflerin vermiş olduğu bilgilerin birebir alınmasından dolayı Salih Paşa ismi sehven Selim Paşa olarak kaydedilmiş ve bu bilgi genel kabul görmüştür. Oysaki Osmanlı Arşivi'nde bulunan mühimme ve tevcihat defterlerine bakıldığında bu ismin Salih Paşa olduğu tartışmaya gerek kalmayacak şekilde anlaşılmıştır.

Tashih edilen diğer bir bilgi ise, İshak Paşa'nın amcasının yerine Çıldır beylerbeyi olarak atandığı tarih olmuştur. Önceki çalışmalarda bu konuyla ilgili farklı tarihler zikredilmiş fakat yaptığımız arşiv taramasında İshak Paşa'nın göreve başladığı tarih 6 Rebûlevvel 1107 /15 Ekim 1695 olarak tespit edilmiştir. İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak atanmasına ilk itiraz amcası Salih Paşa'dan gelmiştir. Neticesiz kalan itiraz İshak Paşa ile amcası Salih Paşa ve onun neslinden gelenler arasında bir iktidar mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Bu mücadele sıcak bir çatışmadan ziyade psikolojik harp temelinde gerçekleşmiş ve İshak Paşa'nın vefatına kadar devam etmiştir. Bu mücadeleler esnasında İshak Paşa'nın iktidarı devrettiği ara dönemler olduysa bile o, güçlü kişiliğiyle iktidarı geri almasını bilmiştir.

Gürcistan, feodal yapıların hâkim olduğu bir coğrafyadır. Dolayısıyla bölgedeki feodal yapıların izlerini çalışmamıza konu olan XVIII. yüzyılın ilk yarısında da görmek mümkündür. Osmanlı Devleti Batı Gürcistanda bulunan feodal yapıların varlığını dikkate alarak bölge de otoritesini sürdürebilmeyi hedeflemiş, bu hedefe uygun olarak feodal beyler hem güçlerinden faydalanmak hem de kargaşaya neden olmalarını engellemek maksadıyla İshak Paşa aracılığıyla kontrol altında tutulmuştur. İshak Paşa bölgedeki meliklere ve feodal beylere karşı Osmanlı Devleti'nin gayr-i müslim tebaaya karşı uyguladığı istimâlet politikasına uygun hareket etmiştir. Fakat atanan meliklerin görev yapmasına imkân verilmediğinde veya bölgenin istikrarını bozacak hadiselerle

sebebiyet verildiğinde devletin emriyle İshak Paşa'nın bizzat askerî müdahalede bulunarak bölgeye nizam verdiği ve sert tutumlar takındığı da görülmüştür. O ayrıca, yapacağı askeri müdahaleler için Çıldır Eyaletine yakın Kars, Erzurum, Bayezid Eyaletleri'nin askeri gücünden de yararlanmıştır. Şayet yaşanan kargaşa bölgesel güçlerle bastırılamayacak kadar büyük ise, İshak Paşa'nın payitahttan talebi sonrası, 1703 Gürcistan Seferi örneğinde olduğu gibi daha güçlü bir askeri organizasyonla bölgeye gidilerek karışıklık giderilmiştir.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'ya yönelik siyasî ve stratejik adımlarını bölgesel dengeleri ve yeni durumları da göz önünde bulundurarak yeniden oluşturmuştur. Bu anlamda Çıldır Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atanmadan önce Oltu Sancak beyi olarak görev yapan ve idari tecrübeleri de bulunan İshak Paşa, görev yaptığı süre boyunca Osmanlı Devleti'nin özelde Gürcistan genelde Kafkasya bölgesine yönelik politikalarının belirleyici ve uygulayıcı aktörlerinden birisi olmuştur. Özellikle bölgeyle öteden beri ilişkileri bulunmasından dolayı vezir rütbesi verilerek atandığı Tiflis Beylerbeyliği, İshak Paşa'yı yerel bir aktörden bölgesel bir aktöre dönüştürmüştür. İshak Paşa'nın çağdaşı olan Gürcü tarihçi Vahuşti bu dönüşümü ifade etmek üzere Osmanlılar İshak Paşa'yı *Gürcistan Kralı* olarak atadılar demiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin en doğudaki Lezgi saldırılarından en batıdaki Abaza saldırılarına kadar Gürcistan coğrafyasında yaşanan siyasi problemlerin çözümüne yönelik politikaları İshak Paşa'nın görüşleri doğrultusunda oluşturulmuştur. İshak Paşa sonrası bölgede yaşanan hadiseler İshak Paşa'nın bölgedeki Osmanlı siyasi otoritesi açısından bir denge unsuru olduğunu göstermiştir. Bu dengenin kaybolması bölgenin ilerleyen süreçte Rusların hâkimiyetine girmesine neden olacaktır.

İshak Paşa'nın arada fasılalar olsa da payitaht tarafından yarım asrı aşkın süre idareci olarak tercih edilmesini belirleyen temel faktör İshak Paşa'nın iradeli kişiliği ve her olumsuz durumu sonuç olarak lehine çevirebilecek karaktere sahip olmasıdır. Bunun yanı sıra İshak Paşa'nın payitahtla gerilim yaşadığı dönemlerde Kafkasya bölgesinde yaşanan siyasi krizler sonrası gelişen bölgesel hadiseler İshak Paşa'dan vazgeçilemeyeişin başka bir nedeni olmuştur. Zira Osmanlı Devleti yaklaşan krizi yönetebilecek tecrübeye sahip ve bölgeyi tanıyan birinden istifade etmenin daha gerçekçi olacağı düşüncesi olmalıdır. Bu sebeptendir ki biri fiili olarak Midilli Adası'na, diğeri ise karar aşamasında kalıp uygulamaya geçmeyen Sinop'a olmak üzere iki kez

hakkında sürgün kararı çıkmasına rağmen affedilip tekrar eyaletin beylerbeyi olarak atanmıştır. Ayrıca tekrar göreve iade edilişlerinde İshak Paşa'nın Hekimoğlu Ali Paşa örneğinde olduğu gibi daha önceki şahsi ilişkilerinin gücünden de yararlanmayı bilecek siyasi zekâyâ sahip olmasının da etkisi olmuştur. Bu sebeple İshak Paşa bütün olumsuz durumlara karşın iktidarda kalmayı başarmıştır. Ayrıca eyaletin idare şekli olan bir yönüyle adem-i merkeziyetçi özellikleri barındıran yurtluk-ocaklık sistemine göre, yerine getirilebilecek onun gibi güçlü karaktere sahip birisinin bulunamamasının da İshak Paşa'nın iktidarda kalmasında payı olduğunu belirtmek gerekir.

İshak Paşa'nın uzun süre kendisini iktidarda tutan güçlü karakterinin oluşmasında entelektüel yönünün de payı olduğu, muhallefâtında tespit edilen kitapların çeşitliliğinden anlaşılmaktadır. Kütüphanesinde tespit edilen eserler dönem şartları dikkate alındığında Osmanlı coğrafyasında bilginin dolaşım hızını göstermesi açısından da fikir sahibi olmamızı sağlayan verileri bize sunmuştur. Bunun yanı sıra muhallefâtındaki eserler İshak Paşa'nın sadece kendi görev görev alanı değil bunun dışındaki yakın coğrafya ile de ilgilendiğini göstermesi açısından önemlidir.

XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Anadolu'da karışıklıklara sebep olarak devlet otoritesini sarsan bazı aşiretlerin devletin belirlediği bölgelere zorunlu iskân edilmesi yönteminin uygulanmaya başladığı anlaşılmaktadır. İskâna tabi tutulan aşiret gruplarından bir kısmının bu duruma direnmeye çalıştığı, bu nedenle bazı çatışmaların meydana gelmiştir. Bu yaşanan hadiselerle ilave olarak zorunlu iskân mahallerine hiç gitmeyen aşiret grupları da, bulundukları bölgelerde karışıklıklara sebep olmuştur. Devletin bu grupları iskâna yönelik faaliyetlerinin ve bu faaliyete direnen grupların çıkardığı karmaşanın XVIII. yüzyıl boyunca devam ettiği ilgili kaynaklar ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalardan tespit edilebilmektedir. Zorunlu iskâna direnen gruplardan bir kısmının İshak Paşa'nın görev yaptığı Çıldır ve çevresindeki eyaletlere bağlı yerleşim yerlerine firar ettikleri görülmüştür. İshak Paşa'nın idareciliği döneminde birçok kez Ahıska bölgesine gelen aşiret gruplarının buralardan çıkarılıp iskân mahallerine gönderilmeleri konusunda İshak Paşa aktif bir şekilde görev yapmıştır.

Osmanlı devlet geleneğinde yerleşik hale gelmiş uygulamalardan birisi devlet kademesinde görev yapan memurların vefatları sonrası muhallefâtlarının müsâdere edilmesi olmuştur. Bu uygulamanın temel referansı memurların görevleri esnasında elde

ettikleri kazançlarının kamuya ait sayılması kuralıdır. Müsaderenin yapıldığı merkezden uzak yerlerde, devletin nüfuzuyla bağlantılı olarak vefatı sonrası memurların muhalefâtının varislerine bırakıldığı istisnai durumlar da olmuştur. Bu anlamda stratejik bir konumda bulunan Çıldır Eyaleti'nin vefat eden idarecisi İshak Paşa'nın muhalefâtına devlet tarafından el konulmayarak varislerine bırakılması bu istisnai durumlardan birisidir. Bu durumun nedeni yurtluk-ocaklık olarak idare edilen Çıldır bölgesini elde tutma çabasıdır. Zira XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki öncelikli siyasi rakibi olacak Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin en önemli savunma hattı Çıldır Eyaleti ve hinterlandında bulunan topraklardır. Osmanlı Devleti bu süreçte savunma hattını zaafa uğratmamak amacıyla bölgede güçlü bir aile olan atabeyler ailesini karşısına almak istememiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuzey-doğu sınırında elli yılı aşkın bir süre idarecilik yapmış bir beylerbeyinin hayatı ve siyasi ilişkilerinin ele alındığı bu çalışma bölge ile ilgili yapılacak benzeri çalışmalara da katkı sunacaktır. Bu anlamda yapılacak yeni çalışmaların, özel olarak Osmanlı-Gürcistan, genel olarak ise Osmanlı-Kafkasya ilişkilerinin temel problemlerini açıklığa kavuşturması noktasında ehemmiyet arzedeceği kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

I.Arşiv Kaynakları

A. Mühimme Defterleri

A.{DVNS.MHM.d., nr.6, 12, 22, 29, 30, 32, 33, 44, 46, 47, 48, 49, 56, 57, 60, 62, 67, 68, 69, 71,72, 73, 75, 79, 80, 86, 89, 91, 92, 98, 99, 100, 106, 108, 110,111, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 143, 144, 152, 153.

B. Mühimme Zeyli Defterleri

A{DVNS. MHM. ZYL. d,nr. 4/146, 13/18-19-59-197,

C. Ali Emirî Evrak Tasnifi

Sultan III. Ahmed (AE. SAMD. III) 10/886, 10/886, 76/7632, 137/13384, 141/13665, 159/15583, 199/19273

Sultan II. Mustafa (AE. SMST. II) 2/146, 108/786, 122/13439.

Sultan IV. Mehmed (AE. SMMD. IV) 20/2218.

D. İbnül Emin Evrak Tasnifi

Askeriye (İE.AS.) 53/4781, 65/5913, 80/7213, 82/7370.

Hil'at (İE.HLT.) 5/458, 521.

Hariciye (İE.HR.) 1/18, 61.

Tevcihat (İE.TCT.) 12/1414, 24/2574

E. Cevdet Evrak Tasnifi

Askeriye (C.AS.) 583/24550, 778/32935, 884/37973, 1204/53949

Dâhiliye (C.DH.) 95/4707, 104/5196, 122/6095, 192/9573, 204/10171, 321/16019, 6095/8.

Eyalet-i Mümtaze (C.MTZ.) 20/965

Hâriciye (C.HR.) 93/4637.

Maliye (C.ML.) 346/14266, 465/18901, 46/2148.

F. Bâb-ı Âli Evrak Odası

(BEO.) 4288/321563

G. Ruûs Kalemi Defteri

(A.RSK.d.) 1511/41-49, 1572/23-27-92.

H. Bab-ı Defteri

Başmuhasebe Muhallefât Defteri (D.BŞM.MHF.) 39/1.

I. İrade

Dâhiliye (İ.DH.)1508/49.

İ. Kamil Kepeci Defterleri

(KK.d.) 236/46, 262/226-232-233, 266/93-96, 523/64-72.

J. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri

(TK.GM.d) 977/109.

K. Tapu Tahrir Defterleri

(TT.d.)653/1, 897, 900/78-80

L. Hatt-ı Hümayun Evrak Tasnifi

(HAT.) 3/92, 5/176, 1416 /57890.

M. Maliyeden Müdevver Defterler

(MAD.d.) 5340/760, 18393/3-4, 18551/17, 22866/17

N. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri ve Evrak Tasnifi

(TS.MA.d.) 1070/68, 2381/1-4, 6478/1

(TS.MA.e) 799/23

II. KAYNAK ESER VE İNCELEMELER

- Acar, Funda. “Tabakâtü’l-Memâlik’e Göre Sultan Süleyman Zamanında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32 (45), Aralık 2018, 7-38.
- Acun, Fatma. “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, ve Salim Koca), IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 899-908.
- Afşar, Cahangir Hüseyin, *Azerbaycan Nadir Afşar Devleti*, Bilgeoğuz Yayınları, Bakü 2014.
- Afyoncu, Erhan. “Müteferrika” *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, DİB Yayınları, İstanbul 2006, 183-85.
- . “Zeâmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIV, DİB Yayınları, İstanbul 2013, 162-64.
- Ahmed B. Lütfullah, Müneccimbaşı. *Sahai fu’l-Ahbâr fî Vekây-i ü’l-A’sar*, III, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Kitaplığı, İstanbul 1285.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Târih-i Cevdet*, (Haz. Mehmet İpşirli), I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Ahmet Refik. *Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- Ahmed Vâsıf Efendi, Ahmed Vasıf Efendi ve Mehasinü’l Âsar ve Haka’ikul-Ahbar’ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin), (Haz. Nevzat Sağlam), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Akbulut, Mehmet Yılmaz. “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Siyasi ve Sosyal Örgüsünde Bir Devlet Adamı Biyografisi: Hekimoğlu Ali Paşa (1689-1758)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.
- Akdağ, Mustafa, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 13 (1-2), 1955, 27-51.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri (4.Kitap Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri)*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

- Akhiyadov, Mokhmad, “Kuzey Kafkasya (Kafkasya’da Din, Siyaset ve Etnisite)”, Dünya Kriz Bölgeleri, İhh-İnsamer Yayınları, İstanbul 2020.
- Akşin, Sina, İ. Metin Kunt, Ayla Ödekan, Zafer Toprak, ve Hüseyin G. Yurdaydın. “Siyasal Tarih”, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul 2009.
- Aktaş, Necati, ve Yusuf Halaçoğlu. “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, V, DİB Yayınları, İstanbul 1992, 122-26.
- Akyılmaz, Sevgi Gül, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 2008, 389-420.
- Ali Ekber Diyânet, *İlk-İran Osmanlı Anlaşması (1555 Amasya Musalahası)*, Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1971.
- Âl-i İmran: 3/104.
- Alizade, Orhan, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya’nın Kafkasya’da İşgalcilik Politikası”, *Gazi Akademik Bakış*, 4 (7) 2010, 105-14.
- Allahverdi, Reyhan Ş., *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi: 1527-1585*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, 2012.
- Amid, Hasan. “Menûçihir”, *Ferheng-i Fârsî-yi Amîd*, II, Müesses-i İntişârât-ı Emir-i Kebir, Tahran 1393.
- Andreasyon, Hrand. “Balatlı Georg’a Göre Edirne Vakası”. *Tarih Dergisi*, XI (15), 1960, 47-64.
- Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, (Çev. Andreasyon, Hrand), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1974.
- Arı, Saim, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah-I.Mahmut Dönemi Ehli Sünnet-Şii Diyalogu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2001.
- Arslan, İhsan, ve Hasan Artar, “Gürcistan Fatihî Habîb b. Mesleme’nin Hayatı”, *Akademik-Us*, 4 (1), Temmuz 2020, 115-37.

- Artar, Hasan. *Hâbib b.Mesleme'nin Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- As, Efdal, "XVI. YY'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", *Atatürk Yolu Dergisi*, 12 (46), Haziran 2010, 219-53.
- Asatiani, Nodar, Giorgi Othmezurı, Miheil Samsonadze ve Givi Camburia. "XVIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar", *Gürcistan Tarihi*, (Ed. Mariam Lortkipanidze vd.), III, Palitra L. Yayıncılık, Tiflis 2012.
- Asrar, Nisar Ahmed, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devletinin Dini Siyaset ve İslam Alemi", *İslam Tetkikleri Dergisi*, (4), Mart 2012, 83-90.
- , *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devletinin Dini Siyaseti ve İslam Alemi*, Büyük Kitaplık Yayınları, İstanbul 1972.
- Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi)*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.
- Ay, Nuran, "Osmanlı Devletinde Merkeziyetçilik Prensibi ve Hukuk Sistemine Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (1-2), 2002, 131-63.
- Aydın, Bilgin, *Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaça Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003.
- Aydın, DüNDAR, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- Aydın, Mahir. "Faş Kalesi". *Osmanlı Araştırmaları*, VI (6), 1986, 67-138.
- Aydın, Mustafa, "Faş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, EK-1, DİB Yayınları, İstanbul 2020, 443-45.
- , "Tiflis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXXI, DİB Yayınları, İstanbul 2012, 150-53.
- Aydoğmuşoğlu, Cihan, "Safevî Kaynaklarında Gürcüler ve Gürcistan". *İçinde Türk-Gürcü İlişkilerinin Kaynakları*, KTÜ Matbaası, Trabzon 2017, 308-26.
- , *Şah Tahmasb (1524-1576) Devri Safevî-Gürcü Münâsebetleri*, (Ed.İbrahim Tellioğlu ve Roin Kavrelişvili), Serander Yayıncılık, Trabzon 2020, 406-21.

- Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, Tasvîr-i Efkâr Gazetehânesi, İstanbul 1280.
- Aytekin, Osman, “Çoruh Irmağı Üzerinde Yapılan Tarihi Kayık Taşımacılığı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi -Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı-*, 6 (25), 2013, 58-69.
- Bala, Mirza. “Gürcistan”, *İslam Ansiklopedisi*, IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994, 837-45.
- , “Kür”, *İslam Ansiklopedisi*, VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994, 1081-84.
- Baltacı, Cahit, “Arpalık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, III. İstanbul: DİB Yayınları, 1991, 392-93.
- Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1943.
- Baş, Yaşar, “Şirvan Hanı Hacı Davud, Siyasi Mücadelesi, Sürgün Hayatı ve Ailesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, (58), Kasım 2014, 629-46.
- Başar, Fahmeddin. *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (4.baskı) Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2017.
- Bay, Abdullah, “Sultan, Ulema ve Hukuk: Ulemanın Müsadere Uygulamasına Muhalefeti”. *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-*, (17), 2017, 1-28.
- , “XVII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Taşrasında Siyaset Pratiği: Taşrada İktidar Mücadelesi, Hizipleşme ve Merkez”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (12) 2014, 1-40.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş -1-*, (2.baskı) Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.
- Bayraktar, Rasim, “Sovyetlerin Milliyetler Politikası ve Ahıskalı Türkler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (35), 2012, 223-48.

- Bedirhan, Yaşar, “Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti Kafkasya Politikası”, Selçuk Üniversitesi, Konya 1999.
- Belâzurî, *Fütûhu’l-Buldan (Ülkelerin Fethi)*, (Çev. Mustafa Fayda. Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- Berdzenişvili, Niko, ve Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, (Çev. Hayri Hayrioğlu), Sorun Yayınları, İstanbul 1997.
- Berkok, İsmail. *Tarihte Kafkasya*. İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.
- Bilge, Mustafa L. “Azak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, DİB Yayınları, İstanbul 1991, 300-301.
- Bilge, Sadık Müfit, “15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Osmanlı Topraklarından Güney Kafkasya’ya Kervan Ticareti (Yollar, Kervanlar, Tüccarlar, Mallar, Gümrükler)”, *Doğu Ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihî Devirleri ve Münasebetleri (Ed. Prof. Dr. Alaattin Aköz vd.)*, II, Selçuk Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Araştırma ve Uygulama Merkezi, Konya 2018, 159-98.
- , *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.
- Bilgili, Ali Sinan, “Osmanlı ve Safevi Hâkimiyetlerinde Tiflis (XVII. Yüzyıl)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (21), 2009, 23-62.
- Binark, İsmet, *Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1979.
- Birinci, Ali, “Kamil Kepecioğlu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, DİB Yayınları, Ankara 2002, 263-64.
- Bostan, İdris, “Ahıska”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, I, DİB Yayınları, İstanbul 1988, 526-27.
- , “Sâlyâne”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, DİB Yayınları, İstanbul 2009, 59-60.
- Bostan, Mehmet Hanefi, “Yavuz Sultan Selim’in Şehzâdelik Dönemi (1487-1512)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (40), Bahar 2019, 1-86.

- Bozkurt, Nahide, “Mansûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, DİB Yayınları, Ankara 2003, 5-6.
- , *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, (3.baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020.
- Boztepe, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Taşra Yönetimini Şekillendiren ‘Merkeziyetçilik’ Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), Haziran 2013, 1-14.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası III*, (2.baskı), Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 2021.
- Brosset, Marie F, *Gürcistan Tarihi- Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.
- Bulut, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi”, *Diyanet İlmi Dergi*, 35(2), 1999, 101-16.
- Buntürk, Seyfeddin, *Rus-Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri*, Berikan Yayınları, Ankara 2007.
- Burçuladze, Nana, Giorgi Çeişvili, Nestan Çkhikvadze, Giorgi Gagoşidze, Rozeta Gucecciani, ve Nikoloz Jğenti, *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, Gürcistan El Yazmaları Milli Merkezi, Tiflis 2018.
- Canatar, Mehmet, “Kethüdâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, DİB Yayınları, Ankara 2002, 332-34.
- Ceylan, Alpaslan ve Nezahat Ceylan, *Doğu’nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale Ve Çıldır Araştırmaları*, (1.baskı), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2018.
- Cin, Halil, ve Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1995.
- Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayâdan Alınan Vergi ve Rûsûmlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V (5), 1947, 483-511.
- Çakır, Baki, “Kese”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, EK II, DİB Yayınları, İstanbul 2019, 42-43.

- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, “18. Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro’nun İran Seferi”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (29), 2017, 115-32.
- , *Osmanlı Devleti’nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Çelebi, Fevzi, *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihinin Ana Hatları*, Duvar Yayınları, İzmir 2020.
- Çelik, Kürşat, “Mısır Beylerbeyi Hayır Bey’in Muhallefâtı (1517-1522)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (55), 2014, 163-82.
- Çelikdemir, Murat, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka’ya İskanı (1690-1840)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2001.
- Coğ, Mehmet, “Ortaçağ’da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10 (19), Kasım 2015, 57-74.
- Çoruhlu, Tülin, “Tuğ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXXI, DİB Yayınları, İstanbul 2012, 330-32.
- Danışmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II-III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
- Dedeoğlu, Azad, *1003/1595 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ahıska Bölgesinde Türk Nüfusu Üzerine Bir Mülâhaza*, (Ed. Rüstem Mürseloğlu v.d), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul 2019, 7-28.
- , *Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyıllar Arası)*, Selçuk Üniversitesi, Konya 2018.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Değirmenci, Salih, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Çıldır Eyaleti’nin İdari, Siyasi, Askeri, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1 Numaralı Ahıska Şer’iyye*

- Siciline Göre: 1233-1241*), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Demircioğlu, Halil, *Roma Tarihi*, (6.baskı), I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Demircioğlu, İsmail H., Ebru Demircioğlu, Onur Güven, Ayşe Kaynak, ve Kübra Çelik. *Seyyahların Gözüyle Gürcistan ve Çevresi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020.
- Derin, Fahri Çetin, “Abdi Paşa, Nişancı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, I, DİB Yayınları, İstanbul 1988, 74-75.
- Dingeç, Emine, “Bir Menzil Defterine Göre III. Osman Döneminde Yapılan Atamalar”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 2009, 71-81.
- Doğan, Güner, “Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırının Teşekkülü ve Kapıcıbaşı Osman Ağa’nın Mektupları (1699-1701)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 2021, 319-48.
- Doğantekin, Ersin, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Beylerbeyliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2016.
- D’ohsson, Ignatius Mouradgea, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, (Çev. Zehra Yüksel), Tercüman Gazetesi, İstanbul 1980.
- Dukas. *Bizans Tarihi*, (Çev. Viladimir Mirmiroğlu), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1956.
- Dursun, Davut, “Kafkasya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, DİB Yayınları, İstanbul 2001, 157-58.
- Dündar, Hasan, *Rahîmîzâde İbrahim (harîmî) Çavuş’un Gence Fetihnâmesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Kritizasyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2006.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Azîmî. *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (h. 430-538 = 1038/39-1143/44)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

- Efe, Haydar, ve Murat Kızıl, “Sınır Kavramı ve Tarihsel Süreç İçinde Türkiye-İran Sınırının Oluşumu ve Önemi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), Haziran 2017, 77-90.
- Ekin, Ümit, “Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)”, *Belleten*, 81 (291), Ağustos 2017, 387-418.
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyaletler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (6),Güz 2008, 7-84.
- Emecen, Feridun, “Çıldır Eyaleti”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VIII, DİB Yayınları, İstanbul 1993, 300-301.
- , “İrakeyn Seferi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIX, TDV Yayınları, İstanbul 1999, 116-17.
- , *Osmanlı Çağında Siyaset*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018.
- , “Selim I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, DİB Yayınları, İstanbul 2009, 407-14.
- , “Selim II”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, DİB Yayınları, İstanbul 2009, 414-18.
- , “Süleyman I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, DİB Yayınları, İstanbul 2010, 62-74.
- , “Yamak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXXIII, DİB Yayınları, İstanbul 2013, 310-11.
- Emecen, Feridun M, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (5), Mayıs 2005, 107-40.
- Eminoğlu, Mehmet, *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*, (9.baskı), TDV Yayınları, Ankara 2008.
- Enisimof, Sergey, *Kafkas Kılavuzu*, (Çev. Sadık Binbaşı), İstanbul 1926.

- Ercan, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, 55 (213), Ağustos 1991, 371-92.
- Erdoğan, Halil, “Ortaçağda Ardanuç”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin 2019.
- Erkal, Mehmet, “Arşın”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, III, DİB Yayınları, İstanbul 1991, 411-13.
- Erkan, Nevzat. “Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (3), Eylül 2019, 423-51.
- Erkan, Ümit, *16. Yüzyılda Osmanlı’da Kızılbaş Ayaklanmaları*, Araştırma Yayınları, Ankara 2016.
- Ertaş, Kasım, “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Hayati ve Eserleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (3), Mart 2013, 191-211.
- , *Gelibolu’lu Mustafa ‘Âlî’nin Nasîhatu’s-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Evliya Çelebi, Mehmed Zillî bin Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I-X, (Nşr. Ahmed Cevdet), Dersaadet 1314.
- Fallmerayer, Jakop P, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Faroghi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris, London 2004.
- Fedakar, Cengiz, “Kafkasya’da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 2017, 163-94.
- Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü’s-Selâtin*, İstanbul 1274.
- Forsyth, James, *Kafkasya*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019.
- Gelibolulu, Mustafa Âli, *Künhü’l- Ahbar II, Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

- Genç, Mehmet, “İltizam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXII, DİB Yayınları, İstanbul 2000, 154-58.
- , “Mukātaa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI, DİB Yayınları, İstanbul 2006, 129-32.
- Gibbons, Herbert A, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (1.baskı), 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara 1998.
- Gobadze, Lia, *Kral Solomon Döneminde (1752-1784) İmereti Krallığı’nın Osmanlı Devleti İle İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa 2022.
- Golden, Peter B, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (8.baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- Gökbıl, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, (2.baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- Gökbılgin, M.Tayyip, “Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa’nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı”, *Belleten*, XXI (83), 1957, 449-82.
- , “Nişancı”, *İslam Ansiklopedisi*, IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, 299-302.
- Gökçe, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979.
- Gökpınar, Bekir, “Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya Karşı Karadeniz’de Savunma Hattı Oluşturma Mücadelesi: Açu Kalesi (1696-1711)”, *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, XVII (67), 2020, 605-29.
- , “Rakka Valisi Hamalzâde Ahmed Paşa’nın Muhallefatı (1745)”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (1) 2020, 144-91.
- Gökyay, Orhan Şaik, “Cihannümâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, DİB Yayınları, İstanbul 1993, 541-42.
- Göyünç, H. Nejat, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, 77-88.
- Göyünç, Nejat *Ocaklık Deyimi Hakkında*, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, 873-77..

- Gümüş, Nebi, “Ahıska Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Ahıska Bölgesindeki Türk İslâm Mimari Yadigârları*, (1.baskı), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, Ankara 2019, 15-29.
- , “Celâleddin Harizmşah’ın Gürcistan Seferleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, (29), Güz 2006, 155-78.
- , *İlk Dönem İslam-Gürcü İlişkileri*, Karadeniz Basın Yayın, Rize 2007.
- , “Osmanlıların Gürcistan’ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)”, *Osmanlı*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, ve Güler Eren), I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, 326-35.
- , “Tiflis’te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri”, *Osmanlı Tarihi*, IV-II.Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, 915-43.
- , *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi9, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2000.
- Günay, Fatih, “Râşid Mehmed Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIV, DİB Yayınları, İstanbul 2007, 463-65.
- Gündüz, Harun, *Mehmet Nâil Tuman Ve Tuhfe-i Nâilî’si*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2009.
- Gündüz, Tufan, “Tahmasb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, DİB Yayınları, İstanbul 2010, 413-15.
- Gürbüz, Osman, "Abdurrahman Gazi Kimdir?", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), Eylül 2016, 1155-71.
- Gürcan Yardımcı, Kevser, “Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler”, *International Journal of Cultural and Social Studies II*, (Special Issue 1), 2016, 219-41.
- Gürcüzâde, “Vakay-i Nefis Ender-i Tiflis”, *Esad Efendi Koleksiyonu*, nr 2435.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, (8.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

- , *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, (6.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznamesi*, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1973.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavâin-i Âl-i Osmân* (Haz. Sevim İlğürel), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014.
- İbn Kemal, *Tevârih-i 'Âl-i Osman VII. Defter*, (2.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- *Tevârih-i 'Âl-i Osman VIII. Defter*. (Ed. Ahmet Uğur), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- İlğürel, Mücteba, “Hezarfen Hüseyin Efendi”, XVIII, DİB Yayınları, İstanbul 1998, 544-46.
- İnalcık, Halil, “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, DİB Yayınları, İstanbul 1993, 45-48.
- , *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I- Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. (50.baskı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.
- , “Eyalet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XI, DİB Yayınları, İstanbul 1995, 548-50.
- , “Mehmed II”, *İslam Ansiklopedisi*, VII. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1994.
- , “Mehmed II” *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, DİB Yayınları, İstanbul 2003, 395-407.
- , “Osmanlı İktisat Zihniyeti ve Osmanlı Ekonomisi”, *Tarih Risaleleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- , “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanal Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, XII (46), 1948, 349-402.
- , *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, (2.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

- , “Timar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXXI, DİB Yayınları, İstanbul 2012, 168-73.
- , “Vezir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXXIII, DİB Yayınları, İstanbul 2013, 90-92.
- İnalcık, Halil, ve W. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- İnbaşı, Mehmet, “Çıldır Beyleri I. İshak Paşa ve II. İshak Paşa”, *Güneşin Doğduğu Yer: Doğu Beyazıt Sempozyumu Bildirileri I*, (Ed.Oktay Belli), I, Çekül Vakfı, İstanbul 2004, 183-97.
- , “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyâleti ve İdarecileri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), Şubat 2010, 77-94.
- İpşirli, Mehmet, “Arzuhal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, III, DİB Yayınları, İstanbul 1991, 447-48.
- . “Ayn Ali Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, DİB Yayınları, İstanbul 1991, 258-59.
- , “Babıâli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, DİB Yayınları, İstanbul 1991, 378-86.
- , “Beylerbeyi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI, DİB Yayınları, İstanbul 1992, 69-74.
- , “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Belleten*, 61 (232), Aralık 1997, 597-700.
- İskender Bey Münşî-yi Türkmen, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yî Abbasî*. (Ed.İsmail Aka, Çev.Ali Genceli), I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- İskender, Fayiz Necib, *el-Fütuhâtül-İslâmiyye Li-Biladi’l-Kürc*, (1.baskı), Dârül-Fikril-Câmii, İskenderiye 1988.
- İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, (Çev. Ziya Yılmaz), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Kaegi, Walter E, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.

- Kafesoğlu, İbrahim, “Alparslan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II, DİB Yayınları, İstanbul 1989, 526-30.
- , “Selçuklular”, *İslam Ansiklopedisi*, X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994, 353-416.
- Kahraman, Ahmet, “Ahlâk-ı Alâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, DİB Yayınları, İstanbul 1989, 15-16.
- Kallek, Cengiz, “Haraç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVI, DİB Yayınları, İstanbul 1997, 71-90.
- Kanar, Mehmet, “Menûçihîr”, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2015.
- Karaca, Filiz, “Hil‘at”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII, DİB Yayınları, İstanbul 1998, 25-27
- Karamanlı, Hüseyin M, “Gürcistan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIV, DİB Yayınları, İstanbul 1996, 311-13.
- Karataş, Abdullah Vefa, “Divan-ı Hümayun İle Paşa Divanının Karşılaştırılması - Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı Örneği-”, *Adalet Dergisi*, (62-63), 2019, 235-64.
- Karataş, Mehmet, “18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Bazı Müsadere Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19 (19), 2006, 219-37.
- Karnıbüyük, Mustafa, “İklim, Coğrafi Konum, Yer Şekilleri ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri”, *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), Haziran 2019, 167-85.
- Kasap, Murat, “Kafkaslarda Yitik Bir Sultan Camii (Batum Aziziye Camii)”, *YediKıta Dergisi*, (53), 2013, 56-61.
- Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145.
- , *Tuhfetü’l-Kibâr fî Esfâri’l-Bihâr*, (Çev. İdris Bostan), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018.
- Kaya, Hakan, “18. Yüzyılda Erzurum Eyaleti’nde Yerel Siyaset ve Yezidi Aşiretlerin Rollerini”, *Şarkiyat*, 13 (3), Aralık 2021, 971-87.

- , “Bayezid Sancağı Örneğinde Osmanlı İdari Yapısında Yurtluk Ocaklık Sistemi”, *Current Research in Social Sciences*, 2 (1), Ocak 2016, 17-26.
- Kaya, Umut, “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (1), 2017, 203-54.
- Kayabalı, İsmail, ve Cemender Arslanoğlu, “Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi”, *Türk Kültürü Dergisi*, XI (126), 1973, 324-534.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Mîrî Arazi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXX, DİB Yayınları, İstanbul 2005, 157-60.
- , *Osmanlı Millet Sistemi-Mit ve Gerçek*, (4.baskı), Klasik Yayınları, İstanbul 2017.
- Khalilova, Tarana, *XVI-XIX. Yüzyıllarda Kuzeybatı Azerbaycan’ın Osmanlı Devleti ile İlişkileri ve Kültürel Bağlar: Car-Balaken Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2016.
- Kıldıroğlu, Mehmet, “XII. Yüzyıldan Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Gürcistan Kıpçakları”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), Ekim 2020, 228-45.
- Kılıç, Bahattin, *19. Yüzyılda Çıldır Sancağı’nın İdari Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2011.
- Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.
- , *Gürcü Prenslüklerden Gürcü Melikliklere: Batı Kafkasya’nın Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi ve Sonrasındaki İdarî Değişim Süreci*, (Ed.İbrahim Tellioğlu ve Roin Kavrelişvili), Gori Devlet Üniversitesi Basımevi, Gori 2019, 66-113.
- , “Ocaklık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, DİB Yayınları, İstanbul 2007, 317-18.
- , “Osmanlı İdari Taksimatında Bir Diğer Unsur: Dadyan, Açıkbaş, Gürel ve Abhaza Meliklikleri”, *Tarihi Coğrafya: 1-5 Ekim 2018*, (Ed.Semiha Nurdan ve Muhammed Özler), XI, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, 219-55.

- , “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 10 (10), Şubat 1999, 119-37.
- Kılıç, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- , *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001.
- Kılıç, Ümit, “Oltu’da Arslan Paşa Külliyesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, 5 (17), Bahar 2008, 113-31.
- Kılıçarslan, Yasemin, “Cebeci”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, DİB Yayınları, İstanbul 1993, 182-83.
- Kıral, Bilgen, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), Haziran 2020, 170-89.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.
- , *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi*, (2.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- , *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar: İlk-Kıpçaklar (M.Ö. VII.-M.S. VI. yy.) Ve Son Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortadoks Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578) (Ahıska/ Çıldır Eyaleti Tarihi’nden)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- Kızıлтаş, Mümin, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler*, Gürcistan Dostluk Derneği, İstanbul 2012.
- Kiragos, Müverrih, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğllar*, Elips Kitap, Ankara, 2009.
- Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Çev. Zuhuri Danışman), Devlet Kitapları, Ankara 1972.
- Kodaman, Bayram, “Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), Kasım 2014, 3-20.
- Kodaman, Bayram, ve Nedim İpek, “Çürüksu Kazası”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VII (1), 1992, 3-124.

- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, Ankara 2011.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, (2.baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1986.
- , *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (4.baskı), Alfa Yayınları, İstanbul 2019.
- Köse, Ensar, “Osmanlı Devleti ve Solomon I: İmeret’te Hâkimiyet Mücadelesi (1752-1768)”, *Tarih Dergisi*, (60), 2014, 43-96.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, (7.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- Kritovulos, *İstanbul’un Fethi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.
- Ksenophon, *Anabasis (On Binlerin Dönüşü)*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974.
- Kucak, Ömer, *Çıldır Sancağı (1830-1877)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018.
- Kumî, Kadı Ahmed, *Hülasatü’-t-Tevârih*, (Haz. İhsan İşrakî), I, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1383.
- Kunt, İ. Metin, *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi-Başlangıçtan 1917’e Kadar*, (7.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Kurşun, Zekeriya, “Hac ve İktidar: Haremeyn’de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (9), Haziran 2017, 281-311.
- Kurtaran, Uğur, “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35 (60), 2016, 97-140.
- , *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791) Osmanlı Diplomasi tarihinden Bir Kesit*, Ukde Kitaplığı, Kahramanmaraş 2009.

- , “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”, *Turkish Studies*, 7 (4), Fall 2012, 2269-86.
- Kuru, Levent, “İran’da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcîhatı (1723-1735)”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (16), 2020, 133-71.
- Kusko, Mahmut, “Kafkas Milletleri”, *Kafkasya Kültürel Dergi*, I (5), 1965, 12-14.
- Külbilge, İlker, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.
- Rudi Matthee, “Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı”, (Çev. İlker Külbilge), *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), Aralık 2018, 115-40.
- Küpelî, Özer, “Transkafkasya’da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya’da Osmanlı-Safevî Mücadelesi”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, (1), Temmuz 2015, 95-113.
- Kütükoğlu, Bekir, “Murad III”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI, DİB Yayınları İstanbul 2006, 172-76.
- , *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.
- Kütükoğlu, Bekir ve Ömer Faruk Akün, “Âlî Mustafa Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, DİB Yayınları, İstanbul 1989, 416-21.
- Kütükoğlu, Mübahat S, “Buyruldu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI, DİB Yayınları, İstanbul 1992, 478-80.
- , “Hatt-ı Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVI, DİB Yayınları, İstanbul 1997, 485-88.
- , “Mühimme Defteri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI, DİB Yayınları, Ankara 2020, 519-22.
- , *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994.

- Lang, David Marshall, “Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant (1314-1346)”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 17 (1), 1955, 74-91.
- Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, I-II, Berikan Yayınları, Ankara 2011.
- Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han*, (2.baskı), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2014.
- , *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osman*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.
- Mehmed Efendi, Şeyhî, *Vekayiu 'l-Fuzalâ*, (Editör Derya Örs, Çev. Ramazan Ekinci), I-IV, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018.
- Mehmed Süreyya. *Sicilli Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman), VI, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Memiş, Şerife EROĞLU, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Hac Menzilleri: Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey’in Tuhfetü'l-Huccâc Risâlesi Örneği”, *Gazi Akademik Bakış*, 13 (26), 2020, 267-98.
- Menges, Karl Heinrich, “Artibus Asiae”, *Artibus Asiae Publishers*, 15 (4), 1952, 369-74.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (10.baskı), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.
- Mırjafarı, Hosein, “İranlı Tarihçilerin Bakış Açısıyla Kanunî Sultan Süleyman’ın Siyaseti ve Kişiliği”, *Osmanlı*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, 369-70.
- Minorsky, Viladimir, “Nâdir”, *İslam Ansiklopedisi*, IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, 21-31.
- , “Tiflis”, *İslam Ansiklopedisi*, XII/I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, 265-79.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2017.
- Murphey, Rhoads, “Kasırsîrin Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, DİB Yayınları, İstanbul 2001, 575.

Muvahhid Zeki, *Artvin Vilâyeti Hakkında Ma'lumât-ı Umûmîye*, Yusufeli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010.

Müslim, İmân: I, 74.

Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, (Haz. Mehmet İpşirli), (2.baskı), V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Nâmî Hasan Ağa, *Fetihnâme-i Nâmî Der-Hakk-ı Gürcistân -1663 Gürcistan Seferi-*, (Haz. Mehmet Fatih Gökçek), Yeditepe Akademi, İstanbul 2021.

Orbeliani vd., Sulhan Saba, *Osmanlı ve Avrupa Topraklarında Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, (Ed. Nebi Gümü, Çev.Harun Çimke), Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

Orhan, Fatih, *Şavşat'ın Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.

Orhonlu, Cengiz, ve Nejat Göyünç, "Has", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVI, DİB Yayınları, İstanbul 1997, 268-70.

Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri-II (1575-1918), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1993.

Öğün, Tuncay, "Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları", *Osmanlı*, (Ed.Kemal Çiçek), VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, 371-84.

Önal, Sami, "XVII. Yüzyılda Oltu", *Türk Kültürü Dergisi*, VIII (92), 42-44.

Özcan, Abdulkadir, "Hac", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIV, DİB Yayınları, İstanbul 1996, 400-408.

Özcan, Abdülkadir, "Çorbacı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, DİB Yayınları, İstanbul 1993, 369-70.

———, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IX, DİB Yayınları, İstanbul 1994, 98-100.

———, "Eşkinçi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XI, DİB Yayınları, İstanbul 1995, 469-71.

- , “Fatih’in Teşkilat Kanûnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *Tarih Dergisi*, (33), Haziran 2011, 7-56.
- , “Gönüllü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIV, DİB Yayınları, İstanbul 1996, 152-54.
- Özcan, Azmi, “Nâdir Şah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, DİB Yayınları, İstanbul 2006, 276-77.
- Özcan, Tahsin, “Muhallefât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXX, DİB Yayınları, Ankara 2020, 405-6.
- Özdemir, Halit, *Artvin Tarihi*, (2.baskı), Egem Matbaacılık, Ankara 2002.
- Özdemir, Öznur, *Abbasi İhtilali Modern Dönem Batı Literatürü: Teoriler-Ekoller*, Küre Yayınları, İstanbul 2020.
- Özder, Mustafa Adil, *Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları*, Erzurum 1971.
- Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, (3.baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.
- , “Mütesellim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, DİB Yayınları, İstanbul 2006, 203-4.
- Öztürk, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, (3.baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2014.
- Öztürk, Temel, “Gürcistan Seferi’nin (1702-1703) Trabzon’daki Hazırlıkları”, *Uluslararası Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Çalışmaları Komitesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Enstitüsü Yayınları, Trabzon 2006, 557-65.
- Pakalın, M.Zeki, “Arpalık”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, 84.
- , “Bey”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- , “Cizye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, 639.
- , “Çuhadar”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, 384.

- , “Tuğ”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, 522-24.
- , “Yurtluk ve Ocaklık”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, 639.
- Pamuk, Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Peacock, Andrew, “Between Georgia and the Islamic World : The Atabegs of Samc’xe and the Turks”. İçinde *At the Crossroads of Empires : 14th - 15th Century Eastern Anatolia. Proceedings of the International Symposium held in Istanbul*, (Ed.Deniz Beyazıt), Paris 2012, 49-70
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I-II, İstanbul 1867.
- Rasonyi, László, *Tarihte Türklük*, (3.baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1993.
- Râşid Mehmed Efendi, ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, (Çev. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, ve Ahmet Zeki İzgöer), I-III, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.
- Sahillioğlu, Halil, “Esedî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XI, DİB Yayınları, İstanbul 1991, 368-69.
- , “Osmanlı Döneminde Irak’ın İdarî Taksimatı”, *Belleten*, LIV (211), Aralık 1990, 1233-58.
- Sami, Şemseddin, “Mantûk”, *Kâmûs-ı Türkî*, II, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, 1417.
- Saray, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2006.
- Savaş, Saim, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Savun, Hakan, *Kamil Kepeci 217 Numaralı Rûus Defteri (Metin ve Değerlendirme, s.1-100)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2019.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

- Sefercioğlu, Nejat, “Nev‘î”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, DİB Yayınları, İstanbul 2007, 52-54.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281.
- , *Tarihi Selânikî* (Haz. Mehmet İpşirli), II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989.
- Sertoğlu, Midhat, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992.
- Sevinç, Tahir, *1703 Edirne Vakası*, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2019.
- Shaw, Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge University Press, Cambridge 1976.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, (Haz. Mehmet Topal, Ed. Muzafer Doğan), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018.
- Soysal, Mustafa, “Onaltıncı Yüzyılda Adana İlinin ‘Mufassal Defteri’ne Göre Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma”, *Belleten*, 52 (202), Nisan 1988, 169-82.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür-İlhanlılar Devri, 1220-1350)* (Çev. Cemal Köprülü), (3.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Subaşı, Ömer, “Arap Fethinden Selçuklu Hâkimiyetine Artvin”, *Turkish Studies*, 7 (3), Summer 2012, 2329-51.
- , “XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”. *Turkish Studies*, 8 (5), Spring 2013, 705-31.
- Sunar, Mehmet Mert, “Oda”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek 2, DİB Yayınları, İstanbul 2019, 369-71.
- Sungur, Çetin, *Rahimizade İbrahim Harimi Çavuş’un ‘Zafername-i Sultan Murad Han’ Adlı Eserinin Transkripsiyonu-Metin Bölümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 1998.
- Sümer, Faruk, “Selçuklular”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, DİB Yayınları, İstanbul 2009, 365-71.

- , *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. (4.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- Svanidze, Mikheil, *Gürcistan-Osmanlı Tarihi İncelemeleri (14-18. Yüzyıllar)*, Metsniereba Yayınevi, Tiflis 1990.
- Şahin, Harun, “Osmanlı Devlet ve Ekonomi Düzeninde Değişim: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), Ocak 2015, 184-91.
- Şahin, İlhan, “Sancak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVI , DİB Yayınları, İstanbul 2009, 97-99.
- , “Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale”, *Tarih Dergisi*, (32) Haziran 2011, 905-1047.
- , “XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Teşkilâtının Özellikleri”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, 233-58.
- Şahin, İlhan, Feridun Emecen, “Amasya Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, III, DİB Yayınları, İstanbul 1991, 4-5.
- Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, V-VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.
- Şengelia, Nodar, *16.Yüzyılda Samtshe (Metshi'lerin Yurdu) Atabeyliği*, (Çev. Hacer İremadze) Özkan), *Çveneburi*, (32), Haziran 1999, 11-14.
- Şutoy, V.E, “Osmanlı Devleti'nin 1700-1709 Kuzey Savaşı Yıllarındaki Tutumu”, (Çev. Ö.Cenap Eren), *Belleten*, LIII (207/208), 1989, 903-66.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- Târîh-i Osman Paşa-Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri (h. 986-988/M. 1578-1580) ve Tebriz'in Fethi (h.993/M. 1585)*, (Haz. Yunus Zeyrek), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Taşkın, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.
- Tatar, Özcan, “1691 Büyük İskân Faaliyeti Sonrasında Rakka İskân Firarilerinin Çukurova Bölgesindeki Eşkıyalıkları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 2014, 79-91.

- Tavkul, Ufuk, *Kafkasya Gerçeği*, (3.baskı), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
- Tellioğlu, İbrahim, “Orta Çağ’da Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler”,
38. *Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, VI, Atatürk
Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2009, 3077-89.
- , *XI.-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayıncılık, Trabzon 2009.
- “Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi”, *Millî Tettebbûlar Mecmuası* III, 1915, 497-544.
- Tezcan, Nuran, “Seyahatnâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVII, DİB Yayınları, İstanbul 2009, 16-19.
- Tietze, Andreas, *Nushatü’s-Selâtîn: Mustafa Âli’s Counsel for Sultans of 1581*, II, Vien 1982.
- Geomorphology of Georgia (Geography of the Physical Environment)*, (Ed.Tielidze, Levan), (1.baskı), Springer, Switzerland 2019.
- Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, (4.baskı), Enderun Yayınevi, İstanbul 1985.
- Toprak, Seydi Vakkas, “Mehmed Şerif Paşa’nın Çıldır Valiliği”, *Belleten*, 83 (296), Nisan 2019, 153-72.
- Toraman, Ömer, *Tanzimat’ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2010.
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi, İstanbul 1985.
- Turan, Ahmet Nezihi, “Bir Pişkeş Defteri İçin”, *Osmanî Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, XIII (13), 2002, 59-74.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.
- , *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, (23.baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (17.baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- Turan, Şerafettin, “Bayezid II”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, V, DİB Yayınları, İstanbul 1992, 234-38.

- , “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı” *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1963, 201-32.
- Turay, Esra Doğan, “16-18. Yüzyılda Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Safevi/Acem Hacılarıyla İlgili Değerlendirmeler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (1), 2019, 359-78.
- Turgut, Bahattin, *Ahıska'da Osmanlı Vakıfları*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2021.
- Uluçay, M. Çağatay, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, *Tarih Dergisi*, 6 (9), Haziran 2011, 53-90.
- Unat, Faik Reşit, “Sadrazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa Layihası”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1 (6), 1942, 443-80.
- Ursinus, Michael, “The Role of the Vali of Çıldır in Ottoman-Caucasian Relations During the Late 18th Century”, *Kaukasien zwischen Osmanischem Reich und Iran, 1555-1914/ Caucasia between the Ottoman Empire and Iran, 1555-1914*, Wiesbaden 2000, 41-8.
- Uyanık, Osman, “Çıldır Adı Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), Aralık 2006, 87-93.
- Uzun, Efkân, “Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyan ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (25), 2009, 185-214.
- , *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Câize”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, DİB Yayınları, İstanbul 1993, 28-30.
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.
- , *Osmanlı Tarihi*, (9.baskı), III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- , *Osmanlı Tarihi*, (6.baskı), IV/II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

- , “XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, ve Salim Koca), XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 512-24.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, (7.baskı), Kitabevi Yayınları, Isparta 2007.
- , “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri”, *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 22- 26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, 2211-20.
- , “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1), Kasım 2014, 246-70.
- Ünsal, Emin, *Osmanlı Devleti'nin Kafkas Politikaları ve Çıldır Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2021.
- Vahuşti, Batonişvili, *Ağtzer Sameposa Sakartvelosa* (Nşr. S. Kauhçişvili), Tbilisi, 1973.
- Valiyev, Elvin, ve Doğan Yörük, “Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), Kasım 2016, 15-28.
- Vardan, Müverrih, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, (1.baskı), Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017.
- Yâkut b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, IV, Dâru Sâdır, Beyrut 1957.
- Yenidünya Gürgen, Süheyla, *Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi Mehmed Said Halet Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010.
- Yinanç, Mükrimin H, “Ermeniye”, *İslam Ansiklopedisi*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, 317-26.
- Yücel, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”. *Belleten*, XXXVIII (152), Ekim 1974, 657-708.

Yücel, Yaşar ve Ali Sevim. *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fâtih-Yavuz-Kanûnî*. 2.baskı Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Zeyrek, Yunus, *Ahıska bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, İstanbul 2001.

Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu tarihi (1574-1623)* (Ed. Erhan Afyoncu, Çev. Nilüfer Epçeli), III, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

EKLER

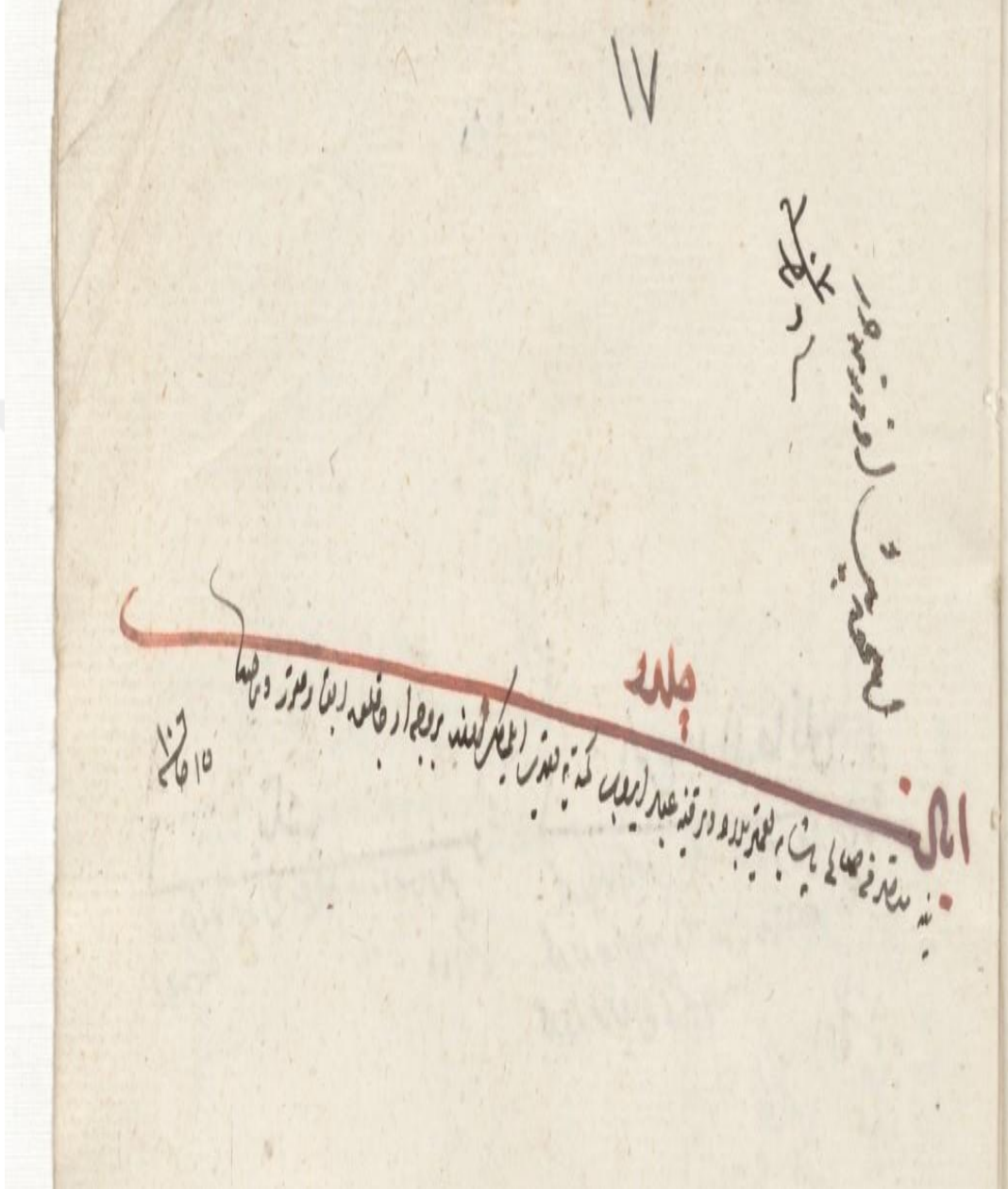
EK 1. Çıldır Eyaleti ve Hinterlandında Bulunan Coğrafyanın Haritası

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

BOA, HRT.h.,103/1 (29 Z 1142/15 Temmuz 1730)

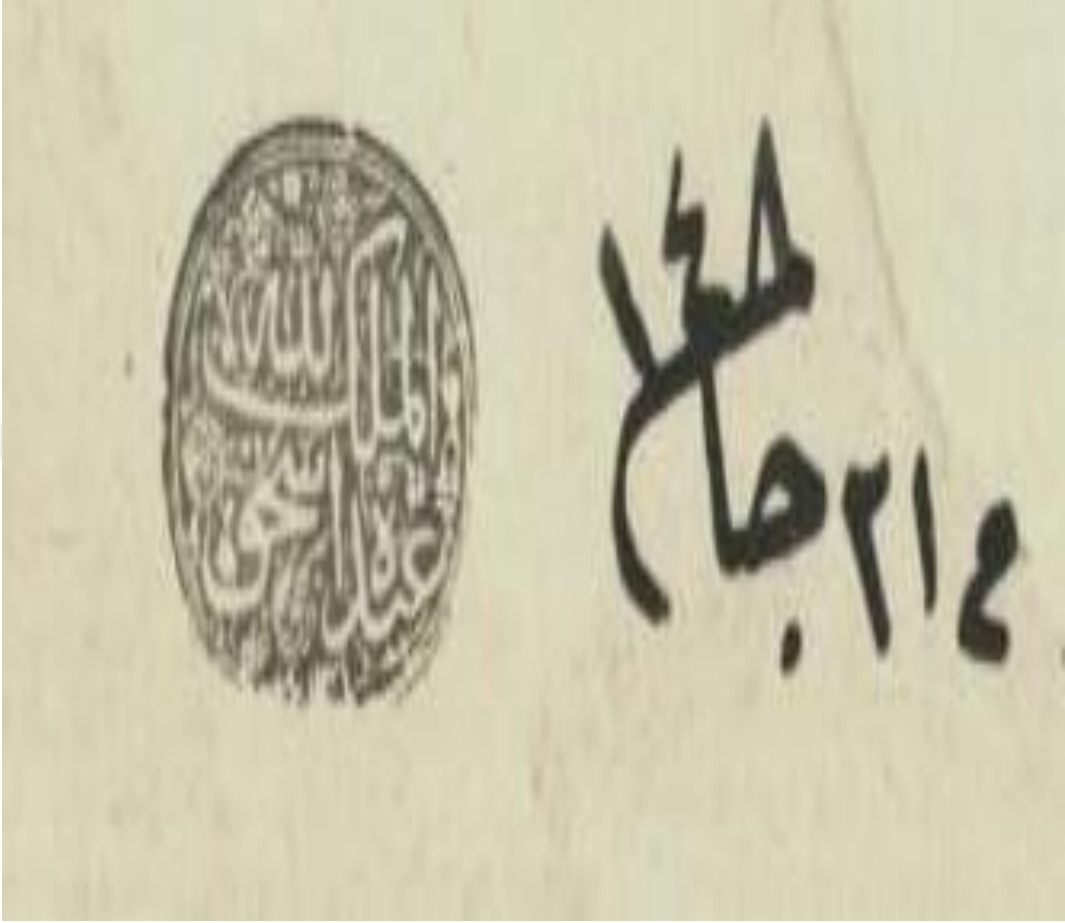
EK 2. İshak Paşa'nın İlk Defa Çıldır Beylerbeyi Atama Kaydı

BOA. MAD.d. 18551/17, (6 R 1107/15 Ekim 1695)

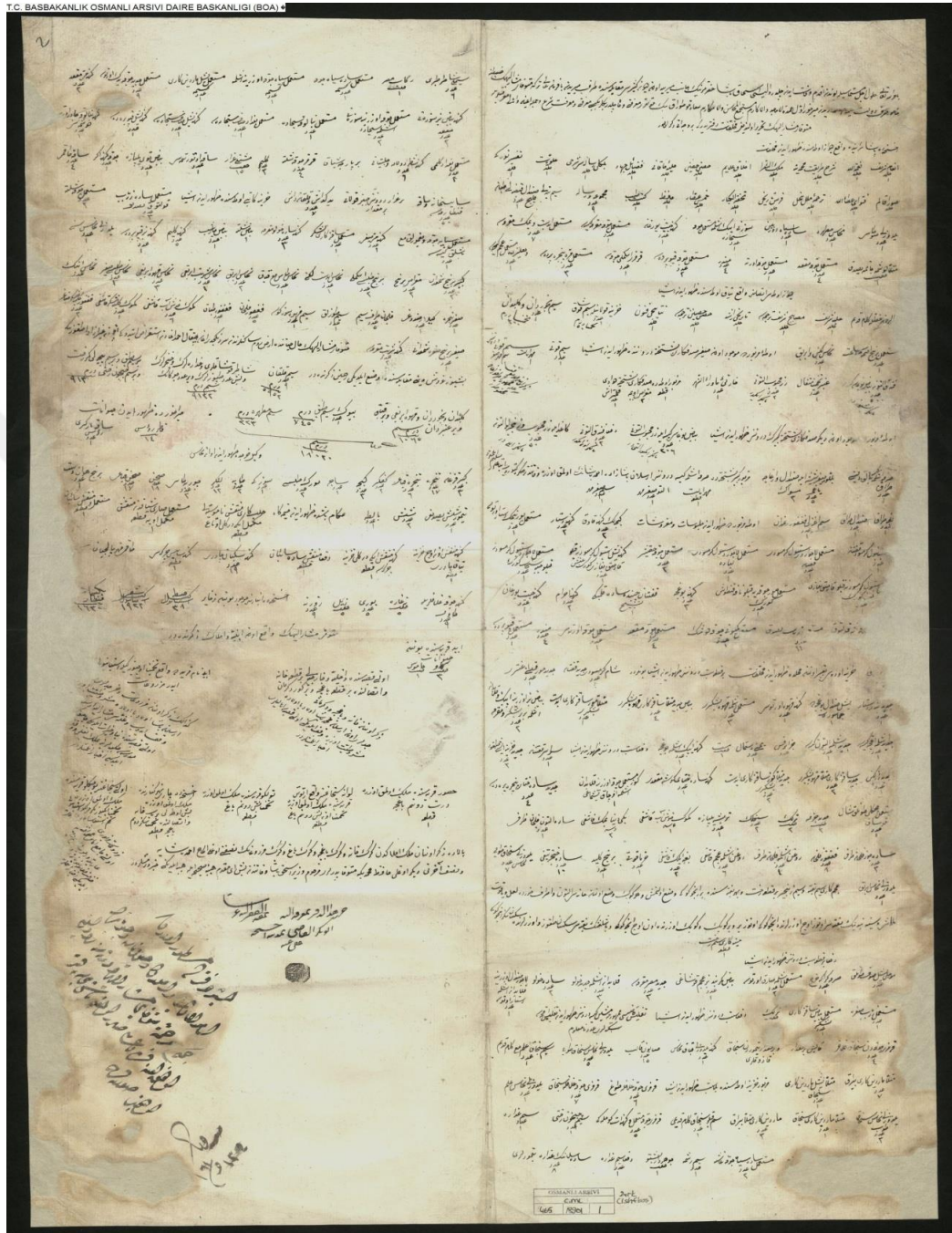
EK 5. Batı Gürcistandaki Meliklerin İshak Paşa Aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne Ödemeleri Gereken Verginin Çeşidi ve Miktarı

[illegible]

EK 6. İshak Paşa'ya Ait Mühür

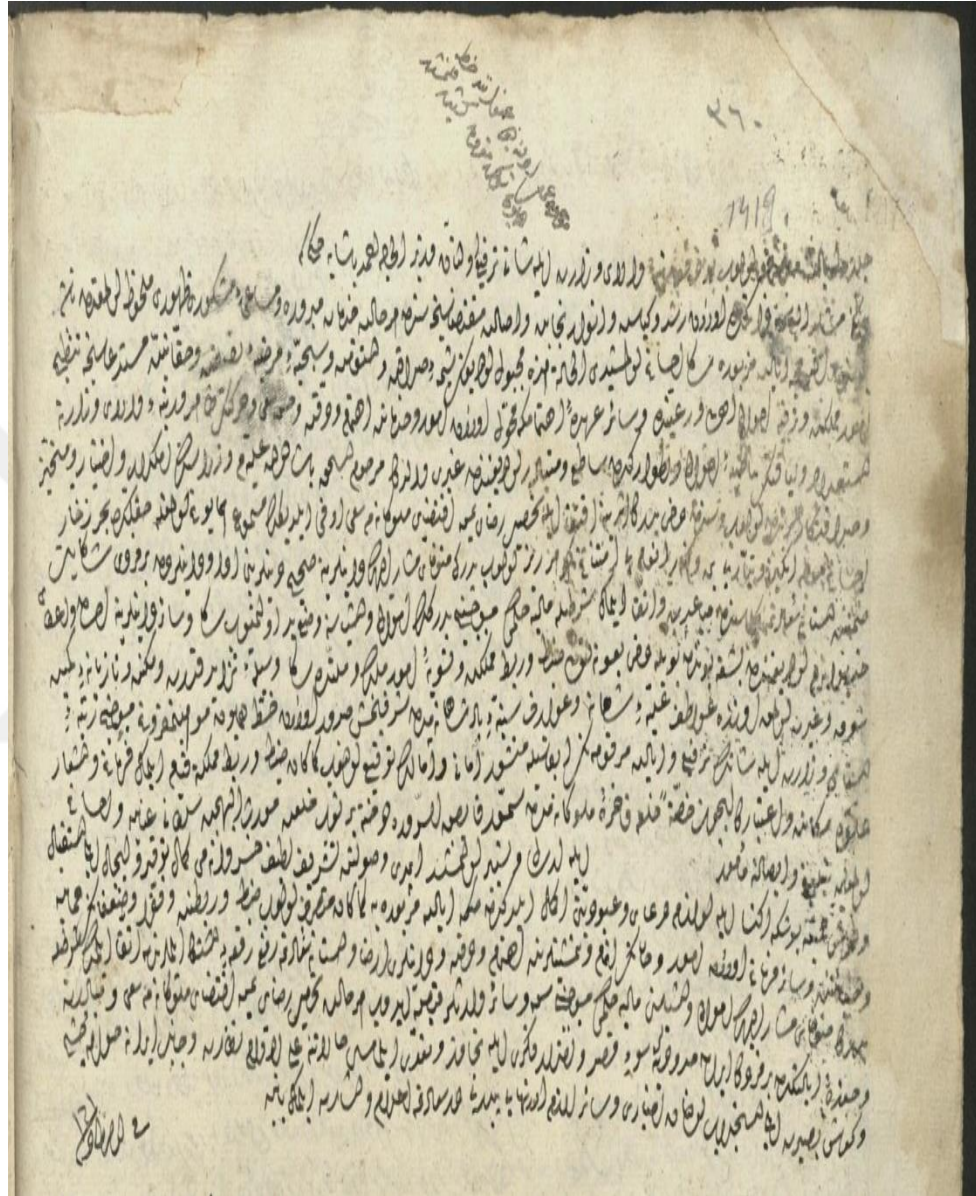
BOA. C.DH. 95/4707 (21 CA 1148/9 Ekim 1735)

EK 8. İshak Paşa'nın Vefatı Sonrası Tespit Edilen Mal Varlığı

BOA. C.ML. 465/18901 (13 Z 1161/4 Aralık 1748)

EK 9. İshak Paşa'nın Vefatı Sonrası Oğlu el-Hac Ahmed Paşa'nın Çıldır Beylerbeyi Olarak Atanması

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mehmet KAZDAL
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğretimi	Rize Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğretimi	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Bilimsel Faaliyetleri	
1- Mehmet KAZDAL, 1143 Numaralı Rize Müslim Nüfus Defterine Göre Güneysu'da Demografik Yapı, Güneysu Sempozyumu I, Güneysu'da Dinî-Sosyal-Kültürel ve Sanatsal Hayat, Rize 2017, 57-86. 2- Mehmet KAZDAL, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Doğu Sınırında Bir Beylerbeyi: İshak Paşa ve Çıldır Beylerbeyliği Döneminde Açıkbaş (İmereti) Melikliğiyle İlişkileri (1695-1703), Kalemname [Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi] Dergisi, Haziran 2022, 49-72. 3- Mehmet KAZDAL, 1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre Rize Kazasına Bağlı Mahallelerin Demografik Yapısı, Akademik-US İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 6 (1), Haziran 2022, 1-35. 4- Mehmet KAZDAL, 1835 Tarihli Rize Nüfus Defteri: Metin ve Değerlendirme, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.	
İş Deneyimi	DİB 2004-2020
Çalıştığı Kurum	Artvin Çoruh Üniversitesi 2020-...
Projeler	Gürcistan Acara Bölgesi İslam Eserleri Kültür Envanteri Projesi-devam ediyor
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	01.07.2022